

Virdžinija Vulf

Dnevnik spisateljice

Izvode iz dnevnika priredio Lenard Vulf

Prevod: Slavica Stojanović

Redaktura prevoda: Dragana Starčević

Izdanje: Feministička 94
2002.

Naslov originala:
A Writer's Diary
Being Extracts from the Diary of
VIRGINIA WOOLF
Edited by Leonard Woolf
Prvo izdanje:
The Hogarth Press Ltd.
London, November 1953

Glosar imena iz Dnevnika

Anđelika	Anđelika Bel (Angelica Bell), ćerka Vanese Bel, udata za Dejvida Garneta
Bob	R. K. Trevelijan (R. C. Trevelyan)
Bani (Bunny)	Dejvid Garnet (David Garnett)
Čarlston (Charleston)	Kuća blizu Luisa u kojoj su boravili Klajv i Vanesa oko 13 kilometara od Manks Hausa u Rodmelu
Bel, Klajv	Klajv Bel (Clive Bell), Vanesin muž
Dadi (Dadie)	DŽ.V. Rejlands (G.W. Rylands)
Dezmond	Dezmond Mekarti (Desmond MacCarthy)
Dankan	Dankan Grant (Duncan Grant)
Goldi (Goldie)	Dž. Leuis Dickinson (G. Lowes Dickinson)
Gordon Skver	Kuća u kojoj su živeli Belovi, Gordon Skver br. 46
Harold	Harold Nikolson (Harold Nicolson)
Hju	Hju Volpol (Hugh Walpole)
Džejms	Džejms Strejči (James Strachey)
Džulijan	Džulijan Bel (Julian Bell), Vanesin sin, poginuo u Španiji
Lenard	Lenard Vulf (Leonard Woolf)
Liton	Liton Strejči (Lytton Strachey)
Mejnard	Džon Mejnard (kasnije lord) Kejnz (John Maynard Keynes)
Morgan	E. M. Foster
Nesa (Nessa)	Vanesa Bel (Vanessa Bell), sestra Virdžinije Vulf
Otolin ili Ot. (Ottoline)	Ledi Otolin Morel (Ottoline Morrell)
Kventin	Kventin Bel (Quentin Bell), Vanesin sin
Rodžer	Rodžer Fraj (Rodger Fry)
Sibil (Sybil)	Ledi Koulfaks
Sidni	Ser Sidni Voterlo (Sidney Waterlow)
Tilton	Kuća blizu Luisa u kojoj su boravili Mejnard i Lidija Kejnz oko 13 kilometara od Manks Hausa u Rodmelu
Tom	T. S. Eliot
Vita	Vita Sakvil-Vest (Vita Sackville-West), supruga Harolda Nikolsona

P R E D G O V O R

Virdžinija Vulf je počela redovno da vodi dnevnik 1915. godine. Činila je to sve do 1941. godine, a poslednja beleška napisana je četiri dana pred smrt. Nije pisala svakog dana. Ponekad je unosila beleške iz dana u dan, ali češće svakih nekoliko dana, a onda obično nastupa prekid od nedelju ili dve. Dnevnik, međutim, pruža uzastopne beleške tokom 27 godina o tome šta je radila, koga je viđala, a posebno šta je mislila o tim ljudima, o sebi, o životu i o knjigama koje je pisala ili se nadala da će napisati. Pisala je na praznim listovima (8 ¼ inča sa 10 ¼ inča, što je, tehnički rečeno, veliki poštanski kvarto). U početku su listovi bili labavo spojeni alkama, ali su kasnije dnevnicu povezani u tomove. Obično smo listove povezivali kartonskim koricama presvučenim papirom skoro uvek u boji sa šarom. Taj italijanski papir smo često koristili za korićenje knjiga pesama u Hogart Presu i ona ga je veoma volela. Hartiju smo obično kupovali u tabacima i davali da se poveže u sveske, pripremljene za nju, u kojima je pisala romane kao i dnevnik. Kad je umrla, ostalo je 26 svezaka dnevnika u rukopisu.

Dnevnik je isuviše ličan da bi se u celini objavio za života mnogih ljudi koji se u njemu pominju. Mislim da je uvek pogrešno štampati izvode iz dnevnika ili pisama, naročito ako se izostavljaju delovi da bi se zaštitila osećanja ili reputacija živih učesnika. To izostavljanje delova skoro uvek ili izvrće ili skriva pravi karakter onog koji piše dnevnik ili pisma, tako da se sa njegovim duhom uradi isto ono što akademsko slikarstvo učini sa materijalnim, izgled se bore, bradavice, mrgodne i oštre crte. U najboljem slučaju, čak i nepročišćeni dnevnicu prikazuju pisca netačno ili jednostrano, jer, kao što je sama Virdžinija Vulf primetila negde u ovim dnevnicima, čoveku pređe u naviku da beleži samo jednu, posebnu, vrstu

raspoloženja – recimo osećanje razdraženosti ili nesreće – dok u suprotnim raspoloženjima ne piše. Taj portret je zato od samog početka neuravnotežen, a ako neko još namerno ukloni druge karakteristike, on može da se svede na puku karikaturu.

Pa ipak, ova knjiga se sastoji od izvoda iz dnevnika Virdžinije Vulf. Njoj je dnevnik delimično služio, što je prirodno kad se vodi dnevnik, da beleži ono što radi i ono što misli o ljudima, životu i univerzumu. Ali njoj je dnevnik služio i na vrlo individualan način kao spisateljici i umetnici. U dnevniku je sa sobom vodila dijalog o knjigama koje piše ili o knjigama koje namerava da napiše. Raspravljala je o svakodnevnim problemima zapleta ili forme, likova ili ekspozicije, sa kojima se sretala u svakoj svojoj knjizi dok ju je skicirala, pisala ili redigovala. Njen položaj kao umetnice ili vrednost njenih knjiga predmet su rasprave, a niko mudar neće pretendovati da da procenu o tačnom mestu koje će savremeni pisac zauzeti u književnom Panteonu. Neke kritičare iritiraju, a mnoge manje rafinirane čitaoce zbunjuju njeni kasni romani. Niko ne poriče da je Virdžinija Vulf bila ozbiljna umetnica i ima mnogo onih koji kao prof. Bernard Blekstoun uopšte ne sumnjaju da je bila “velika umetnica”, da je “izvanredno izvela ono što niko drugi nije ni pokušao” i da će “njen svet preživeti kao što kristal preživljava pod ogromnim tereto m masivnih stena”¹. Za ovo što hoću da kažem u ovom uvodu značajno je da se mnogi koji ne razumeju, ne vole ili ismevaju njene romane slažu da se u *Običnom čitaocu* i drugim knjigama eseja Virdžinija Vulf pokazala kao izuzetno značajna književna kritičarka.

Ja sam pažljivo iščitao 26 svezaka dnevnika i napravio izvode koje u ovoj knjizi štampam, a to je praktično sve što se odnosi na njeno sopstveno pisanje. Uključio sam još tri grupe izvoda. Prvu, u kojoj se nalazi izvestan broj odeljaka gde

¹ Bernard Blackstone, *Virginia Woolf*, str. 36, 37 i 38, (British Council & Longmans, Green & Co., 1952)

Virdžinija Vulf dnevnik očigledno koristi kao metod uvežbavanja ili isprobavanja umetnosti pisanja. Drugu, gde se nalazi nekoliko zapisa koje sam, iako se ne bave neposredno ili posredno njenim pisanjem, namerno izabrao zato što čitaocu daju predstavu o direktnom utisku koji su na njen um ostavile neke scene i neke ličnosti, kao sirovi materijal njene umetnosti. Kao treće, uključio sam jedan broj zapisa u kojima komentariše knjige koje je čitala.

Knjiga osvetljava namere Virdžinije Vulf, njene spisateljske teme i metode. Daje neuobičajenu psihološku sliku umetničkog stvaranja, iznutra. Vrednost i zanimljivost knjige, prirodno, u velikom stepenu zavise od vrednosti i zanimljivosti umetničkog dela Virdžinije Vulf. Da se ne slažem sa prof. Blekstounom, ja ne bih uredio i objavio ovu knjigu. Po mom mišljenju, ona je bila ozbiljna umetnica i sve njene knjige su ozbiljna umetnička dela. Dnevnicu u najmanju ruku pokazuju izuzetnu energiju, upornost i koncentraciju sa kojima se ona posvetila umetnosti pisanja i nepokolebljivu savesnost sa kojom je pisala i po više puta prerađivala svoje knjige. Meni se čini da su *Talasi* veliko umetničko delo, daleko najbolja njena knjiga. *Izlet na svetionik* i *Između činova* mislim da takođe treba da zauzmu mesto koje zaslužuju, dok su druge knjige, iako slabije kao dostignuća, kao što rekoh “ozbiljne” i uvek će biti vredne čitanja i proučavanja. Ne izričem svoje mišljenje kao nešto značajno, već objašnjavam objavljivanje ove knjige.

U pravljenju izbora iz dnevnika pitao sam se da li da naznačavam mesta gde su delovi izostavljeni. Na kraju sam odlučio da to po pravilu ne radim. Izostavljena mesta i tačkice stalno bi se pojavljivali u tekstu i remetili čitaoce. Zato se vraćam na ono što sam prethodno rekao. Čitaoci treba da imaju na umu da je u ovoj knjizi štampan veoma mali deo dnevnika koji je izvađen iz mase teksta koji nema veze sa samim pisanjem Virdžinije Vulf. Ako to zaboravimo, knjiga će baciti veoma iskrivljeno svetlo na njen život i lik.

Virdžinija Vulf ne naznačava uvek u dnevniku gde se nalazi dok piše, a retko kad je to i važno za čitaoca. Sledeći podaci će verovatno otkloniti sumnju u nekim slučajevima. Od 1915. do marta 1924, živeli smo u Hogart Hausu, u Ričmondu. U dnevniku se često pominje jednostavno kao “Hogart”. Istovremeno smo bili zakupili Ešem Haus, kod mesta Luis u Saseksu, koji se u dnevniku pominje kao “Ešem”. Ešem smo obično koristili samo tokom vikenda i praznika. Zakup Ešem Hausa je istekao 1919. i mi smo kupili Manks Haus, u Rodmelu, nedaleko od Luisa, preselivši se tu septembra 1919. Prodali smo Hogart Haus u Ričmondu 1924. i zakupili stan na Tevistok Skveru 52 u Londonu, koji se u dnevniku često pominje kao “Tevistok”. Tu smo živeli od marta 1924. do avgusta 1939, kad smo se preselili u stan na Meklenburg Skveru u istom kraju Londona. Kuću u Meklenburg Skveru su tako teško oštetile bombe 1940. da smo sav nameštaj morali da preselimo i do smrti Virdžinije Vulf 1941. živeli smo u Manks Hausu.

Glosar imena iz Dnevnika, koji se nalazi na početku knjige, pomoći će čitaocu da razume o kome je u tekstu reč.

1. januar 1953.

Lenard Vulf

1918.

Ponedjeljak, 5. avgust

Dok ne kupim svesku gde ću da zabeležim utiske, prvo o Kristini Roseti, zatim o Bajronu, bolje da to ovde zapišem. Iz prostog razloga što mi je jedva išta para ostalo pošto sam kupila Lekonta de Lila u ogromnim količinama. Kristina je bila veoma posebna po tome što je bila rođena pesnikinja, a to je izgleda i sama vrlo dobro znala. A ako bih vodila spor s Bogom, nju bih zvala kao jednog od prvih svedoka. To je melanholično štivo. Prvo je sebe izgladnjivala od ljubavi, što je značilo i od života; zatim od poezije iz poštovanja prema onom što je mislila da zahteva njena religija. Imala je dva dobra prosca. Prvi je zaista bio poseban. On je bio čovek sa savešću. Ona je mogla da se uda samo za hrišćanina određene nijanse. On je mogao da izdrži samo po nekoliko meseci tu nijansu. Konačno se razvio u pravcu rimskog katolicizma i bio izgubljen. Još je gori slučaj g. Kolinsa – zaista očaravajućeg učenjaka – pustinjaka koji nije bio od ovoga sveta – fanatičnog Kristininog obožavaoca koji nikako nije mogao da se vrati u krilo Crkve. Zbog toga je samo mogla predano da ga posećuje u njegovom stanu, što je i radila do kraja života. I poezija je bila kastrirana. Uzela je da prepevava psalme i da svu svoju poeziju podredi hrišćanskom učenju. Ja mislim da je zbog toga svoj prefinjeni, originalni talenat izgladnela do stroge mršavosti, koji je samo tražio da mu se dozvoli da poprimi mnogo finije oblike nego, recimo, poezija gospođe Brauning. Pisala je vrlo lako, spontano kao dečja mašta, što je veoma često kod pravog talenta koji još nije razvijen. Ima prirodnu moć pevanja. Ona i razmišlja. Maštovita je. Dovoljno smo profani da nagađamo da je možda bila podrugljiva i dosetljiva. A nagrada za sve njeno žrtvovanje, bila je smrt u strahu i nesigurnost u spasenje. Ipak,

priznajem da sam samo prelistala njenu poeziju, krčeći sebi put ka onim pesmama koje sam već znala.

Sreda 7. avgust

Ešemski ² dnevnik iscrpljuje moja pedantna zapažanja o cveću, oblacima, bubama i o ceni jaja; i, pošto sam sama, nema drugih događaja koje bih zabeležila. Doživeli smo tragediju kad smo zgazili gusenicu, a uzbuđenje kad nam se possluga sinoć vratila iz Luisa, natovarena svim L-ovim ratnim knjigama i za mene donela *Engliš rivju* sa Breilsfordom o Ligi naroda i *Srećom* Ketrin Mensfild. Bacila sam *Sreću* viknuvši, "Ona je gotova!". Stvarno ne vidim kakva vera u nju kao ženu i spisateljicu može da preživi takvu jednu priču. Bojim se da ću morati da prihvatim činjenicu da je njen um plitko tlo koje je nasuto dva pedlja preko vrlo neplodne stene. Jer *Sreća* je dovoljno dugačka da joj da mogućnost da ide dublje. Umesto toga, ona se zadovoljava površnom bistrinom, a cela koncepcija je siromašna, jeftina, to nije vizija, ma kako nesavršena, nekog zanimljivog duha. I loše piše. A posledica toga je, kao što rekoh, moj utisak da je kao ljudsko biće neosetljiva i gruba. Ponovo ću je pročitati, ali ne verujem da ću promeniti mišljenje. Ona će i dalje pisati takve stvari, i ona i Mari će biti savršeno zadovoljni. Sad mi je laknulo što nisu došli. Ili je apsurdno što celu ovu kritiku nje lično učitavam u pripovetku? U svakom slučaju, bilo mi je veoma drago da nastavim da čitam Bajrona. On barem ima muške vrline. Zapravo, zabavlja me kad vidim koliko lako mogu da zamislim utisak koji je ostavljao na žene – naročito na priglupе ili neobrazovane žene, koje nisu mogle da mu odole. Mnoge su, takođe, htele da ga izvedu na pravi put. Od detinjstva (što bi rekao Gertler, kao da je to dokaz da je izuzetna ličnost), imala sam

² Ešem Haus, kuću blizu Luisa, iznajmljivali smo od 1913. do 1918. Koristili smo je povremeno, preko vikenda i za letnji odmor. Zakup je istekao 1918. Zatim smo kupili Manks Haus u Rodmelu.

običaj da prikupim celu biografiju i da gradim imaginarni lik te osobe koristeći svaku novost koju sam o njoj pronašla. Dok me je držala ta strast, ime Kuper ili Bajron ili neko drugo, kao da je oživljavalo na najneverovatnijim stranicama. A zatim, iznenada, lik se udalji i postane tek običan mrtvac. Veoma sam impresionirana što je B-ova poezija izuzetno loša – koju Mur citira skoro nem od divljenja. Zašto su oni smatrali da taj materijal iz Albuma ima najfiniji poetski žar? Jedva da je bolje štivo od L.E.L ili Ele Viler Vilkoxs. I oni su ga odgovorili od pisanja onog što je znao da može da uradi, da piše satiru. Sa Istoka se vratio kući donevši u torbi satiru (parodije na Horacija) i *Čajlda Harolda*. Ubedili su ga da je *Čajld Harold* najbolja poema koja je ikad napisana. A on nikad u mladosti nije verovao u svoju poeziju, što je kod jedne tako samouverene, dogmatske ličnosti dokaz da za to nije imao dara. Vordsvorti i Kitsi veruju u to isto onoliko koliko veruju u sve drugo. Njegov karakter često me podseća na Ruperta Bruka, iako na Rupertovu štetu. U svakom slučaju, Bajron je imao izvanrednu snagu; dokaz za to su njegova pisma. Imao je u mnogo čemu i veoma finu prirodu. Ipak, pošto ga niko nije ismejao zbog afektiranja, počeo je da liči na Horasa Kola više nego što bismo želeli. Njega je mogla da ismeje jedino žena, a one su ga obožavale. Još nisam stigla do ledi Bajron, ali pretpostavljam da je umesto na podsmeh, nailazio samo na njeno neodobravanje. I tako je postao bajronski.

Petak, 9. avgust

U odsustvu ljudskog interesa, što nas čini spokojnim i zadovoljnim, možemo nastaviti i sa Bajronom. Pošto sam pokazala kako sam, posle jednog veka, spremna da se u njega zaljubim, pretpostavljam da moj sud o *Don Žuanu* može biti pristrasan. Rekla bih da je to najčitljivija poema te dužine koja je ikad napisana, a taj kvalitet delimično duguje metodu koji je elastičan, nasumičan, slučajan,

skokovit. Taj metod je po sebi otkriće. Za njim se uzalud traga – za elastičnim oblikom koji će držati sve što stavite u njega. Zato je Bajron mogao da beleži svoja raspoloženja onako kako su nailazila: mogao je da kaže sve što mu je padalo na pamet. Nije bio obavezan da bude poetičan; tako se spasao svog zlog genija lažne romantičnosti i maštovitosti. Kad je ozbiljan, on je iskren i može da se nosi s kojom god temom želi. Napisao je 16 kantosa, a da se nijednom nije ošinuo po sapima. On je očigledno imao sposoban, duhovit um, koji bi moj otac ser Lezli nazvao potpuno muškom prirodom. Tvrdim da su ove zabranjene vrste knjiga mnogo interesantnije od valjanih knjiga koje sve vreme pobožno poštuju iluziju. Ipak, ne deluju kao primer koji se lako sledi; zaista, kao sve jednostavne i lake stvari, samo ih vešti i zreli izvedu stvarno uspešno. Ali Bajron je bio pun ideja – to je osobina koja njegovom stihu daje žilavost, a mene nagoni u šetnju ili me tera po sobi u sred čitanja. A večeras ću imati to zadovoljstvo da ga završim – iako, imajući u vidu da sam uživala u skoro svakoj strofi, ne znam zašto bi to trebalo da bude zadovoljstvo. Ali to je uvek tako, bez obzira da li je knjiga dobra ili loša. Mejnard Kejnz je isto priznao da uvek kad čita podvaja rukom oglase na kraju da bi znao koliko mu treba da završi knjigu.

Ponedeljak, 19. avgust

Završila sam, uzgred, Sofoklovu *Elektru* koja se razvlačila ovde dole, iako ona ipak nije tako strašno teška. Ono što me uvek ponovo impresionira jeste veličanstvena priroda ove priče. Čini mi se da je jedva moguće da se od nje ne napravi dobra drama. Verovatno zato što su posedovali tradicionalne zaplete koje su izgrađivali, poboljšavali i brušenjem oslobađali od suvišnosti bezbrojni glumci i autori i kritičari, dok komad nije postao kao parče stakla koje je uglačalo more. Isto tako, ako svi u publici unapred znaju šta će se dogoditi, prepoznaju se mnogo finije i suptilnije crte i mogu se štedeti reči. U svakom slučaju, uvek imam osećanje da ne

možeš dovoljno pažljivo da čitaš niti da pridaš dovoljnu težinu svakom stihu ili migu, a da je očigledna ogoljenost prisutna samo na površini. Ostaje pak pitanje učitavanja pogrešnih emocija u tekst. Ja sam generalno ponižena kad otkrijem koliko Džeb može da vidi. Jedino sumnjam da on možda vidi isuviše – mislim da to možeš da uradiš sa lošom modernom engleskom dramom ako se latiš posla. Konačno, posebna draž Grka ostaje kao i uvek snažna i teško merljiva. Već sa prvim rečima čovek oseća nesamerivu razliku između teksta i prevoda. Heroína je sasvim slična u Grčkoj i u Engleskoj. Ona je tip Emili Bronte. Klitemnestra i Elektra su, jasno, majka i kći i zato moraju da osećaju neku naklonost, iako se naklonost izvrgla možda u najveću mržnju. E. je tip žene koja iznad svega uzdiže porodicu i oca. Prema tradiciji gaji veće poštovanje nego sinovi te kuće. Oseća da je rođena s očeve a ne s majčine strane. Čudno je kad primetiš da te konvencije, iako savršeno lažne i smešne, nikada ne izgledaju sićušne ili neuzvišene, kao naše engleske konvencije. Elektra je živel daleko skućeniji život nego žene srednjoviktorijanskog doba, ali to na nju nije imalo nikakvog uticaja, osim što je od toga postala okrutnija i veličanstvenija. Ona nije mogla sama da ide u šetnju. Kod nas bi išla sa služavkom u pokrivenoj kočiji.

Utorak, 10. septembar

Iako nisam jedina osoba u Saseksu koja čita Milтона, nameravam da zapišem svoje impresije o *Izgubljenom raju* kad ga već čitam. Impresije dosta dobro opisuju ono što mi je ostalo u pameti. Ostavila sam mnogo nerešenih zagonetki. Preletela sam isuviše lako da bih osetila pun ukus. Ipak vidim, i donekle se slažem sa uverenjem da je taj puni ukus nagrada najviše učenosti. Zapanjena sam ekstremnom razlikom između ove i bilo koje druge poeme. Mislim da ta razlika leži u uzvišenoj uzdržanosti i bezličnosti emocije. Nikad nisam čitala Kupera ležeći na sofi, ali mogu da zamislim da je ta sofa drugorazredna zamena za *Izgubljeni raj*. Suština

Miliona je sva napravljena od čudesnih, lepih i majstorskih opisa anđeoskih tela, bitaka, letova, staništa. Bavi se strahom i ogromnošću i prljavštinom i uzvišenošću, ali nikad strastima ljudskog srca. Da li je bilo koja velika poema propustila tako malo svetlosti na sopstvene radosti i tugu? Niotkuda pomoći da procenim život. Jedva da osećam da je Milton živeo ili da se poznavao sa ženama i muškarcima, osim u razdražljivim privatnim stvarima u vezi sa brakom i dužnostima žene. On je najveći maskulinist, ali njegovo omalovažavanje izrasta iz njegove sopstvene nesreće i izgleda kao zlobna završnica njegovih porodičnih svađa. Ali kako je to sve glatko, snažno i doterano! Kakva poezija! Mogu da zamislim da bi i Šekspir posle ovoga delovao pomalo pomerećen, ličan, žestok i nesavršen. Mogu da pojmim da je ovo esencija iz koje je skoro sva druga poezija razblažena. Neizreciva finoća stila u kojem se može opažati nijansa po nijansa mogla bi sama da drži čoveka da u nju zuri dugo pošto je obavio površinski posao. Duboko dole još hvataš kombinacije, ono što je odbacivao, sretne poteze i majstorstva. Štaviše, iako nema užasa leđi Magbet ili Hamletovog krika, nema sažaljenja ili simpatije ili intuicije, figure su kraljevske. U njima je sabrano mnogo toga što su muškarci mislili o našem mestu u kosmosu, našoj dužnosti prema Bogu, prema našoj religiji.

1919.

Ponedeljak, 20. januar

Nameravam ovo da prepisem kad budem mogla da kupim svesku, pa preskačem fraze koje priliče Novoj godini. Ovaj put nije u pitanju novac, nego posle dve nedelje ležanja nemam snage da pređem put do Flit Strita. Čak su mi i mišići desne

ruke u onom stanju u kojem zamišljam da je ruka sluge. Prilično čudno, istu krutost imam i pri baratanju rečenicama, iako bi po pravilu sada trebalo da sam mentalno spremnija nego pre mesec dana. Dve nedelje u krevetu su bile posledica vađenja zuba i umora i bila sam spremna za glavobolju – dugu i tegobnu, koja je uzimala i širila se kao magla u januaru. Sledećih nedelja dozvoljeno mi je da pišem jedan sat dnevno, a pošto sam danas popodne nešto uštedela, deo mogu da utrošim sada, pošto je L. izašao, a dosta sam zaostala u januaru. Ipak da stavim opasku da se ovo pisanje dnevnika ne računa kao pisanje, jer sam upravo iščitala moj godišnji dnevnik i veoma sam pogođena tim brzim, nasumičnim galopom kojim sve vreme vitla i ponekad se nepodnošljivo rita po kaldrmi. Ipak, da nije pisan brže od najbrže pisaće mašine, da sam zastajkiivala da promislim, uopšte ne bi bio napisan. A prednost tog metoda je što usput pokupi razne teme koje zalutaju i koje bih izostavila da sam oklevala, a one su dijamanti u gomili đubreta. Ako Virdžinija Vulf u 50-oj godini, kad sedne da piše memoare iz ovih svezaka, ne bude u stanju da sastavi rečenicu kako treba, mogu samo da žalim sa njom i da je podsetim na to da postoji kamin, gde sa mojim dopuštenjem može da spaljuje ove stranice kao puno crnih filmova sa crvenim očima. Ali, kako joj zavidim na zadatku koji za nju spremam! Najviše na svetu bih to volela. Čak je ta pomisao i sa mog 37-mog rođendana sledeće nedelje skinula neke strahove. Delimično u korist te postarije dame (nikakav izgovor tad neće biti moguć; 50, to su već godine, iako je unapred vidim kako protestuje i slažem se da to nije starost), a delimično da bih ovoj godini dala čvrst osnov, nameravam da provedem večeri u ovoj nedelji zatočeništva svodeći račun mojih prijateljstava i njihovog trenutnog stanja, uz opis likova mojih prijatelja i da dodam procenu njihovog rada i prognozu njihovog budućeg rada. Dama od 50 moći će da kaže koliko sam bila blizu istine; ali za večeras sam dosta pisala (kako vidim, samo 15 minuta).

Sreda, 5. mart

Upravo sam se vratila iz Ešema gde smo proveli četiri dana, i jedan u Čarlstonu ³. Sedim i čekam da L. uđe, dok mi mozak još juri duž železničkih šina, pa nije podoban da čitam. Ali, o Bože, koliko imam da čitam! Celokupna dela g. Džemsa Džojisa, Vindama Luisa, Ezre Paunda, i još da ih uporedim sa celokupnim delima Dikensa i gospođe Gaskel. Pored toga Džordž Eliot i konačno Hardija. A upravo sam završila tetka Eni ⁴, stvarno po liberalnim merilima. Nisam u ovom periodu vodila dnevnik: umrla je, tačno pre nedelju dana u Frešvoteru a sahranjena je juče u Hempstedu gde smo pre šest ili sedam godina gledale Ričmond utonuo u žutu maglu. Čini mi se da je moje osećanje prema njoj polu izmišljeno ili je delom odraz drugih osećanja. Ocu je bilo stalo do nje. Ona odlazi, skoro poslednja iz tog sveta 19. veka iz Hajd Park Gejta. Za razliku od većine starih dama, ona nije bila rada da ikoga viđa; nekad mislim da je pomalo osećala bol pri pogledu na nas, kao da smo se jako udaljili i da je podsećamo na nesreću, o kojoj ona nikad nije volela da razmišlja. I još, za razliku od svih starih tetaka, bila je razborita i osećala koliko se oštro razlikujemo u tekućim pitanjima, a to joj je možda davalo osećanje, koje nije postojalo u njenom uobičajenom krugu, starosti, zastarelosti, izumiranja. Što se mene tiče, to nije moralo da je uznemirava, jer sam joj se iskreno divila. Ipak generacije sigurno imaju veoma različite poglede. Pre dve ili tri godine L. i ja smo otišli da je posetimo. Videli smo kako se smanjila, kako sedi sa perjanom boom oko vrata, sama u salonu koji je bio skoro kopija našeg starog salona u malom. Ista prigušena prijatna atmosfera 18. veka, stari portreti i stari porcelan. Čekao nas je čaj. Njen manir je bio pomalo uzdržan i dosta melanholičan. Pitala sam je o ocu, i ona reče kako su se ti mladići smejali “napadno melanholično” i da je njihova

³ Kuća blizu Firla koju je iznajmila Vanesa Bel, Virdžinijina sestra.

⁴ Ledi Riči (Ritchie), Tekerijeva (Thackeray) ćerka.

generacija bila veoma srećna, ali sebična. Naša generacija joj se čini dobra ali strašna i mi nemamo pisce kakve su oni imali. “Neki imaju samo naznaku tog kvaliteta; Bernard Š o, ali samo naznaku. Prijatno je bilo znati ih sve kao obične ljude, ne kao velikane.” A onda priča o Karlajlu i o ocu; Karlajl koji je rekao da bi se istog trena umio u prljavoj bari kad bi napisao novinski članak. Spustila je ruku, sećam se, u torbu ili kutiju koja je stajala kraj vatre, i rekla da ima roman, tri četvrtine napisan, ali ne može da ga završi. Pretpostavljam da ga nikad nije završila – ali, sve što sam mogla rekla sam, zavivši malčice u ružičasto, u sutrašnjem *Tajmsu*. Pisala sam Hester, ali toliko sumnjam u iskrenost sopstvene emocije!

Sreda, 19. mart

Život ide tako brzo da ne stižem da zabeležim gomilu misli koja velikom brzinom raste, iako pomislim, dok se gomilaju, da ću ih zapisati u dnevnik. Nameravala sam da pišem o Barnetovima i o čudnoj odbojnosti koju imam prema onima koji zavlache prste u tuđu dušu da bi se dokazivali. Barnetovi su se u svakom slučaju zaglibili do lakata. Uhvaćeni su na delu, ako su ikad i bili filantropi, pa su dobar primer. A i sami se odaju, tako tupi i nespekulativni i bez moje kritičke sposobnosti. Da li me najviše intelektualni snobizam tera da ih ne volim? Da li se iz snobizma ražestim kad ona kaže “Onda sam prišla Velikim dverima” – ili razmišlja o tome da je God = good, devil = evil. Ima li ta neotesanost prirode neke nužne veze sa radom za svoje bližnje? I ta jedrina njihovog samozadovoljstva! Nikad nijedno pitanje da li je to što rade ispravno – uvek neko bezosećajno guranje na silu sve dok, prirodno, svi njihovi poduhvati ne postanu kolosalni i golem napredak. Može li žena koja ima smisla za humor ili neku sliku o sebi da citira takve peane sopstvenom geniju? Možda koreni svega toga leže u ulizištvu neukih i u lakoći gospodarenja voljom nad siromašnima. I sve više počinjem da prezirem bilo kakvu dominaciju jednog nad drugim, bilo kakvo vođstvo, bilo kakvo nametanje volje. Konačno, moj

književni ukus se razljuti zbog lakoće sa kojom se zametne ta priča koja procveta kao veliki uspeh, kao neki rasipan božur. Ali grebem samo po površini onoga što mislim o ta dva zamašna toma⁵.

Četvrtak, 27. mart

...*Dan i noć*, L. je proveo prethodna dva prepodneva i dve večeri čitajući. Priznajem da mi je njegova presuda, konačno izrečena jutros, pružila ogromno zadovoljstvo: ne znam koliko to treba primiti sa rezervom. Po mom mišljenju *Dan i noć* je mnogo zrelija, dovršenija i uverljivija knjiga od *Izleta na pučinu* i to s razlogom. Verovatno sam se pripremila da ću biti optužena da cepidlačim oko emocija koje zapravo nisu važne. Svakako, ne predviđam ni dva izdanja. A ipak ne mogu a da ne mislim, pošto je engleski roman takav kakav jeste, ja mogu dosta dobro da se nosim, po originalnosti i iskrenosti, sa najvećim brojem modernih pisaca. L. misli da je moja filozofija vrlo melanholična. To je sasvim u skladu sa onim što je juče govorio. Ipak, ako čovek treba da se bavi ljudima na širokoj osnovi i da kaže šta misli, kako se može izbeći melanholija? Međutim, ne priznajem kod sebe beznade: ali je taj prizor duboko čudan i zato tekući odgovori ne vrede, čovek treba da traga za novim, a proces odbacivanja starog, kada nikako nisi siguran šta da staviš na njegovo mesto, tužan je. Eto, ako o tome misliš, kakve odgovore, na primer, sugerišu Arnold Benet ili Tekeri? Srećne odgovore, zadovoljavajuća rešenja, a da li su prihvatljiva, ako imate i najmanje poštovanja prema svojoj duši? Završila sam sad najomraženiji deo kucanja i kad nažvrljam ovu stranicu, napisaću pismo i predložiću za ponedeljak ručak sa Džeraldom⁶. Mislim da nikad nisam toliko uživala u pisanju kao u drugoj polovini *Dan i noć*. Istina, nijedan njen deo

⁵ Rev. Canon S. A. Barnett; *His Life, Work and Friends*, napisala je njegova supruga gospođa Barnet, C.B.E. (Murray).

⁶ Džerald Dakvort (Gerald Duckworth), izdavač, polubrat Virdžinije Vulf.

nije me toliko pritisnuo kao *Izlet na pučinu*; i ako moja lakoća i zainteresovanost obećavaju išta dobro, mogu da se nadam da će barem nekome pričiniti zadovoljstvo. Pitam se da li ću ikada moći opet da čitam tu knjigu? Da li će doći vreme kad ću moći da podnesem da čitam odštampano ono što sam pisala, a da ne pocrvenim – ježeći se, sa željom da nekud pobegnem?

Sreda, 2. april

Juče sam odnela *Dan i noć* Džeraldu i imala mali poludomaći, poluprofesionalni razgovor sa njim u kancelariji. Ne volim poglede na književnost tog klupskog čoveka. Iz jednog razloga, on u meni izaziva žestoku želju da se hvališem: hvalisala sam se Nesom, Klajvom i Lenardom, time koliko oni zarađuju. Onda smo otvorili paket i njemu se naslov dopao ali ima primedbu što se knjiga gđice Mod Enezli zove *Dani i noći* – zbog čega može da ima teškoće sa Mjudiz. Ali je siguran da hoće da je objavi; bili smo potpuno srdačni, a ja sam primetila kako mu je svaka vlas seda, sa nešto proreda: vrlo retko posejano polje. Popila sam čaj na Gordon Skveru.

Subota, 12. april

Ovih deset minuta su ukradeni od *Mol Flanders*, koju nisam uspela juče da završim prema rasporedu, jer sam popustila želji da prestanem da čitam i da idem u London. Ali videla sam London, posebno bele gradske crkve i palate sa Hangerford mosta, očima Defoa. Njegovim očima sam videla staricu koja prodaje šibice, a musava devojka koja kruži po pločnicima St. Džejms Skvera izgledala mi je kao iz *Roksane* ili iz *Mol Flanders*. Da, veliki pisac je sigurno ovde i nameće mi se posle 200 godina. Veliki pisac – a Foster⁷ uopšte nije čitao njegove knjige! Foster mi je

⁷ E. M. Foster (E. M. Forster).

mahnuo kad sam prilazila biblioteci. Rukovali smo se veoma srdačno, a ipak uvek osetim kako ustukne preda mnom, kao ženom, pametnom ženom, savremenom ženom. Osetivši to, naredila sam mu da čita Defoa, ostavila ga, otišla i uzela još Defoa, kupila sam usput jedan tom kod Bikersa.

Četvrtak, 17. april

Koliko god grdiš Strejčijeve, njihov um do kraja ostaje izvor radosti; tako vrcav, precizan i bistar. Treba li da dodam da one osobine koje najviše poštujem ostavljam za one koji nisu Strejčijevi? Toliko je vremena prošlo otkad nisam videla Litona da stvaram o njemu utisak previše kroz ono što piše, a njegov tekst o ledi Hester Stenhoup nije najbolje što je napisao. Mogu da ispišem stranice tračeva o člancima nekih ljudi, koji su objavljeni u *Ateneumu* pošto sam popila juče čaj sa Ketrin⁸, dok je Mari⁹ sedeo pozeleneo i nem, živnuvši jedino kad smo pričale o njegovom poslu. On je već ljubomorno isključiv kao roditelj u odnosu na potomstvo. Pokušala sam da budem poštena, kao da je poštenje deo moje filozofije, i rekoh kako mi se nije dopao Grantorto o pticama pevačicama i Liton itd. Muška atmosfera mene zbunjuje. Da li oni drugom ne veruju? Preziru ga? I ako je tako, zašto onda sede tokom cele posete? Istina da kada Mari kaže ortodoksno mušku stvar o Eliotu, na primer, omalovažavajući moju revnost da saznam šta kaže o meni, ja ne popuštam. Mislim kakav nagli ponor rascepi mušku inteligenciju, i kako su ponosni na tačku gledišta koja je veoma nalik gluposti. Uviđam da je mnogo lakše razgovarati sa Ketrin, ona daje i opire se kao što od nje očekujem; pokrijemo mnogo više tema za kraće vreme, ali ja poštujem Marija. Želim da on ima dobro mišljenje o meni.

⁸ Ketrin Mensfild (Katherine Mansfield).

⁹ Dž. Midlton Mari (Middleton Murry).

Hajneman je odbio priče K.M., a ona je bila čudno povređena što je Rodžer nije pozvao na svoju zabavu. Njena tvrda mirnoća je dosta spoljna.

Uskršnja nedelja, 20. april

Posle lenjosti koja sledi posle svakog dugačkog članka, a Defo je drugi uvodnik ovog meseca, vadim ovaj dnevnik i čitam, kao što uvek čitaš ono što napišeš, sa nekim osećanjem intenzivne krivice. Priznajem da me je njegov grub i nasumičan stil, često tako negramatičan, koji vapi za promenom poneke reči, malo pogodio. Pokušavam da kažem nekom biću koje ovo kasnije bude čitala da ja mogu da pišem mnogo bolje i da ne gubi vreme s ovim i zabranjujem joj da dopusti da ovo vide muške oči. A sad moram malo da pohvalim efekat koji dnevnik uvek ima, tako nemaran i snažan i ponekad neočekivano pogodi u sred srede. Ali u suštini je to moje uverenje da je moja navika da pišem ovako sama za sebe dobra vežba. Opušta ligamente. Baš me briga za propuste i greške. Pri takvom hodu, moram da pravim najdirektnije i trenutne snimke svog predmeta i zato moram da položim ruke na reči, da izaberem i da ih ispalim sa prekidom koliko da umočim pero u mastilo. Čini mi se da u prošloj godini mogu da pratim povećanje lakoće u mom profesionalnom pisanju, što pripisujem ovim neformalnim pola sata čaja. Štaviše, preda mnom se ukazuje senka neke forme koju bi dnevnik mogao dobiti. Možda ću vremenom naučiti šta je to što čovek može da napravi od ovog labavog, nanetog životnog materijala, nalazeći mu novu primenu, ne onoliko svesno i kontrolisano kako ga stavljam u prozu. Kakav bih volela da bude moj dnevnik? Nešto labavo ispletano a ipak ne aljkavo, tako elastičan da obujmi svaku stvar, svečanu, nevažnu ili lepu koja mi pada na pamet. Volela bih da nalikuje na neki dubok pisači sto ili veliku škrinju, u koju čovek baci masu otpadaka ne pregledajući ih. Volela bih da se vratim kroz godinu-dve, i da otkrijem da se kolekcija sortirala i pročistila i sjedinila, što se sa pohranjenim stvarima misteriozno događa, u oblik dovoljno

proziran da reflektuje svetlost našeg života, a da je ipak čvrstog, mirnog sastava sa distancom koju ima umetničko delo. Glavna potreba nije, razmišljam, pročitavajući svoje stare tomove, da igram ulogu cenzora, već da pišem prema raspoloženju ili o bilo čemu; interesovalo me je da vidim zašto sam pisala o stvarima koje su tu pukim slučajem i našla sam značenje tamo gde ga uopšte nisam videla u to vreme. Ali labavo brzo postane aljkavo. Potreban je mali napor kad je pred tobom lik ili događaj koji treba zabeležiti. A ne možeš ni pero da pustiš da piše a da ga ne vodiš, iz straha da se ne postane mlitavo i neuredno kao kod Vernone Li. Njeni ligamenti su isuviše labavi za moj ukus.

Ponedeljak, 12. maj

U najgušćoj smo sezoni objavljivanja: Mari, Eliot¹⁰ i ja smo od jutros u rukama publike. Možda se zato osećam pomalo ali nesumnjivo deprimirana. Pročitala sam ceo ukoričeni primerak *Kju Gardenz*; odlagala sam taj gadni zadatak dok knjiga ne bude gotova. Rezultat je neodređen. Izgleda mi slabašno i kratko. Ne vidim kako je Lenard bio tako impresioniran kad ju je čitao. Po njemu, to je najbolja kratka proza koju sam napisala, pa me je to navelo da pročitam *Znak na zidu* i imam puno prigovora na taj sud. Kao što je Sidni Voterlou jednom rekao, najgore je u pisanju što toliko zavisiš od pohvale. Sigurna sam da me neće mnogo hvaliti zbog ove priče, i biće mi pomalo žao. Kada me ne pohvale, teško mi je da počnem ujutru da pišem; ali snuždenost traje samo 30 minuta i kad jednom počnem, potpuno na to zaboravim. Treba sebi postaviti cilj, ozbiljno, da se ne osvrćeš na te uspone i padove. Kompliment ovde, ćutanje tamo. Mari i Eliot poručeni, ja ne: suštinska činjenica je i dalje pouzdana, a to je činjenica mog sopstvenog zadovoljstva u umetnosti. A ove nejasnoće duha imaju druge uzroke, pretpostavljam, iako su

¹⁰ T. S. Eliot.

duboko skriveni. Ima neke plime i oseke u životnom toku, koja je za to odgovorna; mada, nisam sigurna šta plimu i oseku izaziva.

Utorak, 10. jun

Moram da iskoristim petnaest minuta pre večere da nastavim, da bih nadoknadila veliki prazninu. Upravo smo stigli iz Kluba, naručeno je novo izdanje *Znaka na zidu* kod *Pelikan Presa* i bili smo na čaju sa Džejsom. Njegove vesti su da je Mejnard zgađen mirovnim uslovima dao ostavku, otresao kancelarijsku prašinu i sad je akademska figura na Kembridžu. Ali ja stvarno moram da otpevam samoj sebi hvalospev, prestala sam da pišem dnevnik u trenutku kad smo se vratili iz Ešema i našli sto u holu zakrčen, prekriven narudžbinama za *Kju Gardenz*. Zasule su sofu i mi smo ih neprekidno otvarali tokom večere i svađali se, žao mi je što to kažem, jer smo oboje bili uzbuđeni, a u nama su strujala suprotna uzbuđenja koja je kritički nalet Čarlstona uzburkao. Sve narudžbine – oko 150, od knjižara i privatne, posledica su prikaza u *Lit. Sapl.*, koji je verovatno pisao Logan, u kojem je bilo pohvala koliko mi duša želi! A pre 10 dana ja sam se stoički suočavala sa potpunim neuspehom! Uživanje u uspehu bilo je znatno pokvareno, prvo našom svađom, a drugo potrebom da upakujemo skoro 90 primeraka, da isečemo papir, da šampamo nalepnice, lepimo i na kraju da pošaljemo, što nam je do sada uzelo sve slobodno i ne samo slobodno vreme. Ali kako uspeh pljušti ovih dana! Isto tako nezvano dobila sam pismo od *Mekmilana* iz Njujorka, oni su tako impresionirani *Izletom na pučinu* da žele da pročitaju *Dan i noć*. Ja mislim da nerv zadovoljstva brzo otupi. Ja volim male gutljaje ali psihologiju slave valja proučiti na miru. Pretpostavljam da nam naši prijatelji pokvare zadovoljstvo. Liton je kod nas bio na ručku sa Vebovima u subotu, i kad sam mu kazala za moje razne trijumfe, da li izmišljam malu senku, koja se odmah raspršila, ali ne pre no što je mu je rumeno voće nestalo sa sunca. Pa, ja sam tretirala njegove trijumfe na veoma sličan način. Ne mogu da

uživam kad on razglaba nad primerkom *Eminentnih viktorianaca* gde su se gospodin ili gospođa Eskvit poređali i obeležili sa “M” ili “H”. Naravno da je ta misao u njemu proizvodila prijatno ushićenje. Ručak je bio uspešan. Jeli smo u bašti i Liton se poigravao vrlo graciozno i čak je imao još više sigurnosti u konverzaciji nego ranije. “Ali mene ne interesuje Irska...”

Subota, 19. jul

Pretpostavljam da treba nešto reći o Danu mira, iako ne znam da li je vredno da za tu priliku uzmem novo pero. Sedim stisnuta u prozoru i tako glavom skoro hvatam postojano kapanje kiše koja šara lišće. Za deset minuta oprilike počinje ričmondská procesija. Mislim da će biti malo ljudi da tapše gradskim većnicima nakindurenim da deluju važno kad marširaju ulicama. Osećam se kao platnene navlake na stolicama; kao da su me ostavili dok su svi otišli u prirodu. Ja sam napuštena, prašnjava i bez iluzija. Naravno, nismo videli procesiju. Samo smo odmerili položaj korpi za otpatke u predgrađima. Kiša je stala pre nekih pola sata. Posluga je imala veličanstveno pre podne. Stajali su na Voksal mostu i sve videli: generale, vojnike, tenkove, bolničarke i okrestar, koji su dva sata prolazili. Rekoše da je to bio najveličanstveniji prizor u njihovom životu. Zajedno sa napadom cepelina, ovo će igrati veliku ulogu u istoriji porodice Boksál. Ali ne znam – meni to liči na festival za poslugu. Nešto udešeno da umiri i ublaži “narod” – a sad to kiša kvvari; možda će morati neka posebna nagrada da se smisli za njih. To je razlog mog gubljenja iluzija, mislim. Ima nešto proračunato i političko i neiskreno u vezi sa tim mirovnim veseljima. Štaviše, izvedeni su bez ikakve lepote i bez mnogo spontanosti. Neprestano zastave; mi imamo onu što je posluga, mislim iz snobizma, nastojala da kupi, da nas iznenade. Juče u Londonu lepljiv, teško svarljiv narodni konglomerat, pospan i trom kao roj pokislih pčela, puzao je preko Trafalgar skvera i klatio se po okolnim trotoarima. Jedini prijatan prizor koji sam videla treba više

zahvaliti malom dašku vetra nego dekoraterskoj veštini. Neke dugačke jezičaste trake prikačene na vrh Nelzonovog stuba lizale su vazduh, namotavale se i razmotavale kao džinovski zmajski jezici, sa sporom, prilično zmijolikom lepotom. Inače su pozorišta i mjuzikholovi bili posuti debelim staklenim jastučićima za igle, koji su, dosta preuranjeno, zračila iznutra – ali svetlost je sigurno mogla i povoljnije da sija. Međutim, noć je bila sparna i veličanstvena dok se to odvijalo, držalo nas je budnima neko vreme i kad smo otišli na spavanje rasprskavanje raketa koje bi na trenutak zabljesnulo našu sobu. (I sad, po kiši, pod sivosmeđim nebom, zvone ričmondska zvona – ali crkvena zvona podsećaju samo na venčanja i hrišćanske službe.) Ne mogu da poreknem da se osećam pomalo zlobnom što pišem ovako žalobno, jer se očekuje da svi treba da verujemo da nam je milo i da uživamo. Tako je na rođendan, kad iz nekog razloga stvari krenu naopako, bilo pitanje časti pretvarati se u dečjoj sobi. Godinama kasnije možeš da priznaš da je delovalo kao užasna prevara. I ako godinama kasnije ova poslušna stada otvoreno priznaju da su to i oni prozreli, i ne budu više hteli u tome da učestvuju – pa – hoću li biti veselija? Mislim da su večera u Klubu 1917 i govor gđe Besant delotvorno sprali pozlatu, ako je ostala koja trun, sa kolača od đumbira. Hobson je bio zloban. Ona – masivna i mrkih crta stara dama, sa zamašnom glavom, gusto pokrivenom kovrdžavom sedom kosom – počeo da poredi slavljenički, osvetljeni London sa Lahorom. A onda se baci na nas što se loše odnosimo prema Indiji, pošto je ona očigledno bila “oni”, ne “mi”. Ali smatram da nije imala čvrste argumente, iako je spolja bilo uverljivo, a Klub 1917 aplaudirao i odobravao. Ne mogu a da govor ne slušam kao da je rukopis, pa je tako cveće kojim je povremeno mahala delovalo strašno veštački. Sve mi je jasnije da su jedini časnici ljudi umetnici, a da ovi društveni reformatori i filantropi postaju tako razulareni i gaje u duši toliko nečasnih čežnji prerusenih u ljubav prema bližnjima, da se na kraju u njima može naći više grešaka nego u nama. A ako sam ja jedna od njih?

Nedelja, 20. jul

Možda ću završiti s izveštajem o mirovnim proslavama. Kakvo smo mi stado životinja konačno! Čak i oni koji su najviše razočarani. U svakom slučaju, pošto sam nepokretna presedela procesiju i mirovna zvona, posle večere počeh da osećam da ako se nešto dešava, možda je bolje biti u tome. Otkopah jadnog L. i bacih svog Volpola. Pošto se upalio red staklenih lampi, i videvši da je kiša prestala, izađosmo baš pre čaja. Praskanje je već neko vreme obećavalo vatromet. Vrata na gostionici na ćošku bila su otvorena a prostor krcat ljudima; parovi su igrali valcer, urlali su pesme ljuljajući se, kao da moraš da budeš pijan da bi pevao. Gomila dečaćića s lampama paradirala je sa zelenim motkama. Nije se mnogo radnji bacilo u trošak za električno osvetljenje. Jednu ženu iz više klase mrtvu pijanu pridržavala su dva polupijana muškarca. Mi smo išli za umerenom rekom koja je plovila uz Hil. Iluminacije su bile skoro ugašene na pola puta, ali mi smo nastavili sve do platoa, a onda smo videli nešto – zaista ne mnogo jer je vlaga umrtvila hemikalije. Crvene, zelene, žute i plave lopte dizale su se polako u vazduh, rasprskavale se u oval svetlosti koja je padala u sitnim zrnima i ishlapila. Bilo je izmaglice svetlosti na raznim tačkama. Dok su se dizale iznad Temze, među drvećem, te rakete behu lepe; svetlost je na licima gomile bila čudna, naravno, bilo je sive magle koja se motala svuda i oduzimala sjaj vatri. Bilo je melanholično videti neizlečive vojnike koji leže na krevetima kod Star i Gartera okrenuti nam leđima, pušeći cigarete i čekajući da buka prestane. Mi smo bili deca koju je trebalo zabaviti. Oko jedanaest smo otišli kući i gledali Iling sa prozora moje radne sobe; pokušavali su da naprave veselje, i zaista je jedan vatreni balon otišao tako visoko da je L. poverovao da je to zvezda; ali onda se pokazalo njih devet. Danas nas je kiša uverila da će se sve ostalo slavlje potpuno ugasiti.

Utorak, 21. oktobar

Danas je Trafalgar dan a juče se pamti po tome što su izašli Dan i noć. Mojih šest primeraka stigoše mi ujutru i pet je otposlato, tako da zamišljam kako je petoro prijatelja već umočilo kljunove. Jesam li nervozna? Začudo malo; više sam uzbuđena i zadovoljna nego nervozna. Na prvom mestu, tu je, izašla je i oko nje više nema posla; onda, malo sam čitala i dopalo mi se; a zatim, imam neku vrstu poverenja da će ljudi do čijeg suda držim verovatno o njoj misliti dobro, a to je potkrepljeno saznanjem da ću se čak i ako ne budu tako mislili, oporaviti i sama početi novu priču. Naravno, ako Morgan i Liton i ostali budu oduševljeni, ja ću o sebi bolje misliti. Dosadno je sretati ljude koji govore uobičajne stvari. Ali u celini vidim na šta ciljам; čini mi se da sam ovaj put imala poštenu šansu i da sam dala sve od sebe, pa mogu da gledam filozofski i da krivicu prebacim na Boga.

Četvrtak, 23. oktobar

Moraju se zabeležiti prvi plodovi *Dan i noć*. “Nema sumnje da je to delo velikog genija”, Klajv Bel. Pa, moglo je da mu se ne svidi: bio je kritičan prema *Izletu na pučinu*. Priznajem, zadovoljna sam, iako nisam uverena da je tako kao što on kaže. Međutim, to je znak da sam u pravu što ne strahujem. Ljudi čiji sud uvažavam neće biti tako oduševljeni kao on, ali mislim da će sigurno ići na tu stranu.

Četvrtak, 30. oktobar

Reumatizam me opravdava što ne pišem više; i ruka mi je umorna od pisanja, na stranu reumatizam. Još kad bih mogla da sebe profesionalno tretiram kao predmet analize, mogla bih da napišem interesantnu priču o prošlih nekoliko dana, o promenljivosti sreće sa *D. i n.* Posle Klajvovog pisma stiglo je Nesino – bezgranična hvala, i kao kruna Litonovo: oduševljena pohvala, veliki trijumf, klasik

i tako dalje. Zatim je došla Vajoletina ¹¹ pohvalna rečenica, a onda juče ujutru, ova rečenica od Morgana, “Manje mi se dopada od *Izleta na pučinu*”. Iako piše takođe sa velikim divljenjem i da je čitao u žurbi i namerava da ponovo pročita, to je potrla sve ostalo zadovoljstvo. Da, ali da nastavim. Oko 3 popodne osetila sam se srećnijom i lakše mi je bilo u vezi sa njegovom pokudom nego sa ostalim hvalama – kao da se opet nađeš u ljudskoj atmosferi, posle ushićenog valjanja u rastegljivim oblacima i jastučastim brežuljcima. Ipak, čini mi se da Morganovo mišljenje cenim koliko i mišljenja ostalih. Zatim je jutros bio stubac u *Tajmsu*, velika pohvala i inteligentna; između ostalog kaže da *D. i n.*, ako ima manje briljantnosti na površini, ima više dubine od druge knjige, sa čim se ja slažem. Nadam se da će me ove nedelje sagledavati kroz prikaze; volela bih da posle tog stignu inteligentna pisma, ali ja želim da pišem priče. Sve u svemu osećam da mi se rasteretio mozak.

Četvrtak, 6. novembar

Sidni i Morgan su sinoć večerali s nama. U celini, drago mi je što sam žrtvovala koncert. Sumnja u vezi sa Morganom i *D. i n.* je otklonjena, razumem zašto mu se manje sviđa od *I. na p.* I, razumevši, vidim da to nije kritika koja treba da obeshrabi. Možda inteligentna kritika nikad i ne obeshrabruje. Ipak, izbegavam da to napišem, zato što i sama pišem toliko kritika. Kad se svede, on je rekao: *D. i n.* je strogo formalno i klasično delo; pošto je tako, to traži, ili on traži, mnogo veći stepen privlačnosti likova nego u knjizi kakva je *I. na p.* koja je neodređena i univerzalna. Nijedan lik u *D. i n.* nije privlačan. Nije ga zainteresovala njihova dinamika. Nisu ga privukli ni likovi u *I. na p.*, ali tamo nije osetio tu potrebu. Inače, divi se praktično svemu; njegova zamerka nije u tome da je *D. i n.* manje

¹¹ Vajolet Dickinson (Violet Dickinson), Virdžinijina stara prijateljica.

značajna od prethodne knjige. O, u njoj je lepote u izobilju – u stvari nemam razloga da budem deprimirana zbog njega. Sidni kaže da ga je knjiga potpuno uznemirila i smatra da sam ovaj put “uspela”. Ali kakva ja postajem dosada! Da, čak će i stara Virdžinija preskočiti dobar deo, ali u ovom trenutku to deluje važno. *Kembridž Magazin* ponavlja ono što je Morgan rekao, da mu se ne dopadaju likovi. Ipak sam u prvim redovima savremene književnosti. Cinična sam prema svojim likovima, kažu; ali kad su krenuli neposredno u detalje, Morgan, koji je čitao prikaz sedeći pored plinske peći, počeo je da protestuje. Tako su se svi kritičari podelili, a jedna autorka koja pokušava da održi kontrolu nad njima, sva iskidana. Prvi put tokom ovolikih godina, šetala sam duž reke između deset i jedanaest. Da, obala je kao zabravljena kuća, s njom sam je jednom uporedila; soba sa čaršavima preko stolica. Ribari ne isplovljavaju tako rano; prazna staza, ali veliki avion je na poslu. Samo povremeno smo razgovarali, što je dokaz da nama (meni svakako) nije smetalo ćutanje. Morgan ima umetnički duh, kaže jednostavne stvari koje pametni ljudi ne govore; mislim da je zbog toga on najbolji kritičar. Iznenada iskrсне očigledna stvar koja se previđa. On ima problema sa sopstvenim romanom, prebira po ključevima, ali zasad proizvodi samo nesklad.

Petak, 5. decembar

Opet toliki preskok, ali mislim da ova knjiga polako ali sigurno udiše svoj život. Razmišljam kako nisam otvorila grčke knjige otkad smo se vratili; jedva i čitam osim knjiga o kojima pišem prikaze, što dokazuje da moje vreme za pisanje uopšte nije moje. Skoro sam se zabrinula kad sam otkrila kako sam intenzivno specijalizovana. Zebnja ili nešto drugo je moj um odvratilo od pomnog ispitivanja praznog papira i on je kao izgubljeno dete – luta po kući i seda na donji stepenik da plače. *Dan i noć* još lepršaju oko mene i to je veliki gubitak vremena. Džordž Eliot nikad nije htela da čita kritike, pošto joj je priča o njenim knjigama remetila

pisanje. Počinjem da shvatam šta je mislila. Ne uzimam pohvale ili pokude previše k srcu, ali one te prekidaju, vraćaju ti pogled unazad, teraju te da objašnjavaš ili da istražuješ. Prošle nedelje dobila sam oštar pasus u *Vejfereru*; ove nedelje Oliv Hezeltajn stavlja melem. Ali ja bih radije da na svoj način pišem o *Četiri strasna puža* nego da stalno budem Džejn Ostin, kao što tvrdi K.M.

1920.

Ponedjeljak, 26. januar

Dan posle mog rođendana; u stvari imam 38 godina i bez sumnje mnogo sam srećnija nego sa 28; srećnija danas nego juče jer sam popodne dobila ideju o novoj formi za novi roman. Zamislimo da jedna stvar proizlazi iz druge – kao u *Nenapisanom romanu* – samo ne na 10 nego na 200 stranica otprilike – zar se time ne dobijaju labavost i lakoća koje hoću; zar nije tako bliže, a ipak čuva formu i brzinu i obuhvata sve, sve? Pitam se koliko će obuhvatiti ljudsku dušu – da li dovoljno gospodarim dijalogom da je uhvatim u mrežu? Mislim da ću sada imati sasvim dugačiji pristup. Nema skela, jedva se vidi po koja cigla; sve sumračno, ali srce, strast, humor, svetle kao vatra u magli. Tako ću naći veliki prostor – veselost – nedoslednost – laki nadahnuti koraci do mile volje. Jesam li ja dovoljno gospodarica stvari – to je sumnja. Ali zamisli (?) da se *Znak na zidu*, *K.G.* i *Nenapisani roman* uzmu za ruke i da sjedinjeni zaigraju. Kakvo bi to sjedinjenje bilo tek treba da otkrijem. Tema mi je potpuna nepoznanica, ali ogromne mogućnosti vidim u formi na koju sam pre dve nedelje naletela manje-više slučajno. Slutim opasnost od prokletog egoističnog ja, koje je po meni uništilo Džojsova i Doroti Ričardson. Da li je čovek dovoljno gibak i dovoljno bogat da

ogradi knjigu od sebe i da ona ne postane, kao kod Džojso i Doroti Ričardson, uska i restriktivna? Nadam se da sam dovoljno naučila zanat da pružim sve vrste zabave. U svakom slučaju, moram još da tapkam i da eksperimentišem, ali danas popodne sam videla tračak svetlosti. Zaista mislim, na osnovu lakoće sa kojom se *Nenapisani roman* razvija, da za mene tamo mora biti puta.

Sreda, 4. februar

Prepodneva od 12 do 1 provodim čitajući *Izlet na pučinu*. Nisam je čitala od jula 1913. I, ako me pitate šta mislim, moram da kažem da ne znam – takva harlekinijada – takav asortiman krpica – malo jednostavan i strog – malo frivolan i površan – čas kao božija istina – čas jak i pliva slobodno kuda poželim. Šta s tim da se radi, sam bog zna. Neuspesi su tako strašni da mi od njih obrazi gore – a onda, obrnem rečenicu, pogledam pravo ispred sebe – i obrazi počnu da mi gore drugačije. U celini, duh te mlade žene mi se prilično dopada. Kako hrabro preskače prepone – i na časnu reč, kakav dar za pero i mastilo! Ja malo šta mogu da učinim na popravci, i potomstvu mora da ide autorka jeftine duhovitosti, oštre satire i, vidim čak, vulgarnosti, štaviše neotesanosti – koja nikad neće prestati da grize u grobu. Ipak vidim da tu knjigu više vole nego *D. i n.* Ne kažem poštuju je više, ali nalaze da je hrabriji i inspirativniji prizor.

Utorak, 9. mart

Uprkos nekom podrhtavanju, nastaviću u ovom trenutku dnevnik. Ponekad mislim da sam izradila onaj sloj stila koji mu odgovara – odgovara udobnom svetlom času posle čaja, a do čega sam sad došla je manje popustljivo. Nema veze, zamišljam da bi stara Virdžinija, koja je stavila naočare da čita o martu 1920. svakako želela da nastavim. Čestitam! draga moja utvaro, i uzmi u obzir da ja ne mislim da su 50

neke velike godine. Još bi se moglo napisati nekoliko dobrih knjiga i evo cigle za jednu lepu knjigu. Da se vratim ovoj koja sada nosi to ime, u nedelju sam išla čak u Kamden Hil da čujem Šubertov kvintet – da vidim kuću Džordža Buta – da hvatam beleške za moju priču – da se nađem u društvu otmenog sveta – sve to me je tamo odvelo i jeftino sam nagrađena u 7/6.

Da li ljudi vide sopstvene sobe sa razornom jasnoćom sa kojom ih ja vidim, čim me puste jedan sat, sumnjam. Hladna, površna dvoličnost, ali tanka kao martovska korica leda preko ribnjaka. Neka vrsta trgovačkog zadovoljstva. Konjska dlaka i mahagoni, i to je upravo to, i bele oplate, Vermerove reprodukcije, omega sto i šarene zavese, jedno dosta snobovsko pretvaranje. Vrlo neinteresantna soba; kompromis; iako je naravno i to zanimljivo. Ja sam napala porodični sistem. Stara gospođa But, ustoličena na neakvoj komodi, u udovičkoj haljini; uz bok su verne kćerke, sa unucima koju su neki simbolični heruvimi. Tako uredni, dosadni mali dečaci i devojčice. Svi smo sedeli u krznu i belim rukavicama.

Subota, 10. april

Planiram da počnem *Džejkobovu sobu* sa srećom sledeće nedelje. (Ovo je prvi put da sam to napisala.) Imam na umu da opišem proleće; samo da ovo zabeležim – ove godine se jedva primećuje da je olistalo, jer izgleda kao da uopšte nije ni opadalo – uopšte, ništa od onog gvozdenog crnila kestenovih stabala – stalno nešto meko i prošarano; ne sećam se da je ikada tako bilo. U stvari, mi smo preskočili zimu; imali smo godišnje doba kao ponoćno sunce i povratak na puno dnevno svetlo. Tako da jedva primećujem da je kesten olistao – mali suncobrani otvorili su se na drvetu kraj prozora; grobljanska trava kao zelena voda teče preko starih nadgrobnihi ploča.

Četvrtak, 15. april

Moj rukopis je izgleda otišao dođavola. Možda ga zbunjujem svojim pisanjem. Rekla sam da je Ričmond ¹² bio oduševljen mojim člankom o Džejsmu? Dakle, pre dva dana, malo postariji Vokli napade taj članak u *Tajmsu*, kaže da sam zapala u najgori manirizam H.DŽ. – ćudljivi “likovi” – i natuknuo je da sam sentimentalna prijateljica. I Persi Labok je bio uključen; ali, s pravom ili ne, brišem u glavi članak crveneći i vidim da sve moje pisanje barem postaje lagano. Pretpostavljam da je to stara stvar “kitnjastog izliva” – bez sumnje kritika je prava, iako je ta boljka moja, nisam se zarazila od H.DŽ., ako je to neka uteha. Ipak moram da vodim računa. Atmosfera *Tajmsa* iznosi je na videlo; kao prvo, ja tu treba da budem formalna, posebno u slučaju H.DŽ., i da majstorski uradim članak više kao razrađeni crtež koji forsira ornament. Dezmond je, međutim, dragovoljno ponudio divljenje. Volela bih kad bi moglo da se ustanovi nekakvo pravilo o pohvalama i pokudama. Predviđam da sam predodređena za pokude u svim količinama. Bodem oči, a postarija gospoda se posebno ozlovolje. *Nenapisani roman* će sigurno napasti, ne mogu da predkažem kojom linijom će ići ovog puta. “Dobro pisanje”, to delimično izaziva ljude – i pretpostavljam da je uvek bilo tako – “pretenciozno”, kažu, a zatim, žena koja dobro piše, i piše u *Tajmsu* – to je ta linija. Ovo me je malo omelo da počnem *Džekobovu sobu*. Ali ja cenim pokudu. Ona te podbode, makar i kad je od Voklija, koji ima (potražila sam) 65 godina, jeftin je i sitan tračer kome se podsmevaju, drago mi je da tako misle, čak i Dezmond. Ali ne uspevaš da zaboraviš da u tome ima istine; više od jednog zrnca, kad u kritici u *Tajmsu* kažu da sam ja nedopustivo prefinjena i srdačna; i ne mislim da tu lako ima spasa, jer, pre nego što sam počela članak o H.DŽ., zaklela sam se da ću reći ono što mislim, i

¹² Brus Ričmond (Bruce Richmond), urednik *Times Literary Supplement*.

to na svoj način. Dakle, ispisala sam celu stranicu, a nisam smislila kako da se obuzdam kad izađe *Nenapisani roman*.

Utorak, 11. maj

Vredno je pomenuti, radi kasnijeg osvrta, da se stvaralačka moć koja tako prijatno penuša na početku nove knjige, posle nekog vremena slegne i dalje ide jednoličnije. Uvuku se sumnje. Zatim se rezigniraš. Rešenost da se tome ne popusti i osećaj jednog oblika koji tu lebdi najviše te drže. Malo sam uznemirena. Kako da sprovedem ovu koncepciju? Kad direktno počneš da radiš, ti si kao osoba koja je videla kako se priroda pred njom prostire, a sada kroz nju hoda. Ne želim u ovoj knjizi da napišem ništa u čemu ne uživam dok pišem. Ipak je pisanje uvek teško.

Sreda, 23. jun

Borila sam se, ovog puta, da pošteno kažem da mislim da poslednja Konradova knjiga nije dobra. Rekla sam. Bolno je (pomalo) naići na promašaj tamo gde gajiš isključivo poštovanje. Verujem da je tačno da on uopšte ne viđa nikoga ko razlikuje dobro pisanje od lošeg, a onda, pošto je stranac, pošto govori loš engleski, pošto se oženio jednom kockastom ženom, sve više se povlači u ono što je nekada dobro radio, samo što to gomila, i na kraju moraš da kažeš da je to usiljena melodrama. Ne bih volela da vidim *Spas* potpisan sa Virdžinija Vulf. Ali da li će se iko sa tim složiti? Ionako ništa ne može da poljulja ono što mislim o nekoj knjizi. Ništa – ništa. Samo, možda, ako je to knjiga mlade osobe – ili prijatelja – ne, čak i tada mislim da sam nepogrešiva. Zar nisam u poslednje vreme odbacila Marijev komad, i tačno procenila K-u priču, i rezimirala Oldosa Haksija, a zar mi na neki način nije povređeno osećanje umesnosti kad čujem Rodžera kako iskrivljuje ove egzaktne vrednosti?

Četvrtak, 5. avgust

Hajde da pokušam da kažem šta mislim dok čitam *Don Kihota* posle večere – u osnovi, da je tada pisanje bilo pripovedanje za zabavu dok ljudi sede oko vatre a nemaju nijedno naše sredstvo za uživanje. Sede tako, žene predu, muškarci zamišljeni, a vesela, maštovita, očaravajuća priča im se priča, kao odrasloj deci. To me impresionira kao motiv *D. K.*: da nas zabavi po svaku cenu. Koliko mogu da prosudim, lepota i misao ulaze u priču neopaženo: Servantes je jedva svestan ozbiljnog značenja i jedva da vidi *D.K.* kako ga mi vidimo. Zaista, to mi je teško – ta tuga, ta satira, koliko su one naše, a nisu namerne – ili ovi veliki likovi imaju u sebi nešto da se menjaju prema generaciji koja ih gleda? Priznajem da je dosta tog pripovedanja dosadno – ne mnogo, samo malo na kraju prve knjige, deo koji je očigledno pričan kao priča da se produži zadovoljstvo. Toliko je malo kazano, toliko mnogo prećutano, kao da nije želeo da razvije tu stranu – scena galiota koji odmiču – primer je za ono o čemu govorim. Da li je Servantes osećao svu tu lepotu i tugu kao što ih ja osećam? Dvaput govorim o “tuzi”.

Da li je to suštinsko za moderni pogled? Ipak, kako je divno razviti jedra i zaploviti pravo na vetru te velike priče, kao tokom celog prvog dela. Pretpostavljam da je priča Fernando-Kardino-Lusinda bila dvorska epizoda po trenutnoj modi, meni je u svakom slučaju dosadana. Čitam takođe *Ghoa le Simple* – bistra, efektna, interesantna, ipak tako suvoparna i besprekorna. Sa Servantesom imate sve, razuđeno ako hoćete, ali duboko, atmosfera, živi ljudi koji bacaju senku, gustu, nijansiranu, kao u životu. Egipćani, kao i većina francuskih pisaca, daju vam umesto toga u dva prsta esencijalnog praha, mnogo oštrijeg i efektnijeg, ali ni približno tako obuhvatno i prostrano. Pobogu! Šta ja to pišem! Uvek te slike. Sad svako pre podne pišem *Džejkoba*, sa osećanjem da je svakog dana posao kao ograda koju moram da prejašem, duša mi je u nosu, a prečku sam ili preskočila ili

srušila. (Još jedna slika i bez razmišljanja. Moram nekako da uzmem Hjumove eseje i da se pročistim.)

Nedelja, 26. septembar

Mislim da mi je više stalo nego što priznajem; iz nekog razloga *Džejkob* se zaustavio, u sred te zabave na kojoj sam toliko uživala. Zbog Eliota, koji je stigao do kraja jednog dugog, napornog pisanja proze (dva meseca bez prekida), postala sam bezvoljna; bacio je senku na mene, a um zaokupljen prozom traži punu smelost i samopouzdanje. On ništa nije rekao – ali ja sam pomislila kako ono što radim verovatno bolje radi g. Džojks. Onda sam počela da se pitam šta je to što ja radim; da sumnjam, kao što je uobičajeno u takvim situacijama, da nisam dovoljno jasno promislila svoj plan – i tako da se gubim, cepidlačim, kolebam – što znači da si izgubljena. Ali mislim da je uzrok moj dvomesečni rad, pošto hvatam sebe da skrećem izokola ka Ivinu, č ak smišljam tekst o Ženama, kao kontratezu neprijateljskim stavovima g. Beneta koje je izneo u novinama. Pre dve nedelje, neprestano sam u šetnjama smišljala *Džejkoba*. Čudna stvar, taj ljudski um! tako ćudljiv, neveran, beskrajno zazire od senki. Možda, u dnu uma, osećam da me L. prevazilazi u svakom pogledu.

Ponedeljak, 25. oktobar (prvi dan zime)

Zašto je život tako tragičan; tako nalik na trotoar iznad ambisa. Pogledam dole; osećam vrtoglavicu; pitam se kao ću uopšte da dođem do kraja. Ali zašto to osećam: sad kad sam rekla, ne osećam to. Vatra gori; idemo da slušamo *Prosjačku operu*. Ali svuda je oko mene; ne mogu da držim zatvorene oči. To je osećanje nemoći, da nisam probila led. Sedim ovde u Ričmondu i kao lanterna koja stoji u sred polja, moja svetlost se uzdiže u mraku. Melanholija se smanjuje kad pišem.

Zašto onda ne pišem češće? Pa, taština zabranjuje. Želim da se prikažem uspešnom čak i samoj sebi. Ipak ne stižem do dna svoje melanholijske. To što nemam decu, živim odvojena od prijatelja, ne uspevam dobro da pišem, previše trošim na hranu, starim. Previše razmišljam o svim tim zašto i zato, previše o sebi. Ne volim da vreme leprša oko mene. Pa onda, radi. Da, ali tako brzo se umorim od rada – mogu samo po malo da čitam, sat pisanja za mene je dosta. Ovamo niko ne zalazi da prijatno protraćimo vreme. Ako dođu, ja sam zlovoljna. Napor da se ide u London je prevelik. Nesina deca rastu, a ja ne mogu da ih pozovem na čaj ili da odemo u zoološki vrt. Džeparac ne dopušta mnogo. Ipak, uverena sam da su to trivijalnosti; sam život je, ponekad mislim, tako tragičan za nas i našu generaciju – nema novinskog oglasa koji nije nečiji krik bola. Meksikinci danas popodne i nasilje u Irskoj, ili će štrajk. Nesreća je svuda; pred samim vratima; ili glupost, što je gore. Ipak ne čupam iz sebe žaoku. Kad budem opet pisala *Džekobovu sobu* to će mi oživeti jezgro, osećam. Ivlin je kako treba; ali ne volim ovo što sad pišem. I zbog svega toga, koliko sam srećna – ako mi se čini da je to trotoar preko ambisa.

1921.

Utorak, 1. mart

Nisam zadovoljna, ova knjiga nije na pravom putu. Pretpostavimo da je neka od mojih milijardu promena stila odbojna prema tom materijalu? Ili moj stil stoji nepomičan? Po mom mišljenju on se stalno menja. Ali niko ne primećuje. Ni ja sama ne mogu da mu dam ime. Tačno je da imam unutarnju, automatsku lestvicu vrednosti koja odlučuje šta bi bilo bolje da uradim sa svojim vremenom. Ona diktira “ovih pola sata mora se utrošiti na ruski”. “Ovi se moraju dati Vordsvortu.”

Ili: “Sad bolje da okrpim smeđe čarape”. Ne znam kako dolazim do tog kodeksa vrednosti. Možda je to nasleđe puritanskih predaka. Prema uživanju sam pomalo sumnjičava. Bog zna. A, isto tako, tačno je da pisanje, čak i ovde, traži naprezanje mozga – ne toliko kao ruski ali, ipak, i pola vremena tokom učenja ruskog ja gledam u vatru i mislim šta ću sutra da pišem. Gospođa Flanders je u voćnjaku. Da sam u Rodmelu, sve bih to smišljala hodajući po ravnim predelima. Bila bih u dobroj formi za pisanje. Ovako su Ralf¹³, Karingtonova¹⁴ i Bretova¹⁵ malopre otišli, ja sam rasplinuta, večerali smo i izašli u Gildu. Ne mogu da se skrasim kako treba da mislim o gospođi Flanders u voćnjaku.

Nedelja, 6. mart

Nesa odobrava *Ponedeljak ili utorak* – milosrdno, i tako ga pomalo iskupljuje u mojim očima. Ali sad se ipak pitam šta će kritičari uraditi s njim – idućeg meseca u ovo vreme. Da pokušam da prorokujem. Dakle, *Tajms* će biti ljubazan, pomalo oprezan. Gospođa Vulf, reći će, mora da se čuva virtuoznosti. Mora da se čuva nejasnoća. Njena velika prirodna darovitost itd... Ona je najbolja u jednostavnoj lirici ili u *Kju Gardenz*. *Nenapisani roman* nije baš uspešan. A što se tiče *Jednog društva*, iako je nadahnuto, isuviše je jednostrano. Ipak gospođu Vulf čovek uvek može da čita sa zadovoljstvom. Zatim u *Vesminsteru*, *Pal Malu* i drugim ozbiljnim večernjim novinama, tretiraće me vrlo kratko, sa sarkazmom. Generalna linija će biti da postajem isuviše zaljubljena u sopstveni glas, ne mnogo u ono što pišem, nepristojno afektiram, neprijatna žena. Istina je, očekujem da nigde neću privući mnogo pažnje. Ipak, postajem prilično poznata.

¹³ Ralf Partridž (Ralf Partridge).

¹⁴ Gospođa Partridž.

¹⁵ Doroti Bret (Dorothy Brett).

Petak, 18. april, 10 min. do 11, pre podne

Trebalo bi da pišem *Džekobovu sobu*, a ne mogu, i umesto toga napisaću zašto ne mogu – ovaj dnevnik je dobri stari poverenik neispisanog lica. Dakle, vidite, ja sam promašena kao pisac. Ja sam staromodna, stara, ne mogu ništa bolje. Nemam pameti. Svuda je proleće. Moja knjiga je izašla (prevremeno) i ugasila se. Kao navlašeni vatromet. Čvrsto, pak, zrnce činjenice je da je Ralf poslao moju knjigu da se prikaže u *Tajmsu*, a na njoj nije bio datum objavljivanja. Tako da je nažvrljana kratka beleška “najkasnije do ponedeljka”, stavljena u neki ćošak, dosta kusa, prilično komplimentirajuća, ali sasvim neinteligentna. Hoću da kažem da oni ne vide da sam na tragu nečeg interesantnog. Pa me to nagoni na pomisao da i nisam. I zato ne mogu dalje sa *Džekobom*.

O, Litonova knjiga je izašla i zauzela tri stupca, hvale pretpostavljam. Ne mučim se ovde da po redu opišem kako mi je raspoloženje sve više tonulo dok na kraju nisam bila pola sata deprimirana kao nikad. Hoću da kažem, razmišljala sam o tome da nikad više ne pišem – osim prikaza. Da sve bude još gore, imali smo svečanu zabavu u 41. Da čestitamo Litonu, i to je sve bilo u redu, ali on nijednom nije pomenuo moju knjigu, a pretpostavljam da ju je pročitao; i prvi put ne mogu da računam na njegovu pohvalu. Sad, da me je *Lit.Sapl.* pozdravio kao misteriju – zagonetku, onda ne bih marila, jer Liton ne voli tu vrstu stvari, ali ako sam jasna kao dan i beznačajna?

Pa, sa ovim pitanjima hvale i slave moraš da se suočiš. (Zaboravila sam da kažem da je Doran odbio knjigu u Americi.) Šta znači popularnost? (Napisaću, crno na belo, koliko da dodam, posle pauze u kojoj je Loti unela mleko a sunce prestalo da se pomračuje, da ja pišem prilično gluposti.) Čovek hoće, kao što je to vrlo tačno Rodžer juče rekao, da stalno bude na visini; da ljudi budu zainteresovani i da posmatraju njegov rad. Mene deprimira pomisao da sam prestala da interesujem ljude – baš u trenutku kad sam, uz pomoć štampe, pomislila da postajem više ja

sama. Čovek *ne* želi visoku reputaciju, kakvu mislim da sam dobila, reputaciju jedne od vodećih romansijerki. Još me čeka, naravno, da skupim i sve privatne kritike, a to je pravi test. Kad to odvagam, moći ću da kažem da li sam “interesantna” ili zastarela. U svakom slučaju, osećam da sam dovoljno spremna da stanem, ako sam zastarela. Ja neću da postanem mašina, osim mašina za mlevenje članaka. Kad pišem, diže se negde u mojoj glavi čudan i vrlo prijatan smisao nečega što želim da pišem, moja sopstvena tačka gledišta. Pitam se ipak, da li će osećanje da pišem za petro ljudi a ne za 1500 da me iskvari? – da me učini ekscentričnom – ne, ja mislim da neće. Ali, kao što rekoh, čovek mora da se suoči sa taštinom vrednom prezira koja je u korenu sveg ovog cepidlačenja i natezanja. Mislim da je jedini lek za mene da imam hiljadu interesovanja – ako jedno propadne, da trenutno mogu da pustim da energija oteče u ruski ili grčki, ili u štampariju, ili u baštu, ili u ljude ili neku aktivnost koja nije u vezi sa mojim sopstvenim pisanjem.

Nedelja, 9. april

Moram da zabeležim simptome ove bolesti, da ih znam za sledeći put. Prvog dana se jadno osećaš, sledećeg si srećna. U *Nju Stejtsmenu* je izašao tekst Efabl Hoka¹⁶ o meni, što je svakako učinilo da se osećam važnom (a to je ono što čovek želi) i Simpkin Maršal je telefonirao za novih pedeset primeraka. Znači, mora da prodaju. Sad treba da izdržim sve trzanje i bockanje privatne kritike, u čemu neću uživati. Sutra će biti Rodžer. Kako je sve to dosadno! – a onda poželim da sam uvrstila druge priče a izostavila *Kuću duhova*, koja je možda sentimentalna.

¹⁶ Pseudonim Dezmonda Mekartija (Desmond MacCarthy).

Utorak, 12. april

Hitno moram da pribeležim nove simptome ove bolesti, tako da sledeći put mogu na ovo da se vratim i da se lečim. Elem, provukla sam se kroz akutno stanje i stigla do filozofskog polu deprimiranog stanja ravnodušnosti, provela popodne raznoseći pakete po radnjama, išla sam u Skotland Yard po novčanik, a kad smo se L. i ja našli u kafani. L. mi došapnu zapanjujuće vesti da Liton misli da je *Gudački kvartet* “divan”. To je stiglo preko Ralfa, koji ne preteruje i koga Liton nema potrebe da laže. Na trenutak mi je svaki nerv bio preplavljen zadovoljstvom, toliko da sam zaboravila da kupim kafu i hodala sam preko Hengerford mosta zujeći kao žica i vibrirajući. I lepo plavo veče, reka boje neba. A onda je došao Rodžer koji misli da sam na tragu pravih otkrića i da sigurno nisam varalica. I dosad smo oborili rekord prodaje. A ja nisam ni približno toliko srećna koliko sam bila deprimirana; ipak sam bezbedna, sudbina mi ne može ništa, kritičari mogu da se brecaju, a prodaja da opada. Ja sam se bojala da su me odbacili kao nevažnu.

Petak, 29. april

Treba nešto da kažem o Litonu. Viđala sam ga možda češće ovih poslednjih dana nego tokom cele godine. Pričali smo o njegovoj knjizi i o mojoj. Upravo ovaj razgovor odigrao se kod Verija; pozlaćeno perje, ogledala, plavi zidovi i Liton i ja pijemo u uglu čaj sa briošem. Mora da smo sedeli dobrih sat vremena.

“A ja sam se noćas probudila i pitala se gde da te smestim”, rekoh. “Postoje Sen Simon i La Brijer.”

“O Bože”, progundao je.

“I Mekoli”, dodadoh.

“Da, Mekoli” reče. “Malo bolji do Mekolija”.

“Ali ne njegov čovek”, insistirala sam. “Civilizovaniji si, naravno. Zatim, ti si pisao samo kratke knjige.”

“Sledeće što nameravam da radim je Džordž IV”, reče.

“Dobro, ali tvoje mesto”, insistirala sam.

“A tvoje?” upita.

“Ja sam, najspособnija živa romansirerka”, rekla sam. “Tako kaže *Britiš Vikli*.”

“Ti utičeš na mene”, rekao je on.

I reče da uvek može da prepozna moj rukopis iako sam pisala sa tako mnogo različitih stilova.

“Što je rezultat velikog rada”, insistirala sam. A onda smo raspravljali o istorijskim knjigama; Gibonu, koji je na neki način kao Henri Džejms, dobacila sam.

“Oh Bože, ne – ne ni najmanje”, reče on.

“On postavi tačku gledišta i drži se nje”, rekoh. “A tako i ti. Ja se klimam.” Ali šta je Gibon?

“U redu je, njemu je tu mesto”, reče Liton. “Foster kaže da je on imperator. Ali nije višestran. Možda je verovao u ‘vrlinu’.”

“Lepa reč”, rekoh.

“Ali čitaj samo kako su horde varvara opustošile grad. To je divno. Stvarno, čudan je kad govori o ranim hrišćanima – u njima ništa nije video. Ali čitaj ga. Ja ću sledećeg oktobra. Idem u Firencu i uveče ću biti veoma osamljen.”

“Na tebe su više uticali Francuzi nego Englezi, čini mi se”, rekoh.

“Da. Ja imam njihovu određenost. Ja sam uobličen.”

“Poredila sam te sa Karlajlom pre neki dan”, rekoh, “čitam *Sećanja*. Pa, to su ćaskanja jednog starog bezubog grobara u poređenju sa tobom; on ima rečenicu.”

“Da, da, ima”, reče Liton. “Ali čitao sam ga Nortonu i Džejmsu pre neki dan i oni su galamili – nisu hteli da slušaju.”

“Ipak nešto mu je nelagodno u vezi sa ‘masom’.”

“Tu je opasnost za mene, zar ne? ”

“Da. Možda ćeš suviše da zađeš u finese”, rekoh. “Ali to je veličanstvena tema – Džordž IV – i kako je zabavno kad se usredsrediš na nju da radiš.”

“A tvoj roman?”

“O, zabola sam ruke i mesim testo sa mekinjama.”

“U tome je divota. A sve je različito.”

“Da, ja sam 20 ljudi.”

“Ali spolja se vidi celina. Najgore u vezi sa Džordžom IV je što niko ne pominje činjenice koje su mu potrebne. Cela istorija mora iznova da se napiše. Sve sama moralnost...”

“I bitke”, dodadoh.

I onda smo zajedno prošetali, jer sam ja morala da kupim kafu.

Četvrtak, 26. maj

Sedela sam juče na Gordon Skveru sat i po u razgovoru sa Mejnardom. Ponekad poželim da zapišem ono što ljudi govore, umesto da ih opisujem. Problem je što tako malo kažu. Mejnard reče da voli pohvale; i uvek želi da se hvališe. Kaže da se mnogi muškarci žene da bi mogli da se hvale pred svojim suprugama. Ali, rekoh, čudno je da se čovek hvali znajući da to nikog ne može nimalo da prevari. Čudno je što baš i ti želiš pohvalu. Ti i Liton prevazišli ste hvalisanje – što je najviši trijumf. Sediš tu i ništa ne govoriš. Ja volim pohvalu, reče. Volim je tamo gde sam nesiguran. Onda smo došli do objavljivanja i do Hogart Presa i do romana. Zašto bi trebalo da oni objašnjavaju kojim je autobusom otišao? pitao je. I zašto nekad gospođa Hilberi ne bi bila Katarinina kći. O, to je dosadna knjiga, znam, rekoh, ali zar ne vidiš da sve to prvo moraš da staviš da bi posle mogao da izostaviš. Najbolje što si ikada uradila, reče, to je *Sećanje na Džordža*. Trebalo bi da se pretvaraš da

pišeš o stvarnim ljudima, a da sve izmišljaš. Naravno, bila sam zaprepašćena. (O, Bože, kakva besmislica – jer ako je Džordž moj vrhunac, ja sam obično piskaralo.)

Subota, 13. avgust

“Kolridž se teško kretao, kao i Lemb, ali iz drugog razloga. Bio je dosta visok, ali koliko je ovaj drugi bio lagan i krhk, toliko je on bio trom i masivan. Možda je patio što je prerano ostario, jer nije imao fizičke aktivnosti. Kosa mu je bila seda u 50-oj i kako se uglavnom oblačio u crno i vladao veoma smireno, pojava mu je bila gospodska, a nekoliko godina pre smrti je postao sveštenik. Ipak, bilo je nešto nesavladivo mlado u njegovom licu. Bilo je okruglo i sveže, sa prijatnim crtama i otvorenim, indolentnim, dobroćudnim ustima. Taj dečaćki izraz bio je veoma pristao za nekog ko je, dok je stvarno bio dečak, sanjario i razmišljao i ko je svoj život prošao mimo ostatka sveta, sa knjigom i svojim cvećem. Čelo mu je bilo ogromno – veliki komad spokojnog mramora – a njegove lepe oči u kojima kao da se koncentrisala sva aktivnost njegovog uma, kretale su se ispod čela sa živahnom lakoćom, kao da je im je zabavno da nose sve te misli.

“To je bila zabava. Hezlit je rekao da mu Kolridžov genij izgleda kao duh, samo glava i krila, koji večno pluta po eteričnim sferama. Meni je odavao drugačiji utisak. Ličio mi je na dobroćudnog čarobnjaka, koji jako voli zemlju i svestan je da počiva sa dovoljno težine u svojoj lakoj stolici, ali sposoban da jednim migom oka prizove oko sebe svoje eterične sfere. Mogao je isto tako da hiljade njih promeni i da ih otpusti kad mu stigne večera. To je bio moćan intelekt ugrađen u čulno telo; a razlog iz koga on nije koristio taj intelekt više nego da razgovara i sanja sastoji se u tome što je takvom telu prijatno da ne radi više od toga. Ne mislim da je K. bio senzualista na neki loš način...” kad se napregnem, to je sve što mogu da citiram iz memorara Li Hanta, tom II, strana 223, pod pretpostavkom da to hoću negde opet

da ugradim. L. H. je bio naš duhovni deda, slobodan čovek. Moglo se s njim pričati kao sa Dezmondom. Lagan čovek, rekla bih, ali civilizovan, mnogo više nego moj deda lično. Ta tri snažna duha unapredila su svet i kad ih osvetliš u čudnoj pustoši prošlosti kažeš “A, vi ste od moje sorte” – veliki kompliment. Većina ljudi koji su umrli pre 100 godina su kao stranci. S njima si uljudan i nelagodno ti je. Šeli je umro sa primerkom H-ove *Lamije* u ruci. H. ni od koga drugog nije hteo da je primi nazad i tako je spaljena na lomači. Vraćajući se sa pogreba ? H. i Bajron su se smejali kad su se opraštali. To je ljudska priroda i H. ne smeta da to prizna. Osim toga, volim njegovu radoznalnu simpatiju prema ljudima. Istorija je tako dosadana zbog svojih bitaka i zakona; putovanja morem u knjigama tako su dosadna jer putnik opisuje lepote umesto da uđe u kabine i kaže kao su mornari izgledali, kako su bili obučeni, jeli, govorili, kako su se ponašali.

Ledi Karlajl je umrla. Čovek ljude više voli kad ih obori silna navala nesreće nego kad trijumfuju. Rođena je sa takvim obiljem nade i talenta, i sve je izgubila (tako kažu) i umrla od spavaće bolesti, njenih pet sinova umrlo je pre nje, a rat joj je razbio sve nade u čovečanstvo.

Sreda, 17. avgust

Ima još malo vremena do L-ovog dolaska iz Londona, od Fergusona, iz kancelarije itd., mogla bih još malo da piskaram. Stvarno mislim da mi se vraća piskaranje. Provela sam ovde ceo dan, na prekide, sastavljajući tekst, možda za *Skvajer*, jer on želi priču, a to zato što je gospođa Hoksford rekla gospođi Tomset da sam ja jedna od najpametnijih, ako ne i najpametnija žena u Engleskoj. Možda mi ne nedostaje snage nerava, već pohvale. Juče me je preplavio biblijski potop. Pozvali su dr. Valansa, došao je posle večere da me obiđe. Volela bih da mogu da zapišem njegovu konverzaciju. Blag, s teškim kopcima, postariji muškarac, sin jednog lekara iz Luisa, oduvek ovde živi, egzistirajući na nekoliko širokih medicinskih

istina naučenih pre mnogo godina, koje savesno primenjuje. Govori francuski, tako reći jednosložnim rečima. Kako i L. i ja znamo više od njega, došli smo na opšte teme – kako je stari Verol sebe namerno izgladneo do smrti. “Mogao sam da ga smestim u bolnicu”, rekao je dr. V. zamišljeno. “Putovao je jedanput. Njegova sestra nikad nije kod kuće – prilično je luda, čini mi se – loša porodica, veoma loša. Sedeo sam s njim u vašoj dnevnoj sobi. Morali smo da sednemo uz sam odžak da se zagrejemo. Pokušao sam da ga zainteresujem za šah. Ne. Izgledalo je da nije u stanju da se za bilo šta zanima. Ali bio je isuviše star – isuviše slab. Nisam mogao da ga pošaljem u bolnicu.” Tako se on izgladneo do smrti, petljajući oko svoje bašte.

Prekrstivši noge i dodirujući povremeno male brkove zamišljeno, V. me onda zapita da li nešto radim? (Mislio je da sam hronična invalidkinja, fina dama.) Rekoh da pišem. “Šta, romane? Lake stvari?” Da, romane. “Imam još jednu romansijerku među pacijentima – gđu Dadni. Morao sam da je osokolim – da ispuni ugovor, ugovor za novi roman. Ona kaže da joj je Luis jako bučan. A zatim imamo Marion Kroford... A g. Dadni je kralj ukrštenih rebusa. Postavite mu bilo koju zagonetku – rešiće je. Sastavlja nekakve rebuse koje radnje štampaju na svojim katalozima. On ima rubriku u novinama o rebusima.”

“Je li pomagao da se rešavaju šifre u ratu?” pitala sam.

“E, za to ne znam. Ali mu je pisalo mnogo vojnika – kao kralju rebusa.” Tu prekrsti noge na drugu stranu. Konačno ode, a pozva L. da se učlani u luiski šahovski klub, koji bih ja sama vrlo rado posećivala; taj letimičan pogled u različite grupe uvek me neodoljivo fascinira, jer se nikad neću pridružiti društvu dr. Valansa i kralja rebusa.

Četvrtak, 18. avgust

Nema šta da se zabeleži, samo nepodnošljiv napad nemira da pišem iz sve snage. Ovde sam prikovana za svoju stenu; naterana da ništa ne radim, osuđena da pustim sve brige, ljutnje, iritacije i opsesije da čeprkaju, grebu i da mi se vraćaju. Ovo je dan kad ne mogu da šetam i ne smem da pišem. Koju god knjigu čitam ona se u meni peni kao deo članka koji želim da pišem. Niko u celom Saseksu nije tako nesrećan kao ja; ni toliko svestan beskrajnih mogućnosti uživanja nagomilanih u meni, kad bih mogla da ih koristim. Sunce se izliva, ne, nikad ih ne prelije, pre bi se reklo da preplavi sva žuta polja i niske dugačke ambare; a šta bih dala da prolazim kroz Ferlovu šumu, prljava i zagrejana, nosom prema kući, da mi bude umoran svaki mišić, a glava puna mirisne lavande, zdrava, mirna i zrela za sutrašnji zadatak. Kako bih sve opažala – a trenutak iza toga dolazila bi rečenica i pristajala kao rukavica; a zatim na prašnjavom putu, kako ja zaustavim pedale, tako bi moja priča počela samu sebe da priča; zatim bi sunce zašlo, a kod kuće, neko ogledanje s poezijom posle večere, pola pročitano, pola proživljeno, kao da se telo razlilo i kroz njega buknulo cveće crveno i belo. Gle! Ispisala sam pola moje razdraženosti. Čujem jadnog L. kako vozi kosilicu gore-dole, jer supruga kakva sam ja treba da ima rezu na svom kavezu. Ona ujeda! A on je proveo ceo jučerašnji dan trčeći po Londonu zbog mene. Još ako si Prometej, ako je stena tvrda i obadi ljuti – zahvalnost, privrženost, ne deluje nijedno malo plemenitije osećanje. I tako je ovaj avgust protraćen.

Samo me pomisao na ljude koji pate više od mene teši; a to je smatram zastranjivanje egoizma. Napraviću sad raspored ne bih li uspela da prevalim ove mrske dane.

Jadna madmoazel Lenglen, kad ju je g-đa Melori potukla, baci na zemlju reket i briznu u plač. Njena taština mora da je ogromna. Verovatno ona misli da je najveća stvar na svetu bit m-lle Lenglen; nepobediva, kao Napoleon. Armstrong je na

probnom meču zauzeo poziciju pored kapije i nije hteo da se makne, ostavio je kuglaše da se sami dogovore, cela igra je postala farsična jer nije bilo vremena da se odigra do kraja. Ajant u grčkoj drami je imao istu takvu narav – koju kod njega saglasno svi zovemo herojskom. Ali Grcima je sve oprošteno. Nisam pročitala ni red grčkog od prošle godine u ovo vreme. Ali vratiću se, makar samo iz snobizma; čitaću grčki kad budem stara, stara kao ona žena na vratima kućice, čija bi kosa mogla da bude perika u drami, tako je seda, tako gusta. Retko me kosne ljubav prema čovečanstvu, takva sam, ponekad žalim siromašne koji ne čitaju Šekspira, a osetila sam zaista neku velikodušnu demokratsku obmanu u Old Viku, kad su igrali *Otela*, pa su siromašni muškarci, žene i deca dobili svog Šekspira. Takav sjaj i takvo siromaštvo. Zapisujem nemire, pa nije važno ako pišem gluposti. Zaista, svako mešanje sa normalnim proporcijama stvara mi nelagodu. Isuviše dobro znam ovu sobu – isuviše dobro ovaj vidik – izmeštam ga iz fokusa, jer ne mogu da prođem kroz njega.

Ponedeljak, 12. septembar

Završila sam *Krila golubice* i ovo je moj komentar. Pri kraju on tako smišljeno manipuliše, da umesto da osećate umetnika, vi osećate samo čoveka koji oblikuje temu. Mislim da gubi moć da oseti trenutak za obrt. Samo u retkim trenucima je neposredan. Čini vam se da čujete kako kaže: ovako se to radi. A upravo kad očekujete obrt, taj pravi umetnik ga izbegne. Nikad nemoj ništa da uradiš i biće tim impresivnije. I na kraju, posle sveg tog žongliranja i aranžiranja svilenih maramica, prestaneš da imaš bilo kakva osećanja za lik koji stoji iza. Tako manipulisana, Mili nestaje. On trpi neuspeh zbog sopstvenih ambicija. Zatim, to se ne može dvaput čitati. Mentalni zahvat i napor su veličanstveni. Nijedne bezbojne ili aljkave rečenice, ali mnoge razvodnjene ovom bojažljivošću ili samosvešću ili ma šta da je

to. Smatram da se ponaša kao izrazito američki autor, u nameri da bude visokog porekla, sa malo tuposti u vezi sa tim šta je visoko poreklo.

Utorak, 15. novembar

Stvarno, stvarno – to je sramota – prošlo je 15 dana u novembru a moj dnevnik nimalo mudriji. Ali, kad ništa ne napišem, slobodno možete da pretpostavite da povezujem knjige; ili popili smo čaj u 4, a ja sam posle toga otišla u šetnju; ili sam morala da čitam za nešto što ću sutra da pišem, ili sam bila napolju do kasno, došla kući sa matricama i sela u uzbuđenju da vidim na šta to liči. Bili smo u Rodmelu i snežna oluja je duvala na nas ceo dan, sa arktičkih polja, tako da smo sve vreme opsluživali vatru. Dan pre toga napisala sam poslednje reči *Džejkoba* – u petak, 4. novembra da budem precizna, a počela sam ga 16. aprila 1920. Ako uzmem u obzir šestomesečni prekid zbog *Ponedeljka ili utorka* i zbog bolesti, to je oko godinu dana. Još ga nisam pregledala. Borim se sa Henri Džejmsovim pričama o duhovima za *Tajms*; tu knjigu sam upravo spustila, osetivši prezasićenost. Zaista moram da uradim Hardija; želim da napišem Njunizovu biografiju, a onda ću morati da doteram *Džejkoba*. Ovih dana, samo kad bih mogla da nađem energije ili da se bacim na Pastonska pisma, moram da počnem *Lektiru*: čim počnem *Lektiru*, znam da ću smesta početi da mislim o novom romanu. Tako da se jedino postavlja pitanje – hoće li mi prsti izdržati toliko piskaranje?

Ponedeljak, 19. decembar

Dodaću postskriptum, dok čekam da mi zapakuju pakete, o prirodi kritike.

“Gđa Vulf? Želim da vam postavim par pitanja o vašem članku o Henrij Džejmsu.”

“Prvo (samo o pravom imenu neke priče).”

“Zatim, vi koristite reč ‘razuzdan’. Naravno, ja ne želim da vi to kažete nekako drugačije, ali to je svakako jak izraz da bi se ikako primenio na Henri Džejmsa. U poslednje vreme, naravno, nisam čitao tu priču – ali ipak, moj utisak je –”.

“Pa, o tome sam mislila kad sam čitala: čovek treba da ide pravovremeno za svojim utiscima.”

“Ali vi znate uobičajeno značenje te reči? To je – o – *prljavo*. Pa, dragi stari Henri Džejms... U svakom slučaju, promislite o tome i telefonirajte mi za 20 minuta.” Tako sam ja o tome promislila i došla do traženog zaključka za dvanaest i po minuta. Ali šta s tim da se uradi? Dovoljno jasno mi je stavio na znanje da ne samo da ne neće podneti “razuzdan”, već da mu se uopšte tekst mnogo ne sviđa. Osećam da to postaje sve češće i pitam se da li da prekinem, uz objašnjenje, ili da podilazim tuđem ukusu, ili da nastavim da pišem protiv struje. Verovatno je ispravno ovo poslednje, ali svest o tome te pritiska. Tako se piše ukočeno, bez spontanosti. U svakom slučaju, za sada ću to da pustim tako, a sa prekorima ću se suočavati ravnodušno. Ljudi će se žaliti, sigurna sam, a jadni Brus, koji svoje novine voli kao svoje jediniče, grozi se javne kritike; sa mnom je strog, ne toliko zbog nepoštovanja jasnog starog Henri Džejmsa, već zato što blamiram Saplement. A koliko sam vremena izgubila!

1922.

Sreda, 15. februar

Sad ću pokušati da napravim neke zabeleške o onom što čitam. Prvo Pikok: *Košmarna opatija* i *Zamak Kročeta*. Obe su mnogo bolje nego što ih pamtim. Bez sumnje. Pikok je za ukus koji se stiće u zrelosti. Kad sam bila mlada, čitajući ga u

vozu kroz Grčku, sećam se kako sam sedela u kupeu preko puta Tobija ¹⁷ koji mi je pričinio neizmerno zadovoljio jer se složio sa mojom opaskom da je Meredith svoje žene uzeo iz Pikoka i da su to veoma šarmantne žene. Tada sam, kažem, morala više da bodrim svoje oduševljenje. Tobija ga je zavoleo smesta. Ja sam verovatno želela misteriju, romansu, psihologiju. A sad više od svega želim lepu prozu. Sve istančanije u njoj uživam. I satira mi više prija. Više mi se dopada skepticizam njegovog duha. Prija mi intelektualnost. Štaviše, groteska je znatno bolja od tobožnje psihologije. On učini samo jedan potez rumenila po obrazu, ali ja mogu da uradim ostalo. A zatim, priče su tako kratke; čitam mala, žućkasta, savršeno prikladna prva izdanja.

Taj vešti Skot još jednom me je zaintrigirao. *Stara besmrtnost*. Na sredini sam, moram da podnesem neke dosadne besede, ali sumnjam da on može da bude dosadan, jer je sve tako skladno – čak i njegovo čudno monohromatsko slikanje pejzaža, urađeno glatkim namazima sepije i pečene sijene. Edit i Henri bi mogli da budu i tipične figure nekog starog majstora, uklopljene na pravom mestu. A Kedi i Mos kao i obično marširaju pravo sve vreme, snažni kao život. Ali usuđujem se da kažem da ga osvetljenje i pripovedački posao sprečavaju da istrčava sa šalama kao u *Ljubitelju starina*.

Četvrtak, 16. februar

Da nastavim – u svakom slučaju, kasnija poglavlja su ogoljena i siva, isuviše opipljiva; direktivnost, rekla bih, se meša u originalni tok. A Morton je snob, Edit nespretnjakovička, a Ivndejl duša od čoveka; a u to da je propovednik dosadan uopšte ne sumnjam. Ipak – ipak – želim da znam šta donosi sledeće poglavlje i tim galantnim starim momcima može da se oprostiti praktično sve.

¹⁷ Tobi Stiven (Thoby Stephen), brat V.V.

Koliko se može verovati jednom slikaru istorijskih portreta, kad vidim teškoće koje imam da zabeležim lice Vajolet Dickinson, koju sam videla na dva sata juče popodne? Čovek je čuje kako govori Loti u holu, živahno, na preskok, dok ulazi. “Gde mi je marmelada? Kako je gđa Vulf? Bolje, a? Gde je?” U međuvremenu odlaže kaput i kišobran i ništa ne sluša. Onda, dok ulazi, deluje mi visoka kao džin; obučena kod krojača; biserni delfin crvenog jezika ljulja joj se sa crne trake, prilično okrupnjala; sa svojim belim licem, upadljivo plavim očima, sa nosom oljuštenim na vrhu i malim lepim aristokratskim rukama. Vrlo dobro, ali njen govor? Pošto sama priroda to ne može da opiše – pošto priroda svojeglavo izostavlja neki šraf, kakve ja imam šanse? Kakva je to glupost da se stari Riblzdejl i Honer stave u Ministarstvo – Ledi R. je Astor – odbila da dozvoli da se ijedan njen peni investira. Tvoja prijateljica gospođica Šrajner je otišla u Bankok. Sećaš se svih onih njenih čizmica i cipela na Iton Skveru? Istinu da kažem, ne sećam se ni Šrajnerove, njenih čizmica, ni Iton skvera. Zatim, Herman Norman se vratio i kaže da su stvari u Teheranu u strašnom neredu.

“On mi je rođak”, rekoh.

“Kako to? ” Predosmo na Normanove. Lenard i Ralf su u međuvremenu pili čaj i ponekad presretali šrapnel od topovske paljbe. Sad bi sve ovo, da se pravilno poveže, činilo veoma zabavnu skicu u stilu Džejn Ostin. Ali stara Džejn, da je za to raspoložena, stavila bi i sve drugo – ne, mislim da ne bi; jer Džejn nije bila nadarena za opšta razmišljanja. Ne mogu da se dodaju senke koje vijugaju oko Vajolet i daju joj neku lepotu. Ona smiruje – iako veruje u staru doktrinu da razgovor ne sme da stane – i postaje humana, velikodušna, pokazuje onu humornu saosećajnost koja sve dovodi u njeno polje – prirodno, sa rezervom i smislom za realnost, ona ima domet dobrog romansijera, koji stvari kupa u njihovoj sopstvenoj atmosferi, samo je sve tako fragmentarno i isprekidano. Rekla mi je da nema želje da živi. “Veoma sam srećna”, reče. “O, da, veoma srećna – Ali zašto bi trebalo da

želim i dalje da živim? Zašto da se živi?” “Prijatelji?” “Svi moji prijatelji su pomrli.” “Ozi?” “Njemu će isto tako dobro biti i bez mene. Volela bih da sve sredim i da nestanem.” “A ti veruješ u besmrtnost?” “Ne. Ne znam da verujem. Prah, pepeo, kažem.” Smejala se, naravno; i ipak je, kao što rekoh, imala nekako zaokrugljen maštovit pogled koji te tera da joj veruješ. Sigurnost koju volim – da li je voleti, reč za ta čudna duboka prastara osećanja, koja počinju u mladosti i koja su se izmešala sa tolikim važnim stvarima? Stalno sam gledala u njene velike prijatne plave oči, tako iskrene i velikodišne i srdačne i vratih se u Fritem i Hajd Park Gejt. Ali, sve u svemu, to ne čini sliku. Osećam je nekako kao skicu žene od duha. Svi fluidni darovi su tu, ali nema onih koščatih.

Petak, 17. februar

Upravo sam uzela svoju dozu fenacetina – to jest blago nepovoljnu kritiku *Ponedeljka ili utorka*, Lenard mi je rekao da je izašla u *Dajalu*. Utoliko je depresivnije što sam se neodređeno nadala pohvali u tom avgustovskom tromesečniku. Izgleda kao da nigde ne uspevam. Ipak, drago mi je što vidim da sam stekla malu filozofiju, koja narasta do osećanja slobode. Pišem ono što volim i kraj. Štaviše, nebo zna da sam dobila dovoljno uvažavanja.

Subota, 18. februar

Još jednom mi se um odvratio od misli o smrti. Juče mi je bilo na pameti da kažem nešto o slavi. A, mislim da je bilo o tome da sam rešila da ne budem popularna, i to sasvim iskreno, da na to što me ne primećuju ili vređaju gledam kao na deo pogodbe. Ja ću pisati ono što mi se dopada, a oni će reći šta se njima sviđa.

Moj jedini interes kao spisateljice, počinjem da uviđam, leži u nekoj čudnoj individualnosti; ne u snazi ili strasti ili u nečem što iznenađuje, ali, kažem sebi

zatim, zar nije upravo “neka čudna individualnost” osobina koju uvažavam? Pikok na primer, Borou, Don, Daglas u *Sam*, oni imaju tu crtu. Ko mi još odmah pada na pamet? Ficdžeraldova pisma. Ljudi sa tim darom nastavljaju da odjekuju dugo pošto melodiozna, krepka muzika postane banalna. Kao dokaz, čitam da se dečaćić koji je dobio knjigu Marije Koreli kao nagradu iz veronauke, iznenada ubio, a istražitelj je rekao da nijednu njenu knjigu ne bi nazvao “lepom”. Tako možda *Moćni atom* nestaje, a pomalja se *Dan i noć*; iako je u ovom trenutku *Izlet na pučinu* izgleda na najvećoj ceni. To me ohrabruje. Posle 7 godina sledećeg aprila, *Dajal* kaže da je to izvanredno umetničko delo. Ako isto kažu za *Dan i noć* kroz 7 godina, biću zadovoljna; ali moram da čekam 14 da bilo kome prione za srce *Ponedeljak ili utorak*. Želim da čitam Bajronova pisma, ali moram dalje sa *La Princess de Cleves*. To remek delo mi je dugo bilo na savesti. Ja govorim o prozi, a nisam pročitala to klasično delo! Ali čitanje klasika generalno teško ide. Naročito klasična dela kao što je ovo, koja su klasici zbog svog savršenog ukusa, uobličivosti, sabranosti, umetnosti. Ni dlaka na glavi nije raščupana. Ja mislim da je to ogromna lepota, ali da ju je teško ceniti. Svi likovi su plementi. Kretanje je svečano. Mašinerija malo nezgrapna. Moraju da se pričaju priče, gube pisma. Mi posmatramo rad ljudskog srca, a ne mišića ili sudbine. Ali priče plemenitih ljudskih srca su nepristupačne u drugačijim okolnostima. Postoji čudna, umereno pokazana dubina u odnosu madam de Klev i njene majke, na primer. Kad bih pisala prikaz, mislim da bih za svoj tekst uzela lepotu karaktera. Ipak, hvala Bogu što taj prikaz ne pišem. U poslednjih nekoliko minuta preletela sam prikaze u *Nju Stejtsmenu*; između kafe i cigarete čitam *Nejšn*; gle kako su se najbolji mozgovi u Britaniji (govoreći metaforički) znojili ni sama ne znam koliko sati da bi mi pružili zabavu na koju gledam s visine. Kad čitam prikaze, prelomim stubac tako da dobijem rečenicu-dve, da li je knjiga dobra ili loša? A onda te dve rečenice uzimam s rezervom, prema tome šta znam o knjizi i prikazivaču. Ali kad pišem kritiku, svaku

rečenicu pišem kao da će ići na proveru kod tri vrhovne sudije. Ne mogu da verujem da mene neko prelomi i uzima s rezervom. Prikazi mi se sve više čine neozbiljni. S druge strane, kritika me sve više obuzima. Ali posle šest nedelja gripa moj um ne štrca nikakve jutarnje vodoskoke. Sveska mi leži pored kreveta neotvorena. U početku sam jedva mogla da čitam zbog roja ideja koje su se stvarale bez moje volje. Morala sam smesta da ih zapišem. I to je bilo jako zabavno. Malo vazduha, gledanja kako prolaze autobusi, bazanje pored reke i od toga će iskre, molim te Bože, opet poleteti. Raspeta sam između života i smrti na neobičan način. Gde mi je nož za papir? Moram da rasečem lorda Bajrona.

Petak, 23. jun

Džejkoba, rekoh, prekucava gospođica Grin i on prelazi Atlantik 14. jula. Tada će započeti moje vreme sumnji, uspona i padova. Čuvam se u tom smislu. Dosta ću poodmaći sa pričom za Eliota, biografijama za *Skvajer* i za *Lektiru*, tako da mogu da menjam stranu jastuka onako kako sreća naginje. Ako kažu da je sve to jedan pametan eksperiment, izvadiću *Gospođu Dalovej u Bond Stritu* kao gotovo delo. Ako kažu tvoja je proza nemoguća, reći ću a šta je sa gospođicom Ormerod, fantazijom. Ako kažu: "Ničim pod bogom ne možeš da nas nateraš da nam se dopadne bilo koji tvoj lik", reći ću, čitajte onda moje kritike. Šta će sad reći za *Džejkoba*. Ludački, pretpostavljam: nepovezana rapsodija, ne znam. Saopštiću svoj pogled na knjigu kad je ponovo pročitam. O ponovnom čitanju knjiga, to je naslov jednog vrlo marljivog, a ipak dosta darovitog članka za *Sapl*.

Sreda, 26. jul

U nedelju je L. iščitao *Džejkobovu sobu*. Misli da mi je to najbolje delo. Ali prva je opaska bila kako je zapanjujuće dobro napisan. Sporili smo se oko toga. On ga

zove genijalnim delom, misli da nije nalik na druge romane; kaže da su ljudi duhovi. Kaže da je vrlo čudan. Kaže da u romanu nema nikakve životne filozofije, ljudi su mi lutke koje tamo-amo pokreće sudbina. On se ne slaže da sudbina tako funkcioniše. Misli da bi sledeći put trebalo da primenim moj “metod” na jedan ili dva lika; i nalazi da je knjiga zanimljiva i lepa i bez padova (osim možda scena prijema) i da je dosta razumljiva. Poki mi je toliko poremetio duh da ne mogu da pišem ovo onako formalno kao što zaslužuje, jer sam uznemirena i uzbuđena. Ali sam u celini zadovoljna. Nijedno od nas ne zna šta će misliti publika. U sebi nemam sumnje da sam otkrila kako da počnem (sa 40) da govorim sopstvenim glasom i to me toliko interesuje da osećam da mogu napred i bez pohvale.

Sreda, 16. avgust

Trebalo bi da čitam *Uliksa* i da smislim svoje argumente za i protiv. Dosad sam pročitala 200 stranica – ni trećina; i zabavljala su me, očaravala, interesovala prva 2 ili 3 poglavlja – do kraja grobljanske scene; a onda sam postala zbunjena, dosađivala se, iritirana i bez ikakvih iluzija, a sve mi je to uradio preosetljivi student koji prčka po svojim bubuljicama. A Tom, veliki Tom, misli da je knjiga ravna *Ratu i miru*! Meni izgleda nepismena, nevaspitana knjiga. Knjiga samoukog radnika, a svi znamo kako su one zamorne, egoistične, napasne, sirove, napadne i napokon odvratne. Kad čovek može da jede kuvano meso, zašto da jede sirovo? Ali, mislim, ako ste anemični, kao Tom, krv je veličanstvena. Pošto sam sama prilično normalna, uskoro se spremam opet na klasike. Moram ovo da revidiram kasnije. Neću da kompromitujem svoju kritičku razboritost. Zabadam štap u zemlju da obeležim stranicu 200.

Sa svoje strane vredno crpem svoj duh za *Gospođu Dalovej* i izvlačim lake kofe. Ne volim taj osećaj. Prebrzo pišem. Moram to da sažmem. Napisala sam 4 hiljade reči *Lektire* u rekordnom vremenu, za 10 dana. Ali to je bila samo brza skica

Pastonsa, opskrbljena knjigama. Sad prekidam, prema mojoj teoriji brze promene, da bih pisala *Gđu D.* (koja najavljuje da će biti domaćica mnogim drugim likovima, počinjem da uviđam). Onda radim Čosera i završavam prvo poglavlje početkom septembra. Do tog vremena, možda ću početi sa grčkim, pa je tako budućnost sva išpartana; a kad *Džejkoba* budu odbili u Americi i kad bude ignorisan u Engleskoj, ja ću, filozofski, uveliko orati svoja polja. Svuda se na selu bere kukuruz, što je dovelo do ove metafore a možda je to samo izgovor. Ali nisu mi potrebni izgovori, pošto ne pišem za *Lit. Sapl.* Hoću li ikada više pisati za njih?

Utorak, 22. avgust

Način da se čovek zaljula natrag u pisanje je sledeći. Prvo lagane vežbe na vazduhu. Drugo, čitanje dobre literature. Greška je ako se misli da se književnost može proizvoditi od sirovine. Moraš da iznese život na videlo – da, zato mi se Sidnijevo upadanje toliko nije dopalo – moraš da se eksteriorizuješ. Veoma, veoma se koncentrisati, sva na jednu tačku, da ne moram da sastavljam raštrkane parčiće svog lika, živeti u mozgu. Sidni dolazi i ja sam Virdžinija, kad pišem, ja sam samo senzibilitet. Ponekad volim da budem Virdžinija, ali samo kad sam raštrkana i raznovrsna i društvena. Sad bih želela, sve dok smo ovde, da budem samo senzibilitet. Uzgred, Tekeri je dobro štivo, veoma živahno, sa “napadima” kako to zovu preko kod Šenkovich, ima zapanjujuću pronicljivost.

Ponedeljak, 28. avgust

Opet počinjem grčki i zaista moram da napravim neki plan: *Gospođa Dalovej* će biti gotova u subotu, 2. septembra, u nedelju, 3-ćeg do petka 8-og, počinjem Čosera. Čoser – to poglavlje, mislim, treba završiti do 22. septembra. A zatim? Hoću li pisati sledeće poglavlje *Gđe D.* – ako bude sledećeg poglavlja; i hoće li to

biti *Premijer*? i to će trajati nedelju dana od našeg povratka – recimo do 12. oktobra. Tad moram da budem spremna da počnem moje grčko poglavlje. Tako imam vremena od danas, 28-og do 12-og – što je tek nešto preko 6 nedelja – a moram da napravim neke pauze. Šta u ovom momentu treba da čitam? Malo Homera, jednu grčku dramu, malo Platona, Cimerna. Šeparda kao udžbenik. Bentlijev život. Ako temeljno obavim, to bi bilo dosta. Ali koju grčku dramu? i koliko Homera, i kog Platona? Pa je tu Antologija. Da se sve završi na Odiseji zbog elizabetanaca. I moram malo da čitam Ibzena da ga uporedim sa Euripidom – Rasina sa Sofoklom – možda Marloua sa Eshilom. Zvuči vrlo učeno, ali bi stvarno moglo da me zabavlja. A, ako ne, ne moram da nastavim.

Sreda, 6. septembar

Moji štamparski otisci¹⁸ stižu svakog drugog dana i mogli bi adekvatno da me deprimiraju kad bih u to ušla. Ta stvar mi sad kad je čitam deluje tanka i beznačajna; reči jedva ostavljaju trag na papiru. I očekujem da mi kažu da sam napisala gracioznu fantaziju, bez mnogo obaziranja na realan život. Ko to zna? U svakom slučaju, priroda me uslužno snabdeva iluzijom da ću napisati nešto dobro; nešto bogato, duboko i tečno, a čvrsto kao nokti i blistavo kao dijamanti.

Završila sam *Uliksa* i mislim da je ta knjiga zatajila. Mislim da u njoj ima duha, ali iz one lošije vode. Knjiga je razvučena. Odvratna je. Pretenciozna je. Nevaspitana, ne samo u očiglednom nego i u literarnom smislu. Hoću da kažem da prvorazredni pisac isuviše poštuje pisanje da bi izvodio trikove; da bi zapanjivao, pravio egzibicije. Sve vreme me podseća na nekog nezrelog đaka iz internata, punog duha i moći, ali tako samosvesnog i egoističnog da gubi glavu, postaje ekstravagantan, afektiran, bučan, oseća se nelagodno. Blage ljude tera da ga sažaljevaju, a one

¹⁸ *Džekobova soba.*

stroge jednostavno nervira; pa se čovek nada će on iz toga izrasti, ali kako Džojls ima 40 godina, to jedva izgleda moguće. Nisam čitala pažljivo, i samo jednom, a knjiga je veoma opskurna, tako da sam nesumnjivo potcenila njene vrline više nego što je fer. Osećam da milijarde sićušnih metaka škrope čoveka šrapnelima, ali ne zadaju smrtnu ranu prvo u čelo – kao Tolstoj, na primer; ali potpuno je apsurdno porediti ga sa Tolstojem.

Četvrtak, 7. septembar

Pošto sam ovo napisala, L. mi je gurnuo u ruke vro inteligentan prikaz *Uliksa* u američkom *Nejšn*, koji, prvi put, analizira značenje i svakako ga čini mnogo impresivnijim nego što sam ja prosudila. Ja ipak mislim da prvi utisci imaju neke vrline i trajne istine, tako ja moje ne opozivam. Neka poglavlja moram ponovo da pročitam. Verovatno konačnu lepotu pisanja savremenici nikad ne oseće; mislim da oni treba da budu zapanjeni, što ja nisam. Opet, namerno sam se opirala i bila sam prestimulisana Tomovim pohvalama.

Četvrtak, 26. septembar

Vitering. Morgan je došao u petak, Tom u subotu. Moj razgovor s Tomom zasluži da se zapiše, ali to neću uspeti jer se smrkava; a i razgovor ne možeš zapisati, kao što smo se složili pre neki dan u Čarlstonu. Mnogo se govorilo o *Uliksu*. Tom reče: “On je čisto književni pisac. Zasnovan je na Volteru Pejteru sa primesom Njumena”. Ja rekoh da je on virilan – jarac, ali nisam očekivala da će se Tom složiti. Tom se ipak saglasio; i rekao da je Džojls izostavio mnoge važne stvari. Ta knjiga će biti prekretnica, jer je razorila ceo 19. vek. Ostavila je Džojlsa bez ičega za sledeću knjigu. Pokazala je ispraznost svih engleskih stilova. On misli da je jedan deo lepo pisan. Ali da nema “velike koncepcije”; to nije bila Džojsova

namera. Misli da je Džojls u potpunosti uradio ono što je nameravao. Ali ne misli da je dao novi uvid u ljudsku prirodu – nije rekao ništa novo kao Tolstoj. Blum čoveku ništa ne kazuje. Zapravo, pokazuje se, da taj novi metod kroz koji se daje psihologija, po njemu, ne funkcioniše. Ne govori više od nekog slučajno bačenog površnog pogleda spolja. Ja rekoh da u tom smislu, po meni, *Pendenis* više prosvetljuje. (Konji ovog trenutka pasu pod mojim prozorom; mala sova huče, i ja zato pišem gluposti.) Tako dođosmo na S. Sitvela, koji je samo ispitivao svoj senzibilitet – jedan od smrtnih grehova, kako misli Tom. Prema Dostojevskom – propast engleske književnosti, složili smo se; Sindž je lažan, sadašnje je stanje katastrofalno, jer forma ne odgovara; po njegovom mišljenju i ne obećava dobro; on kaže da čovek sad mora da bude prvorazredan pesnik da bi uopšte bio pesnik. Kad je bilo velikih pesnika, oni mali su hvatali nešto od tog sjaja i nisu bili bezvredni. Sada nema velikih pesnika. Koji je bio poslednji? pitala sam. Nijedan, kaže, koji ga interesuje, od vremena Džonsona. Brauning je, reče, bio lenj. Svi su oni lenji. A Mekoli je pokvario englesku prozu. Složili smo se da se ljudi sada plaše engleskog jezika. On reče to dolazi od toga što su knjiški ljudi, a ne čitaju dovoljno. Treba temeljno iščitati sve stilove. Misli da Lorens povremeno uspeva, naročito u *Aronovoj palici*, to je njegova poslednja knjiga. Ima velike trenutke, ali je vrlo nekompetentan pisac. Ipak mogao je čvrsto da se drži svog uverenja. (Ovog trenutka svetlost nestaje –7,10 posle lošeg kišnog dana.)

Sreda, 4. oktobar

Ipak sam malo uobražena i previše samosvesna, jer su mi iz *Brejs* juče napisali “Mislimo da je *Džejkobova soba* izuzetno i lepo delo. Vi, naravno, imate sopstveni metod i nije lako unapred reći koliko će čitalaca imati; svakako će biti oduševljenih i mi se radujemo što ćemo ga štampati”, ili isto to drugim rečima. Pošto mi je ovo prvi sud nepristrasne osobe, zadovoljna sam. Zbog nečeg ta knjiga

mora da ostavlja *nekakav* utisak, kao celina, i ne može biti da je u celini ledeni vatromet. Nameravamo da je objavimo 27. oktobra. Rekla bih da je Dakvort pomalo ljut na mene. Njušim svoju slobodu. Trezveno i ne lažno za javnost, mislim da ću nastaviti, bez obzira šta ljudi kažu. Konačno, ja volim da čitam ono što pišem. Čini mi se da mi više odgovara nego ranije. Ovde sam izvršila zadatak bolje nego što sam očekivala. *Gđa Dalovej* i poglavlje o Čoseru su gotovi. Pročitala sam pet pevanja *Odiseje*; *Uliksa*; a sad počinjem Prusta. Čitala sam još Čosera i Pastonove. Tako je moj plan o dve knjige koje teku uporedo očigledno izvodljiv, a ja u svakom slučaju volim da čitam namenski. Obavezala sam se *Sapl.* samo na jedan tekst – o esejima – i to kad ja budem htela, tako da sam slobodna. Sad ću postojano čitati Grke, a u ponedeljak ujutru ću početi *Premijera*.

Čitaću *Trilogiju* i nešto od Sofokla i Euripida i jedan Platonov dijalog; takođe i biografije Bentlija i Džeba. U četrdesetoj počinjem da učim mehanizam sopstvenog mozga – kako da iz njega dobijem najveću količinu zadovoljstva i rada. Mislim da je tajna u tome da uvek postigneš da ti rad prija.

Subota, 14. oktobar

Dobila sam dva pisma, od Litona i Karingtonove, o *Džekobovoj sobi* i ispisala ne znam koliko koverata; i evo nas na ivici objavljivanja. Moram da poziram za *Džon o' Landon* u ponedeljak. Ričmond piše da pita da li da stavi predstojeći datum objavljivanja, tako da može da se spomene u četvrtak. Moji osećaji? ostaju mirni. Pa ipak, kako je Liton mogao više da me pohvali? Proriče knjizi besmrtnost jer je kao poezija; plaši ga moja romantika, ali lepota tog pisanja itd. Liton me previše hvali da bi mi to pružalo izuzetno zadovoljstvo; ili je možda taj nerv otupeo. Želim da prođe to bućkanje i da opet plivam u mirnoj vodi. Želim da pišem neprimetna. *Gđa Dalovej* se razgranala u knjigu, a ja ovde nabacujem scenu ludila i samoubistva; svet koji gledaju jedna normalna i jedna luda osoba, rame uz rame –

tako nešto. Septimus Smit? je li to dobro ime? i treba da bude bliže činjenicama nego *Džekob*. Ali mislim da je *Džekob* za mene bio neophodan korak ka slobodnom radu. A sad moram da upotrebim ovu dobroćudnu stranicu da napravim šemu rada.

Moram da odmaknem sa čitanjem za grčko poglavlje. Završiću *Premijera* sledeće nedelje – recimo 21-og. Onda moram da budem spremna da počnem tekst o eseju za *Tajms*, recimo 23-ćeg; što će trajati recimo do 2. novembra. Zbog toga se sad moram koncentrisati na *Eseje*, sa nešto Eshila i mislim da ću početi Cimermana, da dosta žurno završim Bentlija koji zapravo ne služi mnogo mojoj svrsi. Mislim da se stvar tako raščišćava, iako ne znam sasvim *kako* da čitam Eshila. Brzo, to mi je želja, ali to je, vidim, iluzija.

A šta mislim o *Džekobovom* uspehu? Mislim da ćemo prodati 500 primeraka; onda će poći sporo i dostići ćemo 800 do juna. Na nekim mestima će ga veoma hvaliti zbog “lepote”, gundāće oni koji žele ljudski karakter. Jedina kritika zbog koje brinem je ona u *Sapl*. Nije u pitanju to da li će biti najinteligentnija, ali će se najviše čitati, a ne mogu da istrpim da ljudi gledaju kako od mene javno prave budalu. V.G.¹⁹ će biti neprijateljski raspoložen; *Nejšn* veoma slično. Ali ja sam savršeno ozbiljna kad kažem da me ništa neće odvratiti od odluke da nastavim, ili mi poremeti zadovoljstvo. Tako, bilo šta da se dogodi, iako površina može da se uzburka, središte je bezbedno.

Utorak, 17. oktobar

Pošto ovo treba da bude grafikon mog napredovanja, užurbano beležim: pod jedan, pismo od Dezmonda koji je na pola knjige i kaže: “Nikad nisi tako dobro pisala...

¹⁹ *Westminster Gazette*.

divim se i zbunjen sam” – ili u tom smislu, pod dva, Bani²⁰ oduševljeno telefonira, kaže da je odlično, moja daleko najbolja stvar; veoma je vitalno i važno, i uzima 36 primeraka i kaže da ljudi već “žamore”. To nije potvrđeno u knjižarama koje je posetio Ralf. Prodala sam danas manje od 50, ali ostaju knjižare i Simpkin Maršal.

Nedelja, 29. oktobar

Pošto je gospođica Meri Bats otišla, a glava mi je isuviše glupa za čitanje, mogla bih ovde da pišem, kasnije će me to možda zabavljati. Isuviše sam izrešetana razgovorom i ugnjavljena uobičajenom pažnjom ljudi kojima se sviđa i ljudi kojima se ne sviđa *Dž.s.* da bih mogla da se koncentrišem. U četvrtak je izašao prikaz u *Tajmsu* – dugačak, čini mi se pomalo mlak – koji kaže da se na ovaj način ne grade likovi, dosta laskav. Naravno, dobila sam od Morgana pismo suprotnog smisla – pismo koje mi se najviše od svega dopalo. Prodali smo 650, čini mi se i naručili drugo izdanje. Moja osećanja? Kao obično – pomešana. Nikad neću napisati potpuno uspešnu knjigu. Ovog puta su protiv mene prikazi, a privatno ljudi oduševljeni. Ja sam ili veliki pisac ili budala. “Postarija senzualistkinja”, tako me zove *Dejli Njuz*. *Pal Mal* prelazi preko mene kao preko nekog ko je nevažan. Očekujem da me zanemare i da mi se podsmevaju. I kakva će onda biti sudbina naše druge hiljade? Do sada je, naravno, uspeh mnogo veći nego što smo očekivali. Čini mi se da sam do sada zadovoljnija nego ikad. Morgan, Liton, Bani, Vajolet, Logan²¹, Filip²², svi su oduševljeno pisali. Ali želim da se oslobodim svega što se oko mene mota kao miris Meri Bats. Ne želim da se bavim zbrajanjem komplimenata i upoređivanjem kritika. Želim da smišljam *Gospođu Dalovej*. Želim da predviđam ovu knjigu bolje nego druge i da iz nje izvučem sve do kraja.

²⁰ Dejvid Garnet (David Garnett).

²¹ Logan Piersol Smit (Logan Pearsall Smith).

²² Filip Morel (Philip Morell).

Smatram da sam *Džekoba* mogla jače da stisnem da sam mogla da previdim; ovako sam morala u hodu da krčim put.

1923.

Ponedjeljak, 4. jun

Previše sam privatno zlovoljna, delimično da bih se odbranila. Iznenada sam veoma zainteresovana za svoju knjigu. Želim da u nju unesem prezir prema ljudima kao što je Ot.²³ Želim da pokažem prevrtljivost duše. Često sam bila isuviše popustljiva. Istina je da ljudi u stvari jedva mare jedni za druge. Oni imaju taj ludački instinkt za životom, ali nikad ne postaju privrženi bilo čemu što je izvan njih. Paf²⁴ reče da voli svoju porodicu i nema baš ništa da ruši. Ne voli hladnu nepristojnost. Kao i lord Dejvid. Mora da je to fraza iz njihovog kruga. Paf reče – ne znam tačno šta. S njim sam šetala oko povrtnjaka, prošavši pored Litona koji je flertovao na zelenoj klupi. Šetala sam po polju sa Sakvil Vestom, koji reče da mu je bolje i da piše novi roman, i oko jezera sa Menasehom (?) egipatskim Jevrejinom koji kaže da voli svoju porodicu, a da su oni ludi i da govore kao iz knjige; i kaže da su citirali ono što pišem (oksfordska mladež) i žele da dođem da govorim. Zatim je tu bila gđa Eskvit. Bila sam impresionirana. Bela je kao kamen, sa smeđim očima zastrtim velom kao ostareli soko, a u njima više dubine i pomnog ispitivanja nego što sam očekivala; čitav lik, sa onim prijateljskim držanjem, lakoćom i odlučnošću. O, da smo mogli da imamo Šelijeve pesme, a ne Šelija muškarca! rekla je. Šeli je bio

²³ Ledi Otolin Morel (Ottoline Morrell). Sledi opis vikenda u Garsingtonu gde su živeli ona i Filip Morel.

²⁴ Antoni Askvit (Anthony Asquith).

sasvim nepodnošljiv, govorila je. Ona je rigidna, frigidna puritanka, uprkos tome što troši hiljade na haljine. Ona jaše život, ako hoćete, pokupila je nekoliko stvari koje bih volela da pokradem, a to nikad neću uraditi. Odvela je Litona, vukla ga je za ruku i žurila – zato što je “ljudi” progone. Ipak je s “ljudima” bila vrlo prijazna kad je morala i sedela je na prozorskoj dasci pričajući sa jadnom crnom veziljom, prema kojoj je Ot. ljubazna. To je jedna od njenih grozota – uvek je ljubazna da bi to mogla sebi noću da kaže, tako Otolin pozove jadnu malu vezilju na svoj prijem da time zaokrugli sopstvenu sliku o sebi. Takva poruga u sebi ima fizičku neprijatnost. Reče mi da izgledam divno, što mi se nije dopalo. Zašto? Pitam se. Možda zato što sam pre toga imala glavobolju, delimično. Ali biti dobro i koristiti snagu da bi se od života više dobilo je, svakako, najveća zabava na svetu. Ono što ne volim to je osećanje da ja uvek vodim brigu o nekom ili neko o meni. Nije važno – rad, rad. Liton kaže da imamo još 20 godina pred sobom. Gospođa Eskvit kaže da voli Skota.

Sreda, 13. jun

Bila je ledi Koulfaks, sa svojim šeširom sa zelenim trakama. Jesam li rekla da sam ručala s njom prošle nedelje? To je bio dan Derbija, padala je kiša i sva svetlost je bila smeđa i hladna, ona je stalno pričala, pričala, u nanizanim rečenicama kao strugotine od aviona, veštačke ali nesalomive. Loše smo se proveli Klajv, Liton i ja. Vratio se Klajv; večerao je ovde sa Leom Majersom sinoć. Zatim sam otišla u Golders Grin i sedela sa Meri Šipšenks u njenoj bašti i savladavala vode razgovora, što ja veoma hrabro radim, tako da život možda nije uzaludan. Svež povetarac brisao je preko debelih ograda koje dele bašte. Nekako me obuzeše izuzetne emocije. Zaboravila sam sad koje. Često sad moram da kontrolišem svoje uzbuđenje – kao da se probijam kroz neki zastor ili kao da nešto žestoko bije kraj mene. Na šta to sluti, ne znam. Obuzima me neko opšte osećanje poezije

postojanja. Često je povezano sa morem i St. Ajvzom. Odlazak u 46 i dalje me uzbuđuje. Prizor dva kovčega u garderobi podzemne železnice obuzme, rekla bih, sva moja osećanja. Imam osećaj proletanja vremena, a to mi učvršćuje emocije.

Utorak, 19. jun

Uzela sam ovu svesku sa mišlju da bih mogla da kažem nešto o svom pisanju – na to me je podstaklo ono što sam letimično pročitala što je K.M. u *Golubičinom gnezd*u rekla o svom pisanju. Ali samo sam preletela. Govorila je dosta o dubokom osećanju stvari i o tome kako se biva čedan, što neću da kritikujem, iako bih naravno vrlo dobro mogla. Ali sad, šta ja osećam prema *svom* pisanju? – to jest prema ovoj knjizi. *Sati*²⁵, ako se tako zove? Čovek mora da piše iz dubokih osećanja, rekao je Dostojevski. A da li ja to činim? Ili ja nešto izmišljam s rečima, jer ih mnogo volim? Ne, mislim da ne. U ovoj knjizi ima skoro previše ideja. Želim da dam život i smrt, normalnost i ludilo; želim da kritikujem društveni sistem i da ga pokažem na delu, u najintenzivnijem obliku. Ali možda se ovde pretvaram. Jutros sam čula od Ka²⁶, da joj se sviđa *U voćnjaku*. Smesta se osvežim. Postanem anonimna, osoba koja piše zato što to voli. Ona odbacuje motiv pohvale, što mi omogućava da osetim da bih bez ikakve pohvale sa zadovoljstvom nastavila. To je ono što je pre neko veće Dankan rekao o svom slikanju. Osećam kao da sam stresla sa sebe sve svoje balske haljine i stojim gola – što je, koliko se sećam, bilo vrlo prijatno. Ali da nastavim. Da li pišem *Sate* iz duboke emocije? Naravno, delovi ludila me toliko zamaraju, teraju um da tako strašno šiklja, da jedva mogu da se suočim sa sledećim nedeljama koje treba da provedem na tome. Ipak je pitanje tih likova. Ljudi kao Arnold Benet, kažu da ja ne mogu da stvorim, ili da u

²⁵ Kasnije je naslov promenjen u *Gospođa Dalovej*.

²⁶ Gđa Arnold-Foster (Arnold-Forster).

Džekobovoj sobi nisam stvorila likove koji mogu da ostanu upamćeni. Moj odgovor je – ali to prepuštam *Nejšnu*. To je samo onaj stari argument da je lik sada iskidan na komadiće, stari post-Dostojevski argument. Rekla bih da je to tačno, međutim, ja nemam taj dar za “realnost”. Ja u mašti stvaram, u izvesnom stepenu namerno, sumnjivu realnost – njenu jeftinoću. Ali da idemo dalje. Imam li moć da izrazim pravu realnost? Ili da li ja pišem eseje o sebi? Kad odgovorim na ova pitanja onako kako mogu, ne sa idejom da laskam, ipak, još uvek ostaje to uzbuđenje. Da dođem na suštinu – sad kad opet pišem prozu, osećam kako iz mene pravo isijava snaga u svom najjačem vidu. Posle jedne doze pisanja kritike osećam da pišem postrance, koristeći samo jedan ugao mog uma. To je opravdanje, jer slobodno korišćenje sposobnosti znači sreću. Ja sam bolje društvo, više sam ljudsko biće. U svakom slučaju, mislim da je u ovoj knjizi najvažnije ići za centralnim stvarima. Čak i ako se ne podvrgavaju, što bi ipak trebalo, prolepšavanju jezika. Ne, ne prišivam svoju perjanicu Marijevima, koji rade po mom telu kao skakutavi insekti. Dosadno je, zapravo degradirajuće je, imati tu gorčinu. Pomisli samo na 18. vek. A tada su oni bili otvoreni, ne ovako podmukli.

Da se vratim na *Sate*, predviđam da će to biti đavolska borba. Plan je tako čudan i tako majstorski. Stalno moram da iščašujem moj materijal da bi se prilagodio. Plan je u svakom slučaju originalan i strašno me interesuje. Volela bih da ga ispisujem sve dalje, vrlo brzo i žestoko. Ne treba ni da kažem, ne mogu. Za tri nedelje od danas, presušiću.

Petak, 17. avgust

Pitanje koje ovde želim da raspravim je pitanje mojih eseja. I kako da od njih nastane knjiga. Upravo sam dobila briljantnu ideju da ih smestim u otvejevski razgovor. Glavna prednost bi bila što onda mogu da komentarišem i da dodam ono što sam morala da izostavim ili propustila da stavim, na pr., eseju o Džordž Eliot

svakako treba epilog. Takođe, kad svaki dobije svoje mesto, “nastaje knjiga”, dok je zbirka članaka po mom mišljenju neumetnički metod. Ali to bi možda bilo isuviše umetnički, moglo bi da mi izmakne, uzeće vremena. U svakom slučaju veoma bih uživala. Napajala bih se bliže sopstvenoj individualnosti. Mogla bih da ublažim pompeznost i da u tu knjigu unesem svakakve tričarije. Mislim da bih se lakše osećala. Zato mislim da bi trebalo pokušati. Prvo što treba da uradim je da pripremim izvestan broj eseja. Moglo bi da postoji uvodno poglavlje. Porodica koja čita novine. Trebalo bi svaki esej zaviti u njegovu sopstvenu atmosferu. Uvesti ih u tok života i tako oblikovati knjigu, staviti naglasak na neku glavnu liniju – ali, kakva treba linija da bude mogu da vidim tek kad ih skroz iščitam. Bez sumnje, preovladavajuća tema je proza. U svakom slučaju, knjiga treba da se završi modernom književnošću.

6. Džejn Ostin

Po vremenskom redosledu

5. Adison

Montenj

14. Konrad

Ivlin

15. Kako to pogađa savremenika

Defo

11. Rusi

Šeridan

4. Ivlin

Stern

7. Džordž Eliot

Adison

13. Moderni eseji

Džejn Ostin

10. Henri Džejms

Šarlota Bronte

8. Šarlota Bronte

Ponovno čitanje romana

Džordž Eliot

Rusi

2. Defo	Amerikanci
12. Moderni romani	Toro
	Grci
	Emerson
9. Toro	Henri Džejms
Emerson	Moderna proza
3. Šeridan?	O ponovnom čitanju roman
2. Stern?	Eseji
1a. Stari memoari	Kako to pogađa savremenika

To su, grubo, poglavlja

Subota, 29. avgust

Borim se već toliko dugo sa *Satima*, koji su se pokazali kao jedna od mojih najnedostižnijih i najnepokornijih knjiga. Neki delovi su tako loši, neki tako dobri; veoma sam zainteresovana, ne mogu da prestanem da je izmišljam pa ipak – ipak. Šta je s njom? A ja želim da se osvežim, ne da se umrtvim, zato neću više da pričam. Moram samo da zabeležim ovaj čudni simptom; ubeđena sam da ću nastaviti, da ću shvatiti, zato što me interesuje da je pišem.

Četvrtak, 30. avgust

Čini mi se da me zovu da sečem šumu, moramo da otešemo cepanice za peć, jer sedimo u kućici svake večeri, a bože moj, vetar! Sinoć smo gledali drveće na livadi kako se povija, a lišće je toliko teško da svaki zamah izgleda kao kraj. Ipak, jutros, rasuto samo lišće sa lipe. Čitala sam takav beli šal sutlijaš bod, poglavlje iz gospođe Gaskel, u ponoć u oluji, *Supruge i kćeri* – ipak, mislim da je gore od *Old*

Wive's Tale. Furiozno mislim o "Lektiri i pisanju". Nemam vremena da opisujem šta planiram. Trebalo bi dosta da kažem o *Satima* i o mom otkriću: kako prokopavam divne pećine iza mojih likova, mislim da se time dobija upravo ono što želim: humanost, humor, dubina. Ideja je da se pećine spoje i da svi izađu na dnevnu svetlost u sadašnjosti. Večera!

Sreda, 5. septembar

A malo sam rastresena time kako je primljen moj tekst o Konradu, što je potpuno negativno. Niko ga nije pomenuo. Ne mislim da se M. ili B. u potpunosti slažu. Nije važno, kad me rasture, uvek me taj tretman najviše okrepi. Trebalo bi dobijati hladne tuševe (a to se obično i dogodi) pre nego što počneš knjigu. To ojačava, tera te da kažeš: "O, vrlo dobro. Ja pišem da bih sebe zadovoljila", i onda odem napred. I efekat je, dobijem određeniji i otvoreniji stil, mislim da je sve to dobro. U svakom slučaju, počinjem po peti, ali poslednji put, ono što će se sad zvati *Obični čitalac*; uradila sam jutros prvu stranicu sasvim osrednje. Posle celog ovog sosa, čudno je kako, čim počnem, odjednom postaje jasan jedan novi aspekt o kojem ove dve ili tri godine uopšte nisam mislila i celom tom svežnju daje novu proporciju. Da skratim, zaista ću ispitati književnost sa naumom da odgovorim na izvesna pitanja o nama. Likovi će biti samo gledišta. Ličnost se mora izbeći po svaku cenu. Sigurna sam da me je avantura sa Konradom tome naučila. Čim direktno specifikuješ kosu, godine itd..., nešto površno ili beznačajno uđe u knjigu. Večera!

Ponedeljak, 15. oktobar

Ja sam sad u sred scene ludila u Ridžents parku. Vidim da je pišem hvatajući se za činjenice što mogu jače i pišem možda 50 reči za prepodne. To moram jednom ponovo da napišem. Mislim da je zamisao izuzetnija nego i u jednoj mojoj knjizi.

Čini mi se da neću moći da je iznesem. Prepuna sam ideja za nju. Osećam da mogu da upotrebim sve o čemu sam ikad mislila. U svakom slučaju, neobuzdanija sam nego do sada. Mislim da je sumnjiva tačka lik gospođe Dalovej. Možda je isuviše krut, suviše blješti, previše šljokica. Ali zato mogu da dovedem bezbroj drugih likova da je podrže. Danas sam napisala 100-tu stranicu. Naravno tek napipavam put do nje, od avgusta. Bilo mi je potrebno godinu dana tapkanja u mraku da otkrijem ono što zovem proces tunela, kojim pričam prošlost na rate, onako kako mi je potrebno. To je moje glavno otkriće do sada, i činjenica da mi je toliko trebalo da ga nađem mislim da kazuje koliko je lažna doktrina Persija Laboka – da se takve stvari mogu svesno izvesti. Dodeš u neko stanje da se osećaš bedno – zaista sam jedne noći odlučila da ostavim knjigu – a onda dotakneš skriveni izvor. Ali gospode pomiluj! Još nisam pročitala moje otkriće, a ono može da bude nešto sasvim bezvredno. Nije važno. Priznala sam da polažem nadu u ovu knjigu. Sad ću pisati sve dok, pošteno rečeno, ne ostanem bez ijedne rečenice. Žurnalizam, sve treba da joj se skloni s puta.

1924.

Ponedeljak, 26. maj

London je očaravajući. Kročila sam na žutosmede obojen čarobni ćilim, čini se, i poneta u lepotu a da nisam ni prstom makla. Noći su zapanjujuće, sa svim tim belim porticima i širokim tihim avenijama. A ljudi iskaču, lako, s raznih strana kao zečevi; a ja gledam niz Sautempton Rou, moka kao leđa foke ili crven i žut kao sjaj sunca, i posmatram kako omnibusi odlaze i dolaze i čujem stare raštimovane vergle. Jednog dana ću pisati o Londonu i kako on zahvati privatni život i nosi ga,

bez ikakvog napora. Lica koja prolaze egzaltiraju mi duh; ne daju mu da se slegne onako kao u miru Rodmela.

Ali moj duh je pun *Sati*. Sad kažem da ću ih pisati četiri meseca, jun, jul, avgust i septembar, i tada ću da završim, pa ću odložiti na tri meseca, a za to vreme ću završavati eseje i onda idu – oktobar, novembar, decembar – januar; a revidiraću ga januar, februar, mart, april; a u aprilu će mi izaći eseji i u maju roman. Takav mi je program. Roman mi se sad brzo odvija iz glave; i slobodno, kao što je od krize prošlog avgusta, otkad računam njegov početak, išao hitro, iako je bilo mnogo prekida. Mislim da postaje analitičniji i humaniji; manje lirski; ali osećam kao da sam veze skoro potpuno olabavila i unutra mogu da ulijem sve. Ako je tako – dobro. Ostaje da se pročita. Ciljam na 80.000 reči ovaj put. I volim da pišem u Londonu, delom zato što, kao što kažem, život čoveka podupire; a sa mojim umom, koji je kao veverica u kavezu, velika je stvar da te zaustave da ne juriš u krug. Zatim, to što ljudska bića viđam slobodno i brzo, za mene je beskrajno korisno. Mogu naglo da jurnem unutra i napolje i da se osvežim od svoje tromosti.

Subota, 2. avgust

Evo nas u Rodmelu, a ja imam 20 minuta za pisanje pre večere. Uхватило me je depresivno osećanje, da smo stari i pri kraju svega. To mora da je od promene u odnosu na London i neprestanu zauzetost. Još, pošto sam u oseci sa knjigom – *Septimusova smrt* – počela sam sebe da gledam kao gubitnicu. U ovakvim prilikama suština *Presa* je da potpuno spreči mračne misli i da mi da nešto čvrsto na šta ću moći da se oslonim. U svakom slučaju, ako ja ne mogu da pišem, mogu da omogućim drugima da pišu; mogu da razvijem posao. Selo je kao manastir. Duša ispliva na površinu. Upravo je bio Džulijan²⁷ i otišao, visok mladić, koji mi,

²⁷ Džulijan Bel, Vanesin sin.

pošto ovako nepopravljivo misli da sam mlada, kao što i ja mislim, deluje kao mlađi brat; u svakom slučaju, sedeli smo i brbljali sasvim lako. Sve je to toliko isto – njegova škola je nastavak Tobijeve. Priča mi o momcima i nastavnicima kao nekad Tobi, a mene to zanima na potpuno isti način. Osećajan je, vrlo hitrog uma, dosta ratoboran mladić; pun Velsa, otkrića i budućnosti sveta. I pošto je moje krvi, lako sam ga razumela. Biće veoma visok i čini mi se da će postati dobar advokat. U svakom slučaju, uprkos onom gundanju na početku, ja se, pošteno rečeno, ne osećam starom; poenta je u tome da ponovo dam gas kad pišem. Samo kad bih mogla da pronađem svoj stil, da radim potpuno, duboko, lako, umesto što natucam tih bednih 200 reči dnevno. A još kako rukopis raste, od njega me obuzima stari strah. Pročitaću ga i biće mi bled. Dokazaću da je istina kad Mari kaže da se dalje nema kud posle *Džejkbove sobe*. Ipak, ako ova knjiga dokazuje bilo šta, to je da ja mogu da pišem samo u tom pravcu, i da ga nikada neću napustiti, već ću istraživati sve dalje, i hvala bogu, neće mi biti dosadno nijednog momenta. Ali ova laka depresija – šta je? Mislim da bih mogla da je izlečim time što ću preći La Manš i neću ništa pisati nedelju dana. Želim da vidim nešto što se užurbano kreće bez moje pomoći. Neki francuski trgovački grad, na primer. Zaista, ako budem imala energije, preći ću u Dijep; ili ću kao kompromis istražiti Saseks autobusom. Tebalo bi da avgust bude vreo. Provale oblaka. Sklonili smo se danas pod stog sena. Ali, oh, ta delikatnost i složenost duše – zar nisam konačno počela da je kuckam i slušam diše li? Promena kuće natera me danima da osciliram. A to je život, to je celina. Da se nikad ne obeshrabruju, to je sudbina g. Olinsona, gđe Hoksford i Džeka Skvajera. Pošto se kroz dva-tri dana aklimatizujem, prenem, budem čitala i pisala, ništa od ovoga neće ostati. A kad ne bismo živeli smelo, vukući divljeg jarca za bradu i drhteći nad ponorom, ne bismo nikad bili depresivni, u to nema sumnje; već bismo bili izbledeli, prepušteni sudbini i ostareli.

Nedelja, 3. avgust

Ali to je pitanje rada. Već sam dosta sabrana time što sam se prilepila za svoje knjige. Prvo 250 reči proze, a zatim sistematičan početak, rekla bih 80-i, na *Običnom čitaocu* koji bi mogao da se završi u jednom trenu, kad bih videla priliku za taj tren i završila. Ali mnogo posla ima na tim stvarima. Pada mi na pamet, moram sad da čitam *Pilgrim's Progress*, gospođu Hačinson. I da li da rasturim Ričardsona, kog uopšte nisam čitala? Da, protrčaću kroz kišu do kuće da vidim da li je *Klarisa* tamo. Ali to će mi blokirati dan i to je dugačak, dugačak roman. Onda moram da pročitam *Medeju*. Moram malo da čitam Platona u prevodu.

Petak, 15. avgust

U sve ove kalkulacije sletela je Konradova smrt, za kojom je stigao telegram od *Lit. Sapl.*, žurno me ljubazno mole da uradim uvodnik o njemu, što sam ja, polaskana i lojalna, ali gundajući, uradila; i to je izašlo; ali mi je pokvaren taj broj *Lit. Sapl.* (Jer ne mogu i nikad neću moći da čitam ono što sam napisala. Štaviše, sad je mali Volkli opet zaratio, očekujem ujed sledeće srede.) Ipak nikad nisam toliko radila. Jer, pošto sam morala da završim uvodnik za pet dana, koristila sam vreme posle čaja za pisanje – i nisam mogla da napravim razliku između onog što sam pisala pre podne i onog što sam pisala posle podne.

Pa, zar time ipak ne dobijam dva dodatna sata za kritičarska dela (kako ih Logan zove)? Pa, to pokušavam – pre ručka moja proza, a onda eseji posle čaja. Jer vidim da će se *Gospođa Dalovej* otegnuti i posle oktobra. Kad planiram, uvek zaboravim da se u međuvremenu pojave neke veoma važne scene. Mislim da mogu pravo na veliki prijem i da tu završim; da zaboravim na Septimusa, što je vrlo intenzivan i škakljiv posao i da preskočim Pitera Volša na večeri, jer bi i to mogla da bude neka prepreka. A ja volim da idem iz jedne osvetljene sobe u drugu, takav mi je mozak.

Osvetljene sobe, a šetnje po poljima su hodnici; a sad ležim i razmišljam. Uzgred, zašto je poezija u potpunosti za stariji ukus? Kad mi je bilo 20 godina, i pored Tobija koji je toliko navaljivao i uzbuđivao se, ja ni za živu glavu nisam mogla da čitam Šekspira iz zadovoljstva; sad se ozarim kad pomislim, dok šetam, da večeras treba da pročitam dva čina iz *Kralja Džona*, a da ću zatim čitati *Ričarda II*. Sad želim baš poeziju – dugačke pesme. Stvarno pomišljam da čitam *Godišnja doba*. Želim koncentraciju i romansu i sve reči slepljene, stopljene, užarene; ne mogu više da gubim vreme na prozu. Ipak, to mora da je sasvim suprotno od onog što kažu ljudi. Kad mi je bilo 20 godina, volela sam prozu 18. veka; volela sam Hekluta, Merimea. Čitala sam gomilu Karlajla, Skotovu biografiju i pisma, Gibona, sve vrste dvotomnih biografija i Šelija. Sad želim baš poeziju, pa se kajem kao pripit mornar pred krčmom... Ne trudim se sad često da opišem kukuruzna polja i grupe žetelica u širokoj plavoj i crvenoj odeći i male zagledane devojčice u žutim haljinicama. Ali to nije greška moga oka. Vraćajući se neko veče iz Čarlstona, opet poskočiše svi moji nervi, zapaljeni, naelektrisani (kako se kaže?) apsolutnom lepotom – lepotom zapanjujućom i preobilnom. Tako da je čovek skoro ogorčen što ne može da je svu uhvati i zadrži u tom trenutku. Odmicati kroz život postaje strašno interesantno kad pokušavaš da u prolazu uhvatiš sve onako kako se odvija. Osećam se kao da sam ispružila prste (ovde je Lenard, koji je naručio kočiju da sutra njome odvezem Dadija²⁸ u Tilton²⁹) i pipkam na obe strane tapkajući kroz tunel, neravan od svega i svačega. I više ne opisujem susrete sa oldernijskim krdima – iako bih to pre nekoliko godina neizostavno uradila – kako su lajali i rikali oko Grizl kao jeleni, a ja mahala štapom i okomila se na napadače, i mislila na Homera dok su vitlali i toptali prema meni; neka mimička bitka. Grizl je postajala sve drskija i uzbuđenija i

²⁸ Dž. V. Rajlands (G.W: Rylands).

²⁹ Kuća blizu Firla koju je iznajmio Dž. M. Kejnz (J. M. Keynes).

odmeravala se sa njima štekćući. Ajant? Taj Grk je, pored sveg mog neznanja, uspeo da nađe put do mene.

Nedelja, 7. septembar

Sramota je što ništa ne pišem ili, ako pišem, pišem nemarno, ne koristeći ništa osim sadašnjeg participa. U poslednjem krugu *Gospođe D.* otkrila sam da je veoma koristan. Evo me sad – najzad na prijemu, koji treba da počne u kuhinji i da se polako uspinje na sprat. To treba da bude veoma komplikovano, nadahnuto, čvrsto parče, koje će sve da splete u jedno i da se završi na tri note, na različitim nivoima stepeništa, gde svako kaže nešto da sumira Klarisu. Ko će to reći? Piter, Ričard, ili Seli Siton možda. Ali još ne želim da se vezujem za taj deo. Zaista mislim da bi to mogao da bude moj najbolji završetak i možda kraj. Ali još uvek moram da pročitam prva poglavlja i priznajem da se užasavam naročito scene ludila, i od toga da pametujem. Međutim, sigurna sam da sad šijem po šavu, barem toliko da mi metafore dolaze slobodno, kao ovde. Recimo da u završenom, napisanom delu mogu da se očuvaju osobine skice? Nastojim u tome. U svakom slučaju, ništa mi više ne može pomoći ni zadržati me. Sledovao me je pljusak komplimenata i u *Tajmsu*; Ričmond me je dosta dirnuo rekavši da potpuno podržava moj roman. Volela bih da on čita moju prozu, a uvek mislim da je ne pročita.

Plivala sam u najvišem eteru za koji znam i mislila da ću završiti do četvrtka. Loti sugerije Karin da bismo mi voleli da En bude kod nas; Karin moje uljudno odbijanje tumači kao da je odbijam u njenu korist i lično dolazi ovamo u subotu, pa sve leti u paramparčad. Sve sam samotnija, bol od svih potresa je neizmeran, a ne mogu to ni da objasnim... Evo me sa mojom skršenom nedeljom – a kako je vedra i ljupka kao noć u Laponiji bila naša prošla zajednička nedelja – osećanje da treba da uđem i da budem dobra tetka – što po prirodi nisam; da treba da pitam Dejzi šta ona želi; a zapravo osećam da su ti trenuci puni prijema gospođe Dalovej za sutrašnje

pisanje. Jedino rešenje je da ostanem sama i posle četvrtka i okušam sreću. Loša noć (opet učinak K.) može delimično da se uračuna. Ali kako potpuno živim u mašti; kako potpuno zavisim od mlaza misli, koje dolaze dok šetam, kad sednem; od stvari koje mi se pene po glavi i to postaje neprestano slavlje, i zbog toga treba da sam srećna. To vrenje ne može da se završi sa nejasnim ljudima. Ovom kukanju sad mora da dođe kraj, prvo zato što ne vidim, i ruke mi drhte jer sam nosila torbe od Luisa, gde sam sela na vrh tvrđave; tu je jedan starac meo lišće i rekao mi kako da izlečim lumbago; namotaš povescmo svile oko sebe, ta svila košta tri penija. Videla sam britanske kanue i najstariji plug u Saseksu, nađen 1750. u Rodmelu i ceo oklop koji je kažu bio nošen u Seringapatamu. Mislim da bih o svemu tome volela da pišem. A deca su naravno divna i dražesna bića. Bila mi je En koja je pričala o beloju foki i želela da joj čitam. I ne mogu da shvatim kako Karin uspeva da bude tako uzdržana. Postoji u njihovim glavama jedna osobina koju obožavam; kad bih bila sama sa njima, da ih gledam iz dana u dan to bi bilo divno iskustvo. One imaju što niko odrasli nema – tu neposrednost – brblja, brblja, brblja. En u nekakvom svom svetu sa fokama i psima; srećna sto će večeras piti kakao, a sutra ići da bere kupine. Zidovi njenog uma su okićeni tako svetlim živim stvarima i ona ne vidi ono što mi vidimo.

Petak, 17. oktobar

To je sramota. Otrčala sam gore iz sve snage misleći da imam vremena da ovde upišem zapanjujuću činjenicu – poslednje reči poslednje stranice *Gospođe Dalovej*, ali su me prekinuli. U svakom slučaju juče je bilo nedelju dana kako sam ih napisala. “Jer tamo je ona bila”, i osetila sam da mi je drago što sam se toga rešila, iako je prošla nedelja bila naporna, u glavi mi je ipak svežije, sa manje uobičajenog osećanja da sam zbrisala preko zategnutog užeta jedva se održavši. Zaista osećam da sam se potpunije nego obično rasteretila onoga što hoću da kažem – iako

sumnjam da će tako ostati kad to ponovo pročitam. Ali na neki način ova knjiga je podvig; završena bez prekida zbog bolesti, što je izuzetak; i zaista sam je napisala za godinu dana; i konačno, od kraja marta do 8. oktobra pisala sam je sa pauzom od samo nekoliko dana zbog novinskog članka. Zato je možda različita od drugih. U svakom slučaju, osećam da sam razbila čini koje sam navukla, kako je rekao Mari i drugi, dok sam pisala *Džejkobovu sobu*. Jedino mi je teško da se uzdržavam da ne pišem ništa drugo. Moj cul de sac, kako su ga zvali, dopire veoma daleko i otvara velike perspektive. Već vidim *Starca*.

Palo mi je na pamet da ja u ovoj svesci vežbam pisanje; vežbam skale; da, i radim na izvesnim efektima. Rekla bih da sam ovde izvežbala *Džejkoba*; i *Gospođu Dalovej*, a tu ću smisliti novu knjigu; jer ovde pišem samo u tom smislu – to je isto velika zabava, i stara V. iz 1940-e videće još nešto u tome. Mislim da će to biti žena koja može da vidi, stara V. – više od mene. Ali sad sam umorna.

Subota, 1. novembar

Moram da napravim neke beleške o radu, jer sad moram ozbiljno da se latim posla. Pitanje je kako da dve knjige dovedem do kraja. Kliznuću brzo preko *Gospođe D.*, ali i to će uzeti vremena. Ne. Ne mogu ništa više da kažem konkretno, jer ono što moram to je da izvedem eksperiment sledeće nedelje. Koliko je potrebno revizija i koliko to uzima vremena. Odlučna sam jako da mi eseji izađu pre romana. Juče sam pila čaj u Merinoj sobi i videh kako prolaze remorkeri sa crvenim svetlima i čuh pljuskanje reke. Meri u crnom sa lotosovim lišćem oko vrata. Kad bi mogla da budeš prijateljica sa ženama, kakvo bi to zadovoljstvo bilo – odnos tako tajani i privatan u poređenju sa odnosima sa muškarcima. Zašto da se o tome ne piše? Istinito? Ja mislim da je pisanje dnevnika veoma pomoglo mom stilu; da je olabavilo veze.

Utorak, 18. novembar

Htela sam da kažem sledeće: mislim da pisanje mora da bude formalno. Mora se poštovati umetnost. To mi je palo na pamet dok sam čitala neke svoje beleške u dnevniku, jer ako čovek dopusti da mu se um otme kontroli, postaje egoističan, ličan, što ja prezirem. Istovremeno, tu mora biti neuobičajene vatre i, možda, da bi ga razlabavio, moraš da počneš od svoje haotičnosti, ali da se to ne vidi tako u javnosti. Probijam se kroz poglavlja ludila *Gospođe D*. Pitam se da li bi knjiga bila bolja bez njih. Ali to je naknadno razmišljanje, koje je došlo pošto sam naučila kako da postupam s njom. Mislim da uvek na kraju vidim kako je sve trebalo da bude napisano.

Subota, 13. decembar

Sad galopiram preko *Gospođe Dalovej* prekucavajući je skroz od početka, što je manje-više isto što sam radila sa *Izletom na pučinu*. Dobar metod, verujem, kao da se time mokrom četkom sve pređe i sjedine se delovi koji su zasebno komponovani i osušili se. Stvarno i pošteno mislim da je od svih mojih romana ovaj najuspešniji (ali ga još nisam hladnokrvno pročitala). Kritičari će reći da je nepovezan, zbog scena ludila koje nisu spojene sa Dalovej scenama. I pretpostavljam da ima nešto površnog blještavog pisanja. Ali da li je “nestvarno”? Je li to puko popunjavanje? Mislim da nije. I, kao što mislim da sam ranije rekla, izgleda da me to duboko uranja u najdublje slojeve uma. Sad mogu da pišem i pišem. To je najsrećnije osećanje na svetu.

Ponedeljak, 21. decembar

To je stvarno sramota – broj praznih stranica u ovoj knjizi. London ima nesumnjivo loš efekat na dnevnik. Ovaj je od svih najtanji, a sumnjam da mogu da ga ponesem

u Rodmel, a i kad bih to učinila, da li bih mogla mnogo da dodam. Zaista, ovo je bila godina puna događanja, kao što sam predviđala; a ona koja je trećeg januara sanjala, veliki deo svoga sna odsanjala je tačno. Evo nas u Londonu, sami sa Neli; Dadi je otišao, istina, ali će ga Angas zameniti. Ispada da promena kuće nije tako kataklizmična kao što sam mislila; konačno, ne menja čovek telo ili mozak. Još uvek sam okupirana “svojim pisanjem”, povećavajući brzinu da bih imala kopije *Gđe. D.* za L. da čita u Rodmelu; a onda jurim da zadam konačne udarce *Običnom čitaocu*, a tada – tada ću biti slobodna. Slobodna makar da ispišem još jednu ili dve priče koje su se nakupile. Sve sam manje sigurna da to *jesu* priče, ili šta one jesu. Samo se osećam prilično sigurnom da stižem najbliže što mogu sopstvenim idejama i da za njih postizem podnošljiv oblik. Mislim da ima sve manje rasipanja. Ali ja imam uspone i padove.

1925.

Sreda, 6. januar

Ceo Rodmel je zahvatila oluja i poplavljen je i to u bukvalnom smislu. Reka se izlila. Od 10 dana, 7 smo imali kišu. Često nisam mogla da se usudim da se prošetam. L je okresivao, što je iziskivalo herojsku hrabrost. Moj heroizam je bio čisto literaran. Radila sam izmene na *Gđi. D.*, najjeziviji deo u celom poslu pisanja, najdepresivniji – najpipaviji. Najgori deo je na početku (kao i obično), gde samo avion ide na nekoliko stranica i to se izliže. L. je pročitao; misli da je ovo najbolje što sam napisala – ali, možda on *mora* tako da misli? Ipak se slažem. On misli da tu ima više kontinuiteta nego u *Dž. s.*, ali to je teško reći, s obzirom na očit nedostatak veze između dve teme. U svakom slučaju, poslali smo rukopis Klarku i otisci će

stići sledeće nedelje. To je za *Harkort Brejs*, koji ju je prihvatio na neviđeno i povisio mi honorar na 15 po primerku.

Utorak, 8. april

Pod utiskom sam ovog trenutka, koji je kompleksan, jer predstavlja povratak kući iz južne Francuske u ovu široku, zamagljenu, mirnu privatnost – London (tako je izgledalo sinoć), koji je pogođen nesrećom koju sam jutros videla – žena koja plače o, o, o, slabašno, prignječena uz ogradu i preko nje auto. Celog dana sam čula taj glas. Nisam otišla da joj pomognem; ali zato je to uradio svaki pekar i prodavačica cveća. Veliki osećaj brutalnosti i divljine ovog sveta ostaje u meni – ta žena obučena u braon koračala je pločnikom – iznenada crveni auto kao na filmu, prevrće se preko haube, pada na nju i čuje se to o, o, o. Krenula sam da vidim Nesinu novu kuću i srela Dankana na trgu, ali pošto on nije uopšte video, nije ni najmanje mogao da oseti ono što sam ja osećala, kao i Nesa, iako se malo napregla da to poveže sa Anđelikinom nesrećom prošlog proleća. Ali ja sam je uverila da je to bila samo žena obučena u braon koja je prolazila; a zatim smo dosta pribrano razgledale kuću.

Otkad nisam pisala, to jest ovih poslednjih meseci, umro je Žak Ravera, čeznuo je da umre; a on mi je poslao pismo o *Gospođi Dalovej* koje mi je priredilo jedan od najsrećnijih dana u životu. Pitam se da li sam ovog puta nešto postigla? Pa, u svakom slučaju ništa u poređenju sa Prustom, u koga sam sad uronila. Prust je kombinacija krajnje senzibilnosti sa krajnjom istrajnošću. On do poslednje čestice istražuje te leptirove nijanse. Napet je kao struna, a rasplinut kao leptirov prah. Pretpostavljam da će i on uticati na mene i naterati me da pobesnim nad svakom svojom rečenicom. Žak je umro, kao što rekoh i odjednom me opsednuše emocije. Vest mi je stigla ovde s društvom – Klajv, Bi Hau, Džulija Strejči, Dadi. U svakom slučaju nisam više sklona da skidam kapu pred smrću. Ja volim da izađem iz sobe

govoreći, sa slučajnom nedovršenom rečenicom na usnama. Takav je utisak to ostavilo na mene – nikakvi oproštaji, nikakva pokornost, već je neko iskoraknuo u mrak. Za nju je ta noćna mora ipak bila užasna. Sad samo mogu da sa njom i dalje budem prirodna, a mislim da je to dosta važno. Sve više ponavljam sopstvenu verziju Montenja – “Važan je život”.

Čekam da vidim u kom obliku će mi se Kasis konačno sabrati u sećanju. Tamo su stene. Izlazili smo posle doručka i sedeli na tim stenama, dok nas je sunce obasjavalo. L. je imao običaj da sedi bez šešira, pišući na kolenu. Jednog jutra je našao morskog ježa – crveni su, sa bodljama koje se lagano pomeraju. Onda bismo išli da šetamo popodne, pravo preko brda, u šumu, gde smo jednog dana čuli automobile i otkrili da je odmah ispod nje put za La Siotu. Put je bio kameni, strm i vreo. Jednom smo čuli veoma bučno ptičije čegrtanje i ja se dosetih da su to žabe. Po polju su bile reckave crvene lale; a polja su ličila na male ugaone police isečene iz brda i išpartane i porebrene lozom; i sve je bilo crveno, ružičasto i ljubičasto, ponegde sa grančicom neke voćke u pupoljku. Ponegde je bila četvrtasta, bela, žuta ili plavo okrečena kuća, svi prozorski kapci su bili dobro zatvoreni, okolo njih ravne staze, kod jedne red balvana; svuda besprekorna čistoća i jasnost. U La Sioti veliki narandžasti brodovi izdižu se iz plave vode malog zaliva. Svi ti zalivi su kružnog oblika i obrubljeni blede obojenim omalterisanim kućama, veoma visokim, sa prozorskim kopcima, zakrpljene i oljuštene, neke sa saksijama i čupercima zelenila, negde se rublje suši, a sa nekog prozora gleda neka jako, jako stara žena. Na brdu, koje je kamenito kao pustinja, sušile su se mreže; a na ulici su deca i devojke ogovarale i krivudale u svetlim izbledelim šalovima i pamučnim haljinama, dok su muškarci raskopavali zemlju na glavnom trgu da bi ga popločali. Hotel Sendrijon je bela kuća sa podovima od crvenih pločica, koja može da ugosti možda osmoro ljudi. A zatim, cela hotelska atmosfera davala mi je mnoge ideje. O, tako hladna, ravnodušna, površno uglađena, koja iznosi na videlo tako čudne

odnose; kao da je sad ljudska priroda svedene na neku vrstu koda koji je izmislila da zadovolji hitne slučajeve, gde se sreću ljudi koji se ne poznaju i koji traže svoja prava kao članovi istog plemena. U stvari, svuda smo stupali u kontakt; ali naša privatnost nije bila ugrožena. Ali L. i ja smo bili isuviše, isuviše srećni, kako se kaže, kad bi sad trebalo umreti itd. Za mene niko neće reći da nisam upoznala savršenu sreću, ali malo je onih koji bi prstom mogli da pokažu taj trenutak, ili da kažu šta ju je izazvalo. Čak i ja sama, pokrenuvši se povremeno u tom moru zadovoljstva, samo bih mogla da kažem: To je sve što želim; ne bih mogla da smislim ništa bolje; imala sam samo svoje donekle praznoverno osećanje prema bogovima, koji mora da su škrtarili kad su stvarali sreću. Ne, ako je ipak dobiješ na neočekivan način.

Nedelja, 19. april

Sad je vreme posle večere, naše prvo letnje veče, a raspoloženje za pisanje me je napustilo, samo me je okrnulo i ostavilo. Još nisam ostvarila svojih svetih pola sata. Ali mislim – u vremenu koje je preda mnom radije ću ovde nešto čitati nego da razmišljam kako sam uspešno brzo završila sa g. Ringom Lardnerom. Ovog leta pisanjem ću zaraditi 300 funti i napraviću u Rodmelu kupatilo i uvesti toplu vodu. Ali pst, pst – moje knjige drhte na ivici da izađu i budućnost mi je neizvesna. Što se prognoza tiče – neminovno je da *Gospođa Dalovej* bude uspeh (*Harkort* misli da je “čudesna”) i da se proda u 2.000 primeraka. Ja to ne očekujem. Očekujem spor, tih porast slave, kao onaj koji se pokazao, dosta čudesno, otkad je *Džejkובהova soba* štampana. Postojano mi raste vrednost kao žurnalistkinje, iako je jedva koji primerak prodat. I nisam nervozna mnogo – naprotiv; i želim kao i obično da zaronim duboko u svoje nove priče, a da mi niko ne baca ogledalom svetlo u oči – tj. Tod, tj. Koulfaks, itd.

Ponedjeljak, 20. april

Kad razmotrim sad svoje stanje uma, nešto mi izgleda neosporno; da sam konačno izbušila svoje naftni izvor, i ne mogu dovoljno brzo da piskaram da sve iznesem na površinu. Sad imam najmanje 6 priča koje izbijaju u meni i mislim da mogu, najzad, sve svoje misli da skujem u reči. Naravno da ostaje beskrajan broj problema, ali nikad ranije nisam osetila tu žurbu i hitnost. Verujem da mogu da pišem mnogo brže, ako je to pisanje – skicirati izraze na papiru, a zatim kucanje i prekucavanje – ponovo pokušavajući. Ovo sadašnje pisanje je kao potez četkom, kasnije ga dopunjavam. Sad pretpostavimo da ja možda postajem jedna od zanimljivih – neću kazati velikih – već zanimljivih romansijerki? Čudno, pored sve moje taštine nisam do sad imala mnogo vere u svoje romane, niti sam mislila da su oni moj sopstveni izraz.

Ponedjeljak, 27. april

Obični čitalac je izašao u četvrtak: danas je ponedjeljak i dosad nisam čula ni reč o knjizi, privatnu ili javnu. To je kao kad baciš kamen u jezero a voda se sklopi bez ijednog talasića. A ja sam savršeno zadovoljna, i brinem manje no ikad, ovu belešku pišem samo da sebe sledeći put podsetim na divan napredak mojih knjiga. Pozirala sam za Vouga, to jest kod Bekovih, u njihovim konjušnicama koje je g. Vulner gradio kao svoj studio i možda je baš tu razmišljao o mojoj majci kojom je, mislim, želeo da se oženi. Ali moje sadašnje razmišljanje je o tome kako ljudi imaju beskrajan broj stanja svesti. I ja bih volela da ispitam svest³⁰ o prijemima, svest o haljini itd. Pomodni svet kod Bekovih je – bila je i gospođa Garland koja je nadzirala paradu – svakako jedno stanje, u kojem ljudi luče omotač koji ih povezuje i štiti od drugih stranih tela kao što sam ja koja sam izvan omotača. Ta stanja su veoma teška (ja očigledno tapkam po mraku za rečima) ali uvek se na to

³⁰ Hoću da kažem moja druga bića. - beleška V.V. sa margine rukopisa.

vraćam. Svest na prijemima, na primer, Sibilina svest. Ne smete je razbiti. Ona je nešto realno. Morate da idete u korak sa njom – da budete u zaveri. Još uvek ne mogu da dođem na ono što mislim. Zato sam htela da skiciram Grejvza pre nego što ga zaboravim.

Petak, 1. maj

Ovo je beleška na koju ću, kako kažu, moći da se pozovem u budućnosti. *Obični čitalac* je izašao pre osam dana i od tada se nije pojavila nijedna kritika i niko mi nije pisao ili govorio o knjizi ili na bilo koji način priznao činjenicu da ona postoji; osim Mejnarda, Lidije i Dankana. Klajv upadljivo ćuti; Mortimer ima grip i ne može da piše kritiku; Nensi ga je videla kako čita, ali nije izrekao nikakvo mišljenje; sve su to znaci koji ukazuju na tup hladan deprimirajući prijem i potpuni promašaj. Upravo sam prošla kroz stanje nade i straha i sad svoje razočaranje vidim kako pluta kao stara flaša za mnom, a ja odoh u nove avanture. Samo, ako se ista stvar desi sa Gospođom Dalovej, ne treba se iznenaditi. Ali moram da pišem Gven.

Ponedeljak, 4. maj

Ovo je temperaturni grafikon jedne knjige. Otišli smo u Kembridž i Goldi reče da on misli da sam najbolja živa kritičarka. Reče, na svoj trzavi, ćoškasti način: “Ko je napisao onaj izuzetno dobar članak o elizabetancima pre dva-tri meseca u *Lit. Sapl?*” Ja pokazah na moje grudi. Sad se pojavila i jedna podrugljiva kritika u *Kantri Lajfu*, skoro neartikulisana, toliko je slaba, koja pokušava da kaže šta je *Obični čitalac*, i još jedna, kaže Angas, u *Staru*, koja ismeva Nesine korice. Iz toga prognoziram dosta kritika na temelju mišljenja da sam opskurna i čudna; i nešto oduševljenja, i sporu prodaju i porast reputacije. O, da, moja reputacija raste.

Subota, 9. maj

Što se tiče *Običnog čitaoca, Lit.Sapl.* je ispostavio dva stupca trezvene i smislene hvale – ni tamo ni ovamo – veru polažem u *Tajms*. A Goldi piše da misli kako je “to najbolja kritika napisana na engleskom jeziku – duhovita, inteligentna i duboka”. Sudbina je da me časte svim krajnostima i svim osrednjostima. Ali nikad ne dobijem oduševljenu kritiku u *Lit.Sapl.* Isto će biti i sa *Gospođom Dalovej*, koja se sad bliži.

Četvrtak, 14. maj

Htela sam da zabeležim još koju temperaturnu listu mojih knjiga. *O.č.* se ne prodaje, ali ga hvale. Zaista mi je bilo drago kad sam otvorila jutros *Mančester Gardijan* i pročitala g. Foseta o Umetnosti V.V.; briljantnost kombinovana sa celovitošću; duboko koliko i ekscentrično. Sad kad bi samo *Tajms* to izrekao, ali *Tajms* mulja i mumla kao čovek koji sisa šljunak. Jesam li rekla da sam tamo nedavno pročitala dva muljava stupca o sebi? Ali čudno je ovo: na časnu reč jedva sam za nijansu nervozna u vezi sa *Gđom D.* Zašto je to tako? Stvarno, pomalo mi je dosadna, prvi put, pomisao koliko ću morati o njoj da pričam na leto. Istina je da je pisanje duboko zadovoljstvo, a to što te čitaju, površno. Sad sam sva napeta od želje da prestanem sa žurnalizmom i da krenem na *Izlet na svetionik*. To će biti dosta kratko; da potpuno u njemu dam očev karakter, i majčin, i St. Ajvz, i detinjstvo, i sve uobičajne stvari koje pokušavam da stavim – život, smrt, itd. Ali centar je očev lik, kako sedi u č amcu i recituje “Umrli smo, svako za sebe”, gnječeći skušu. Međutim, moram da se uzdržim. Prvo moram da napišem nekoliko pričica i da pustim da se *Svetionik* lagano kuva, nadodajući, između čaja i večere, dok ne bude potpuno gotov za ispisivanje.

Petak, 15. maj

Dve nepovoljne kritike *Gđe D.* (Western Mejl i Skotsmen); nejasno, nije umetnost itd., i pismo od jednog mladića iz Erls Korta. “Ovaj put ste uspeli – uhvatili ste život i stavili ga u knjigu...” Molim za oprostaj zbog ovog izliva, ali dalji citat je nepotreban; i mislim da se ne bih trudila da to zapišem da nisam iritirana. Čime? Iznenadnom životnom vrelinom i bukom. Ja ne volim da vidim svoju fotografiju.

Sreda, 19. maj

Evo, Morgan se divi. Pao mi je kamen sa srca. Bolja je od Džejkoba kaže; nije trošio reči. Poljubio mi ruku i nastavio rekavši da je bio strašno zadovoljan, veoma srećan (u tom smislu) zbog nje. On misli — ali neću da ulazim u detaljnu kritiku, čuću više; a ovo se odnosi na to da je stil jednostavniji, više kao kod drugih ovoga puta.

Ponedeljak, 1. jun

Državni praznik je i mi smo u Londonu. Pomalo mi je dosadno da beležim sudbinu mojih knjiga, ali sad obe nosi struja i *Gospođa Dalovej* se drži iznenađujuće dobro. Zabeležila sam Morganovo mišljenje; zatim je Vita pomalo sumnjičava; pa Dezmond, koga često viđam u vezi sa njegovom knjigom, on je zbrisao sve moje pohvale rekavši da Logan smatra da je *O.č.* dosta dobar, ali ništa više. Dezmond ima abnormalnu moć da me deprimira. On otupljuje oštricu života na neki neobičan način. Volim ga, ali njegova ravnoteža, dobrotu i dobra narav, sami po sebi božanski, nekako smanjuju sjaj. Čini mi se da to osećam ne samo u odnosu na moj rad, već na život uopšte. Međutim, sad dolazi gospođa Hardi da kaže da Tomas čita i čuje da se *O.č.* čita sa “velikim zadovoljstvom”. Zaista, osim od Logana, a on je punokrvni Amerikanac, dobila sam veliku pohvalu. I Taušnic se raspituje za knjigu.

Nedelja, 14. jun

Sramno priznanje – sad je nedelja ujutru i tek što je prošlo deset a ja evo sedim i pišem dnevnik, a ne prozu ili kritiku, bez ikakvog opravdanja, osim svog raspoloženja. Posle završetka ove dve knjige, ipak ne možeš neposredno da se koncentrišeš na novu; a zatim pisma, razgovor, kritike, sve to služi da još više proširi zenicu mog uma. Ne mogu da se skrasim, skupim i da se zatvorim. Napisala sam šest pričica, neuredno u žurbi a razmišljala sam, možda suviše jasno o *Izletu na svetionik*. Obe knjige su do sad postigle uspeh. Ovog meseca je prodato više *Dalovej* nego *Džejkoba* za godinu dana. Mislim da je moguće da prodamo 2.000 primeraka. *Obični* ove nedelje zarađuje. A o meni, nadugačko i naširoko, ozbiljno govore starija gospoda.

Četvrtak, 18. jun

Ne, Litonu se ne sviđa *Gospoda Dalovej* i, što je čudno, još više ga volim što to kaže, i ne marim mnogo. On kaže da u njoj postoji nesklad između ornamenta (izuzetno lepog) i onoga što se događa (dosta obično – ili nevažno). To je izazvano, on misli, nekim neskladom u samoj Klarisi. Misli da je ona odbojna i ograničena, ali da je ja naizmenično ismevam i izuzetno dobro štitim samom sobom. Tako da mislim da ta knjiga kao celina ne odzvanja monolitno; ipak je, kaže on, celina; i on kaže da je tekst katkad izuzetne lepote. Kako to čovek da nazove nego genijalnošću? kaže on! Kad će naići, nikad se ne može reći. Ima, kaže, više genijalnosti u ovome nego u svemu ostalom što sam napisala. Možda, reče, još nisi ovladala svojim metodom. Trebalo bi da nađeš nešto neobuzdanije i fantastičnije, okvir koji trpi svašta kao *Tristram Šendi*. Ali onda bih izgubila dodir sa emocijama, rekoh. Da, složio se, za tebe mora postojati realnost od koje počinješ. Bog zna kako to treba da uradiš. Ali misli da sam na početku, a ne na kraju. I reče da je *O.č* božanski, klasičan, a da je *Gđa D.*, bojim se, napukli kamen. Ovo je veoma lično,

reče, i možda staromodno; ja ipak mislim da tu ima neke istine, jer se sećam noći u Rodmelu kad sam odlučila da odustanem jer sam otkrila da je Klarisa nekako sva u šljokicama. Onda sam izmislila njena sećanja. Ali mislim da je ostala neka nenaklonost prema njoj. Upravo su takva bila moja osećanja prema Kiti, i zašto ne bismo osećali nenaklonost prema nekim ljudima u umetničkim delima, osim što je možda zaista tačno da izvesni likovi gube zbog važnosti onoga što im se događa. Ništa me od toga ne boli niti deprimira. Čudno je da kad Klajv i ostali (njih nekoliko) kažu da je ovo remek delo, ja nisam mnogo egzaltirana. Kad mi Liton nalazi mane, ja se vraćam u svoje radno borbeno raspoloženje koje mi je prirodno. Ja ne vidim sebe kao uspešnu. Više volim osećaj napora. Prodaja je potpuno zamrla tokom tri dana, sad opet počinje malo da raste. Biću više nego zadovoljna ako prodamo 1.500. Sad je na 1.250.³¹

Subota, 27. jun

Oštar, hladan dan, posle ledene vetrovite noći, u kojoj su bili upaljeni svi kineski lampioni sa Rodžerove baštenske zabave. A ja ne volim svoj soj. Odvratni su mi. Prolazim kraj njih. Puštam ih da se razbiju o mene kao prljave kišne kapi. Ne mogu više da priberem tu energiju koja, kad vidi jedan od tih sivih malih oblika kako plove pored stene ili se još radije zalepe za nju, briše oko njih, prožme ih, nadahnjuje, obodri, a onda ih konačno ispuni i stvori. Nekad sam imala dar da to radim, i strast, i zabave su od toga postajale naporne i uzbudljive. Zato sad, kad se rano probudim, najviše se naslađujem time što ću celog dana biti sama, dan lakih prirodnih poza, malo štampanja; skliznuvši mirno u duboke vode sopstvenih misli, krmaneci podzemnim svetom; a onda ću uveče obnoviti svoju cisternu Sviftom. Pisaću o Steli i o Sviftu za Ričmonda, u znak milosti, pošto počistim novac iz *Vougove* kase. Prvi plod *O.č* (knjiga koja se sad previše hvali) je molba da pišem za

³¹ 20. jula prodato je oko 1.530 primeraka. - beleška V.V. sa margine rukopisa.

Atlantik Mantli. Tako me guraju u kritiku. To je veliko uporište – ta moć da se velike sume zarade formulisanjem pogleda na Stendala i Svifta. (Ali dok pokušavam da pišem, smišljam *Izlet na svetionik* – treba da se čuje more kroz celu knjigu. Imam ideju da ću pronaći novo ime za moje knjige, da zamenim “roman”. Novi ... Virdžinije Vulf. Ali šta? Elegija?)

Ponedeljak, 20. jul

Ovde se otvaraju vrata i Morgan ulazi da nas pozove da ručamo s njim u *Etoalu*, što smo prihvatili, iako smo imali lepu teletinu i pitu sa šunkom kod kuće (ovo je u klasičnom stilu žurnalizma). To možda dolazi od Svifta – poslednje reči onoga o čemu sam upravo pisala – pa ovde ispunjavam vreme. Sad bi trebalo da razmotrim spisak svojih poslova. Smišljam priču, možda prikaz, ove dve nedelje, pošto imam praznovernu želju da počnem *Izlet na svetionik* prvog dana u Manks Hausu. Sad mislim da ću ga tamo završiti za dva meseca. Reč “sentimentalan” mi se preprečila u grlu (ispisaću je iz sebe u jednu priču – En Votkins iz Njujorka dolazi u sredu da se raspita za moje priče). Ali ova tema može da bude sentimentalna; otac i majka i dete u bašti. Smrt. Plovidba ka svetionika. Ipak, kad je budem započela, mislim da ću je obogatiti na sve načine; daću joj gustinu, grane – korenje koje sad ne primećujem. U njoj mogu da se sadrže svi likovi; i detinjstvo; a zatim ono bezlično, što me prijatelju čekaju da uradim, protok vremena i dosledno razbijanje jedinstva u planu. Taj prelaz (knjigu zamišljam u tri dela: 1. kod prozora u salonu; 2. prošlo je 7 godina; 3. putovanje) me veoma interesuje. Novi problem kao taj, krči put, sprečava rutinu.

Šta ću čitati u Rodmelu? Imam toliko knjiga na umu. Želim proždrljivo da čitam i da skupim materijal za *Živote nepoznatih* – niz biografija nepoznatih kroz koje treba da se ispriča cela istorija Engleske. Volela bih da završim Prusta, Stendala, a

onda da se okušavam tamo-amu. Uvek izgleda kao da je tih osam nedelja u Rodmelu u stanju da primi beskrajno mnogo knjiga. Hoćemo li kupiti kuću u Sautizu? Pretpostavljam da nećemo.

Četvrtak, 30. jul

Neizdrživo sam pospana i potištena pa zato ovo pišem. Jako želim da razmišljam o svojoj novoj knjizi, ali sam sklona da čekam bistriju glavu. Stvar je u tome što se premišljam između jedinstvenog i intenzivnog očevog lika i jedne mnogo šire, sporije knjige – Bob T.³² mi je rekao da mi je brzina zastrašujuća i karakteristična. Moja letnja ševrdanja perom mislim da su mi pokazala nekoliko novih smicalica za hvatanje mojih muva. Sedim ovde, kao improvizator kome ruke lutaju po klaviru. Ono što poizvodim ništa mi ne kazuje i skoro je nerazumljivo. Želim da steknem veći mir i snagu. Ali ako sebi postavim taj zadatak, zar ne rizikujem da padnem u bezizražajnost *N. i d.*? Jesam li stekla potrebnu moć, ako ne želim da mir postane bljutav? Ostaviću ova pitanja, na trenutak, bez odgovora. Tako da je ta epizoda gotova. Ali, bože, isuviše sam tupa da pišem, i mislim da moram da se latim romana g. Dobrea. Ipak imam hiljadu stvari da kažem. Mislim da bih mogla da uradim nešto u Izlet na svetionik da potpunije raskinem s osećanjima. Mislim da radim u tom pravcu.

Subota, 5. septembar

A zašto ne bih mogla da vidim ili osetim da sam se sve ovo vreme pomalo istrošila i vozila se na izduvanom točku? Upravo se to dogodilo; pala sam u nesvest u Čarlstonu, u sred rođendanskog slavlja kod Kv. Zato sam ovde prostrta, u čudnom amfibijском životu glavobolje, dve nedelje. Ovo je poderalo veliku rupu u mojih osam nedelja koje je trebalo da budu tako tvrdo nabijene. Nije važno. Sklopi sve

³² R.K. Trevelijan (R.C. Trevelyan)

parčiće koji ti dođu pod ruku. Nikad ne daj da te zbaci ta nasrtljiva zver u koju se ne možeš pouzdati, život, koji ovako mori moj rođeni čudni, teški nervni sistem. Čak ni u 43-oj ja ne znam kako on radi, jer sam sebi govorila, celog leta, “Sad sam dovoljno čvrsta. Mogu smireno da prođem rvanje sa emocijama, koje bi me još pre dve godine sahranilo”.

Izvršila sam vrlo brz i plodan napad na *Izlet na svetionik*, sve u svemu 22 stranice bez promišljanja, za manje od dve nedelje. Još uvek milim i lako se zamaram, ali kad bih mogla opet da uđem u tok, verujem da bih jedrila sa beskrajnim oduševljenjem. Pomisli kakav su napor bile prve stranice *Dalovej*! Svaku reč je destilovao nepopustljivi stisak mog mozga.

Ponedeljak, 13. septembar, možda

Sramna činjenica – pišem ovo u 10 ujutru u krevetu u sobici koja gleda na baštu, jednolični sunčevi zraci, lišće loze providno zeleno, a lišće jabuke tako blještavo da sam, dok sam doručkovala, smislila pričicu o čoveku koji piše pesmu, čini mi se, poredeći lišće sa dijamantima i paukovu mrežu (koja sevne i zapanjujuće nestane) sa opet tamo nečim. To me je navelo da mislim šta kaže Marvel o seoskom životu, tako stigoh do Herika i do razmišljanja kako to dosta zavisi od grada i veselosti – kao reakcija. Međutim, zaboravila sam činjenice. Ovo delimično pišem da bih isprobala moju jadnu gužvu nerava u dnu vrata – hoće li izdržati ili opet popustiti, što su tako često radili? – jer ja se još uvek osećam kao amfibija, u krevetu i van njega. Delom da bih namirila svoj svrab (“namiriti”, “svrab”!) za pisanjem. To je velika uteha i kazna.

Utorak, 22. septembar

Kako mi rukopis ode nizbrdo! Još jedna žrtva Hogart Presu. Ipak ono što dugujem Hogart Presu skromno je plaćeno celim mojim rukopisom. Zar nisam upravo pisala

Herbertu Fišeru da odbijam da uradim knjigu o postviktorskom dobu za seriju Kućnog univerziteta? – znajući da, ako želim, mogu da napišem knjigu, bolju knjigu za *Pres*, bez ičije pomoći. Na pomisao da budem izolovana u vlasti tih univerzitetskih dekana, lepo mi se krv sledi. Ipak sam ja jedina žena u Engleskoj slobodna da piše ono što joj se sviđa. Ostale moraju da misle o serijama i o urednicima. Juče sam dobila vesti od *Harkort Brejs* da se *Gđa D.* i *O.č.* prodaju po 148 i 73 nedeljno – zar to nije iznenađujuća brojka za četvrti mesec? Zar to ne nagoveštava kupatilo i w.c. ili ovde ili u Sautizu? Pišem u ispranoplavom zalasku sunca, pokajanje jednog razdraženog, mrzovoljnog dana koji je nestao, pomaljaju se oblaci, ne sumnjam, zlatni iznad brežuljaka i tamo na vrhu ispuštaju meke, zlatne rese.

Utorak, 7. decembar

Čitam *Put i Indiju*, ali ovde neću opširno razlagati kao što moram na drugom mestu. To je knjiga za H.P. Mislim da ću otkriti neku teoriju o prozi; pročitacu šest romana i isterati neke zečeve. Jedan mi je na vidiku, o *perspektivi*. Ali ne znam. Možda mi mozak neće istrajati. Ne mogu da mislim dovoljno jezgrovito. Ali – ako je *O.č.* proba – mogu da savladam ideje i da ih izrazim bez previše konfuzije. (Uzgred, Robertu Bridžisu se dopada *Gospođa Dalovej*. Kaže, niko je neće čitati, ali je prekrasno napisana i još nešto, čega L., kome je to Morgan rekao, ne može da se seti.)

Mislim da to nije pitanje “razvoja”, već je nešto u vezi sa prozom i poezijom, u romanima. Na primer: Defo na jednom kraju, E. Bronte na drugom. Stvarnost je ono o čemu oni govore s različite udaljenosti. Trebalo bi začeti u konvencije; stvarni život, i tako dalje. Ova teorija – mogla bi da mi potraje – ali bi trebalo da je potkrepim drugim stvarima. A smrt – stalno osećam – brzo se približava. 43: još

koliko knjiga? Kejti ³³ je dolazila, nalik je ramu za napuštenu lepotu koja je sad okačena o istrošen oblik. Sa čvrstinom tela i plavičastom bojom, neodoljivi manir je nestao. Mogu da zamislim kakva je bila u H.P.G. 22³⁴³⁵ pre 25 godina; u kaputiću i suknji; veoma sjajna; oči napola zatvorene; ljubak podrugljiv glas; uspravna; fantastična; stidljiva. Sad ne prestaje da priča.

“Ali nijedan vojvoda me nikad nije zaprosio, draga moja Virdžinija. Zvali su me Snežna kraljica. I zašto sam se udala za Kromera? Grozila sam se Egipta; grozila sam se sakatih. Imala sam dva veoma srećna perioda u životu – detinjstvo – ne dok sam odrastala, već kasnije sa klubom mojih dečaka, mojom kolibom i mojim čau čau – i sad. Sad imam sve što želim. Moju baštu – mog psa.”

Mislim da njen sin ne učestvuje mnogo u tome. Ona je jedna od onih hladnih ekscentričnih velikih Engleskinja, koja jako uživa u svom rangu i uvažnosti koju joj on daje u Sent Džons Vudu i sad je slobodna da njuška po svim mračnim rupama i ćoškovima, obučena kao sluškinja, sa majmunskim rukama i skorelom prljavštinom pod noktima. Uopšte ne prestaje da govori. Nema dovoljno gustine. Skoro se rasplinula u magli. Ali ja sam uživala, iako mislim da ona ima malo osećanja i nema mnogo strasnih interesovanja. Sad, pošto sam pustila glas, i izlazi sunce, da napišem spisak božićnih poklona.

1926.

³³ Ledi Kroumer (Lady Cromer)

³⁴ Hajd Park Gejt (Hyde Park Gate) br. 22, gde je V.V. živela do svoje 17. godine.

Utorak, 23. februar

Moj me roman vitla kao staru zastavu. Ovaj sad je *Ka svetioniku*. Mislim da je vredno reći, u mom sopstvenom interesu, najzad, najzad, posle one borbe sa *Džekobovom sobom*, one patnje – sve beše patnja osim kraja – *Gospođe Dalovej*, sad pišem najbrže i najslobodnije u životu. Štaviše – 20 puta brže i slobodnije nego ijedan roman do sada. Mislim da je to dokaz da sam bila na pravom putu i da voće koje visi u mojoj duši, mora se dosegnutu. Zabavno, sad izmišljam teorije da su to plodnost i fluentnost. Nekad sam zastupala neku vrstu zbijenog, vrlo kratkog napora. U svakom slučaju to traje celo prepodne. I imam đavolji zadatak da ne šibam svoj mozak celo popodne. Potpuno živim u tome, i dolazim na površinu dosta opskurno i često sam nesposobna da smislim šta da kažem dok šetamo oko Trga, što je loše, znam. Možda je to ipak dobar znak za knjigu. Naravno da mi je uglavnom poznata. Ali sve moje knjige su mi bile poznate. Sad osećam da mogu sve da otpustim da plovi. A “sve” je prilična gomila, teret i zbrka u glavi.

Subota, 27. februar

Mislim da ću uvesti novu konvenciju za ovu knjigu – počinjaću svakog dana na novoj stranici – što mi je postalo navika kad pišem ozbiljnu književnost. Svakako, mogu da protraćim malo papira u ovogodišnjoj svesci. Što se tiče duše, zašto sam rekla da ću nju izostaviti? Zaboravila sam. Ali istina je da ne može da se piše direktno o duši. Kad je gledaš, ona nestaje. Ali gledaj u tavanicu, u Grizl,³⁶ u one jeftinije životinje u Zoo koje su izložene šetačima u Ridžents parku, i duša se potkrade. Potkrala se ovog popodneva. To ću napisati, rekoh, zureći u bizona, odgovarajući odsutno L. Ali šta sam ono htela da napišem?

³⁶ Pas.

Knjiga gospođe Veb navela me je da malo promislim šta bih mogla da kažem o sopstvenom životu. Čitala sam jutros jedan deo o 1923-oj, pošto sam opet imala glavobolju i ispijala duge, odlične gutljaje tišine. Ali ona je imala ciljeve u životu: molitva, princip. U mom ništa. Velika razdražljivost i potraga za nečim. Veliko zadovoljstvo – skoro uvek uživanje u tome čime se bavim, ali sa stalnom promenom raspoloženja. Mislim da se nikad ne dosađujem. Ponekad sam malo istrošena, ali ja imam moć oporavka – koju sam iskusila, i koju sad iskušavam po 50-i put. Moram još uvek pažljivo, stidljivo da ekonomišem svojom glavom, ali zato, kao što sam rekla danas Lenardu, meni prijaju epikurejski društveni oblici. Da srknem, a onda zatvorim oči da osetim ukus. Uživam skoro u svemu. Ipak imam neku neumornu tragačicu u sebi. Zašto u životu nema nekog otkrića? Nešto na šta čovek može da položi ruku i kaže: “To je to”? Moja depresija je mučno osećanje. Gledam: ali to nije to – to nije to. Šta je? I hoću li umreti pre nego to nađem? Zatim (dok sam sinoć šetala po Rasel Skveru) vidim planine na nebu. Velike oblake i mesec koji se digao nad Persijom. Imam veliki i izvanredan osećaj nečega tamo, što je “to”. To nije baš lepota što hoću da kažem. To je nešto što je samo po sebi dovoljno. Zadovoljavajuće, završeno. To je i osećanje sopstvene neobičnosti, kako šetam po zemlji; ta beskrajno čudna ljudska pozicija, pešačenje duž Rasel Skvera sa mesečinom na nebu i tim planinastim oblacima. Ko sam, šta sam, i tako dalje, ta pitanja uvek lebde u meni. A onda lupim o neku egzaktnu činjenicu – pismo, osobu i vraćam im se opet sa velikim osećajem osveženosti. I tako se to nastavlja. Ali u toj projekciji, koja je čini mi se istinita, dosta često naiđem na “to”. I onda se osetim sasvim smirenom.

Utorak 9. mart

A što se Merine³⁷ zabave tiče, tamo sam, osim uobičajene stidljivosti zbog pudera, šminke, cipela i čarapa, bila srećna, zahvaljujući tome što je književnost nadmoćna. To nas drži svežima i razumnima. Džordža Mura – mene, mislim.

On ima ružičasto glupo lice; plave oči kao tvrdi klikeri; ćubu snežno bele kose; male nemišićave ruke, oborena ramena, visok stomak, uredno, u ljubičastom tonu, dobro očetkano odelo, i savršene manire, kako ih ja vidim. To jest, govori bez straha ili nadmoći, primajući me prema zasluži, svakoga prema zasluži. Ipak, uprkos svemu, neuplašen, živahan, oštrouman. A o Hardiju i Henriju Džejmsu, šta pak može da se kaže?

“Ja sam dosta skroman čovek, ali priznajem da mislim da je *Ester Voters* bolja knjiga od Tese. Ali šta o tom čoveku da se kaže? On ne ume da piše. Ne ume da ispriča priču. Cela umetnost proze se sastoji od pričanja priče. On tera ženu da se ispoveda. Kako to radi? U trećem licu – scena koja treba da je potresna, impresivna. Pomislite kako bi to Tolstoj uradio!”

Džek³ reče: “Ali *Rat i mir* je najveći roman na svetu. Sećam se scene u kojoj Natalija crta brkove i Rostov je prvi put vidi onakvu kakva je i zaljubljuje se u nju.”

“Ne, dragi moj prijatelju, nema u tome ničeg toliko čudesnog. To je obično zapažanje. Ali, dobra moja prijateljice (meni – napola kolebajući se da me tako nazove) šta imate da kažete o Hardiju? Nemate šta da kažete. Engleska proza je najgori deo engleske književnosti. Uporedite je sa Francuzima – sa Rusima. Henri Džejms je pisao nekakve lepe pričice pre nego što je izmislio svoj žargon. Ali one su bile o bogatašima. Ne možeš da pišeš priče o bogatašima. Jer, mislim da je tako rekao, oni nemaju instinkte. Ali Henri Džejms je bio zaljubljen u mermerne balustrade. Nije bilo strasti ni u jednom njegovom liku. Dok je En Bronte bila

³⁷ Supruga Sent Džona Hačinsona (St. John Hutchinson).

najveća od sestara Bronte. A Konrad ne zna da piše”, i tako dalje. Ali to je zastarelo.

Subota, 20. mart

A šta će biti sa svim ovim dnevnicima, zapitala sam se juče. Kad bih umrla, šta bi Leo uradio s njima? Ne bi hteo da ih spali. Ne može ih objaviti. Pa, mislim da bi od njih mogao da napravi knjigu, a onda da telo spali. Usuđujem se da kažem da se u dnevnicima sadrži jedna knjižica, kad bi se ovi parčići i škrabotine malo uredili. Bog zna. Ovo je diktirala laka melanholija, koja me katkad obuhvata i tera da mislim, ja sam stara, ja sam ružna. Ponavljam stvari. Ipak, koliko znam, kao spisateljica sad samo ispisujem šta mi je na umu.

Petak, 30. april

Poslednji u kišnom, vetrovitom mesecu, osim iznenadnog otvaranja svih vrata na Uskrs i letnjeg paradnog sjaja koji je, pretpostavljam, uvek tu, samo skriven oblakom. Nisam ništa rekla o Ivern Minsteru. Sad bi me zabavljalo da vidim po čemu ga se sećam. Krenborn Čejs. Zakržljalo domaće šumsko drveće, raštrkano, negrupisano kultivacijom; anemone, zvončići, ljubičice, svi bleđi, razbacani okolo, bezbojni, pepeljasti, jer sunce jedva sija. Zatim Blekmor Veil; ogromna vazдушna kupola i polja bačena na dno; sunce bije, tu i tamo; pljusak, kao veo koji leprša iz neba, tu i tamo; i brežuljci se dižu veoma okomito (ako se tako kaže), zato su stepenasto izbrazdani, zatim natpis na crkvi – “Traži mir i naći ćeš” i pitanje ko je napisao te zvučne stilske epitafe? – i sva čistoća sela Ivern, njegova sreća i blagostanje, koji su me naveli da ovo pitam, pošto smo bili skloni da se podsmevamo, ipak, to je sigurno pravi način. A zatim čaj i krem – toga se sećam; toplog kupatila; mog novog kožnog kaputa; Š aftsberi, mnogo niži i manje

upečatljiv nego što sam zamišljala, vožnja u Bornmut i pas i dama iza stena, pogled na Svonidž i povratak kući.

Juče sam završila prvi deo *Izleta na svetionik* i danas počela drugi. Ne mogu da ga napišem – evo najtežeg apstraktnog pisanja – treba da dam praznu kuću, nikakvi ljudski likovi, protok vremena, sve bez očiju koje gledaju i bez ičega zašta bih se zakačila. Dobro, zaletim se, i odmah pospem dve stranice. Je li to koješta, je li briljantno? Zašto tako obilujem rečima i naizgled slobodna sam da radim baš ono što mi se sviđa? Kad malo pročitam, deluje i nadahnuto. Treba sažimanja, ali ne mnogo više od toga. Uporedi ovu vatrenu rečitost sa *Gospođom Dalovej* (osim kraja). Ova knjiga nije izmišljena, ona je doslovce činjenica.

Utorak, 25. maj

Završila sam – u skici, priznajem – drugi deo *Izleta na svetionik* – i možda bih mogla da napišem celu novu verziju do kraja jula. Rekord. Sedam meseci, ako tako bude.

Nedelja, 25. jul

Prvo sam mislila da je Hardi, a to je bila sobarica, mala mršava devojkica, koja je nosila propisnu kapicu. Ušla je sa srebrnim stalcima za tortu i tako dalje. Gospođa Hardi nam je pričala o svom psu. Koliko treba da ostanemo? Može li gospodin Hardi mnogo da hoda itd. Pitala sam, održavajući razgovor, pošto sam znala da to neko mora da radi. Ona ima velike, tužne, oči bez sjaja žene koja nema decu; veliku poslušnost i spremnost, kao da je naučila svoju ulogu. Ne veliku živahnost, već rezignaciju, kad pozdravlja nove posetioce. Nosi haljinu od štampanog voala, crne cipele i ogrlicu. Ne možemo sad da idemo daleko, rekla je, iako šetamo svakoga dana, pošto naš pas nije u stanju daleko da hoda. Ujeda, pričala nam je. Postala je prirodnija i zainteresovanija pričajući o psu, koji je očigledno stvarni

centar njenih misli – onda je ušla služavka. Zatim su se opet otvorila vrata, mnogo doteraniji unutra došepa veseli starčić naduvenih obraza, veselo i poslovno nam se obraćajući, više kao što stari doktor ili advokat kažu: “Dakle –” ili nešto slično, kad se rukuju. Bio je obučen u grub sivi štof i imao prugastu kravatu. Nos mu je mesnat i na kraju se povija nadole. Okruglo bledunjavo lice, oči su izbledele i dosta vodene, ali ceo izgled veseo i snažan. Seo je na tronožac (isuviše sam izmorena tim dolascima i odlascima a nameravam da dam više nego činjenice), za okrugli sto, tamo gde je stajao kolač i tako dalje; čokoladni rolat, a to se zove dobra čajanka. Ali je samo popio šoljicu čaja, sedeći na tronošcu. Bio je krajnje prijatan i svestan svojih dužnosti. Nije dopustio da razgovor stane i nije mu bilo ispod časti da ga stvara. Pričao je o ocu. Rekao da me je video, ili je to mogla biti moja sestra, ali misli da sam ja, u kolevci. Bio je u Hajd Park Plejsu – o, to beše Gejt. Veoma mirna ulica. Zato ju je moj otac voleo. Čudno je pomisliti da sve ove godine nije tamo nikad ponovo išao. Dolazio je često. Vaš otac je prihvatio moj roman – *Daleko od razuzdane gomile*. Stajali smo rame uz rame pred britanskom javnošću u vezi sa izvesnim stvarima koje su bile u romanu. Možda ste čuli. On je pričao kako je propatio jedan drugi roman koji je trebalo da se pojavi – izgubio se paket koji je dolazio iz Francuske – što se obično ne događa, kako je rekao vaš otac – veliki paket sa rukopisom. A on mi je tražio da pošaljem roman. Mislim da je prekršio sve kornhilske zakone – pošto nije video celu knjigu. Tako da sam slao poglavlje po poglavlje i nikad nisam kasnio. Čudesno kakva je mladost! Bez sumnje u glavi sam držao priču, ali nisam stizao da je promislim. Nastavci su izlazili svakog meseca. U časopisu su bili nervozni, mislim zbog gospođice Tekeri. Rekla je da se parališe i ne može ni reč da napiše čim čuje da štampanje počinje. Rekao bih da je loše po roman da tako izlazi. Počinješ da misliš šta je dobro za časopis, ne za roman. “Ti misliš da to predstavlja veliku barijeru”, umetnu gđa Hardi raspoloženo. Naginjala se nad čajni stočić, ne jedući – samo je zamišljeno gledala.

Zatim smo razgovarali o rukopisima. Za vreme rata gospođa Smit je našla rukopis *Daleko od r.g.* u jednoj fioci i prodala ga u korist Crvenog krsta. Sad je dobio rukopis nazad ali štampar je izbrisao sve oznake. A on bi voleo da su ostale, jer to dokazuje da je tekst originalan.

Oborio je glavu kao neki golub gušan. Ima veoma izduženu glavu. I ispitivački svetle oči, jer se u razgovoru zasvetle. Rekao je da je pre šest godina na Strandu jedva znao gde je, a ranije je odlično poznavao to mesto. Pričao nam je kako je nekad kupovao stare knjige – ništa vredno – u Ulici Vik. Onda se pitao zašto je Velika Džejmsova ulica tako uska a Bedfor Rou onako širok. Često se to pitao. Ovom brzinom, London uskoro neće moći da se prepozna. Ali tamo više neću ići. Gospođa Hardi je pokušala da ga uveri da je to laka vožnja – samo šest sati, otprilike. Pitala sam je da li joj se dopada, a ona reče da joj je Grenvil Barker pričala da se u staračkom domu odlično zabavljala. Poznaje sve u Dorčesteru, ali misli da u Londonu ima interesanijih ljudi. Jesam li kad bila u Sigfridovom ³⁸ stanu? Rekoh ne. Onda se raspitivala za njega i Morgana, reče kako je on neuhvatljiv, kao da su uživali u njegovim posetama. Rekoh da sam čula od Velsa da je gospodin Hardi išao u London da vidi vazdušni napad. “Kakve se stvari pričaju!” reče on. “To je moja žena bila. Jedne noći, kad smo bili kod Berija, bio je vazdušni napad. Čuli smo samo mali prasak u daljini. Reflektori su bili lepi. Pomislio sam, ako bi bomba sad pala na ovaj stan, koliko bi pisaca bilo izgubljeno.” I on se nasmeši, na svoj čudan način, koji je svež a ipak malo sarkastičan. U svakom slučaju pronicljiv. Zaista, ni traga od onog što sam mislila o jednostavnom seljaku. Izgledao je savršeno svestan svega; bez ikakvih sumnji ili kolebanja, pošto je doneo odluku, i pošto se oslobodio svih svojih poslova, tako da ni tu nije imao sumnji. Nije bio mnogo zainteresovan za svoje ili bilo čije romane.

³⁸ Sigfrid Sasun (Siegfried Sassoon).

Sve je to shvatio kao lako i prirodno. “Nikad se nisam mnogo njima bavio”, reče. “Najduži je bio *The Dinnasts* (tako je izgovorio)”. “Ali to su zapravo bile tri knjige”, rekla je gđa Hardi. “Da, i uzele su mi šest godina, ali nisam radio sve vreme.” “Možete li redovno da pišete poeziju?” pitala sam, (pošto sam bila obuzeta željom da čujem da nešto kaže o svojim knjigama, ali pas je i dalje iskršavao. Kako ujeta, kako dolazi inspektor, kako je bolestan, a oni ne mogu ništa da učine za njega). “Da li biste imali nešto protiv da ga pustim unutra?” pitala je gđa Hardi, i Veseks uđe, veoma raščupan, grub smeđ i beo mešanac, “Mora da čuva kuću, pa naravno ujeta ljude”, reče gđa H. “To ne znam”, reče g. Hardi, savršeno prirodno, a nije izgledalo da mnogo haje ni za svoju poeziju. “Jeste li pesme pisali u isto vreme kad i roman?” pitala sam. “Ne”, reče, “napisao sam mnogo pesama. Ranije sam ih slao, ali su ih uvek vraćali”, kikotao se. “A u to vreme sam verovao u urednike. Izgubile su se mnoge – sve čiste verzije su se izgubile. Ali našao sam beleške pa sam po njima napisao. Stalno sam ih nalazio. Našao sam jednu pre neki dan, ali mislim da više neću nijednu naći.”

“Zigfrid je uzeo stan u blizini i rekao da će vredno raditi, ali je brzo otišao.”

“E. M. Fosteru treba mnogo vremena da bilo šta stvori – sedam godina”, kikotao se. Sve to je ostavljalo snažan utisak da je Hardi sa lakoćom radio. “Čini mi se da bi *Daleko od razuzdane gomile* bila mnogo bolja knjiga da sam je drugačije pisao”, rekao je. Ali kao da tu nije bilo pomoći i da nije važno.

Nekada je išao kod Lašingtonovih na Kenzington skveru i tu je viđao svoju majku. “Ulazila je i izlazila dok sam razgovarao sa vašim ocem.”

Želela sam da kaže neku reč o svom pisanju pre nego što odemo, a mogla sam samo da pitam koju bi od svojih knjiga izabrao kad bi, kao ja, birao da čita u vozu. Ja sam ranije uzela *Načelnik Kasterbridža*. “To se dramatizuje”, ubacila je gđa Hardi, a onda je donela Male ironije života.

“Je li vam držalo pažnju?” pitao me. Zamucala sam kako nisam mogla da prestanem da čitam, što je bilo istina, ali je zvučalo pogrešno. U svakom slučaju, nije se dao navesti i obrnuo je to u svadbeni poklon za mladu damu. “Nijedna od mojih knjiga nije prikladna za svadbeni poklon”, rekao je. “Moraš da daš gđi Vulf jednu tvoju knjigu”, rekla je gđa Hardi, neizbežno. “Hoću. Ali, bojim se da imam samo malo, tanko džepno izdanje”, rekao je. Protestovala sam, dovoljno bi bilo ako on napiše svoje ime (a onda mi je bilo nekako neprijatno).

Zatim beše De la Mar. Njegova poslednja knjiga priča izgleda im tako žalosno. Hardi je veoma voleo neke njegove pesme. Ljudi kažu da mora da je mračan čovek kad piše takve priče. A on je veoma prijatan – zaista veoma prijatan čovek. Kazao je prijatelju koji ga je molio da ne napusti poeziju, “Bojim se da poezija napušta mene.” Istina je da je on veoma ljubazan čovek i da se vidi sa svakim ko hoće da ga poseti. Ponekad prođe šesnaest ljudi u toku jednog dana. “Mislite li da se ne može pisati poezija ako se viđa s ljudima?” pitala sam. “Možda i može – ne vidim zašto ne bi. To je pitanje psihičke snage”, rekao je Hardi. Ali jasno je da je on sam više voleo samoću. Ipak bi uvek rekao nešto razborito i iskreno, zbog čega bi taj providni posao komplimentiranja postao prilično neprijatan. Delovalo je kao da je on oslobođen svega toga; umno vrlo aktivan, voli da opisuje ljude, ne govori na apstraktan način; na primer puk. Lorens, od Linkolna do Hardija vozi bicikl, sa slomljenom rukom “držeći je ovako”, pred vratima osluškuje ima li koga unutra. “Nadam se da neće izvršiti samoubistvo”, reče gđa Hardi, nagnuta još uvek iznad šoljice za čaj, zagledana zamišljeno. “On kaže nešto u tom smislu, iako možda nije izrekao to baš. Ali, ima plave kolutove oko očiju. Za sebe kaže da je Šo u vojsci. “Ne bi trebalo da se zna gde je, ali je dospelo u novine”. “Obećao mi je da neće otići u vazduh”, rekao je Hardi. “Moj muž ne voli ništa s vazduhom”, reče gđa Hardi.

Sad smo počeli da gledamo na starinski stojeći sat u čošku. Rekosmo da moramo da idemo – pokušavajući da damo na znanje da smo tu došli na jedan dan. Zaboravila sam da kažem da je L.-u ponudio viski sa vodom, što je na mene ostavilo utisak da je sposoban domaćin u svakom pogledu. Pa ustadosmo i upisasmo se gđi Hardi u knjigu posetilaca; a Hardi je uzeo moj primerak *Malih ironija života* i vratio mi je sa posvetom; Woolf je napisao kao Wolff, što ga je, rekla bih, malo uznemirilo. Onda je opet ušao Vesiks. Pitala sam da li Hardi može da ga miluje. Pa se on saže i pomilova ga kao gospodar kuće. Veseks ode sopćući.

Nigde nije bilo ni traga poštovanja prema izdavačima, respektovanja položaja ili krajnje prostodušnosti. Ono što je mene impresioniralo bile su njegova sloboda, lakoća i vitalnost. On je veoma ličio na “Velikog viktorijanca”, koji sve uradi jednim potezom ruke (to su obične, omanje, sklupčane ruke), bez nekih velikih očekivanja od književnosti; ali koji je strašno zainteresovan za činjenice, događaje; i, nekako, možete zamisliti, prirodno ponesen u imaginaciju i stvaranje bez ijedne pomisli kako je to teško ili značajno; postati opsednut i živeti u imaginaciji. Gđa Hardi mu gurnu stari sivi šešir u ruku i on otšepa s nama do puta. “Gde je?” pitala sam ga, pokazujući na skupinu drveća na suprotnom bregu, jer je njegova kuća izvan grada, u sred prirode (valovitim brežuljcima krunisan sa male tri dijademe spreda i straga) i on reče, zainteresovano, “To je Vejmut. Noću vidimo svetla – ne sama svetla, već njihove odsjaje.” I tako odosmo, a on opet otšepa unutra.

Pitala sam ga još da li bih mogla da vidim Tesinu sliku koju je Morgan opisivao, jednu staru sliku. Na to me on povede do jedne grozne gravure na kojoj Tesa ulazi u sobu, urađene po Herkomerovoj slici. “Ja sam nju tako zamišljao” rekao je. Ali ja rekoh da su mi pričali da on ima jednu staru sliku. “To je izmišljotina”, rekao je. “Vidao sam ranije neke ljude koji su bili njoj nalik.”

Gospođa Hardi mi je još rekla: “Znate li Oldosa Hakslija?” Kazala sam da znam. Čitali su njegovu knjigu, za koju ona misli da je “veoma pametna”. Ali Hardi nije

mogao da je se seti. Reče da žena mora da mu čita – oči su mu sad tako slabe. “Sve su sad izmenili”, rekao je. “Nekad smo mislili da postoje početak, sredina i kraj. Verovali smo u aristotelovsku teoriju. Sad se neka od tih priča završava tako što žena izađe iz sobe.” Kikotao se. Ali on više ne čita romane. Sve to – književnost, romani itd., sve mu izgleda zabavno, još i daleko, jedva da se uzme ozbiljno. Ipak je imao simpatije i sažaljenja za one koji se na tome još uvek angažuju. Ali koja su njegova tajna interesovanja i aktivnosti – kom je zanimanju on otšepao kad smo ga napustili – ne znam. Pišu mu dečaci sa Novog Zelanda i treba im odgovoriti. Izdaje se “Hardijev broj” nekih japanskih novina, koji je on napravio. Pričalo se i o Blandenu. Mislim da ga gospođa Hardi i dalje obaveštava o radu mladih pesnika.

RODMEL 1926.

Pošto neću da muzem mozak nedelju dana, napisaću ovde prve stranice najveće knjige na svetu. Takva će biti knjiga sastavljena isključivo uz poštovanje sopstvenih misli. Pretpostavimo da možeš da ih uhvatiš pre nego što postanu “umetnička dela”? Da ih uhvatiš vruće i iznenadne kad se dižu iz uma – dok hodamo uz ešemsko brdo na primer. Naravno da ne možeš, jer je proces jezika spor i varljiv. Moraš da zastaneš i nađeš reč. Zatim, tu je forma rečenice, koja te mami da je popunjavaš.

Umetnost i misao

Mislila sam ovo: ako je umetnost zasnovana na misli, kakav je taj proces pretvaranja? Pričala sam sebi priču o našoj poseti Hardijevima, i počela da je komponujem; to jest da se zadržavam na tome kako se gospođa Hardi nagnula na sto, gledala napolje, apatično, neodređeno i tako bih uskoro sve dovela u harmoniju, a to bi bila dominantna tema. Ali stvarni događaj je bio drugačiji.

Sledeće

Knjige živih ljudi

Jedva da sam ih čitala. Ali, pošto mi je dao te knjige, sad čitam C. od M. Baringa. Iznenadena sam da je tako dobro. Ali koliko je dobro? Lako je reći da to nije velika knjiga. A koji joj kvaliteti nedostaju? Možda to što ništa ne dodaje tvojoj viziji života? Ipak je teško naći ozbiljnu pukotinu. Čudim se da jedno potpuno drugorazredno delo, kakva, pretpostavljam, u izobilju izruči najmanje 20 ljudi godišnje, ima tako mnogo dobrih strana. Pošto ih nikad ne čitam, počela sam da mislim da ne postoje. To jeste tako, ako govorimo krajnje strogo. To jest, neće postojati 2026-e godine, ali sad nekako postoji, što me pomalo zbunjuje. Sad me *Klarisa* gnjavi, iako osećam da je važna. A zašto?

Moj mozak

Evo celog jednog nervnog sloma u minijaturi. Došli smo u utorak. Potonula u stolicu, jedva sam mogla da ustanem; sve bljutavo, bezukusno, bezbojno. Ogromna želja da se odmorim. Sreda – samo želja da budem sama napolju. Odličan vazduh – izbegavam razgovor; ne mogu da čitam. Sa divljenjem razmišljam o sopstvenoj moći da pišem, kao o nečemu neverovatnom, što pripada nekom drugom, što ja nikad više neću okusiti. Mozak prazan. Zaspala sam u stolici. Četvrtak. Nikakvog životnog užitka, ali možda sam se osetila bolje prilagođena na egzistenciju. Karakter i osobenost kao Virdžinija Vulf potpuno su potonuli. Ponizna i skromna. Teško smislim šta da kažem. Čitala automatski, kao što krava preživa. Spavala sam u stolici. Petak: osećaj fizičkog zamora, ali lagana aktivnost mozga. Počinjem da opažam. Pravila poneki plan. Nemam moć da sastavim rečenicu. Teškoće dok sam pisala leđi Koulfaks. Subota (danas) mnogo jasnije i lakše. Mislila da mogu da pišem, ali se opirala, ili se to pokazalo nemoguće. Želja da čitam poeziju nastupila je u petak. To mi vraća osećaj sopstvene individualnosti. Čitam malo Dantea i Bridžisa, ne mučeći se da razumem, ali imala od njih zadovoljstvo. Sad počinje

želja da pravim zabeleške, ali roman još ne. Ali danas su čula brža. Još uvek nemam snage da smišljam. Nemam želje da oblikujem scene u knjizi. Vraća mi se radoznalost za književnost; želim da čitam Dantea, Haveloka Elisa i Berliozovu autobiografiju; pored toga da napravim ogledalo sa ramom od školjki. Ovi procesi su se nekad protezali i na više nedelja.

Izmenjene proporcije

Da se uveće ili po bezbojnom danu proporcije pejzaža iznenada menjaju. Vidim ljude koji se igraju tronošca na livadi; dole, na zaravni, čini se kao da su duboko utonuli, a oko njih se visoko uzdižu brežuljci i planine. Detalji su izbrisani. Bio je to izuzetno lep efekat. Boje ženskih haljina takođe su delovale veoma svetle i čiste u skoro nebojenoj okolini. Isto tako znam da su proporcije bile nenormalne – kao da sam gledala sebi među noge.

Drugorazredna umetnost

t.j. C, Morisa Beringa. U svojim granicama, ona nije drugorazredna, odnosno ni po čemu nije izrazito takva, u prvom trenutku. Ograničenja su dokaz njenog nepostojanja. On može da uradi samo nešto razumno; šarmantan, čist, skroman, osećajan Englez. Čim je izvan tog radijusa, knjiga nema veliki domet niti mnogo rasvetljava, sve je – kako treba – svetlo, sigurno, odmereno, čak dirljivo; ispričano u tako lepo vaspitanom maniru da se nigde ne preteruje, sve je dovedeno u vezu, odmereno. Ovo bih mogla da čitam zauvek, rekla sam. L. reče da bi to čoveku uskoro postalo smrtno dosadno.

Wandervogeln

vrapčijeg plemena. Dve odlučne, preplanule, prašnjave devojke u džemperima i kratkim suknjama, sa zavežljajima na leđima, gradske službenice ili sekretarice, pešače putem po vreloom suncu kod Rajpa. Moj instinkt smesta podiže paravan za

ispitivanje i osuđuje ih. Vidim kako su u svemu ćoškaste, nezgrapne i previše samosvesne. Ali to je sve velika greška. Ti paravani me isključuju. Da nemam paravane, jer su paravani napravljeni od naše sopstvene kože, pa da se uzmu stvari same, koje nemaju baš ništa sa paravanom. Navika da se prave paravani tako je univerzalna da čuva možda našu zdravu pamet. Da nemamo taj izum da uskratimo ljudima saosećanje, možda bismo se potpuno rasplinuli; razdvojenost bi bila nemoguća. Ali previše je paravana, a ne saosećanja.

Povratak zdravlja

Pokazuje se kroz moć pravljenja slika, snažno je porasla sugestivna moć svakog prizora i reči. Prema stepenu u kojem mora da ju je imao Šekspir, moje normalno stanje je stanje osobe slepe, gluve, neme, nežive i umrtvljene. A ja je imam, u poređenju sa jadnom gđom Bartolomju, kao Šekspir u poređenju sa mnom.

Državni praznik

Jako debela žena, devojka i muškarac provode praznik – jedan dan pun sunca i zadovoljstva – obilazeći porodične grobove. 23 mlađa muškarca i žene provode se skitajući ovuda sa ružnim crnim kutijama o ramenu i u ruci, fotografišući. Muškarac kaže ženi, “Neka od ovih mirnih sela izgleda da uopšte ne znaju da je državni praznik”, superiornim tonom i sa lakim prezirom.

Bračna veza

Arnold Benet je rekao da užas braka leži u njegovoj “svakodnevicu”. Sva žestina odnosa je na taj način izbrisana. Istina je više ovakva: život – recimo 4 od 7 dana – postaje automatski; ali petog dana oblikuje se kap uzbuđenja (između muža i žene) koja je punija i osetljivija upravo zbog automatskih, ustaljenih, nesvesnih dana s obe

strane. To će reći, godinu označavaju trenuci velikog intenziteta. Hardijevi “trenuci vizije”. Kako neki odnos može uopšte da opstane osim pod tim uslovima?

Petak, 3. septembar

Žene u bašti poslastičarnice u Bremberu – sparan, vreo dan, rešetkaste pregrade od ruža; belo obojeni stolovi; niža srednja klasa; omnibusi neprestano prolaze; sitni komadi sivog kamena rasejani po travnjaku sa bačenim papirima, to je sve što je ostalo od Zamka.

Žena koja se naginje preko stola, koja preuzima komandu nad gozbom, kojoj pomažu dve starije žene, koja plaća konobarici (ili debela devojčica umazana marmeladom, sa telom kao najmekša slanina, osuđena da se skoro uda, tek joj je oko 16).

Žena: Šta bismo mogle da užinamo?

Devojka: (veoma se dosađujući, podbočila se rukama): Kolač, hleb i puter, čaj. Džem?

Žena: Da li su zolje napasne? Upadaju u džem – (kao da sumnja da džem ne bi trebalo naručiti).

Devojka se slaže

Žena: Zolje su vrlo napasne ove godine.

Devojka: To je tačno.

Zato ona ne jede džem.

Čini mi se da me je to zabavilo.

Što se ostalog tiče, Čarlston, Tilton ³⁹, *Izlet na svetionik*, Vita, pošiljke: letom je vladao osećaj kupanja u bezgraničnom toplom svežem vazduhu – godinama avgust nije bio ovakav; vožnja biciklom; nijedan posao se nije završio, već se išlo na reku i preko brda zbog blagodeti svežeg vazduha. Sad je lako nazreti kraj romanu, ali,

misteriozno, ne primiče se. Radim Lili na travnjaku; a da li je to njen poslednji sloj, ne znam. Nisam sigurna ni u kvalitet. Izgleda da je jedino sigurno to da posle pipkanja mojim antenama neodređeno, jedan sat po vazduhu svakog jutra, uglavnom radim sa žarom i lakoćom do 12,30 i uradim svoje dve stranice. Tako da će biti završen, to jest ponovo ispisan, predviđam za tri nedelje od danas.⁴⁰ Šta iskršava? U ovom trenutku oblikujem neki kraj. Problem je kako da spojim Lili i gđu R. i da napravim zanimljivu kombinaciju na kraju. Vrtim se okolo sa različitim idejama. Poslednje poglavlje koje ću početi sutra je “U čamcu”. Mislila sam da završim kako se R. penje na stenu. Ako bude tako, šta biva sa Lili i njenom slikom? Treba li završna stranica da bude kako ona i Karmajkl gledaju sliku i sumiraju R-ov lik? U tom slučaju gubim intenzitet trenutka. Ako to upletem između R. i svetionika, onda mislim da ima isuviše seckanja i promena. Da li bih to mogla da stavim kao umetak? Tako da ti se čini da čitaš dve stvari u isto vreme?

Pretpostavljam da ću to nekako rešiti. Zatim, moram da pređem na pitanje kvaliteta. Mislim da ide možda previše brzo i slobodno i da je zato možda dosta tanko. S druge strane, mislim da je suptilnije i humanije od *Džejkbove sobe* i *Gospođe Dalovej*. I ohrabrena sam sopstvenim izobiljem dok pišem. Mislim da se dokazalo da ono što imam da kažem treba uraditi na taj način. Kao obično, iskršavaju raznovrsne bočne priče dok ovo privodim kraju. Sijaset likova; cela nit se povuče iz neke jednostavne rečenice, kao što je rečenica Klare Pejter: “Zar ne smatrate da Barkerove špenadle nemaju vrh?” Mislim da na taj način mogu da raspredam svu njihovu unutrašnjost; ali to je beznadežno nedramatično. Sve je u *oratio obliqua*. Ne baš sve. Jer imam nekoliko direktnih rečenica. Lirski delovi u *Izletu na svetionik* sabrani su u otklonu od 10 godina i ne mešaju se toliko sa tekstom kao

³⁹ Kuća Kejnsovih.

⁴⁰ 5. septembar. - beleška V.V. sa margine rukopisa.

inače. Osećam da sam ovaj put skoro potpuno zatvorila krug i nisam sigurna kakva će biti standardna kritika. Knjiga je sentimentalna? Viktorijanska?

Zatim, moram početi da planiram knjigu o književnosti, za Pres. Šest poglavlja. Zašto ideje ne bi bile grupisane okvirno po poglavljima – na primer: Simbolizam, Bog, Priroda, Zaplet, Dijalog. Uzmem roman i vidim koji su sastavni delovi. Odvojim ih i unesem najbolje primere iz svih knjiga. Možda bi to ispalo istorijski. Mogla bi se razviti teorija koja bi spojila poglavlja. Ne osećam da mogu da čitam ozbiljno i precizno samo zbog toga. Više bih volela da sredim ideje koje su mi se nakupile.

Onda, htela bih da napišem gomilu “Skica” da zaradim novac (jer, po novom ugovoru ćemo deliti sve što zaradim preko 200 funti). Bolje da to prepustim slučaju, prema tome koja mi knjiga iskrсне. Uzgred, užasno sam zadovoljna poslednjih nekoliko dana. To baš i ne razumem. Možda ima veze sa razboritošću?

Ponedeljak, 13. septembar

Blagoslovena stvar dolazi do kraja, kažem sebi stenjući. To je kao neki produženi, dosta bolan a ipak uzbudljiv proces prirode, koji neopisivo želiš da se završi. O, olakšanja, kad se budiš i pomisliš, završeno je – olakšanje i razočaranje, mislim. Govorim o *Izletu na svetionik*. Ogorčena sam činjenicom da sam prošle nedelje utrošila četiri dana razmišljajući o De Kvinsiju koga razvlačim od juna. Zato sam odbila 30 funti da pišem o Vili Kejter. Kroz nedelju dana će me, nadam se, napustiti ova nerentabilna proza, a mogla sam da uguram Vilu, pre nego što se vratim. Tako sam mogla do oktobra da zaradim 70 funti od mojih godišnjih 200. (Pohlepa mi je ogromna; želim da imam sopstvenih 50 funti u banci, da kupim persijske tepihe, lonce, stolice itd.) Prokleti Ričmond, prokleti *Tajms*, proketo moje sopstveno otezanje i nervi. Radiću Kobden Sendersona i gospođu Hemens i ipak ću nešto zaraditi na njima. Što se tiče knjige – Morgan kaže, kad je završio *Put*

u Indiju, osetio je: “Ovo je promašaj”. Ja se osećam – kako? Pomalo istrošeno ovih poslednjih nedelja od upornog pisanja. Ali isto tako pomalo trijumfalno. Ako je moje osećanje ispravno, ovo je najveći domašaj u primeni mog metoda, i mislim da on izdržava. Pod tim mislim da u mrežu zahvatam više osećanja i likova, tako mi se čini. Ali bog zna, dok ne vidim ulov. Ovo je samo moj doživljaj u procesu. Čudno kako me progoni ta prokleta kritika Dženet Kejs: “Sve je to tehnika... doterivanja. (*Gđa Dalovej*). Obični čitalac ima srži.” A u nečiju prenapetu rečenicu svaka muva može slobodno da sleti, i to bude uvek obad. Mjuir, koji me inteligentno hvali, ima srazmerno malo moći da ohrabri – kad radim, to jest – kad ideje stanu. A taj poslednji deo, u čamcu, je težak, jer materijal nije tako bogat kao što je bio sa Lili na travi... Primorana sam da budem direktnija i intenzivnija. Više koristim simbolizam, posmatram. Užasavam se »sentimentalnosti«. Da li je cela tema podložna tom sudu? Ali, ne verujem da je bilo koja tema po sebi dobra ili loša. Tema otvara mogućnosti osobenostima pisca – to je sve.

Četvrtak, 30. septembar

Želela sam ovome da dodam još neke napomene, o mističnoj strani zabrinutosti; kako tada nisi prepuštena sama sebi, već nečemu u kosmosu. To je ono zastrašujuće i uzbudljivo u sred moje duboke sumornosti, depresije, dosade, šta god da je. Vidiš jedno peraje kako prolazi daleko na pučini. Koju mogu sliku da dosegнем da izrazim šta mislim? Zapravo je nema. Interesantno je da se u svim mojim osećanjima i razmišljanjima nisam sa tim ranije suočila. Život je, trezveno i precizno, najčudnija stvar; ima u sebi esenciju stvarnosti. Nekad sam to osećala kao dete – jednom nisam mogla da koraknem preko bare, sećam se, jer sam razmišljala kako je to čudno – šta sam ja? Ali, pišući, ja ništa ne dosežem. Hoću samo da napravim belešku o jednom čudnom stanju duha. Usuđujem se da pretpostavim da

je to možda impuls nove knjige.⁴¹ U ovom trenutku je moj um potpuno prazan i devičanski, bez knjiga. Želim da posmatram, da vidim kako ideja isprva nastaje. Želim da pratim sopstveni proces.

Utorak, 23. novembar

Prerađujem šest stranica *Svetionika* dnevno. Mislim da ide sporije od *Gđe D.*, ali ipak, mnoge mi se stvari čine nezavršenim, pa moram da improvizujem na mašini. Vidim da mi je tako mnogo lakše nego ponovno pisanje perom i mastilom. Trenutno mi se čini da bi to lako mogla da bude moja najbolja knjiga; punija od *Dž.s.* i manje grčevita, bavi se interesantnijim stvarima nego *Gđa D.* i nije iskomplikovana celom tom očajničkom pratnjom ludila. Čini mi se da je slobodnija i suptilnija. Ipak još uvek nemam nikakvu ideju o nekoj drugoj koja bi došla iza nje; što može da znači da sam savršeno izradila svoj metod i da će sad ovakav ostati i moći ću da ga primenim u razne svrhe. Ranije je razvoj metoda stavljaio sveže teme u opticaj jer je otvarao priliku da o njima pišem. Ipak, povremeno me proganja neki polumističan, vrlo dubok život jedne žene, što će se sve reći jednom prilikom; a vreme će biti potpuno izbrisano, budućnost će nekako procvetati iz prošlosti. Jedan događaj – recimo pad cveta – mogao bi to da obuhvati. Moja je teorija da sam događaj praktično ne postoji – kao ni vreme. Ali ne želim to da forsiram. Moram da smišljam knjigu iz serije.

1927.

⁴¹ Verovatno *Talasi* ili *Leptirice* (okt. 1929).

Petak, 14. januar

Ovo je vanredno, ali nemam novu svesku pa ovde moram da pišem (a baš tu sam zabeležila početak *Svetionika*), moram da zapišem kraj. Ovog trenutka sam odradila poslednji kuluk. Sad je kompletirana, da Lenard čita u ponedeljak. Eto, završila sam je za nešto malo manje od godinu dana i zahvalna sam što je tako. Od 25. oktobra sam revidirala i prekucavala (neke delove po tri puta) i bez sumnje treba ponovo da je radim. Ali ne mogu. Osećam da je to čvrsta, mišićava knjiga, koja dokazuje da u meni u ovim godinama nečeg ima. Nisam se istrošila i postala mlitava, tako barem osećam pre nego što je ponovo budem čitala.

Nedelja, 23. januar

Pa, Lenard je pročitao *Izlet na svetionik* i kaže da mi je to daleko najbolja knjiga i da je “remek delo”. Rekao je to a da nisam ništa pitala. Vratila sam se iz Noula i sela ne pitajući ga ništa. Kaže da je sasvim nova, nazvao ju je “psihološkom poemom”. Napredak u odnosu na *Dalovej*; zanimljivija. Pošto sam postigla ovo veliko olakšanje, um je knjigu otpustio, kao i obično, i ja sam je zaboravila; probudiću se, i brinuću samo o korekturi, i onda kad izađe.

Subota, 12. februar

X-ina proza je isuviše tečna. Čitam je a ona mi ubrzava pero. Kad čitam klasično delo, ja sam zauzdana i – nisam kastrirana. Ne, naprotiv. Ne mogu da nađem reč u ovom trenutku. Da sam ja pisala “Y-----“ pustila bih da oteku čitavi bazeni šarene vode. A onda bih (mislim) našla sopstveni metod za napad. To je moja osobenost kao spisateljice, da raščišćavam i dam tačan izraz. Kad bih pisala putopise, čekala bih dok ne iskrsne neki ugao i išla na to. Pisanje glatke naracije ne može biti ispravan metod. Stvari se u glavi ne događaju na taj način. Ali ona je veoma umešna i zlatousta. To me tera da mislim da *Ka svetoniku* treba da čitam sutra i u

ponedeljak, pravo iz štamparije. Od početka do kraja, zahvaljujući, prvi put, mom čudnom metodu. Želim prvo da čitam mnogo i slobodno, zatim da cepidlačim nad detaljima. Mogu da zabeležim da su prvi simptomi *Svetionika* nepovoljni. Rodžeru, to je jasno, nije se dopalo “Vreme teče”. *Harpers* i *Forum* su odbili prava na ediciju. *Brejs* piše, čini mi se, znatno manje oduševljeno nego o Gđi D. Ali ta mišljenja se odnose na grubu verziju, nerevidiranu. Ali u svakom slučaju ja sam oguglala. L-ovo mišljenje me drži postojanom, ja nisam ni jedno ni drugo.

Ponedeljak, 21. februar

Zašto ne smislimo novu igru, kao na primer:

Žena misli...

On radi.

Orgulje sviraju.

Ona piše.

Oni kažu:

Ona peva.

Noć govori

Nedostaje im

Čini mi se da mora da ide u tom pravcu – iako još ne vidim kako. U svakom slučaju činjenice. Slobodno, ipak sažeto. Proza, ipak poezija. Roman i drama.

Ponedeljak, 28. februar

A ja nameravam sve vrednije da radim. Ako me oni – oni koje poštujem, moji prijatelji, budu savetovali protiv *Svetionika*, pisaću memoare. Već imam plan da uzmem istorijske rukopise i da pišem *Biografije nepoznatih*. Ali zašto se pretvaram da ja mogu da primim savet? Posle odmora, stare ideje će mi doći, kao i obično, izgledaće svežije, važnije nego ikad i ja ću opet krenuti, osećajući onu izuzetnu

veselost, onu snagu i žudnju stvaranja – što je čudno, ako je ono što stvaram sveukupno loše, a to je možda istina.

Ponedjeljak, 14. mart

Fejit Henderson ⁴² je došla na čaj i, viteški savlađujući tokove razgovora, ja sam skicirala mogućnosti koje bi jedna neprivlačna žena, bez prebijene pare, sama, ipak mogla da realizuje. Počela sam da zamišljam taj položaj – kako bi na putu za Dover ona stopirala i stigla u Dover, prešla Kanal itd. Palo mi je na pamet, neodređeno, da bih kao razonodu mogla da pišem defoovskom narativnošću. Iznenada, između dvanaest i jedan smislila sam da se cela fantazija zove “The Jessamy Brides” – zašto, pitam se? Osvetlila sam nekoliko scena. Dve žene, siromašne, usamljene, u potkrovlju jedne kuće. Svašta se može videti (jer to je sve fantazija), Tauer Bridž, oblaci, avioni. I starci koji slušaju u sobi prekoputa. Sve treba da bude haotično isprevrtano. To treba pisati kao što ja pišem pisma najvećom brzinom; o langolenskim damama; o gđi Fledgejt, o ljudima koji prolaze. Ne treba činiti nikakav napor da se shvati lik. Treba da se nagovesti safizam. Satira treba da bude glavna nota – satira i divljina. Dame treba da imaju Konstantinopolj na vidiku. Snove o zlatnim kupolama. Moja sopstvena lirska žica treba se satirizuje. Svemu ruganje. I treba da se završi sa tri tačke... tako. Činjenica je da osećam potrebu za bekstvom posle ovih ozbiljnih poetičnih eksperimentalnih knjiga čija je forma uvek tako pažljivo promišljena. ⁴³ Želim da obodem svoje sapi i da odletim. Želim da otelotvorim bezbojne male ideje i sićušne priče koje mi u svako doba bljesnu u umu. Mislim da će ovo pisanje biti veoma zabavno i odmoriću glavu pre nego što počnem veoma ozbiljno, mistično, poetično, kakvo želim da bude sledeće delo. U međuvremenu, pre nego što se u prolazu zabavim *sa Jessamy Brides*, moram da

⁴² Supruga Hjuberta Hendersona (Hubert Henderson), koji je kasnije postao ser Hjubert.

⁴³ **Od *Orlanda* ka *Talasima* (8. jula 1933). - beleška V.V. sa margine rukopisa.**

napišem knjigu o prozi, a ona čini mi se neće biti gotova do januara. Mogla bih na brzinu ponegde da skiciram nekoliko stranica kao eksperiment. A moguće je da će ta ideja ispariti. U svakom slučaju, sad sam zabeležila stari, užasan, neočekivan način na koji se te stvari iznenada stvore – jedna preko druge za jedan sat. Tako sam izmislila *Džekobovu sobu* gledajući u vatru u Hogart Hausu; tako sam *Svetionik* smislila jednog popodneva ovde na Skveru.

Ponedeljak, 21. mart

Mozak mi je grozničavo aktivan. Želim da navalim na moje knjige kao da sam svesna prolaska vremena. Starosti i smrti. Bože moj, kako su lepi neki delovi Svetionika! Meki i gipki, i ja mislim duboki, i nijedna pogrešna reč na celim stranicama zaredom. To osećam prema scenama svečana večera i deca u čamcu. Ali ne i prema Lili na travnjaku. Ta scena mi se ne dopada mnogo. Ali mi se dopada kraj.

Nedelja, 1. maj

I onda se setim da mi knjiga izlazi. Ljudi će reći da nemam poštovanja – ljudi će reći hiljadu stvari. Ali, čini mi se, iskreno govoreći, da veoma malo marim ovog puta – čak i za mišljenja mojih prijatelja. Nisam sigurna da li je to dobro. Bila sam razočarana kad sam je prvi put celu pročitala. Kasnije mi se dopala. U svakom slučaju, to je najbolje što mogu. A da li bi bilo dobro da čitam svoje stvari kad izađu iz štampe, kritički? Ohrabrujuće je da uprkos opskurnosti, afektaciji, itd., moja prodaja postojano raste. Već smo prodali 1.220 u pretplati i mislim da će biti oko 1.500, što za spisateljicu kakva sam ja nije loše. Još, da pokažem da sam iskrena, zatekla sam sebe kako obuzeto mislim o drugim stvarima, zaboravljajući da će ona izaći u četvrtak.

Četvrtak, 5. maj

Knjiga izašla. Prodali smo (mislim) 1.690 u pretplati – duplo više od *Dalovej*. Ja međutim pišem u senci vlažnog oblaka kritike *Tajms Lit. Sapl.*, koja je tačna kopija kritike *Džejkbove sobe*, *Gospođe Dalovej*, džentlmenska, ljubazna, bojažljiva, hvali lepotu, sumnja u lik i ostavlja me umereno depresivnom. Uzrujana sam zbog *Vreme teče*. Mislim da cela stvar može da se proglasi mekom, plitkom, bljutavom, sentimentalnom. Ipak, iskreno, ne marim mnogo. Želim da me ostave na miru da razmišljam.

Sreda, 11. maj

Moja knjiga. Kakva korist od toga što kažem da je čovek indiferentan prema kritikama, kad ti pozitivna hvala, iako pomešana sa pokudom, da takav podsticaj, da umesto da se osećaš iscedeno, naprotiv, osetiš se preplavljena idejama? Nagađam iz neodređenih aluzija, preko Mardžori Džoud, preko Klajva, da neki kažu da je to moja najbolja knjiga. Do sada Vita je hvali, Doti ⁴⁴ je oduševljena, jedan nepoznati magarac piše. Niko je do sad nije pročitao do kraja, rekla bih; a ja ću se vrzmati okolo, ne revnosna ali zabrinuta još dve nedelje, do tada će biti gotovo.

Ponedeljak, 16. maj

Knjiga. Sad je stala na noge što se tiče pohvala. Deset dana otkako je izašla, prošlog četvrtka. Nesa oduševljena – subliman, skoro uznemiravajući prizor. Ona kaže da je to zapanjujući majčin portret, izvrsna slikarka portreta, živela je u knjizi, nalazi da je dizanje iz mrtvih skoro bolno. Pa Otolin, pa Vita, pa Čarli, pa lord Olivije, pa Tomi, pa Klajv.

⁴⁴ Doroti Velzli (Dorothy Wellesley), koja je kasnije postala Vojvotkinja of Velingtona.

Subota, 18. jun

Ovo je iz nekog razloga strašno tanak dnevnik. Pola godine je potrošeno a potrošila sam samo ovih nekoliko listova. Možda sam pre podne isuviše naporno radila pa nisam pisala. Tri nedelje je odnela glavobolja. Sedam dana smo proveli u Rodmelu, od kojih se sećam različitih prizora koji su se iznenada, spontano stvorili pred mnom (na primer, selo koje izviruje ka moru u junskoj noći, kuće izgledaju kao brodovi, močvara jedna vatrena pena) i ogromna udobnost što ležiš obavijena mirom. Po ceo dan sam ležala napolju, na terasi u vrtu. Već je obrađen. Neke plave senice ugnezde su se u šuplji vrat moje Venere. Vita je došla jednog veoma toplog popodneva i s njom smo prošetali do reke. Pinker⁴⁵ sad pliva po Lenardov štap. Ja čitam – svako đubre; Morisa Beringa, zabavne memoare. Ideje polako počinju da kaplju. Iznenada sam se ushitila (kad je L. bio na večeri sa Apostolima) i ispričala celu priču o Leptiricama, koju ću napisati mislim vrlo brzo, možda između poglavlja one dugo odlagane knjige o prozi. Sad će Leptirice, čini mi se, popuniti kostur koji sam ovde kratko skicirala; ideja o drami-poemi, ideja o kontinuiranom toku, ne isključivo ljudske misli, već broda, noći itd., sve zajedno plovi⁴⁶. I to se ukršta sa nailaskom blještavih leptirica. Muškarac i žena treba da sede za stolom i razgovaraju. Ili će ćutati? To će biti ljubavna priča, na kraju će ona pustiti poslednju veliku leptiricu unutra. Mogla bi da postoji ta vrsta kontrasta, ona bi mogla da govori, ili da razmišlja o starosti zemlje; o smrti čovečanstva; onda bi leptirice i dalje dolazile. Možda bi muškarca trebalo ostaviti potpuno zamagljenog. Francuska. Čuje se more; noću; bašta ispod prozora. Ali to treba da sazri. Radim na tome pomalo kad gramofon uveče svira pozne Betovenove sonate. (Prozori su nemirni u šarkama kao da smo na moru.)

⁴⁵ Koker španijel.

⁴⁶ *Talasi*. - beleška V.V. sa margine rukopisa.

Videli smo Vitu kad joj je uručen Hotornden. Užasna predstava, pomislila sam. Ne samo plemstva na podijumu – Skvajera, Dinkvotera, Binjona – već svih nas; svih nas brbljivih pisaca. Na časnu reč! Kako smo svi izgledali beznačajno! Kako možemo da pretendujemo da smo zanimljivi, da naš rad nešto predstavlja? Ceo posao pisanja postaje beskrajno odvratno. Tamo nije bilo nikoga za koga me je bilo briga da li čita, da li mu se dopada ili ne dopada “moje pisanje”. A nikoga nije bilo briga ni za moje kritike. Pogodile su me umerenost, konvencionalnost svih tih ljudi. Ali možda je u njima reka mastila koja je važnija nego što je njihov izgled pokazivao – tako su utegnuti, umereni i dekorativni. Osetila sam da među nama ne postoji nijedan potpuno odrastao um. U stvari, to se srela gusta, dosadna, srednja klasa književnosti, a ne aristokratija.

Sreda, 22. jun

Ženomrsci me deprimiraju, a i Tolstoj i gospođa Eskvit mrze žene. Pretpostavljam da je moja depresija neki oblik taštine. Međutim takva su i jaka uverenja na obe strane. Mrzim tvrd, dogmatičan, prazan stil gospođe E. Ali dosta – pisaću o njoj sutra. Svakog dana o nečemu pišem i namerno sam namenila nekoliko nedelja da zaradim novac, da mogu da nam stavim po 50 funti u džep do septembra. To će biti moj prvi sopstveni novac otkad sam se udala. Uopšte nisam osećala potrebu za njim do skoro. Mogu da ga dobijem, ako hoću, ali izbegavam da pišem za novac.

Četvrtak, 23. jun

Ovaj dnevnik će se udebljati zbog posnosti mog društvenog života. Nikad nisam provela tako mirno londonsko leto. Savršeno je lako iskliznuti iz gužve neprimećen. Ustanovila sam svoju meru kao invalidkinja i niko me ne uznemirava. Niko mi ništa ne traži da uradim. Oholo, imam osećanje da je to moj izbor, ne njihov. A ima luksuza u tome što si mirna u srcu haosa. Čim govorim i napregnem

duh u razgovoru, osvanem tupa, snuždena, sa priličnom glavoboljom. Mir mi donese smirena, bistra, brza jutra, u kojima se rešavam mnogih poslova a mozak protresem na vazduhu kad šetam. Osetiću se po malo kao pobednica ako ovog leta uspem da ograničim glavobolju.

Utorak, 30. jun

Sad moram da skiciram Pomračenje.

Oko 10 uveče u utorak, nekoliko veoma dugačkih vozova, pedantno napunjenih (naš je bio pun državnih službenika), napustio je Kings Kros. U našem kupeu smo bili Vita, Harold, Kventin, L. i ja. Rekla bih da je ovo Hetfild, kazala sam. Pušila sam cigaru. Zatim opet L. reče, ovo je Piterborou. Pre nego što se smrklo stalno smo gledali nebo: meki oblačići, bila je i jedna zvezda, iznad Aleksandra Parka. Gledaj, Vito, to je Aleksandra Park, reče Harold. Nikolsonovi su zaspali, H. se sklupčao, sa glavom na Vitinom kolenu. Ona je, usnula, ličila kao Lejtonova Sapfu. Tako smo ponirali kroz unutrašnjost. Dugo smo stajali u Jorku. Zatim smo u 3 sata izvadili sendviče. Ja sam došla iz WC-a i našla ih kako čiste Harolda od krema. Onda je razbio porcelansku kutiju za sendviče. Na to se L. zasmejao bez ustručavanja. Još malo smo dremali mi ili N-ovi. Zatim smo došli do pružnog prelaza, gde se otegao dugi niz autobusa i automobila kojima su bila upaljena žuta svetla. Postajalo je sivo – još uvek runasto šareno nebo. Stigli smo u Ričmond oko 3,30. Bilo je hladno i N-ovi su se posvađali, Edi kaže oko Vitinog prtljaga. Prešli smo u autobus, videli ogroman zamak. (“Kome ovo pripada?”, pitala je Vita, koja se interesuje za zamkove.) Prednji prozor je dozidan, čini mi se da je gorelo svetlo. Sva polja su imala pečate junskih trava i crveno resasto bilje još nije dobilo boju – sve blede. Blede i sive bile su i male, nepopustljive jorkširske farme. Kad smo prošli pored jedne, izadoše farmer, njegova žena i sestra, svi utegnuti i uredno obučeni u crno, kao da idu u crkvu. Kod druge ružne kvadratne farme, dve žene su

gledale sa gornjih prozora. Ovi su imali bele, napola navučene kapke. Mi smo bili u karavanu od tri ogromna automobila. Jedan je stao i propustio druge; svi veoma spori i snažni, savladavali su strma brda. Vozač je u jednom trenutku izašao i stavio mali kamen iza našeg točka – nedovoljan. Došlo bi, prirodno, do nesreće, bilo je još mnogo drugih automobila. Njihov broj se iznenada povećao dok smo puzili ka vrhu Bardon Fela. Ljudi su kampovali uz svoje automobile. Izašli smo iz kola i našli smo se vrlo visoko na vresištu, močvarnom, trnovitom, sa nasipima za lov na tetrebe. Ponegde su bile travnate staze, ljudi su već zauzimali pozicije. Pridružili smo im se, pešačili smo do onog mesta koje se činilo kao najviša tačka sa koje se vidi Ričmond. Tamo dole je gorelo jedno svetlo. Doline i vresišta su se prostirale u valovima oko nas, kao priroda kod Hovorta. Ali, iznad Ričmonda, gde se sunce rađa, bio je mek sivi oblak. Po zlatnoj tački mogli smo da vidimo gde je sunce. Ali, još je bilo rano. Trebalo je da čekamo, trupćući da se zagrejemo. Rej se zamotala u plavo prugasto ćebe sa bračnog kreveta. Izgledala je neverovatno ogromna i kao iz spavaće sobe. Sakson je delovao veoma star. Lenard je stalno gledao na sat. Četiri velika riđa setera dođoše u skokovima preko močvare. Pored nas su bile ovce na paši. Vita je pokušavala da kupi zamorče – Kventin joj je savetovao divlje – pa je povremeno gledala životinje. Oblaci su ponegde bili tanki, a negde su se otvorile rupe. Pitanje je bilo da li će se sunce pokazati kroz oblak ili kroz jedno od ovih šupljih mesta kad dođe vreme. Počeli smo da brinemo. Videli smo kako zraci stižu kroz dno oblaka. Zatim, za trenutak, videli smo sunce sveobuhvatno – izgledalo je kao da plovi veoma laganim hodom i jasno, u procep; izvadili smo čađava stakla. Videli smo ga kako raste, crveno upaljeno; sledećeg trenutka brzo je odjedrilo opet u oblak. Samo su crvene trake svetla izbijale iz njega, zatim samo zlatna izmaglica, kakva se često viđa. Prolazili su trenuci. Mislili smo da smo prevareni. Pogledali smo ovce; nisu pokazivale nikakav strah. Seteri su jurili okolo. Svi su stajali u dugačkim nizovima, dosta ponosito, osmatrajući. Pomislila sam kako smo

kao veoma star narod, iz vremena kad se rađao svet – druidi na Stounhendžu (ova ideja je postala još živa na prvoj bleđoj svetlosti). Iza nas su bili veliki plavi prostori u oblaku. Još su bili plavi. Ali, sad je boja nestajala. Oblaci su bleđeli. Crvenkasta crna boja. U dolini je bila ogromna gužva crvenog i crnog; negde je gorelo jedno svetlo; dole je sve bilo u oblacima i vrlo lepo – tako delikatno tonirano. Ništa se nije moglo videti kroz oblak. Prošle su te 24 sekunde. Onda opet pogledaš nazad u plavetnilo; brzo, vrlo, vrlo brzo, sve boje su izbledele. Postajalo je sve tamnije, kao na početku žestoke oluje. Svetlost je sve više tonula; mi smo stalno govorili da je to senka i mislili smo da je to sad gotovo – to je senka – kad iznenada svetlost nestade. Nestajali smo. Ugasilo se. Nije bilo boje. Zemlja je bila mrtva. To je bio trenutak zaprepašćenja. A zatim, kao da je lopta doskočila, taj oblak dobi opet svoju boju, ali iskričavu nebesku boju i tako se svetlost vrati. Imala sam vrlo snažno osećanje, kao da je svetlost nastala iz neke ogromne podaničke vernosti, nešto je klečalo i iznenada se diglo kad su došle boje ⁴⁷. One su se vratile zapanjujuće lako i brzo i lepo u dolinu i po brdima – isprva sa čudnovatim svetlucanjem i eteričnošću, kasnije skoro normalno, ali sa velikim osećanjem olakšanja. Kao oporavak. Bilo nam je gore nego što smo očekivali. Videli smo kako je svet umro. To je bilo u moći prirode. Naša veličina je isto tako bila očigledna. Sad smo postali Rej sa ćebetom, Sakson sa kapom itd. Ljuto smo se smrzli. Treba da kažem da se hladnoća pojačala kad se svetlost gasila. Osećali smo se pepeljasto. Bilo je svršeno do 1999. Ono što je ostalo bio je osećaj udobnosti na koji smo navikli, mnogo svetlosti i boje. To je neko vreme izgledalo kao nesumnjivo dobrodošla stvar. Ipak, kada se uspostavilo svud po zemlji, prilično ti nedostaje osećaj da je to olakšanje i oporavak, osećaj koji imaš kada se svetlost vrati posle tame. Kako mogu da izrazim tamu? To je bilo iznenadno zaranjanje kad

⁴⁷ Boje su u nekim trenucima bile savršeno lepe – sveže, različite; negde plava boja, negde smeđa; sve potpuno nove, kao da ih je neko sprao i ponovo namalao. - beleška V.V. sa margine rukopisa.

ga nismo očekivali, pošto smo ostavljeni na milost i nemilost neba, naše sopstveno plemstvo, druidi, Stounhendž i riđi psi u jurnjavi – sve sam to imala na umu. Pokupe te tako iz nekog londonskog salona i posade na najdivljija tresetišta u Engleskoj – bilo je impresivno. Od ostalog, sećam se da sam pokušavala da ostanem budna u baštama u Jorku, dok je Edi pričao ja sam zaspala. U vozu sam opet zaspala. Bilo je vrućina i mi smo bili u neredu. Kupe je bio pun stvari. Harold je bio vrlo ljubazan i pažljiv. Edi je bio mrzovoljan. Pečena govedina i režnjevi ananasa, reče. Stigosmo kući oko 8,30.

Utorak, 18. septembar

Hiljadu stvari treba da napišem. Kad bih imala vremena, kad bih imala snage. Jedno vrlo kratko pisanje istroši moj kapacitet.

*Loton Plejs i smrt Filipa Ričija*⁴⁸

Dogodilo se istovremeno. Kad je Vita ovde bila pre 10 dana, odvezle smo se u Loton i ja provalih u kuću da je istražim. Tog sunčanog jutra delovala je tako lepa, mirna, kao da ima beskrajne, stare sobe. Vratila sam se goreći od želje da je kupim. Toliko sam zapalila L. da smo pisali farmeru, gospodinu Raselu i čekali, kao na iglama, razdražljivi, uzbuđeni, na odgovor. On je lično došao posle nekoliko dana i trebalo je da idemo da je pogledamo. Kad smo to ugovorili i naše nade bile veoma velike, ja otvorih *Moning Post* i pročitah da je umro Filip Riči. “Jadni Filip, on ne može da kupuje kuće”, pomislila sam. A onda, uobičajeni niz slika prođe mi kroz glavu. Tako sam, prvi put, čini mi se, osetila da me je ova smrt zatekla kao jednu postariju budalu; naterala me da osetim kako nemam prava da nastavim; kao da se moj život odvija na račun njegovog. A ja nisam bila ljubazna, nisam ga pozivala na večere i tako dalje. Borila su se ta dva osećanja – o kupovini kuće i o njegovoj

⁴⁸ Sin lorda Ričija (Ritchie).

smrti. Ponekad je pobeđivala kuća, a ponekad je pobeđivala smrt. Otišli smo da vidimo kuću, a ona je postala neizrecivo turobna; sva iskrpljena i pokvarena; sa hrapavom hrastovinom i sivim tapetama, sa raskvašenom baštom i blještavo crvenom kućicom pozadi. Beležim snagu i živost osećanja koje je iznenada izbilo i nestalo kao pena. Eto, zaboravila sam da mislim na Filipa Ričija.

Ovih dana, ipak, napraviću ovde skicu, kao veliku istorijsku sliku sa obrisima svih mojih prijatelja. O tome sam noćas mislila u krevetu i iz nekog razloga sam smislila da ću početi sa skicom Džeralda Brenana. Možda ima nečeg u toj ideji. To bi mogao biti način pisanja memoara sopstvenog doba za života ljudi. Mogla bi to da bude veoma zabavna knjiga. Pitanje je kako je uraditi. Vita bi mogla da bude Orlando, mladi plemić. Bio bi tu Liton. I bilo bi istinito, ali fantastično. Rodžer. Dankan. Klajv. Edrijen. Ispričala bih njihove živote. Ali ja mogu da smislim više knjiga nego što ću ikad moći da napišem. Koliko pričica mi dođe na pamet! Na primer: Etel Sendz koja ne pogleda svoja pisma. Šta to implicira. Mogla bi se napisati knjiga od kratkih značajnih odvojenih scena. Ona nije otvarala svoja pisma.

Utorak, 25. Septembar

Čini mi se da sam na prethodnoj strani greškom, umesto u drugu svesku, zapisala beleške o Šeliju.

Sad mi dopustite da postanem analitičarka Rodmela.

Pre trideset pet godina bilo je 160 porodica koje su živele ovde gde ih sada nema više od 80. Ovo je selo u opadanju, koje gubi momke tako što oni odlaze u grad. Nijedan mladić, kaže velečasni Hoksford ⁴⁹ nije naučen da ore. Bogataši koji žele vikendice kupuju kuće starih seljaka za fantastične sume. Manks Haus su

⁴⁹ Rodmelski župnik.

gospodinu H. ponudili za 400 funti; mi smo dali 700. On je odbio, rekavši da ne želi da poseduje seoske kuće. Sad će gospodin Alison platiti 1.200 funti u ime nekog para, a mi bismo, kaže, mogli da dobijemo 2.000 za ovu. On (Hoksford) je star čovek, precvao, ide sad u seme. Zabavlja me njegov cinizam koji daje prijatan kontrast njegovim jednostavnim otrcanim frazama. Tone u starost, veoma izandao, klimavih udova, nosi crne vunene rukavice. Njegov život uzmiče kao oseka, polako; ili ga zamišljaš kao sveću koja trne, čiji će fitilj uskoro potonuti u toplu masnoću voska i ugasiti se. Kada ga pogledaš, on je kao neka ostarela ptica. Malo lice sitnih crta, sa teškim kapcima nad zamagljenim svetlim očima. Ten mu je još uvek rumen, ali mu je brada kao neoplevljena bašta. Dlačice rastu slabašno svud po obrazima, a dva pramena kose razvučena su preko njegove ćelave glave kao da su olovkom nacrtana. On se skljoka u fotelju i prepričava svoju zbirku starih seoskih priča koje su uvek lako začinjene podrugivanjem, kao da, potpuno neambiciozan i sam ni u kom slučaju uspešan, naplaćuje šeretski se podsmevajući komičnosti onih preduzetnijih. Trošak koji ove bogate pridošlice imaju za svoja polja i farme čini ga zajedljivim. Ali, on neće maknuti prstom; ceni svoju šoljicu indijskog čaja, koji više voli od kineskog, i ne mari šta ko misli. Puši bezbrojne cigarete i prsti mu nisu jako čisti. Govoreći o svom bunaru, on reče: “Druga stvar bi bila kad bi čovek hteo da se kupa” – čega se on po svoj prilici lišavao 70 godina. Zatim, voli praktične razgovore: o Aladinovim lampama, na primer, i kako je župnik u Ifordu smislio način da koristi kuglu lampe Veritas, koja je jeftinija. Izgleda da Aladin košta 10 penija, ali naglo pocrni i neupotrebljiv je. Naginjući se preko živice, o širmovima za lampu pričaju dva župnika. On daje savete za pravljenje garaže; Persi bi trebalo da prokopa jarak a onda da stari Fijers cementira zidove. To on savetuje. A ja zamišljam koliko sati života mu je prošlo u druženju sa Persijima i Fijersima oko cementa i jarkova. Njegov klerikalni lik nije mnogo vidljiv. On ne bi kupio Bouen⁵⁰

školu jahanja. To je uradila njena sestra; on u to ne veruje. Ona ima školu u Rotingdinu, drži 12 konja, zapošljava momke i po ceo dan mora da bude tamo, uključujući i nedelju. Ali, pošto je izrazio svoje mišljenje na porodičnoj konklavi, više se nije mešao. Gospođa H. će povratiti Bouen. Isteraće ona svoje. Ovaj župnik će se odvući u svoju radnu sobu, gde bog zna šta radi. Pitala sam ga ima li posla i to ga je pitanje malo razveselilo. Nema posla, rekao je; već ide da poseti jednu mladu ženu. I onda se opet smestio u fotelju i tako odsedeo u poseti više od sat i po.

Sreda, 5. oktobar

Pišem u kućnoj atmosferi gde je samo jedan bedni ležaj, pred skori odlazak. Pinker spava u stolici; Lenard potpisuje čekove na malom stolu od jelovine pod svetlošću lampe. Vatra je zapretna pepelom, pošto smo ložili celog dana, a gospođa B. nikada ne čisti. Koverta leže u kaminu. Ja pišem perom koje je slabo i tanko. Rekla bih da pada oštro, lepo veče sa zalaskom sunca.

Juče smo išli u Emberli i razmišljali da tamo kupimo kuću. Jer, to je izvanredno, zaboravljeno, lepo mesto između močvarnih livada i brežuljaka. Tako smo impulsivni oboje, uprkos našim godinama.

Ali, nismo tako stari kao gospođa Grej koja je došla da nam se zahvali za jabuke. Neće nikog da pošalje da joj kupi jabuke, jer to izgleda kao prošnja pošto mi nikad ne uzmemo novac. U lice su joj urezane bore koje su je izbrazdale kao tragovi biča. Ima 86 godina i ne pamti ovakvo leto. U njenoj mladosti april je često bio tako vruć da nisu mogli ni čaršav da trpe na sebi. Mora da je bila mlada kad i moj otac. Mlađa je 9 godina, izračunala sam; rođena je 1841. I pitam se šta je ona videla od viktorijanske Engleske.

Mogu da zamislim situacije, ali ne mogu da smišljam zaplete. To jest: ako prođem pored hrome devojkice, mogu, nesvesna da to radim, trenutno da smislim scenu (ne

⁵⁰ Gospođica Hoksford (Hawkesford).

mogu trenutno da smislim nijednu). To je kvasac mog dara za fikciju. I, uzgred, stiže pismo za pismom o mojim knjigama, ali jedva da mi je drago.

Ako mi pero dozvoli, pokušaću da napravim raspored rada, pošto sam završila poslednji članak za *Tribjun* i sad sam opet slobodna. Trenutno mi kao i obično uzbudljive izmišljotine dolaze na pamet: biografija koja počinje 1500. godine i nastavlja se do današnjeg dana, pod nazivom *Orlando*. Vita, samo sa prelaskom iz jednog pola u drugi. Mislim da ću dopustiti sebi gozbu, da to skiciram za nedelju dana, dok...

Subota, 22. oktobar

Mislim da sam ranije rekla, ovo je sveska u kojoj pišem posle čaja. Mozak mi je bio pun ideja, ali sam ih potrošila na gospodina Eškrofta i gospođicu Fajndlejtter, vatrene obožavaoce.

“Daću sebi nedelju dana da napravim skicu.” A ništa nisam radila, ništa, ništa drugo tokom dve nedelje. Bacila sam se pomalo krišom, ali utoliko strasnije, na: *Orlando*. Biografija. Biće to mala knjiga, napisana do Božića. Mislila sam da bih mogla da je kombinujem sa Prozom, ali kad se mozak jednom zagreje, ne može da stane: šetam smišljajući izraze; sedim pronalazeći scene; ja sam, ukratko, u sred najvećeg zanosa za koji znam, čega sam se čuvala od prošlog februara ili još ranije. Govorim o planiranju knjiga ili kako se na ideju čeka! Onda jedna dođe na juriš. Da bih se umirila, jer sam se dosađivala i istrošila sa kritikom i suočavala sa tom nepodnošljivo tupom *Prozom*, rekla sam: “Napisaćeš jednu stranicu neke priče kao užitak; zaustavićeš se tačno u 11,30 a onda ćeš nastaviti sa romantičarima.” Imala sam veoma malo pojma o čemu će biti priča. Ali, olakšanje što sam skrenula mozak tim putem bilo je toliko da sam se osetila srećnijom nego što sam bila mesecima. Kao da sam unela sunce ili legla na jastuk. I posle dva dana potpuno sam odustala

od moje satnice i prepustila se čistom ushićenju ovom farsom, u kojoj uživam više nego u bilo čemu dosad. Napisala sam se toliko da me je zbolela glava, dok nisam počela da posrćem kao umoran konj, te sam sinoć uzela malu dozu za spavanje (od čega nam je doručak postao vatren – nisam pojela celo jaje). Pišem *Orlanda* u polupodrugljivom stilu, vrlo jasno i jednostavno, tako da će se razumeti svaka reč. Ali, mora da se održi pažljiva ravnoteža između istine i fantazije. Bazirano je na Viti, Vajolet Trefjuzis, lordu Leselzu, Noulu itd.

Nedelja, 20. novembar

Sad ću da ugrabim trenutak iz onoga što Morgan zove “život”, da napišem jednu brzu belešku. Malo beležim. Život je kaskada, kliženje, bujica – sve zajedno. Mislim da u celini ovo jeste naša najsrećnija jesen. Toliko mnogo posla, i sad uspeh i lagodan život, sam bog zna šta je to. Moja prepodnevna trka, navrat-nanos, od 10 do 1. Pišem tako brzo da ne mogu da stignem da to prekucam do ručka. Pretpostavljam da je okosnica moje jeseni – *Orlando*. Nikad ovo nisam osetila, osim nekad pre podne dok sam pisala kritiku. Danas sam počela treće poglavlje. Da li sam shvatila? Možda ima previše šale. Dopadaju mi se ipak te jednostavne rečenice i to što je, za promenu, ova knjiga spoljašnja. Naravno, suviše je tanko, nabačeno na platno; ali pokriću podlogu do 7. januara (kažem) a onda ću je pisati ispočetka.

Sreda, 30. novembar

Na brzinu beleška o svečanom ručku. L. je na večeri kod “Krejnijuma”. Umetnost lakog razgovora, o ljudima. Bugi Haris. Moris Bering. B.H. “zna” svakog, to jest nikog. Fredi Fosl? Da, znam ga, on zna ledi tu-i-tu. Zna svakoga: ne može da prizna da nekoga ne poznaje. Ug lancana, sjajna večera napolju – rimokatolička. U sred večere M. Bering kaže: “Ledi B. je jutros umrla”. Sibil reče: “Molim”. “Ali

R.M. je sa njom juče ručao”, kaže Bugi. “Pa, u novinama piše da je umrla”, kaže M.B. Sibil kaže: “Ali, bila je prilično mlada. Lord Ajvor me je pozvao da upoznam mladića za koga će se udati njegova kći.” “Znam lorda Ajvora”, kaže (ili bi rekao) Bugi. “Pa, to je čudno”, kaže Sibil odustajući od pokušaja da se na svečanom ručku rve sa smrću mlade osobe. Prelazi na perike: “Nekada je periku ledi Čarli kovrdžao mornar na palubi pre no što ona ustane”, kaže Bugi. “O, znamo se ceo život. Išao sam s njima na krstarenje. Ledi ... su obrve pale u supu. Ser Džon Kuk je bio tako debeo da su morali da ga vuku. Jednom je ustao iz kreveta usred noći i pao na pod i tu je ležao 5 sati – nije mogao da se pomeri. B.M. mi je po konobaru poslala krušku i dugačko pismo.” Razgovaraju o kućama i o raznim dobima. Sve je gladak i površan razgovor; zavisi od poznanstva, a ne da se kaže nešto zanimljivo. Bugi svakodnevno glanca obraze.

Utorak, 20. decembar

Ovo je skoro najkraći dan i možda najhladnija noć ove godine. Mi smo u nemilosti strašnog mraza. Primetila sam onaj izgled crnih atoma u čistom vazduhu, koje zbog nečega nikad ne mogu da opišem onako kako bih želela. Trotoar je pobeleo od krupnih pufnastih pahuljica pre neko veče kad smo se vraćali sa Rodžerom i Helen od Nese. To je bilo u prošlu nedelju – poslednji put, bojim se, zadugo. Ali ja, kao i obično, “nemam vremena” da nabrojim šta treba da uradim, večeras, u dubokoj zimi, kad je Lenard nad svojim poslednjim predavanjem a Pinker spava u svojoj stolici. Čitaću Begnelovu priču, Džulijanovu dramu, pisma lorda Česterfilda i pisacu Hjubertu (u vezi sa čekom iz *Nejšna*). Postoji jedna iracionalna skala vrednosti u mojoj glavi koja ove dužnosti stavlja iznad pukog piskaranja.

To mi je sinulo sinoć na Nesinoj dečjoj zabavi. Mala stvorenja su glumeći dirnula moju beskrajnu sentimentalnu žicu. Anđelika, tako zrela i sabrana, sva siva i srebrna – takvo oličenje ženstvenosti, u malom; i takav neotvoreni pupoljak čula i

senzibilnosti; sa sedom perikom i haljinom boje mora. A ipak, dosta čudno, sad jedva da želim sopstveno dete. Ova nezasita želja da napišem nešto pre nego što umrem, ovaj razorni osećaj kratkoće i grozničavosti života, tera me da se zakačim, kao za stenu, za svoje jedino sidro. Ne dopada mi se fizičko osećanje imanja sopstvene dece. To mi je palo na pamet u Rodmelu, ali nikad to nisam zapisala. Mogu da zamislim sebe kao roditeljku, to je tačno. Verovatno sam instiktivno ubila to osećanje – ili je to uradila priroda.

Još uvek pišem treće poglavlje *Orlanda*. Morala sam, naravno, da odustanem od fantazije da ću završiti do februara i štampati na proleće. Oteglo se više nego što sam mislila. Upravo sam razmišljala o sceni kad O. sreće u parku devojkicu (Nel) i odlazi sa njom u urednu sobicu u Ulici Džerard. Tu će se Orlando razotkriti, da je žena. Njih dve pričaju. Tu će biti dva-tri skretanja o ljubavi žena. Tako se u knjigu uvodi O.-ov noćni život i njene klijentkinje (to je prava reč). Onda će sresti dr. Džonsona i možda napisati (to hoću negde da citiram). “Svima vama, dame.” Tako ću dobiti izvestan efekat prolaženja godina. A onda ću da opišem upaljena svetla osamnaestog veka, a dižu se oblaci devetnaestog. A onda dalje na devetnaesti. Ali, to još nisam promislila. Volela bih da sve napišem brzo i da sačuvam jedinstvo tona koje je u ovoj knjizi veoma važno. Ona treba da bude polusmešna, poluozbiljna, sa velikim talasima preterivanja. Možda ću sakupiti hrabrost da pitam *Tajms* za povišicu. Ali, kad bih mogla da pišem za moj Godišnjak, uopšte ne bih pisala za drugi list. *Orlando* je bio potpuno van domašaja moje volje (ali moćan u sopstvenom pravu!) i kao da je sve istisnuo da bi došao na svet! A ipak, upravo sad, gledajući nazad u mart, vidim da je skoro potpuno po duhu – iako ne po konkretnim činjenicama – to ona knjiga koju sam planirala kao beg: da duh bude satiričan, struktura divlja. Baš tako.

Da, opet kažem, veoma srećna, izuzetno srećna jesen.

Četvrtak, 22. decembar

Otvaram dnevnik samo na trenutak – pošto mi je glava tupa – da upišem oštar prigovor sebi na sebe. Vrednost društva je u tome što te ignoriše. Ja posedujem samo lažni sjaj; ja sam mediokritet, ništarija; stekla sam naviku š ljaštavog razgovora. Sve je to jeftino izgledalo sinoć kod Kejnzovih. Bila sam neraspložena pa sam mogla da vidim providnost sopstvenih reči. Dadi je rekao jednu istinitu stvar: Kad V. pusti da je stil nadvlada, čovek samo o stilu misli; kad koristi kliše, onda razmišljaš o tome šta hoće da kaže. Ali, reče da nemam logičku moć i da živim i pišem u opijumskom snu. A san je prečesto o meni samoj.

Sad, kad se srednje godine vuku dalje a ispred je starost, važno je biti oštar prema takvim greškama. Tako lako bih mogla da postanem luckasta egoistična žena koja traži komplimente, arogantna, uskogruda, presahla. Nesina deca (uvek se odmeravam prema njoj i nalazim da je od nas dve ona šira i humanija), mislim ovog trenutka o njoj sa divljenjem u kome nema zavisti; sa nekim tragom starog detinjastog osećanja da smo mi u istom taboru protiv sveta i kako sam ponosna na sve njene pobeđe u našim bitkama. Dok ona ide svojim putem tako nonšalantno, skromno, skoro anonimno, mimo cilja, okružena decom. I samo je naglašenije nežna (dirljiva stvar kod nje), što mi pokazuje da i ona oseća čuđenje, iznenađenje što je pored tolikih strahota i bolova prošla bezbedna...

San je prečesto o meni samoj. Da to popravim i da zaboravim na svoju oštru apsurdnu malu ličnost, reputaciju i sve ostalo, trebalo bi da čitam. Gledaj spoljni svet, više razmišljaj, piši logičnije, iznad svega puno radi, vežbaj anonimnost. Ćutanje u društvu ili najmirnija izjava, ne ona koja se najviše ističe; to je isto “lekovito”, kako kažu doktori. Sinoć je bila prilično prazna zabava. Ovde je ipak vrlo lepo.

1928.

Utorak, 17. januar

Juče smo bili na Hardijevom pogrebu. O čemu sam mislila? O pismu Maksa Birboma, koje sam upravo pročitala ili o predavanju u Njunemu, o ženskom pisanju. U intervalima bi provalila po neka emocija. Ali, sumnjam u sposobnost ljudske životinje da bude dostojanstvena u ceremoniji. Uхватиš biskupa kako se mršti, kako se trza; vidiš njegov uglancani sjajni nos; sumnjaš u zanesenog mladog sveštenika u naočarima koji zuri u krst koji nosi, možda je šarlatan; uhvatiš rastreseni, divlji pogled Roberta Linda; onda misliš o mediokritetstvu X-a; zatim, tu je kovčeg, preveliki, kao na pozorišnoj sceni, pokriven belim satenskim pokrovom; nosači, prilično rumena i ukočena postarija gospoda ga pridržavaju na uglovima; napolju lete golubovi, nedovoljno veštačko osvetljenje; dramatično “U sigurnoj i izvesnoj nadi u besmrtnost”, možda melodramatično. Posle večere kod Klajva Liton je protestovao, kako su romani ovog velikog čoveka najbednija stvar na svetu i da ne može da ih čita – Liton koji sedi ili leži, inertan sa zatvorenim očima ili ozlojeđen kad ih otvori. Ledi Strejči polako nestaje, ali to može da potraje godinama. Povrh svega skuplja mi se neko nelagodno osećanje promene i smrtnosti, osećaj da je razdvajanje smrt; a onda osećaj moje sopstvene slave (zašto bi me to spopadalo?) i potom kako slava nosi udaljavanje; pa je tu pritisak da napišem dva članka o Meredithu i da izglučam onaj o Hardiju. A Lenard sedi kod kuće i čita. I Maksovo pismo. I osećaj kako je sve to uzaludno.

Subota, 11. februar

Toliko mi je hladno da jedva držim pero. Sve je to uzaludno – tako da sam prekinula. I to skoro neprestano osećam, možda je trebalo da pišem dnevnik. Hardi

i Meredith poslali su me obamrlu, sa glavoboljom, u krevet. Sad znam osećanje kad ne mogu da ispredem rečenicu i sedim mumlajući i vrteći se, a ništa mi ne leprša kroz mozak, koji je kao prazan prostor. Zatvaram vrata radne sobe i odlazim u krevet sa čepovima u ušima. I tu ležim dan-dva. A koliko morskih milja proputujem za to vreme! Takve mi se “senzacije” šire kroz kičmu i glavu čim im dam šansu. Preterani umor, teskoba i očajanje i nebesko olakšanje i odmor; a onda, opet, takav jad. Mislim da nikog telo ne baca toliko gore-dole kao mene. Ali, s tim je gotovo i odlažem na stranu...

Iz nekog razloga dosta ravnodušno odrađujem poslednje poglavlje *Orlanda*, koje je trebalo da bude najbolje. Uvek, uvek mi poslednje poglavlje isklizne iz ruku. Počneš da se dosađuješ. Siliš se. Ja se još uvek nadam svežem vazduhu i ne uznemiravam se mnogo, osim što mi nedostaje zabave, koje je, tako strašno živahne, bilo celog oktobra, novembra, decembra. Imam sumnje da je prazno i previše fantastično za tu dužinu.

Subota, 18. februar

U ovo vreme bi trebalo da redigujem lorda Česterfilda, ali ne radim to. Odsutna sam, um mi je na drugoj livadi, spremam se da u maju održim predavanje u Njunemu, Žene i proza. Um je najkapriciozniji insekt – leti, leprša. Juče sam mislila da ću napisati najbrže, najbriljantnije stranice *Orlanda*. No, ni kap nije pala, i sve iz uobičajenih fizičkih razloga, koji su se tek danas pokazali. To je najčudnije osećanje: kao da je neki prst zaustavio protok ideja u mozgu, a kad se raspečatio, krv je pokuljala na celom tom mestu. Opet, umesto da pišem O., jurila sam gore-dole kroz celu oblast mog predavanja. A sutra, na žalost, idemo autom, moram da se vratim u knjigu (koja je zadovoljavajuće živnula poslednjih neko dana). Nisu moji osećaji nepogrešiv vodič u pisanju.

Nedelja, 18. mart

Izgubila sam svoj писаći prostor; izvinjenje za anemično stanje ove knjige. Evo, između pisama, beležim samo da je *Orlando* završen juče kad je sat otkucao jedan. U svakom slučaju, platno je pokriveno. Biće potrebno tri meseca pažljivog rada, nužnog, pre nego što bude mogla da se štampa; jer sam brljala i nabacivala te se podloga vidi na hiljadu mesta. Ali, to je vedro, osećanje koje te ispuni – kad napišeš, čak i provizorno, kraj, i mi u subotu odlazimo, sa mojim umom umirenim. Napisala sam tu knjigu brže od svih. Sve je to šala i veselo, brzo štivo; čini mi se kao spisateljičin raspust. Sve sam uverenija da nikad više neću pisati roman. Ulaze čestice poezije. Elem, mi idemo autom preko Francuske u subotu i vrtićemo se sedamnaestog aprila za letovanje. Vreme leti – o, da; opet dolazi leto, a ja se još uvek tome čudim. Svet se opet zavrteo u krug i približio našim očima svoje zelenilo i plavetnilo.

Četvrtak, 22. mart

Ovo su poslednje stranice *Orlanda* i sad je dvadeset pet minuta do jedan, napisala sam sve što moram da napišem i u subotu idemo u inostranstvo.

Da, završen je – *Orlando* – počela sam ga 8. oktobra kao šalu; a sad je predugačak za moj ukus. Mogla bi da propadne između dve stolice, da bude predugačka za šalu, a previše frivolna za ozbiljnu knjigu. Sve to brišem iz glave, lakoma jedino na zelena polja, sunce, vino; da sedim i ništa ne radim. Poslednjih šest nedelja bila sam više kofa nego fontana; sedela sam kao meta raznih osoba. Zec koji trči preko strelišta, a prijatelji rade dum-dum. Hvala nebesima, Sibil nas danas napušta. Onda ostaje samo Dadi i ceo dan samoće, molim te Bože, sutra. Ali, nameravam da kontrolišem to sa lovom na zeca kad se vratim. I zaradu. Nadam se da ću se zavući da pišem jedan lep, diskretan člančić za 25 funti svakog meseca i da ću tako živeti; bez stresa; i čitaću ono što želim da čitam. Sa 46 moram da budem škrt; imam vremena samo za suštinsko. Ali, mislim da sam obavila dovoljno moralnih

razmišljanja i da bi trebalo da opisujem ljude. Jedino što kad je um onako bezbojan, po dužnosti, ne po želji, onda pišeš malaksalo.

Vodeno, vetrovito vreme. Sledeće nedelje u ovo doba bićemo usred Francuske.

Utorak, 17. april

Vratili smo se, sinoć, kao što je bilo predviđeno i, da mi se slegne prašina u glavi, pišem dnevnik. Preko Francuske i natrag – svaki pedalj te plodne zemlje prešli smo zadivljujućom mašinom. Gradovi, zvonici i prizori bude se u sećanju, dok ostalo tone. Naročito vidim Šartr, tog puža sa uspravljenom glavom, kako ide preko ravne zemlje – izuzetna katedrala. Rozeta je kao dragulj na crnom somotu. Spoljašnost je komplikovana, a ipak jednostavna; izdužena, nekako se spasla od fantastike i kitnjastosti. Sivo vreme prska po svemu; sećam se povratka noću, često kroz vlagu, i kako u hotelima slušam kišu. Često sam poskakivala gore-dole od dve čaše domaćeg vina. Bila sam dosta u trci – što se iz ovih haotičnih beleški vidi. Jednom smo bili visoko u planini, u snežnoj oluji i prilično uplašeni zbog dugačkog tunela. Često nas je dvadeset milja delilo od civilizacije. Jednog vlažnog popodneva banuli smo u planinsko selo i ja sam ušla u jednu kuću i sela sa porodicom: fina, savesna, uljudna žena, devojka lepa, stidiljiva, ima u Erlsfildu prijateljicu koja se zove Dejzi. Love pastrmke i divlje veproze. Onda krenusmo za Florak, i tu sam našla *Žirardenove memoare* na staroj polici za knjige koja je bila prodana zajedno sa kućom. Uvek neka dobra hrana, a noću termofori. O, a moja nagrada – 40 funti od Francuza. I Džulijan. Vrućina dan-dva u Pon di Gard na suncu. Le Bo (tu je Dante dobio ideju za *Pakao*, reče Dankan). A sve vreme dok smo planinarili, moja postojana želja za rečima: predočavala sam sebi list papira, pero i mastilo kao nešto čudesno poželjno – mogla sam čak da osetim ukus pisanja, kao da je to za mene božanski način olakšanja. Zatim Sen Remi i razvaline na suncu. Već sam zaboravila kako je to sve išlo – kako se sve uklapalo. Ali, sad izranjaju

znamenitosti i dok sam popodne razgovarala sa Rejmondom u *Nejšnu*, primetih da smo se već utaborili na najvišim tačkama. Pre toga, prelazeći groblje ⁵¹ po žestokoj kiši i vetru, videli smo Houp ⁵² i jednu tamnu, negovanu ženu. Ali, one prodoše mimo nas, bacivši pogled. Sledećeg trenutka začuh “Virdžinija”, i okretoh se. To se Houp vraćala. “Džejn ⁵³ je juče umrla”, promrljala je, poluzaspala, govoreći smušeno, “van sebe”. Poljubismo se zbog Džejnine smrti, pored groba Kromvelove ćerke, gde je Šeli nekad šetao. Nije ležala na goblju, već u sobi iz dvorišta u kojoj smo je nedavno videli na jastucima, kao veoma staru osobu koju je život odbacio i napustio. Ushićena, zadovoljna, iscrpljena. Houp ima boju prljavog smeđeg papira. Zatim u kancelariju, pa kući da radim – sad da radim, radim, najrevnosnije što mogu.

Subota, 21. april

I opet se nađoh u starom vrtlogu pisanja nasuprot vremenu. Jesam li ikad pisala u skladu s njim? Ali, kunem se, neću trošiti previše vremena na *Orlanda*, koji je čudovište. U septembru treba da izađe, iako bi savesni umetnik povukao rukopis i iznova pisao i glačao – do u beskraj. Ali, preostaju sati koje treba provesti u čitanju raznih stvari, nisam sigurna šta. Kakvo leto želim? Sad, kad imam 16 funti koje mogu da potrošim pre 1. jula (po našem novom sistemu) osećam se slobodnije; mogu da priuštim sebi haljinu i šešir i ako hoću mogu malo da se prošetam. Ali ipak jedino je uzbudljiv imaginarni život. Čim počnu da predu točkovi u mojoj glavi, ne treba mi mnogo ni novac, ni haljina, čak ni ormar, krevet za Rodmel, ni sofa.

Utorak, 24. april

⁵¹ Groblje iza Branzvik Skvera.

⁵² Houp Mirlis.

⁵³ Džejn Harison.

Ovo je lep živ letnji dan. Urlajući, zima se vraća kući na svoj Arktik. Sinoć sam čitala *Otela* i impresionirali su me bujica, količina i zapletenost njegovih reči – previše, rekla bih, da sam pisala prikaz za *Tajms*. On ih dodaje tamo gde je tenzija slaba. U velikim scenama sve prijanja kao rukavica. Um se kotrlja i ljuljuška među rečima kad ga ne goniš – govorim o umu velikog majstora reči koji piše jednom rukom. On vri. Manji pisci štede. Kao i obično, impresionirana sam Šekspirom. Ali, moj um je u ovom trenutku veoma otvoren za reči – engleske reči. Pogode me jako, gledam kako se odbijaju i poskakuju. Čitala sam samo francuski č etiri nedelje. Došla sam na ideju za članak o francuskom (koliko ga znamo).

Petak, 4. maj

Treba da zabeležim nagradu Femina pre nego što odem, ovog blistavog letnjeg dana, na čaj sa gospođicom Dženkins u Ulicu Dauti. Idem poslušno, da ne odbijem mladu devojk. Ali, bez sumnje ću biti preteška. Ipak, dan je divan.

Ta nagrada je bila predmet tupih, glupih sati; funkcija; ne zabrinjava, zaglupljuje. Hju Volpol kaže da mu se ne dopadaju moje knjige; više govori kako se boji za svoje. Mala gospođica Robins, kao crvendać, izmylevši: “Sećam se vaše majke – najlepša madona a u isto vreme potpuno svetska žena. Obilazila me je.” (Gledam na to kao na posetu po vreloj letnjem danu.) “Nikad se nije poveravala. Iznenada bi rekla nešto što se ne očekuje od tog madoninog lica, da pomisliš da je *zlobna*.” Uživala sam u tome; ništa drugo nije ostavilo neki utisak. Naknadno sam se užasnula što sam izgledala ružno u jeftinoj crnoj odeći. Ne mogu da kontrolišem taj kompleks. Budim se u zoru trzajući se. Isto tako, “slava” postaje vulgarna i dosadna. Ništa ne znači, a ipak ti oduzima vreme. Neprestano Amerikanci. Kroli, Gejdž, ponude.

Četvrtak, 31. maj

Sunce je opet izašlo; ja sam već skoro zaboravila *Orlanda* otkad ga je L. pročitao i on je takoreći izašao iz mog poseda. Mislim da nije izbrušena kakva je mogla da bude da sam na njoj duže radila. Suviše je čudačka i neujednačena, ali povremeno vreoma briljantna. Što se tiče utiska u celini, ne mogu da prosudim. Čini mi se da nije među mojim “važnim” delima. L. kaže da je to satira.

L. shvata *Orlanda* mnogo ozbiljnije nego što sam očekivala. Misli da je u nečemu bolja od *Svetionika*. Bavi se interesantnijim temama, privrženija je životu i šira. Činjenica je da sam je započela kao šalu, a nastavila ozbiljno. Zato joj malo nedostaje jedinstvo. On kaže da je veoma originalna. U svakom slučaju, drago mi je što sam se sad rešila pisanja “romana” i nadam se da za to nikada više neću biti optužena. Želim da pišem neku veoma dobro promišljenu kritiku; knjigu o prozi; neku vrstu eseja (ali ne o Tolstoju za Tajms). *Večernji prijem dr. Barnija*, čini mi da je to za Dezmonda. A zatim? Osećam da težim da vratanca držim zatvorena; da ne puštam unutra mnogo planova. Nešto apstraktno poetično sledeći put – ne znam. Dosta mi se dopada ona ideja sa biografijama živih ljudi. Otolin predlaže sebe. Ali ne. Ceo rukopis moram da pocepam, da napišem puno beleški i da se otisnem u spoljni svet.

Junsko vreme. Mirno, blistavo, sveže. Zahvaljujući *Svetioniku*, (auto), ne osećam se tako zatvorenom u Londonu kao inače, i mogu da zamislim večer negde na močvarama ili u Francuskoj, bez zavisti koju sam ranije osećala u Londonu kad je lepo večer. Sam London takođe neprestano privlači, stimuliše, daje mi dramu i priču i pesmu bez ikakvog napora, koliko da pokrećem noge po ulicama. Šetala sam popodne Pinkera do Grejz In Gardenz i videla Red Lajon Skver. Morisovu kuću. Pomislih na njih u onim zimskim večerima pedesetih, pa pomislih da smo i mi tako zanimljivi. Videla sam ulicu Grejt Ormond u kojoj je juče nađena mrtva devojkica. Videla sam i čula Vojsku spasa kako hrišćanstvo čini veselim za narod, valjda da bismo malo živnuli – mnogo gurkanja i šala od strane vrlo neprivlačnih mladih

muškaraca i žena. A ipak, da kažem istinu, kad ih gledam, nikad se ne smejem i ne kritikujem ih, samo osećam kako je to čudno i zanimljivo; pitam se šta misle kad kažu: “Pridite Gospodu”. Rekla bih da u tome ima malo egzibicionizma; aplauz puka; to mami momke da pevaju crkvene pesme i raspaljuje trgovačke pomoćnike da glasno objave da su spaseni. Tome služi pisanje za *Ivning Standard* – i – spremala sam se da kažem, za sebe; ali do sad to nisam radila.

Sreda, 20. jun

Toliko mi je muka od *Orlanda* da ne mogu da pišem. Korigovala sam šifove za nedelju dana i ne mogu da ispredem ni rečenicu. Grozim se sopstvene brbljivosti. Zašto stalno sipati reči? Skoro sasvim sam izgubila i moć čitanja. Radeći korekturu 5, 6, 7 sati dnevno, upisujući tu i tamo pedantno, žestoko sam onesposobila sposobnost čitanja. Uzela sam Prusta posle večere i ostavila ga. To je najgore vreme. Tera me na samoubistvo. Izgleda kao da nema više šta da se radi. Sve deluje bljutavo i bezvredno. Sad ću da posmatram, da vidim kako vaskrsavam. Mislim da ću nešto čitati – recimo Geteovu biografiju.

Sreda, 9. avgust

... Delimično pišem da se rasteretim naracije, kao na primer: stigli smo⁵⁴ pre dve nedelje. Ručali smo u Čarlstonu, došla je Vita, ponudili su nam jednu livadu, išli smo da vidimo farmu u Lajmkilnu. Iako ću, sigurno, kroz 10 godina biti zainteresovanija za činjenice i želeću, kao kad čitam, da mi se kažu detalji, detalji, na stranicama ću tražiti detalje i prerađivati ih u fantazije koje izgledaju istinitije od hrpe nesređenih činjenica. Sad to ne mogu, jer su mi skoro neposredno pred očima. U ponedjeljak je čini mi se bio lep dan – vozili smo se kroz Rajp; na uskoj stazi na kapiji su bili devojka i njen momak; morali smo da ih prekinemo da bismo okrenuli

⁵⁴ Manks Haus, Rodmel.

auto. Mislila sam kako su njihove reči pregrađene kao reka našim upadom. To ih je malo zabavljalo, ali ipak su bili nestrpjivi. Rekoše nam da idemo levo, ali da je put razrovan. Bilo im je drago kad smo otišli, mada su imali bljesak interesovanja za nas. Ko su ti ljudi u automobilu, kuda idu?, a onda je to potonulo u podsvest i potpuno su nas zaboravili. Išli smo dalje. Stigli smo na farmu. Na vrhovima sušara za hmelj su izbijale kišobranske žice; sve je bilo trošno i izbledelo. Tjudorska seoska kuća bila je skoro potpuno mračna sa vrlo malim nadsvođenim prozorima. Stari stjuartski farmeri mora da su virili preko ravnice, vrlo blatnjave, loše orane, kao ljudi u siromašnim predgrađima. Ali, bili su ponosni; barem su imali debele zidove, kamine i solidnost, dok sad u kući živi jedan zarastao starac crvenog lica, koji se bacio u fotelju – idite kud god želite, idite bilo kuda, rekao je, raspasan, nekako oronuo kao sušare za hmelj, vlažan kao plesnivi tepisi i nečist kao krevet ispod koga viri nokšir. Zidovi su bili lepiljivi. Nameštaj poluviktorijanski; dopiralo je malo svetlosti. Sve odumire, propada. On je ovde 50 godina i sve će se raspasti na komade, jer kuća nema dovoljno lepote ni snage da bilo koga navede da je obnovi.

Subota, 12. avgust

Da li da nastavim ovaj monolog, ili da zamislim publiku, što bi me nateralo da pišem opisno? Ova rečenica je nastala zahvaljujući knjizi o prozi koju sad pišem – još jednom, o, još jednom. Ovo je knjiga od danas do sutra. Zapisujem sve što smislim o sentimentalnom romanu, Dikensu itd, a večeras moram na brzinu da progutam Džejn Ostin da sutra nešto priredim. Ipak, želja da napišem priču lako bi mogla da potisne pisanje kritike. *Leptirice*⁵⁵ lebde u pozadini mog uma. Juče u Čarlstonu Klajv reče da nema klasnih razlika. Pili smo čaj iz svetlih, plavih šoljica, pod ružičastom svetlošću džinovskog baštenskog sleza. Svi smo bili malo

⁵⁵ Knjiga je kasnije dobila naslov *Talasi*.

omamljeni prirodom; pomalo bukolički. Bilo je prilično ljupko – navelo me je da pozavidim tom seoskom miru, drveće je – zašto mi je pogled pao na drveće? Izgled stvari ima veliku moć nada mnom. Čak i sad moram da gledam vrane kako se bore sa jakim vetrom i još uvek se instinktivno pitam: “Kako se to kaže?”, i pokušavam da zamišljam sve življu oštrinu vazdušne struje i podrhtavanje vraninog krila koje seče vazduh kao da je pun grebena, mreškanja i neravnina. Vrane se uzdižu i tonu, gore-dole i čini se da ih to vežbanje povređuje i sputava kao plivače nemirna voda. Ali, koliko malo mogu da sprovedem kroz pero od toga što je jako živo mojim očima, i ne samo mojim očima – i mojim nervima ili lepezastoj membrani koju ima moja vrsta.

Petak, 31. avgust

Ovo je poslednji avgustovski dan i kao skoro svi – izuzetne lepote. Svaki je dan dovoljno lep i dovoljno topao da se sedi napolju; ali, pun je i lutajućih oblaka; gašenja i izlaska svetlosti koje me toliko zanosi i uvek ga poredim sa svetlošću ispod alabasterske kugle. Okolo je sada kukuruz u redovima od po tri, četiri ili pet čvrsto oblikovanih žutih kolača – kaloričan, verovatno, sa jajima i mirođijama, ukusan. Ponekad vidim stoku kako galopira po potocima “kao da su u nju ušli zli duši”, kako bi rekao Dostojevski. Oblaci – kad bih mogla da ih opišem, uradila bih to. Jedan je juče imao lepršavu kosu, kao vrlo fina seda kosa starca. U ovom trenu su beli na olovnom nebu; ali, iza kuće, od sunca je trava zelena. Šetala sam danas do hipodroma i videla lasicu.

Ponedeljak, 10. septembar

Zabavljalo me je kad sam otkrila da, kad Rebeka Vest kaže “muškarci su snobovi”, Desmond se trenutno naljuti: ja mu odgovorih rečenicom iz eseja *Život i pisanje*, koja s visine govori o “ograničenjima” romansijerki. Ali, u tome nije bilo gorčine.

Govorili smo plodno, ne povlačeći nijednu jalovu brazdu. Da li pretpostavljate onda da se sad vraćamo, kao kad se gnezde vrane, na vrhove svog drveća i da je sve to graktanje početak smeštanja za tu noć? Čini mi se da kod nekih mojih prijatelja opažam nežnu i dirljivu srdačnost; prijatnost i prisnost; kao kad sunce zalazi. Često mi dolazi ta slika, s nekim osećanjem da je moje fizičko stanje sada hladnije; sunce koje je baš otišlo od tebe; stari disk tvog bića sve je rashlađeniji – ali to je samo početak i postaćeš hladna i srebrna kao Mesec. Ovo leto je bilo veoma živahno; leto koje sam proživela skoro previše javno. Često sam silazila ovde u svetilište; u manastir; imala sam religiozno utočište, jedanput u velikom bolu. Uvek neki strah – toliko se čovek plaši samoće, da vidi do dna posude. To je jedno od iskustava iz nekih ovdašnjih avgusta; tada sam osvestila ono što ja zovem “realnošću”: stvar koju vidim pred sobom: nešto apstraktno; ali što obitava na brežuljcima ili na nebu; pored čega ništa nije važno; u čemu ću se odmoriti i nastaviti da živim. To ja zovem realnošću. I zamišljam katkad da mi je to najpotrebnije, ono što tražim. Ali, ko zna, jednom uzmeš pero i napišeš? Kako je teško ne zamišljati da je “realnost” ovo ili ono, kad je ona jedno. Možda je to moj dar – možda me to razlikuje od drugih ljudi. Čini mi se da retko ko ima tako akutan osećaj nalik na ovaj – ali, opet, ko zna? I to bih volela da izrazim.

Subota, 22. septembar

Ovo je bilo najlepše, ne samo najlepše nego najdivnije leto na svetu. Još uvek, iako duva, tako je bistro i svetlo; oblaci se prelivaju kao opal. Dugački ambari na mom horizontu, mišije sivi; stogovi blede zlatni. Posedovanje tog polja je promenilo smer mojih osećanja prema Rodmelu. Počela sam da se zakopavam u njega i da u njemu učestvujem. Sazidaću još jedan sprat na kući ako zaradim novac. Ali, vesti o *Orlandu* su crne. Možda će mo biti prodati trećinu u odnosu na *Svetionik* pre

objavljivanja – knjižare kupuju samo complete od šest ili dvanaest naslova. Kažu da tako mora. Niko neće biografiju. Ali, to jeste roman, kaže gospođica Riči ⁵⁶.

Ali, na naslovnoj strani piše biografija, kažu. Moraće da ide na policu sa biografijama. Zbog mi se čini da ćemo moći samo da pokrijemo troškove – visoka cena šale zbog koje sam roman nazvala biografijom. A bila sam sigurna da će to biti popularna knjiga! Još bi trebalo da bude 10/6 ili 12/6, ne 9/-. Bože, bože! Moraću zimus da pišem članke ako hoćemo nešto da stavimo u banku. Ovde dole ja sam se iz sve snage bacila na knjigu o prozi i trebalo je da završim prvu verziju plana, osim Doroti Ozbourn koju skiciram. Moraću da pišem sve iz početka, ali kulučenje je završeno – ta jurnjava iz knjige u knjigu – i šta ću sada da čitam? Ti romani su mi dugo visili nad glavom. Božiji je blagoslov što sam ih se oslobodila. Da li ću čitati englesku poeziju, francuske memoare – da li ću sad čitati materijal za knjigu koja treba da se zove *Biografije nepoznatih*? A kada ću, pitam se, početi *Leptirice*? Ne pre nego što me uvuku sami ti insekti. Nemam nikakvu naznaku ni kakva će biti ta knjiga. Sasvim nov pokušaj, kako mi se čini. Uvek tako mislim.

Subota, 27. oktobar

Skandal, skandal! Da pustim da mi isklizne toliko vremena, a ja da nalakćena na most gledam kako odlazi. Ali nisam nalakćena; trčim gore-dole, razdraženo, uzbuđeno, nemirno. A reka se žestoko kovitla. Zašto pišem te metafore? Zato što ništa nisam napisala čitavu večnost. *Orlando* je objavljen. Išla sam u Burgundiju sa Vitom. To je proletelo. Kako je ovo nepovezano! Moja ambicija je da od ovog trena, 8 minuta do 6, subota uveče, opet postignem punu koncentraciju. Kad završim sa ovim pisanjem, otvoriću dnevnik Fani Berni i postojano ću raditi na tom članku zbog kojeg telegrafiše sirota gospođica Mekej. Čitaću, razmišljaću. Od čitanja i razmišljanja sam digla ruke 26. septembra, kada sam otišla u Francusku.

⁵⁶ Gospođica Riči je bila akviziterka.

Vratila sam se i mi smo se bacili u London i u objavljivanje. Pomalo mi je muka od *Orlanda*. Mislim da sam sad pomalo indiferentna prema tome šta ko misli. Životna radost je na delu – ja, kao obično, usmrtime citat. Mislim da mene uzbuđuje pisanje, a ne to što će me neko čitati. A pošto ne mogu da pišem dok me čitaju, uvek sam pomalo stegnuta srca; uzburkana; ali ne toliko srećna kao u osami. Prijem knjige je, kako kažu, preko očekivanja. Prodaja prevazilazi naš rekord za prvu nedelju. Plutala sam prilično lenjo na hvali, kad Skvajer zalaja u *Obzerveru*. Ali, čak i dok sam prošle nedelje sedela na Beksu i čitala tu kritiku pod pljuskom crvenog lišća i njegove svetlosti, osećala sam da stenu samouvažavanja u meni ne dotiče. “Ovo stvarno ne boli”, rekoh sebi. Čak ni sada. Pre no što je palo veče ja sam bila mirna, netaknuta. A evo ga sad Hju u *Morning Postu*, da opet namaže med, a Rebeka Vest – takve fanfare, to je njen stil, da se osećam pomalo smeteno i glupavo. A sad se nadam da je s tim svršeno.

Hvala bogu, upravo se okončalo dugo naprezanje nad ženskim predavanjem. Dolazim sa govora u Gertonu, kroz poplavu kiše. Izgladnele, ali smeje mlade žene – to je moj utisak. Inteligentne, žudne, siromašne; osuđene da masovno postanu učiteljice. Ja sam im mirno rekla da piju vino i da imaju sopstvenu sobu. Zašto bi sav sjaj, sav životni luksuz obasuo džulijane i frensise, a fare i tomase ni malo? Evo, izgleda da Džulijan ne uživa mnogo u tome. Ponekad mi se čini da se svet menja. Čini mi se da vidim kako se razum širi. Ali, volela bih da bliskije i gušće poznajem život. Ponekad bih volela da radim sa nečim stvarnim. Osećam da kroz mene idu trnci i da me prožima vitalnost od večernjih predavanja kao što je ovo – ublaži ti se oštrina i osvetli nejasno. Koliko malo čovek vredi. Koliko bilo koji čovek malo vredi, pomislim. Kako je brz, furiozan i samovoljan život. Kako se hiljade bore za goli život. Osetila sam se starijom i zrelijom. A niko me nije poštovao. Sve su one bile žustre, egoistične ili ih možda nisu mnogo

impresionirale moje godine i ugled. Vrlo malo poštovanja ili nečeg nalik na to. Hodnici Gertona su kao svodovi u nekoj groznoj visokoj katedrali – samo se nastavljaju, hladni i sjajni, a svetlo gori. Visoke gotske sobe: hektari svetlosmeđeg drveta. Ponegde fotografija.

Sreda, 7. novembar

Ovo ću napisati radi sopstvenog uživanja. Ali, ta fraza me inhibira; jer ako čovek piše samo za sopstveno zadovoljstvo, ne znam šta se onda događa. Čini mi se da uništavaš konvenciju pisanja, pa uopšte i ne pišeš. Prilično me boli glava, sve mi je mutno u glavi od sredstava za spavanje. To je posledica (šta to znači? – Trenč kojeg lenjo otvaram očigledno ništa ne kaže!) od *Orlanda*. Da, da, od vremena poslednjih zapisa u dnevniku postala sam dva i po inča viša u očima javnosti. Mislim da sad mogu da kažem da sam među poznatim piscima. Pila sam čaj sa ledi Kjunard – mogla bih i na ručak ili na večeru kad god hoću. Zatekla sam je sa kapicom, kako telefonira. To nije bila njena atmosfera – taj razgovor nasamo. Isuviše je oštroumna za poverljive razgovore i potrebno joj je veće društvo da bi postala nagla i nehajna, što je njen vrhunac. Smešna mala žena s papagajskim licem; ali nije u potpunosti smešna. Stalno sam želela superlative, nisam uspela da se ta iluzija razmahne. Laskavo, da – ali pomalo bezbojno i prijateljski. Mermerni pod, da – ali bez raskoši, bez ikakve melodije, bar što se mene tiče. Sedeći tamo, nas dve smo morale da budemo skoro konvencionalne i jednolične, a to me podseća na ser Tomasa Brauna. Najveća knjiga našeg doba, reče, pomalo laskavo poslovna žena, meni koja ne verujem u te priče osim kad su lansirane uz šampanjac i cveće. Onda u razgovor uđe lord Donegal, slatkorečiv irski mladić, crnomanjast, užuteo, zalizan, na temu štampe. “Ne tretiraju li vas kao psa?”, rekoh. “Ne, uopšte ne”, odgovori, zapanjen da bi iko mogao markiza da tretira kao psa. Zatim podosmo gore, pa gore da vidimo slike na stepeništu u dvoranama i, konačno, u spavaćoj

sobi ledi K., koja je potpuno okićena platnima sa temom cveća. Krevet ima trouglasti baldahin od ružičasto-crvene svile. Na prozorima, koji gledaju na Trg, visi zeleni brokat. Njena pudrijera – kao moja, samo islikana i pozlaćena – stajala je otvorena, sa zlatnim četkama, ogledalima, a na njenim zlatnim papučama uredno su ležale zlatne čarape. Sva ta oprema za jednu žilavu staru menuetkinju. Navila je dve velike muzičke kutije; zapitah je da li ih sluša u krevetu? Ma, ne. Nema oko nje takvih maštarija. Važan je novac. Ispiričala mi je prilično prljave priče o ledi Sakvil, koja je nikad ne poseti a da je nekako ne nasamari – čas bista koja vredi 5 funti, koju joj je naplatila 100, pa mesingani zvekir. “A njen rečnik – ja to nisam volela...” Pomalo sam dovodila u pitanje te prljave otrcane priče pa nije lako mogla da pošprica vazduh zlatnim prahom. Ali, bez sumnje, ima oštrinu, svoju oštru meru u životu. A kako bi samo bilo divno, mislila sam dok sam na prstima gazila kući u svojim tesnim cipelama, po magli, po zimi, kad bi čovek mogao da otvori neka od tih vrata, koja ja još uvek otvaram tako pustolovno, i da nađe živu, zanimljivu, stvarnu osobu, neku Nesu, nekog Dankana, nekog Rodžera. Nekog novog, čiji bi mozak počeo da vibrira. Prosti, obični i tupi su ti Kjunardovi i Koulfaksovi – sa svom svojom zapanjujućom umešnošću u životnoj trgovini.

Ne znam šta sad da pišem. Mislim da ovako stoje stvari: ovaj *Orlando* je, svakako, veoma brza, briljantna knjiga. Da, ali nisam pokušavala da istražujem. A da li moram uvek da istražujem? Da, još uvek tako mislim. Zato što moja reakcija nije uobičajena. Ni posle svih ovih godina nije ishlapila. *Orlando* me je naučio kako da napišem direktnu rečenicu; naučio me je kontinuitetu, narativnosti i kako da držim realnost podalje. Naravno, namerno sam izbegla sve ostale teškoće. Nijednom nisam skliznula u svoje dubine, niti insistirala na skladu, kao i u *Svetioniku*.

Da, ali *Orlando* je bio proizvod savršeno određenog, zapravo nadmoćnog impulsa. Hoću provod. Hoću fantaziju. Hoću (i to je bilo ozbiljno) da stvarima dam njihovu karikaturalnu vrednost. I to raspoloženje još uvek lebdi oko mene. Želim da

napišem istoriju, recimo Njunama ili ženskog pokreta, u istom tonu. Taj ton je duboko u meni – u najmanju ruku, vrcav, hitar. Nije li ga stimulisao aplauz? previše stimulisao? Smatram da postoje dužnosti koje mali talenat treba da preuzme da bi olakšao geniju. Hoću da kažem da čovek ima jednu stranu koja se igra; kad je talenat samo talenat, neprimenjen. A kad je talenat ozbiljan, to onda postaje posao. I jedan drugome olakšavaju.

Da, ali *Leptirice*? To je trebalo da bude apstraktna, mistična, slepa knjiga. Dramska poema. Međutim u previše mističnosti, previše apstraktnosti možda ima afektacije. Recimo da se to sviđa Nesi i Rodžeru, Dankanu, Etel Sendz. To je moja nekompromisna strana; zato bi bilo bolje da dobijem njihovu pohvalu.

Opet, jedan pisac prikaza kaže da sam došla u krizu u pitanju stila. Sad je tako tečan i fluidan da klizi kroz um kao voda.

Ta bolest je počela u *Svetioniku*. Pvi deo je išao tečno – samo sam pisala i pisala!

Da li da se sada obuzdam i konsolidijem, više u stilu *Dalovej* i *Džekobove sobe*?

Ja ipak mislim da će rezultat biti knjige koje oslobađaju druge knjige. Stilska i tematska raznovrsnost. Jer, na kraju krajeva, mislim da je to moja ćud, da ne verujem mnogo u bilo kakvu istinu, o tome šta ja kažem, šta ljudi kažu, i da uvek slepo, instinktivno, sa osećanjem da skačem preko ponora, sledim neki zov – zov – pa, ako budem pisala *Leptirice*, moram da se nagodim sa tim mističnim osećanjima.

X. je uništio našu subotnju šetnju. On je sad plesniv i za mene depresivan. Savršeno je razuman i šarmantan. Ništa ga ne iznenađuje, ništa ga ne šokira. Sve je prošao, izgleda. Iz toga je izašao zamotan, miran, dosta podbuo, prilično izboran i izgužvan, kao čovek koji je celu noć presedeo u kupeu treće klase. Prsti mu imaju žute mrlje od cigareta. Jedan zub nedostaje u donjoj vilici. Kosa mu je slepljena. Oči sumnjičavije nego ikad. Na plavoj čarapi ima rupu. Pa ipak je odlučan i određen – to mi je bilo toliko deprimirajuće. Izgleda da je siguran da je baš njegov

pogled ispravan; naši pogledi su hiroviti, izopačeni. A ako je njegov pogled ispravan, bog zna da nema čovek zašto da živi – ni za mastan kolač. A egoizam muškaraca me čak i sad iznenađuje i šokira. Znam li ijednu ženu koja bi mogla od 3 do 6,30 da sedi u mojoj fotelji bez tračka sumnje da ja možda imam posla, ili sam umorna, ili mi je dosadno; i koja bi, sedeći tako, mogla da priča, da zakera, da gundā o svojim teškoćama, brigama; zatim da jede čokoladu, da čita knjigu i konačno da ode očigledno samozadovoljna i uvijena u nekakav mehur mutnog pozdrava u čast samoj sebi? Svakako ne devojke u Njunamu i Gertonu. One su mnogo žustrije, mnogo su disciplinovanije. Ni deo te samouverenosti nije njihova sudbina.

Sreda, 28. novembra

Očev rođendan. Imao bi 96, 96 godina, da, danas. I mogao je da ima 96, kao drugi koje znamo, ali srećom nema. Njegov život bi u potpunosti okončao moj. Šta bi se dogodilo? Ne bi bilo pisanja, ne bi bilo knjiga – nepojmljivo.

Ranije sam na njega i na majku mislila svakodnevno, ali ih je pisanje *Svetionika* sleglo u mom sećanju. I sad mi se ponekad vraća, ali drugačije. (Mislim da je ovo istina – da sam bila opsednuta oboma, nezdravo, i da je pisanje o njima bilo neophodan čin.) Sad mi se vraća više kao savremenik. Moram da ga čitam jednog dana. Pitam se da li mogu da osetim, čujem njegov glas, ja to znam napamet?

Tako dani prolaze i ponekad se pitam da nije čovek, kao dete srebrnom kuglom, hipnotisan životom. I da li je ovo življenje. Vrlo je brzo, sjajno, uzbudljivo. Ali možda površno. Volela bih da jednog dana uzmem u ruke kuglu i da je smireno osetim, okruglu, glatku, tešku, i da je danima tako držim. Mislim da ću čitati Prusta. Ići ću unazad i unapred.

Što se tiče moje sledeće knjige, nameravam da se uzdržim od pisanja dok mi ne bude visila nad glavom. Nek oteža u mom umu kao zrela kruška; neka se klati,

bremenita, tražeći da je odseku, ili će pasti. *Leptirice* me još uvek progone, dolaze, kao i uvek, nepozvane, između čaja i večere, dok L. sluša gramofon. Uobličila sam jednu-dve stranice i naterala sebe da stanem. Suočila sam se sa nekim teškoćama. Da počnem sa slavom. *Orlando* vrlo dobro stoji. Mogla bih da nastavim tako da pišem – sve me na to navodi. Ljudi kažu da je knjiga jako spontana, prirodna. Želela bih da ako mogu sačuvam te osobine ali da ne izgubim druge. Ali te osobine sam u velikoj meri postigla tako što sam zanemarila druge. Nastale su iz spoljašnjeg pisanja; a ako budem kopala, možda ću ih izgubiti? Koji je moj sopstveni stav prema unutrašnjem i spoljašnjem? Mislim da su nekakva lakoća i zamah dobri – da, mislim da je čak spoljašnost dobra. Trebalo bi da je mogućna neka kombinacija. Palo mi je na pamet da ono što ja sad želim da uradim jeste da prožmem svaki atom. Time hoću da eliminišem sve suvišno, mrtvo, površno, da trenutku dam celinu, ma šta on uključivao. Recimo da je trenutak kombinacija misli; čula; glas mora. Suvišno i mrtvo nastaje kada uđe i ono što ne pripada trenutku; taj užasan narativni posao realiste – gurati od ručka do večere – to je lažno, nestvarno, puka konvencionalnost. Zašto uključivati u književnost bilo šta što nije poezija – pod poezijom podrazumevam ono što je potpuno prožeto? Nije li to moj prigovor romanisijerima? Činjenica da ne prave nikakvu selekciju? Pesnici to postižu pojednostavljivanjem: praktično je sve izostavljeno. Ja želim da praktično sve unesem, a da ipak prožmem. To bih htela da uradim sa *Leptiricama*. Mora da sadrži besmislice, činjenice, tričarije – ali da bude prozirna. Mislim da treba da čitam Ibzena, Šekspira i Rasina. Napisaću nešto o njima; jer to je za mene najbolja mamuza, s obzirom na to da mi je takav mozak; tada čitam sa žestinom i preciznošću; u suprotnom preskačem li preskačem; ja sam lenj čitalac. Ali ne. Iznenadena sam i malo uznemirena nemilosrdnom strogošću svog uma: činjenicom da nikad ne prestaje da čita i piše. Tera me da pišem o Džeraldini Džuzberi, o

Hardiju, o Ženama – isuviše je profesionalan, ostalo je jako malo od sanjalačkog amaterizma.

Utorak, 18. decembar

L. je upravo bio da se konsultujemo o trećem izdanju *Orlanda*. Imamo narudžbine; prodali smo preko 6.000 primeraka, a prodaja je još uvek zapanjujuće živa – na primer, danas 150, uglavnom između 50 i 60 dnevno. Svaki put se iznenadim. Hoće li stati ili će ići i dalje? U svakom slučaju, moj je prostor osiguran. Otkad sam se udala, 1912-1928 – 16 godina, prvi put trošim novac. Mišić za trošenje još uvek ne radi prirodno. Osećam se krivom; odlažem kupovinu kad znam da bi trebalo nešto da kupim; a ipak imam prijatan luksuzni doživljaj novca u džepu, preko mojih nedeljnih 13/, što je uvek ili bilo nedovoljno i sam prekoračivala.

1929.

Petak, 4. januar

Epa, da li je život čvrst ili je sasvim promenljiv? Progoni me ta kontradikcija. Uvek je bilo tako; biće zauvek; ide do dna sveta – taj trenutak u kojem stojim. Isto tako je prolazan, leteći, proziran. Proći ću kao oblak na talasima. Možda smo, iako se menjamo prolećući jedno za drugim, jako brzo, jako brzo, ipak nekako sukcesivni i kontinuirani, mi, ljudska bića, i propuštamo svetlost. A šta je svetlost? Ja sam impresionirana prolaznošću ljudskog života do tog stepena da uvek kažem zbogom

kad se završi večera sa Rodžerom, na primer; ili računam koliko ću još puta videti Nesu.

Četvrtak, 28. mart

Stvarno je sramota; nema dnevnika, a godina je odmakla. U stvari, 16. januara smo otišli u Berlin, posle toga sam ležala tri nedelje, sledeće tri nisam mogla da pišem, a od onda sam istrošila energiju – bila sam u jednom od uzbuđenih izliva kompozicije – pisala sam ono što sam smislila ležeći, konačnu verziju *Žene i proza*.

I, kao i uvek, pripovedanje mi je dosadno. Želim samo da kažem da sam danas popodne srela Nesu u Totenhem Kort Roudu. Obe do dna utonule u dubine razmišljanja po kojem i ona i ja plivamo. U sredu odlazi na 4 meseca. Čudno kako nas je život, umesto da nas razdvoji, spojio. Ali razmišljala sam o hiljadu drugih stvari dok sam pod miškom nosila čajnik, gramofonsku ploču i čarape. Ovo je jedan od dana koje sam zvala “potentnim” kad smo živeli u Ričmondu.

Možda ne treba stalno da ponavljam ono što uvek govorim o proleću. Možda uvek treba nalaziti za priču nove stvari, jer život nadolazi. Treba izmisliti fini narativni stil. Naravno, uvek u glavi imam mnogo novih ideja koje se formiraju. Na primer da ću otići u manastir sledećih nekoliko meseci; spuštam se u svoj um. Sa Blumsberijem je gotovo. Suočiću se sa nekim stvarima. To će biti vreme avanture i napada, čini mi se dosta usamljeno i bolno. Ali, samoća će biti dobra za novu knjigu. Naravno, sklapaću prijateljstva. Spolja ću biti spoljašnja. Kupiću neku dobru odeću i izlaziti iz nove kuće. Napadaću sve vreme tu čoškastu formu u mom umu. Mislim da će *Leptirice* (ako je tako budem nazvala) biti vrlo oštro saterane u čošak. Međutim, nisam zadovoljna okvirom. Ova iznenadna plodnost može biti puko tečno pisanje. Nekad su knjige bile brojne rečenice od kristala apsolutno isklesane sečivom, a sad mi je um toliko nestrpljiv, tako brz, na neki način tako očajan.

Nedelja, 12. maj

Evo, upravo sam završila reći ću poslednju reviziju *Žene i proza*,⁵⁷ da bi L. mogao to da pročita posle čaja, stajem prezasićena. Ona pumpa počinje opet, a tako smelo sam pomislila da je prestala. Što se tiče *Žene i proza*, nisam sigurna da li je to briljantan esej? Usuđujem se da kažem: da, u njemu je puno rada, mnogo mišljenja prekuvanih u neku vrstu želea koji sam obojila što sam crvenije mogla. Ali, žudim da završim s tim – da pišem bez ikakvih granica koje brzo padaju u oči. Ovde mi je publika bila isuviše bliska; činjenice – da ih napravim savitljivim, da lako ustupaju prostor jedna drugoj.

Utorak, 28. maj

Sad o toj knjizi *Leptirice*. Kako treba da počnem? I kakva ona treba da bude? Ne osećam veliki impuls; ni goznicu; samo veliki pritisak zbog teškog zadatka. Zašto da je onda pišem? Zašto ga uopšte pišem? Svakog jutra napišem malu skicu, da se zabavim. Ne kažem, a mogla bih da kažem, da te skice imaju nekakvu važnost. Ne pokušavam da ispričam priču. A ipak će se to možda obaviti ovako. Um koji misli. Mogla bi to biti ostrva svetlosti – ostrva u bujici koju pokušavam da izrazim; sam život koji teče. Roj leptirica snažno leti tim tokom. U centru lampa i saksija s cvećem. Cvet stalno može da se menja. Ali sve scene moraju biti jače povezane nego što u ovom času mogu da vidim. Mogla bi da se zove autobiografija. Kako da napravim skok ili čin između dolaska leptirica, različitog intenziteta, ako postoje samo scene? Trebalo bi da se dobije utisak da je ovo početak, da je ovo sredina, a ovo vrhunac – kad ona otvori prozor i leptirica uđe. Imaću dva odvojena toka – leptirice koje lete zajedno; cvet se uzdiže u centru; stalno propadanje i obnavljanje te biljke. Ona treba po lišću da vidi kako se stvari odvijaju. A ko je ona? Jako bih

⁵⁷ *Sopstvena soba*

volela da nema nikakvo ime. Ne želim, neku Laviniju ili Penelopu, želim: “nju”. To već postaje “artizam”, početnička Sloboda. Simboličko, u komotnim haljinama. Naravno, mogu da je nateram da misli unapred i unazad; mogu da pričam priče. Ali, to nije to. Ukinuću i tačno mesto i vreme. Napolju može da bude bilo šta: brod, pustinja, London.

Nedelja, 23. jun

Bilo je vrlo toplo dok sam se vozila u Vording da posetim Lenardovu majku, bolelo me je grlo. Sledećeg jutra sam imala glavobolju, tako smo do danas ostali u Rodmelu. U Rodmelu sam pročitala celog *Običnog čitaoca* i – ovo je veoma važno – moram da naučim da pišem jezgrovitije. Naročito u esejima sa opštom idejom, kao što je poslednji, “Kako to pogađa savremenika”, zgrožena sam sopstvenom opširnošću. To delimično ide iz toga što ne smislim unapred šta želim da kažem, delom zato što rastežem stilski da bih unela mrvice značenja. A ishod je teturanje, dufuznost i gubljenje daha, što ja mrzim. Sopstvena soba se mora ispravljati veoma pažljivo pre štampe. I tako sam se bacila u moje veliko jezero melanholiije. Gospode, kako je duboko! Kakav sam ja rođeni melanholik! Jedini način da ostanem na površini jeste rad. Beleške o letu – moram da preuzmem više posla nego što ikako mogu da završim. Ne, ne znam odakle to dolazi. Čim prestanem da radim, osećam kako tonem dole, dole. I, kao i uvek, osećam da, ako budem dalje tonula, dosegnuću istinu. To mi je jedina uteha. Neka vrsta plemenitosti. Svečanosti. Nateraću sebe da se suočim sa činjenicom da ničega nema – ničega, za bilo koga od nas. Rad, čitanje, pisanje, sve je to prerusavanje, kao i odnosi sa ljudima. Da, čak bi i rađanje dece bilo uzaludno.

Za utehu, *Leptirice* počinjem da vidim veoma jasno, ili barem uporno. Mislim da će ovako nekako početi: svitanje; školjke na plaži; ne znam – glasovi petla i slavuja; a zatim sva deca za dugačkim stolom – lekcije. Početak. Treba da budu razni likovi.

Onda osoba koja je za stolom može da prozove bilo koga od njih u bilo kom trenutku; i da preko tog lika izgradim raspoloženje, ispričam priču; na primer o psima ili o dadiljama; ili o nekoj avanturi dečijeg tipa; da to sve veoma liči na 1001 noć; i tako dalje – to će biti detinjstvo. Ali, to ne sme da bude *moje* detinjstvo. Zatim čamci u ribnjaku; osećaj deteta; nestvarnost; stvari u čudnim proporcijama. Onda se mora izabrati druga osoba ili lik. Nestvarni svet treba da bude okolo svega toga – fantomski talasi. Ući će Leptirica – jedna lepa leptirica. Da li može da se postigne da se sve vreme čuju talasi? Ili zvuci sa farme? Neki čudni irelevantni zvuci. Ona bi mogla da ima svesku iz koje čita i svesku u koju piše – stara pisma. Rana jutarnja svetlost – ali na tome ne treba insistirati jer “realnost” mora da ima mnogo slobode. Ipak sve mora da bude relevantno.

Sve je to naravno “stvarni” život; a nepostojanje nastupa tek kad toga nema. To sam dosta pouzdano dokazala za proteklih pola sata. U meni sve ozeleni i oživi kad počnem da mislim o *Leptiricama*. Isto tako, mislim, još više si u stanju da udeš u druge ljude...

Ponedeljak, 19. avgust

Izgleda da me je večera prekinula. Otvorila sam dnevnik iz jednog drugog toka misli, da zabeležim blagoslovenu činjenicu da sam, valjalo ne valjalo, upravo napravila poslednju ispravku u *Žene i proza* ili *Sopstvena soba*. Pretpostavljam da je nikad više neću čitati. Da li je dobra ili loša? Mislim da je u njoj jedan tegoban život. Osećaš kako to stvorenje izvija leđa i galopira napred iako je, kao i uvek, veoma razvodnjeno i klimavo i iskazano u previsokom tonu.

Ponedeljak, 10. septembar

Lenard je na izletu u Čarlstonu a ja sam ovde – “umorna”. Ali, zašto sam umorna? Pa nikad nisam sama. To je početak moje pritužbe. Nisam umorna fizički koliko

psihički. Naprezala sam se i cedila nad člancima i nad korekturom; a podsvesno se formirala moja knjiga o *Leptiricama*. Jeste, ali se formira veoma sporo; ne želim ja da je pišem, već da je smišljam tokom dve ili tri nedelje, recimo – da dospem u isti tok misli i da ga pustim da sve potopi. Ispisivaću možda po nekoliko rečenica pre podne u dnevniku, kraj mog prozora. (A oni su otišli na neko lepo mesto – verovatno u Hurstmonso, u ovo čudno maglovito veče, kad je pak došlo vreme da se ide, ja sam imala želju da odšetam u brda sama. Sad se naravno osećam pomalo usamljenom, napuštenom i prevarenom.) Kad god uđem u svoj tok misli, izbace me iz njega. Bili su Kejnzovi; zatim je došla Vita; pa Andelika i Iv; pa smo išli u Vording, a onda je u mojoj glavi počelo da kljuca i evo me, ne pišem – što nema veze, ali ne mislim, ne osećam i ne vidim – zgrabivši kao blago jedno popodne da budem sama. Lenard se pojavio na staklenim vratima u ovom trenutku. Ni oni nisu otišli u Hurstmonso ili bilo gde; s njima su bili Sprot i jedan rudar, tako da ništa nisam propustila – prvo egoistično zadovoljstvo.

Stvarno, ovi prvi predosećaji knjige – stanja duše dok stvaraš – su veoma čudni i malo razumljivi...

Da, imam 47 godina; moje mane će naravno rasti. Da počnem sa očima. Prošle godine, čini mi se, mogla sam da čitam bez naočara; kupovala sam novine i čitala u podzemnoj železnici. Postepeno sam videla da su mi kad ležim potrebne naočare, a sad bez njih ne mogu da pročitam nijedan red (osim pod veoma čudnim uglom). Nove naočare su mi mnogo jače od starih i, kad ih skinem, za trenutak sam oslepljena. Koje još mane? Čini mi se da savršeno čujem. Čini mi se da mogu da pešačim kao i uvek. Ali, ipak, zar se život neće menjati? A možda će doći neko teško, čak i opasno vreme? To se očigledno može prevladati zdravim razumom – sa mišlju da je to prirodan proces; da mogu da se prostrem ovde i da čitam; da će mi sposobnosti i dalje biti iste; da u nekom smislu nemam razloga da brinem –

napisala sam neke zanimljive knjige, mogu da zaradim novac, mogu da obezbedim letovanje – O, ne, nemaš zašto da se uznemiravaš; a ti čudni intervali u životu – imala sam ih mnogo – umetnički su najplodniji. Postanem plodna – mislim na moje ludilo u Hogartu i na sve male bolesti – na primer pre nego što sam napisala Svetionik. Sad bi sa šest nedelja u krevetu *Leptirice* postale remek-delo. Ali neće se tako zvati. Iznenada sam se setila da leptirice ne lete danju. A ne može da gori sveća. Sve u svemu, treba razmisliti o formi knjige – i s vremenom bih to mogla da uradim. Ovde ću prekinuti.

Sreda, 25. septembar

Juče ujutru sam opet počela *Leptirice*, neće se tako zvati; i odmah je iskrslalo više problema. Ko to misli? I jesam li ja izvan osobe koja misli? Potreban je neki izum koji nije trik.

Petak, 11. oktobar

Hvatam se za ideju da ovde pišem da ne bih pisala *Talase* ili *Leptirice*, ili kako god će se zvati. Misliš da si naučila da pišeš brzo, sa užitkom i sa zadovoljstvom, zbog koncentracije. Ne pišem glatko, već zapinjem. Nikad u životu se nisam bacila na tako neodređen, a ipak razrađen plan. Kod svakog znaka moram da mislim na njegov odnos sa tucetom drugih. Pa, iako bih dosta lako mogla da napredujem, stalno zastajem da razmotrim ceo efekat. Posebno: ima li neke korenite greške u mojoj šemi? Nisam sasvim zadovoljna tim metodom izabiranja stvari u sobi da me podsećaju na nešto drugo. Ali u ovom trenutku ne mogu da predvidim šta je to što se blisko drži originalnog nacrtu, a dozvoljava pokret. Možda su mi zato ovi oktobarski dani pomalo napregnuti i obavijeni tišinom. Ne znam tačno šta pod ovom poslednjom reči mislim, pošto uopšte nisam prestala da “viđam” ljude – Nesu i Rodžera, Džeferove, Čarlsa Bakstona, a trebalo je da vidim lorda Dejvida,

videću Eliotove – o, i Vita je bila ovde. Ne, to nije fizička tišina – to je neka unutrašnja usamljenost, zanimljiva za analizu, kad bi bilo moguće. Evo jednog primera: šetala sam popodne – čini mi se da je to Bedford Plejs, ravna ulica puna pansiona – i rekoh sebi spontano, otprilike ovako. Kako ja patim. A niko ne zna kako ja patim, šetajući tom ulicom, obuzeta svojim bolom, kao posle Tobijeve⁵⁸ smrti – sama; boreći se sa nečim sama. Ali, tada sam morala da se borim sa đavolom, a sad ni sa čim. I kad uđem u kuću, sve je tako tiho – ne tutnje mi točkovi u glavi – ipak pišem – i mi smo vrlo uspešni – i preda mnom je – ono što najviše volim – promena. Da, one poslednje večeri u Rodmelu, kad je Lenard protiv svoje volje sišao po mene, došli su Kejnzovi. A Mejnard prestaje da radi za Nejšn, i Hjubert⁵⁹, a nema sumnje i mi ćemo. Jesen je; svetla se pale; Nesa je u Ficroj ulici – u velikoj sobi punoj magle sa treperavim gasnim svetlom i neraspremljenim tanjirima i čašama na podu – a *Pres* se naglo razvija – taj posao sa slavnim ljudima je veoma istrajan – ja sam bogatija nego što sam ikad bila – kupila sam danas jedne minduše – i zbog svega toga, mašina se ispraznila i ućutala. U celini, nije mi mnogo žao; ja baš volim da sevnem s jedne strane na drugu, gonjena onim što zovem realnost. Kad ne bih osećala te izuzetno sveprožimajuće napone – nemira ili mira, sreće ili nelagodnosti – ja bih lagano utonula i prepustila se. Eto nečega sa čim ćeš se boriti; i kad se rano probudim, kažem sebi – Bori se, bori se. Kad bih mogla da uhvatim to osećanje, učinila bih to; osećanje kako peva realni svet, kako te usamljenost i ćutanje udaljavaju od sveta u kome se udobno boravi. Imam osećaj da sam spremna na avanturu; da sam sad neverovatno slobodna, sa novcem i tako dalje, da radim bilo šta. Idem po karte za pozorište (Matrijarh) i vidim okačen spisak jeftinih izleta i odjednom smislim da sutra idem u Stretford na Ejvonski vašar starudija – što da ne? – ili u Irsku, ili u Edinburg za vikend. Čini mi se da

⁵⁸ Dž.T. Stiven (J. T. Stephen), brat V.V. Umro je 1906.

⁵⁹ Hjubert Henderson, urednik.

neću. Ali sve je moguće. A ovaj čudni hat, život, je istinski. Da li ovako izražavam ono što hoću da kažem? Ipak, nisam stvarno uhvatila prazninu. Čudno, sada pomislih – nedostaje mi Klajv.

Sreda, 23. oktobar

Činjenica je – pišem samo jedan sat i na mene se ponovi sjuri osećanje da više ne mogu da držim mozak na toj žici – onda kucam, i gotova sam do 12. Sumiraću utiske pred objavljivanje *Sopstvene sobe*. Pomalo je zlokobno što Morgan neće pisati prikaz ⁶⁰. Počinjem da sumnjam da knjiga ima prodoran ženski ton koji se neće dopasti mojim prijateljima. Slutim i da neću dobiti nikakvu kritiku osim Litonovog, Rodžerovog i Morganovog šaljivog izvrđavanja; da će štampa biti ljubazna i reći kako je knjiga šarmanтна i živahna. Neki će me napasti zbog feminizma i aludiraće na safizam. Sibil će me pozvati na ručak; dobiću obilje pisama od mladih žena. Bojim se da je neće ozbiljno shvatiti. Gđa Vulf je tako vrsna spisateljica da se sve što napiše čita lako ... ta veoma feministička logika ... knjiga koju treba devojkama dati u ruke. Čini mi se da me nije mnogo briga. Leptirice; a mislim da će biti talasi, idu teško; ali njima mogu da se vratim kad me sve drugo napusti. To su trice i kućine, reći ću; tako je; ali napisala sam je sa žarom i ubeđenjem.

Sinoć smo večerali sa Vebovima, a Edi ⁶¹ i Doti su bili kod mene na čaju. Što se tiče tih večera za odrasle, prijateljski može da se popriča sa jednim čovekom – sa Hjuom Makmilanom ⁶² – o Bakanovima i o njegovoj karijeri. Vebovi su prijateljski nastrojeni ali na njih ne možeš da utičeš u vezi sa Kenijom. Sedeli smo u

⁶⁰ Pisao je juče, 3. decembra, kaže da mu se veoma dopada knjiga. - beleška V.V. sa margine rukopisa.

⁶¹ E. Sakvil-Vest (Sackville-West).

⁶² Kasnije lord Makmilan (Macmillan).

iznajmljenom dvosobnom stanu (iza paravana u dnevnoj sobi je mesingani krevetski ram), jeli smo komadine govedine i ponudili su nas viskijem. To je ona ista, prosvećena, bezlična, savršeno samosvesna atmosfera. “Moj dečko će dobiti svoje igračke” – ali nemojte da to ide dalje – “to moja žena kaže povodom mog ulaska u Kabinet”. Ne, oni nemaju iluzija. Poredila sam ih sa sobom i L. i osetila sam (rekla bih baš iz tog razloga) taj patos, tu simboličnu osobinu para bez dece, koji se za nešto bori, ujedinjen.

Subota, 2. novembar

O, dosta dobro sam do sad prošla sa *Sopstvenom sobom*. Čini mi se da se prodaje, a dobijam neočekivana pisma. Ali više me brinu moji *Talasi*. Upravo sam prekulala ono što sam pre podne uradila i ne mogu da se osetim sasvim sigurnom. Tu ima *nešto* (kao što sam osetila kod *Gospođe Dalovej*) ali ne mogu do njega da doprem do kraja; nema u sebi ništa od brzine i izvesnosti prisutnih u *Svetioniku*. *Orlando* je jednostavna dečija igra. Da li metod nije pravi, u nečemu? Ima li neka kvačica? – pa ono što je zanimljivo nije čvrsto zasnovano? Ja sam u čudnom stanju; osećam rascep. Imam svoju zanimljivu stvar, a nemam za nju dovoljno čvrst sto. Možda će se razrešiti u jednom bljesku, kad budem ponovo čitala. Verujem da sam u pravu što tražim bazu za moje ljude naspram vremena i mora – ali gospode, kako je teško da se tamo ukopaš, sa ubeđenjem. Juče sam imala ubeđenje, danas je nestalo.

Subota, 30. novembar

Punim ovu stranicu, opako, na kraju prepodnevnog rada. Počela sam drugi deo *Talasa* – ne znam. Ne znam. Osećam da samo akumuliram beleške za knjigu – bog zna hoću li se ikad suočiti sa naporom da je napišem, bog zna. Iz neke bolje baze možda bih mogla da je povežem – u Rodmelu, u mojoj novoj sobi. Čitanje *Svetionika* mi ne olakšava da pišem...

Nedelja, 8. decembar

Čitala sam i čitala i rekla bih da sam završila debeli rukopis. A čitala sam ga pažljivo, veliki deo je na granici i zato treba promisliti. Sad, pošto je taj teret otpremljen, slobodna sam da počnem da čitam elizabetance – male nepoznate pisce, za koje, ovako neuka, nikad nisam čula. Patnam, Veb, Harvi. Ova pomisao me ispunjava radošću – bez preterivanja. Da počnem čitanje sa perom u ruci, ustremljena, da otkrivam, da razmišljam o izrazima na novom tlu, to me još uvek jako uzbuđuje. O, ali L. hoće da sortira jabuke, a mala buka me uznemirava. Ne mogu da se setim šta sam htela da kažem.

Prestala sam da pišem, što nije velika šteta, i napravila spisak elizabetanskih pesnika. I, sa velikom radošću, odbila sam da pišem o Rodi Broton, Dela Merovoj *Vidi*. Da je ta žica jako popularna dokaz su Džejn i Džeraldina, ali se brzo u meni istrošila. Želim da pišem kritiku. Da, i mogla bi se izmisliti jedno dva nepoznata autora. Elizabetanske prozne pisce sam prvo i najživlje zavolela, rukovodila sam se Heklutom, to mi je otac dovlačio kući. Razmišljam sa nekom sentimentalnošću o tome – kako otac lunja po Biblioteci imajući na umu devojčicu koja sedi u Hajd Park Gejtu ⁶³. Mora da mu je bilo 65 godina, a meni 15 ili 16 u to vreme. Ne znam zašto, ali ushićivali su me. Nisu me baš interesovali, međutim, zanosio me je prizor velikih žutih stranica. Čitala sam ih i sanjara o tim nepoznatim avanturistima i sigurno sam vežbala njihov stil u sveci sa citatima. Onda sam napisala dugačak živopisan esej, o hrišćanskoj religiji, mislim. Čini mi se da se zvao Religio Laici, u njemu sam dokazivala da čovek ima potrebu za Bogom. Ali Bog je bio opisan u procesu menjanja. Pisala sam i istoriju Žena. I istoriju sopstvene porodice – sve veoma elokventno, u elizabetanskom stilu.

⁶³ Hajd Park Gejt gde je porodica Stiven živela kad je V.V. bila dete.

prvi dan posle Božića

Skoro neverovatno umirujuće – dve nedelje bez ikoga – skoro je nemoguće da to sebi dopustiš. Nemilosrdno smo istisnuli posetioce. Bićemo jedanput sami, kažemo; i stvarno, izgleda moguće. A Eni veoma saoseća sa mnom. Moj hleb se dobro peče. Sve je dosta zanosno, jednostavno, brzo, efikasno – osim mog spoticanja po *Talasima*. Pišem dve stranice besramnih gluposti, kompromisa, promašaja, mogućnosti, dok mi je dnevnik kao san ludaka. Verujem ipak u neku inspiraciju pri ponovnom čitanju i da ću dopisti nešto smisleno. Još uvek nisam zadovoljna. Mislim da nešto nedostaje. Ništa ne žrtvujem pristojnosti. Cedim moj centar. Briga me ako je sav raščepkan. Tu ima nečega. Spremna sam da pokušam sa nasilnim injekcijama – London – razgovor – da nemilosrdno proguram – a onda, ako od toga ništa ne bude – barem sam ispitala sve mogućnosti. Ali volela bih da u knjizi više uživam. Nemam je po ceo dan u glavi kao *Svetionik* ili *Orlanda*.

1930.

Nedelja, 12. januar

Nedelja je. Upravo sam uzviknula: “A sad ne mogu više ni o čemu da mislim.” Zahvaljujući mojoj tvrdokornosti i marljivosti, sad jedva mogu da prestanem da smišljam Talase. Taj osećaj je postao akutan pre oko nedelju dana kad sam počela da pišem Fantomsku zabavu: sad osećam da mogu da požurim, posle 6 meseci mukotrnog posla, i da završim. A ni najmanje nisam sigurna kako će to da dobije

neku formu. Moraću mnogo da odbacim. Suština je pisati brzo i ne remetiti raspoloženje – bez odmora, bez prekida ako je moguće, dok se ne završi. Zatim odmor. A onda pisanje sledeće verzije.

Nedelja, 26. januar

Imam 48 godina. Bili smo u Rodmelu – još jedan vlažan, vetrovit dan; ali smo na moj rođendan šetali po brežuljcima, koje su kao sklopljena krila sivih ptica. Prvo smo videli jednu lisicu, vrlo je dugačka kad ispruži svoju četku. Zatim drugu, koja je štekala, jer nam je nad glavom peklo sunce. Lako je preskočila ogradu i ušla u žutilovku – vrlo redak prizor. Koliko lisica ima u Engleskoj? Uveče čitam biografiju lorda Čaplina. Još uvek ne mogu da pišem prirodno u svojoj novoj sobi. Sto nije dobre visine i moram da se pogrbim da grejem ruke. Sve mora da bude apsolutno onako kako sam navikla.

Zaboravila sam da kažem da smo posle šestomesečnog obračuna otkrili da sam prošle godine zaradila oko 3.020 funti – što je plata državnog službenika. Iznenadenje za mene, koja sam godinama bila zadovoljna sa 200. Ali ću debelo da padnem čini mi se. Talasi se neće prodati u više od 2.000 primeraka ⁶⁴. Zaglibila sam se u toj knjizi – hoću da kažem zalepila sam se za nju, kao muva na gumarabiku. Ponekad mi ne ide; ali nastavljam; drugi put osetim da sam konačno – nasilnim merama – kao da se probijam kroz šikaru – dodirnula nešto centralno. Možda ću sad moći da kažem nešto direktno, potanko i ne moram stalno da idem po crti da bi moja knjiga dobila oblik. Ali kako da sve to povežem, kako da je složim – da je pritegnem u celinu – ne znam. Ne mogu ni kraj da pogodim – možda će to biti jedan gigantski razgovor. Mediugre su veoma teške, iako su, čini mi se, suštinske. Zbog premošćavanja i da bi se dobila pozadina – more, bezosećajna priroda – ne znam. Čini mi se, kad osetim tu iznenadnu direktnost, da mora da je to

⁶⁴ Danas, 30. oktobra 1931, za dve nedelje se prodalo 6.500 primeraka. Ali pretpostavljam da će sad stati – beleška V

pravi put. U svakom slučaju, u ovom momentu mi se nijedna druga prozna forma ne nameće, osim kao ponavljanje već viđenog.

Nedelja, 16. februar

Ležanje na sofi nedelju dana. Danas sedim uspravljeno u uobičajenom stanju neujednačene živahnosti. Ispod normale, sa grčevitom željom da pišem, zatim da dremam. Lep, hladan dan je i ako moja energija i osećanje dužnosti potraju, odvešću se u Hempsted. Ali sumnjam da mogu da pišem bilo šta svrhovito. Pliva mi oblak u glavi. Suviše sam svesna tela i izbačena iz životne kolotečine da bih se vratila u prozu. Jednom ili dvaput osetila sam čudan lepet krila u glavi, koji tako često dolazi kad sam bolesna – prošle godine na primer u ovo doba ležela sam u krevetu izgrađujući *Sopstvenu sobu* (pre dva dana prodato je 10.000 primeraka). Kad bih mogla sledeće dve nedelje da ostanem u krevetu (ali za to nema šanse), verujem da bih videla cele *Talase*. Ili bih, naravno, mogla da pređem na nešto drugo. Ovako, skoro mi dođe da insistiram da odjurimo u Kasis, ali za to verovatno treba više odlučnosti nego što ja imam. Zadovoljićemo se ovim ovde. Pinker hoda po sobi tražeći sunčano mesto – znak proleća. Verujem da su u mom slučaju ove bolesti – kako da to izrazim? – donekle mistične. Nešto se dešava u mom umu. Odbija da registruje utiske. Zatvara se. Učauri se. Ležim sasvim obamrla, često sa akutnim fizičkim bolom – kao prošle godine, samo neprijatnost. Zatim nešto iznenada proklija. Pre dve noći Vita je bila ovde. Kad je otišla, počela sam da osećam svojstvo te večeri – da je to dolazak proleća; srebrna svetlost pomešana sa lampama koje se rano pale; svi taksiji jure ulicama. Imala sam strahovito osećanje da život počinje; pomešano sa tom emocijom koja je suština mog osećanja ali izmiče opisu (i dalje smišljam scenu u Hempton Kortu u *Talasima* – gospode, koliko se pitam hoću li izvući ovu knjigu! Za sad je to gomila fragmenata.) Kao što rekoh, između ovih dugačkih pauza, jer vrti mi se u glavi i pišem više da bih se

stabilizovala nego da nešto tačno kažem – osećala sam kako dolazi proleće; Vitin život tako pun i uzbudljiv; sva vrata se otvaraju; a verujem da to ona leptirica trese svoja krila u meni. Tad počinjem da gradim svoju priču, kakva god da je. U meni jurnu ideje, često pre nego što mogu da iskontrolišem um ili pero. Ne vredi pokušavati da pišeš u toj fazi. Sumnjam da mogu da ispunim to belo čudovište. Volela bih da legnem i da spavam, ali me je sramota. Lenard je zbrisao svoj grip za jedan dan i krenuo za svojim poslom iako se osećao bolesno. A ja ovde još uvek dangubim, neobučena. Eli ⁶⁵ sutra dolazi. Ali, kao što sam rekla, moj um radi u lenstvovanju. Za mene je često najkorisnije da ništa ne radim. Čitam Bajrona, Moroa, što me vodi do Čajlda Harolda; tera me da razmišljam. Kakva čudna mešavina: najslabija sentimentalna gđa Hemans kombinovana sa britkom čistom snagom. Kako su se oni iskombinovali? A ponekad su opisi u Č.H. “divni”; kao kod velikog pesnika. Postoje tri elementa kod Bajrona:

1. Romantična crnokosa dama, koja peva salonske pesme uz gitaru.

“Tambur! Tambur! Izdaleka tvoja uzbuna

daje nadu hrabrima i obećava rat; ”

“ O! Ko je hrabriji od crnomanjastog Suliota

u snežnoj košulji i staroj kabanici”

– nešto zanatlijsko, poza, glupost.

2. Onda je tu snažna retorika, kao njegova proza, i dobar kao proza.

“Krivoverni kmetovi! Zar ne znate,

⁶⁵ Eli Rendel (Elly Rendel), lekarka V.V.

ko hoće slobodu mora da zada udarac.

Desnicom se kuje pobeda.

Hoće li vam Gali ili Moskovljani ispraviti nepravdu? Ne! ”

3. Zatim ono što meni zvuči istinije, i skoro kao poezija.

“Priroda draga ipak je najbolja mati!

Iako stalno menja svoj blagi lik;

Sa njenih grudi da se napajam,

nikad me odbila nije, iako nisam njeno miljenče.

Danju i noću, uvek mi se smešila.

Pažljivo sam je slušao kad niko drugi nije,

A kad sam bio gnevan, još više sam je tražio i voleo. ” ⁶⁶

4. A onda naravno postoji čista satira, kao u opisu londonske nedelje, i

5. Konačno (ali to je više od tri) neizbežna napola izveštačene napola iskrena tragična nota, koja ide kao refren, o smrti i o gubitku prijatelja.

“Sve što si mogla uzela si mi, okrutna Smrti!

Roditelja, Prijatelja, a sad i više od Prijatelja.

Nikad me tvoje strele nisu sustizale tako brzo

jer bol se sa bolom i dalje meša,

otimajući mi ono malo radosti koje život još može da pruži.”

Mislim da je od toga sačinjen; uz mnogo lažnog, bljutavog, ipak ga to čini vrlo promenljivim i bogatim. Imao bi veći domet nego drugi pesnici da je mogao sve da

⁶⁶ Sve u drugom pevanju Č.H. – beleška V.V. sa margine rukopisa

dovede u red. Mogao je da bude romansijer. Čudno je pak kad čitaš prozu u pismima i očito iskreno osećanje prema Atini, i to porediš sa konvencijom koju je usvojio u stihu. (Malo se podsmeva Akropolju.) Ali možda je i podsmech bio poza. Možda je tačno da ako si nabijen tako visokom voltažom, ne možeš da se uklopiš ni u jedno obično ljudsko osećanje; moraš da poziraš, moraš da govoriš ushićeno, ne uklapaš se. U *Šaljivom albumu* je napisao da mu je 100 godina. I to je tačno, ako život meriš po osećanju.

Ponedeljak, 17. februar

A ova temperatura se diže. Ali se sad spustila, i sad...

Četvrtak, 20. februar

Moj duh mora da se da u galop ako može. Možda neke skice likova.

Ponedeljak, 17. mart

Provera knjige (za pisca) je da li ona stvara prostor u kojem možeš, sasvim prirodno, da kažeš ono što hoćeš. Kao što sam ja jutros mogla da kažem šta je Roda rekla. To je dokaz da je sama knjiga živa: jer se nije sudarila sa onim što sam htela da kažem, nego mi je dopustila da to glatko stavim unutra, bez ikakvog pritiska ili izmena.

Petak, 28. mart

Da, ali ova knjiga je veoma čudan posao. Imala sam dan opijenosti kad sam rekla: “Deca nisu ništa prema ovome.” Kad sam sedela pregledajući kompletno celu knjigu i svađala se sa L. (oko Etel Smit) i napustila je, osetila sam pritisak forme – taj raskoš, tu veličinu – kao možda nikad ranije. Ali ne mogu da je protrčim u opijenosti. I dalje se marljivo trudim i vidim da je najsloženija i najteža od svih mojih knjiga. Kako da završim, osim ogromnom raspravom u kojoj će svaki život

imati sopstveni glas – mozaik – ne znam. Problem je u tome što je svuda visok pritisak. Još nisam ovladala govornim glasom. Ipak, mislim da je nešto tu i predlažem da nastavim da to marljivo učvršćujem. A onda da ispočetka napišem, najveći deo čitajući naglas, kao poeziju. Podneće širenje. Čini mi se da je sabijeno. Ovo je – ma šta da od nje napravim – široka i moćna tema – što *Orlando* možda nije bio. U svakom slučaju, preskočila sam svoju preponu.

Sreda, 9. april

Ono što sad mislim (o *Talasima*) je da mogu u samo nekoliko poteza da dam suštinu nekog lika. To treba uraditi smelo, skoro kao karikaturu. Juče sam kročila u ono što bi moglo biti poslednji sloj. Kao i svaki deo ove knjige, to ide na mahove. Nikad ne mogu jeftino da prođem, nego me vuče nazad. Nadam se da to doprinosi čvrstini. Moram da obratim pažnju na rečenice. Lakoću smisla u *Orlandu* i *Svetioniku* u velikoj meri koči izuzetna težina forme – kao što je bilo u *Džekobovoj sobi*. Mislim da je ovo dosad najveći napredak; ali možda naravno ponegde nema dovoljno vatre. Mislim da sam se stoički držala prvobitne zamisli. Bojim se da bi ponovno pisanje moralo da bude tako drastično, da bih možda knjigu potpuno zbrkala. Ona će morati da bude veoma nesavršena. Ali čini mi se da sam postavila svoje statue naspram neba.

Nedelja, 13. april

Čitala sam Šekspira *odmah* pošto sam završila sa pisanjem. Kad mi je um razjapljen i usijan. E, to je zadivljujuće. Dosad uopšte nisam znala kakvu ima zapanjujuću moć rasprostiranja, brzine i kovanja reči, dok nisam osetila kako ona potpuno pretiče i pretrčava moju sopstvenu, izgledalo je pak da smo ravnopravno krenuli, a onda vidim kako juri ispred mene i radi stvari koje ne mogu da zamislim ni u najdivljivoj vrevi uma, ni pod najvećom napregnutošću. Čak i manje poznate

drame pisane su brzinom koja je hitrija od bilo čije najveće hitrine, a reči tako brzo padaju da ne možeš da ih pokupiš. Vidi ovo. “Na ubranom ljiljanu skoro uvelom.” (Ovo je puka slučajnost. Sasvim slučajno sam na to naišla.) Očigledno je njegov um bio tako savršeno prilagodljiv da je mogao da ispuni bilo koji tok misli; a dok se odmara, da pusti da padne pljusak neviđenog cveća. Zašto bi onda iko drugi pokušavao da piše? To i nije “pisanje”. Zaista, rekla bih da Šekspir u potpunosti prevazilazi književnost, kad bih znala šta pod tim mislim.

Sreda, 23. april

Ovo je vrlo važno jutro u istoriji *Talasa*, jer mislim da sam zamakla za ugao i vidim pravo pred sobom poslednji sloj. Mislim da imam Benarda u finalnom koraku. On će dalje ići pravo napred i zaustaviće se na vratima. I dolazi poslednja slika talasa. U Rodmelu smo, i najverovatnije ću ostati još dan ili dva (ako se usudim) da ne bih prekidala tok i da završim knjigu. O, bože, a onda odmor; pa onda članak; a onda opet to strašno oblikovanje i modeliranje. Možda će ipak biti neke radosti u tome.

Utorak, 29. april

Upravo sam završila, ovom istom kapi mastila, poslednju rečenicu *Talasa*. Mislim da ovo treba da zapišem za svoju informaciju. Jeste, to je bilo najveće naprezanje uma koje znam; poslednje stranice sigurno. Mislim da nisu fiasco kao inače. Čini mi se da sam se potpuno i asketski držala plana. Toliko ću reći čestitajući sebi. Ali nisam napisala nijednu knjigu sa toliko rupa i zakrpa; biće potrebno da se ponovo gradi, nije dovoljno da se samo preoblikuje. Posumnjala sam da je struktura pogrešna. Nema veze. Možda sam uradila nešto lagano i tečno; postigla sam nešto nalik na viziju koju sam imala onog nesrećnog leta, ili tri nedelje, u Rodmelu kad sam završila *Svetionik*. (To me je podsetilo – moram hitno da snabdem um nečim drugim, ili će opet početi da kljuje i očajava, nečim imaginativnim, ako je moguće,

i laganim; inače ću se istrošiti na Hezlitu i kritici posle prvog božanskog olakšanja. Prijatno sam svesna različitih nagoveštaja u potiljku. Dankanova biografija; ne, nešto o platnima koja sijaju u ateljeu, ali to može da čeka.) Mislim u sebi, dok idem niz Sautempton Rou, “Eto, dala sam ti novu knjigu”.

Četvrtak, 1. maj

Potpuno sam uništila svoje pre podne. Da, doslovno tako. Poslali su knjigu iz *Tajmsa*, kao da ih je nebo obavestilo da sam slobodna. Osetivši svoju pomahnitalu slobodu, odjurih na telegraf i rekoh Van Dorenu da ću pisati o Skotu. A sad, pošto sam pročitala Skota, ili redaktora koga je Hju nabavio, neću i ne mogu. Uzrujala sam se dok sam pokušavala da to pročitam, zatim pišući u Ričmond da kažem da ne mogu. Straćila sam blistavi prvi maj od koga mi je nebeska svetlost plava i zlatna. U glavi imam samo gomilu đubreta; ne mogu da čitam, ne mogu da pišem i ne mogu da mislim. Istina je naravno u tome što želim da se vratim *Talasima*. Da, to je istina. Različita u svakom pogledu od drugih mojih knjiga, ova se od njih razlikuje i po tome što počinjem ispočetka da je pišem, ili da je ponovo smišaljam sa žarom, tek što sam je završila. Počinjem da uviđam šta sam imala na umu. Želim da počnem da isecam mase onoga što je nevažno, da čistim, izoštravam i da postignem da dobre rečenice zasijaju. Talas za talasom. Nema prostora. I tako dalje. Ali ipak idemo u obilazak Devona i Kornvola u nedelju, što znači nedelju dana odsustva; a onda ću možda naterati moj kritičarski um da obavi jednomesečni posao kao vežbu. Čega bih se latila? Ili jedna priča? – ne, ne još jedna priča sad...

Sreda, 20. avgust

Mislim da se *Talasi* razrešavaju (na 100-toj sam stranici) u seriji dramatičnih monologa. Poenta je u tome da stalno utiču i ističu u ritmu talasa. Mogu li se čitati konsektivno? To uopšte ne znam. Mislim da je ovo najveća šansa koju sam do

sada bila u stanju sebi da dam; zato pretpostavljam da je najpotpuniji promašaj. Ipak poštujem sebe što sam napisala ovu knjigu – da – čak i ako pokazuje moje urođene mane.

Ponedjeljak, 8. septembar

Obeležiću svoj povratak u život – to jest u pisanje – započinjući novu knjigu, što se poklapa sa Tobijevim rođendanom. Danas bi, čini mi se, napunio 50 godina. Kad sam stigla ovde, imala sam uobičajenu – o kako uobičajenu – glavobolju. Do juče sam ležala na krevetu u dnevnoj sobi kao vlakno umornog mišića. Sad sam ustala i nastavljam, sa jednom novom slikom na umu; sa svojim prkosom smrti u bašti.

Ali ova knjiga je trebalo da počne rečenicom “Niko nikad nije tako marljivo radio kao što ja radim” – upravo sam uzviknula heftajući 14 stranica Hezlita. U neko drugo vreme ja sam te stvari skicirala za jedan dan. Sad, delom zato što moram da radim za Ameriku i da unapred sklopim neke ugovore, trošim rekla bih smešnu količinu vremena, više se mučeći. Počela sam da čitam Hezlita, čini mi se, u januaru. Nisam sigurna da sam probola onu jeguljicu po sredini – onu srž – što je tema svake kritike. Naravno da je ogroman posao pronaći je u svim ovim esejima. Toliko ih je, tako su kratki i svaki ima neku drugu temu. Nema veze, tekst danas putuje; a moj apetit za kritiku je, čudno, izoštren. Imam neki dar za to, ili možda dar za naporan rad, prisiljavanje i mučenje.

Utorak, 2. decembar

Ne, ovog jutra ne mogu da pišem onaj veoma težak deo u *Talasima* (kako njihovi životi lebde osvetljeni naspram Palate), sve zbog Arnolda Beneta⁶⁷ i Etelinog⁶⁸ prijema. Jedva povezujem reči. Bila sam verovatno dva sata, sama sa B., u separeu

⁶⁷ Ubrzo posle toga, A.B. je otišao u Francusku, popio čašu vode i umro od tifusa. (30. mart. Danas je njegova sahrana. - beleška V.V. sa margine rukopisa)

⁶⁸ Etel Sendz (Ethel Sands).

kod Etel. Ubeđena sam da je B. isplanirao taj susret, “da uspostavi dobre odnose sa gđom Vulf” – a bog mi je svedok da me je baš briga da li sam u dobrim odnosima sa B. Zovem ga B. zato što ne može da izgovori b. Stane; zatvori oči; zavalj se; čekaš. “Begin”, izgovori konačno mirno, bez imalo zbunjenosti. Taj metod neizdržljivo oteže jedan dosta nenadahnut razgovor. To je zabavno. Sviđa mi se starčić. Dajem sve od sebe, kao spisateljica, da otkrijem znake velikog duha u njegovim zamagljenim smeđim očima. Vidim izvesnu senzualnost, moć, pretpostavljam. O, kad je zakokodakao “Kakva sam nespretna budala – kakva bebica – u poređenju sa Dezmondom Mekartijem – koliko sam trapava – kako sam mogla da napadnem profesore?” Ta naivnost je privlačna, a da li bi bila još privlačnija da u njemu osećam, kako on kaže, “kreativnog umetnika”. Reče da mu je Džordž Mur u *The Mummerys Wife* otkrio Pet gradova; naučio ga šta da gleda. Duboko poštuje Dž.M., ali ga prezire zbog hvalisanja o svojim seksualnim trijumfima. “Pričao mi je da mu je došla u posetu jedna mlada devojka. Kako je sedela na sofi, tražio je da se svuče. I kaže je da je ona skinula svu odeću i pustila da je gleda... Pa ja u to ne verujem... Ali on je izvanredan pisac – on živi za reči. Čas je bolestan. Čas je užasan gnjavež – stalno priča iste priče. A za mene će ljudi uskoro reći: ‘On je mrtav’.” Ja brzo rekoh. “Za vaše knjige?” “Ne, za mene”, odgovorio je, pripisujući, čini mi se, duži život svojim knjigama nego ja.

“To je jedini život”, reče (to neprestano piskaranje, reč po reč, hiljadu reči dnevno). “Ništa drugo ne želim. Ni na šta ne mislim osim na pisanje. Neki se ljudi dosađuju.” “Imate odeću kakva poželite, pretpostavljam”, rekoh. “I kupatilo. I krevete. I jahtu.” “O, da, moja odeća ne može biti bolje sašivena.”

Konačno uvukoh lorda Dejvida⁶⁹. Pa smo bockali starčića zbog toga što misli da smo otmeni. On reče da su vrata Hatfilda zatvorena – “zatvorena za život”. “Ali su

⁶⁹ Dejvid Sesil (David Cecil).

otvorena četvrtkom”, reče lord D. “Ja ne želim da idem četvrtkom”, reče B. “Namerno gutate slovo h”, rekoh, “mislite da imate više 'života' od nas.” “Ja ponekad peckam”, reče B., “ali ne mislim da imam više života nego vi. Sad moram kući. Sutra pre podne moram da napišem hiljadu reči.” Posle toga je ostao samo kržljav kraj večeri; a ja sam posle toga jedva bila u stanju da upravljam perom po papiru.

Razmišljanje: Po svoj prilici je loše pregledati članke, prikaze itd, da bi se našlo sopstveno ime. Ipak ja to često radim.

Četvrtak, 4. decembar

Jedna reč lakog prekora u Lit.Sapl. naterala me je da odlučim, prvo, da promenim cele Talase; drugo, da se naljutim na javnost – zbog jedne reči lakog prekora.

Petak, 12. decembar

Čini mi se da je ovo poslednji dan predaha koji sebi dopuštam pre nego što se latim poslednjeg sloja *Talasa*. Imala sam nedelju dana slobodnih – to će reći da sam napisala tri male skice; i besposličila sam, provela jedno prepodne u kupovini, jedno prepodne, ovo prepodne, sređujući novi sto i radeći svakakve sitnice, ali mislim da sam povratila dah i moram da budem slobodna još tri, možda četiri nedelje. Tada ću, čini mi se, bez prekida pisati *Talase* itd. – da bih objedinila te međuigre. A zatim, o Bože, nešto će morati da se piše ispočetka; zatim ispravke; i onda se šalje Mejbl; zatim ispravljam kucani tekst i onda dajem Lenardu. Lenard će ga verovatno dobiti pred kraj marta. Onda ću ga odložiti. Zatim štampanje, možda u junu.

Ponedeljak, 22. decembar

Sinoć mi je palo na pamet dok sam slušala Betovenov kvartet da stopim sve umetnute delove u Bernardov završni govor i da završim rečima – O samoćo: tako da apsorbuje sve te scene i da više nemam pukotina. Da time pokažem da je dominantna tema napor, napor, a ne talasi. I ličnost. I prkos. Ali nisam sigurna kakav će biti umetnički efekat; zato što proporcije možda zahtevaju intervenciju talasa na kraju, da bi se napravio zaključak.

RODMEL

Subota, 27. decembar

Ali kakve koristi od priče o Bernardovom završnom govoru? Došli smo ovamo u utorak i sledećeg dana je moja prehlada prešla u uobičajeni grip i ja sam u krevetu sa uobičajenom temperaturom i ne mogu da koristim pamet, niti mogu da oblikujem slova, što se vidi. Rekla bih da ću za dva dana biti normalna; ali će sunder iza moga čela biti suv i bled, moje dragocene dve nedelje ushićenja i koncentracije će nestati, i ja ću se vratiti u gungulu, sa Neli, ne završivši ništa. Pokušavam da se razvedrim mišlju da ću možda razviti neke misli. U međuvremenu pada kiša, Enino dete je bolesno; psi u susedstvu laju li laju. Sve su boje prilično mutne i puls života je otupeo. Bezvoljna troma čitam knjigu za knjigom: Defoov *Tour*; Rouenovu autobiografiju; Bensonove memoare. Džins, na poznat način. Paroh, Skinner, koji se ustrelio, izronjava kao krvavo sunce u magli. Knjigu vredi ponovo pogledati, možda u bistrijem raspoloženju.⁷⁰ Ustrelio se u brezovoj šumi iza svoje kuće; život je proveo iskopavajući kamenje i svodeći sva mesta na Kamelodunum. Svađao se; prepirao. Voleo je svoje sinove, a ipak ih je oterao od kuće – jedna jasna, teška slika jedne vrste ljudskog života – razdraženog,

⁷⁰ Dnevnik župnika iz Somerseta- beleška V.V. sa margine rukopisa.

nesrećnog, borbenog, nepodnošljivo mučnog. A čitala sam i pisma K.V.⁷¹ i pitala se šta bi se dogodilo da se Elen Teri rodila kao kraljica. Potpuna propast imperije? K.V. potpuno neestetična; jedna vrsta pruske sposobnosti i vere u sebe, jedino po čemu je izrazita. Ovozemaljska, brutalna prema Gledstonu, kao gospodarica prema nepoštenom sluzi. Znala je šta hoće. Imala je apsolutno običan um koji samo nasleđena sila i nagomilan osećaj moći čine značajnim.

Utorak, 30. decembar

Možda joj nedostaje jedinstvo; ali mislim da je prilično dobra (govorim sebi pored vatre o *Talasima*). Pretpostavimo, možda bih mogla više da objedinim scene? – uglavnom putem ritmova. Da time izbegnem one rezove; da nateram krv da kao bujica teče s jednog kraja na drugi – ne želim praznine koje stvaraju prekidi; želim da izbegnem poglavlja. Ako išta, to sam ovde postigla: prožetu, neiseckanu potpunost; izmene scena, uma, likova, urađene su a da ni kap nije prosuta. Kad bih sad to mogla da preradim sa vrelinom i cirkulacijom, samo to traži. A ja uzburkavam krv (temp. 37,2). Ali bez obzira išla sam u Luis i Kejnzovi su došli na čaj. A pošto sam ja sela u svoje sedlo, ceo svet se uobličio; upravo mi ovo pisanje daje moje proporcije.

1931.

Sreda, 7. januar

Glava mi nije puna najsvežije energije; ove dve nedelje mi nisu pružile pogled na brežuljke koji se prelivaju, na polja i živice – isuviše je kuća obasjanih svetlošću

⁷¹ Kraljica Viktorija.

vatre, i osvetljenih stranica, pera i mastila – prokleti moj grip. Ovde je veoma mirno – ni zvuka osim što šišti gas. O, u Rodmelu je bilo previše hladno. Smrzla sam se kao vrapčić. I napisala sam nekoliko mucavih rečenica. Malo je knjiga čije me je pisanje ovoliko interesovalo kao *Talasi*. Zato što čak i sad, na kraju, otkrivam ponešto: ništa nije glatko, nikakve sigurnosti. Vidite, mogla bih možda da napravim B.-ov monolog tako da prekine, da duboko potkopa, da pokrene prozu, kunem se, kao što se proza nikad pre ovoga nije pokrenula; od smejuljenja, brbljanja, do rapsodije. Nešto novo slije se u moj lonac svakog jutra – nešto čega ranije nije bilo. Ne može da dune jak vetar, jer ja sve vreme seckam i lepim. Sakupila sam nekoliko ideja za članke: jedan o Gosu, kritičaru, kao kozeru: kritičaru iz fotelje; jedan o pismima – jedan o kraljicama.

A ovo je istina: *Talasi* su napisani pod tako velikim pritiskom da ne mogu da uzmem i da ih pročitam između čaja i večere. Mogu da ih pišem jedno sat, od 10 do 11,30. Prekucavanje je skoro najteži deo posla. Bog neka mi je u pomoći ako će sve moje knjižice od 80.000 reči ubuduće da me staju dve godine! Ali ja ću, kao brza lađa koja se naginje na bok, umaći u neku hitriju, manju avanturu – možda u nekog drugog *Orlanda*.

Utorak, 20. januar

Ovog trenutka, dok sam se kupala, smislila sam potpuno novu knjigu ⁷² – koja je nastavak *Sopstvene sobe* – o seksualnom životu žene. Zvaće se možda *Profesije za žene* – gospode kako je uzbudljivo! Nikla je iz mog predavanja ⁷³ koje treba da održim u sredu u Pipinom udruženju. Sad na *Talase*. Hvala bogu – ali veoma sam uzbuđena.

⁷² Kasnije su iz toga postale *Tri gvinije*.

⁷³ Mislim da su to *Ovde i sada*, maj 34. - beleška V.V. sa margine rukopisa.

Petak, 23. januar

Previše sam uzbuđena, avaj, da bih nastavila rad na *Talasima*. Nastavljam da smišljam “Otvorena vrata”, ili kako god će se zvati. Didaktičan, jasan stil se sukobljava sa dramskim. Teško mi je da se vratim u Bernarda.

Četvrtak, 26. januar

Slava nebu, mogu iskreno da kažem, danas kad punim 49 godina, da sam se otesla opsesije “Otvorenih vrata” i vratila se *Talasima*. Tog trenutka videla sam kompletnu knjigu kao celinu, i sad mogu da je završim. Recimo za manje od tri nedelje. Tu stižem do 16. februara, tad nameravam, pošto uradim Gosa, ili možda jedan članak, da grubo skiciram “Otvorena vrata”, da bi bila gotova pre 1. aprila. (Uskrs je 3. aprila.) Tad ćemo, nadam se, ići na put po Italiji; vraćam se recimo 1. maja i završavam *Talase*, tako da u junu rukopis može u štampu i da knjiga izađe u septembru. To su u svakom slučaju mogući datumi. Juče u Rodmelu videli smo svraku i čuli prve prolećne ptice. Egoistično prodorno, kao muškarac. Jako sunce, šetali smo do Kaburna; kući preko Horlija. Videli smo tri muškarca kako su se potrčali iz automobila i jurili bez šešira preko polja. Videli smo na sred polja srebrnoplavi avion, naoko neoštećen, među drvećem i kravama. Jutros novine kažu da su tri čoveka poginula – kad se avion srušio na zemlju. A mi smo otišli dalje, setila sam se onog epitafa u grčkoj antologiji: kad potonuh, drugi brodovi nastavili su da plove.

Ponedeljak, 2. februar

Čini mi se da završavam *Talase*. Možda ću završiti u subotu.

Ovo je čisto autorska beleška: nikad nisam tako potpuno iscedila mozak nad nekom knjigom. Dokaz je što sam skoro nesposobna da čitam ili pišem nešto drugo. Mogu samo da se prućim kad prođe podne. O gospode, to olakšanje kad se ova nedelja

svrši a ja imam barem doživljaj da sam zaključila pisanje i da je gotovo sa ovom dugom rabotom: dovela sam viziju do kraja. Mislim da sam uradila baš ono što sam imala na umu; naravno šemu sam u velikoj meri promenila, ali imam osećaj da sam insistirala da kažem, milom ili silom, izvesne stvari koje sam imala na umu. Pomišljam da je knjiga možda previše opsesivna i da sa čitaočeve tačke gledišta može biti promašaj. Ali, nema veze, to je hrabar pokušaj. Mislim da sam se za nešto izborila. O, a sad dolazi vreme uživanja u slobodnom čarkanju – uživanje u lenjosti i bezbrižnosti. Moći ću ponovo da čitam, celim umom – nešto što nisam radila, mogu reći, tokom ova četiri meseca. Trebalo mi je 18 meseci da je napišem; pretpostavljam da nećemo moće da je objavimo pre jeseni.

Sreda, 4. februar

Obama nam je propao dan. L. mora da ide svakog dana u 10,15 na sud u svoju porotničku grupu, a stalno odlažu do sutra u 10,15. A meni je ovo prepodne, koje je trebalo da zada završni udarac *Talasima* – B. će kroz dva dana da izgovori O, Smrti – upropastila Eli koja je trebalo da dođe tačno u 9,30 ali nije došla do 11. Sada je 12,30 mi smo sedele pričajući o ovoj epohi i ženama od profesije, posle uobičajenog rituala sa stetoskopom i uzaludnog traženja uzroka moje temperature. Ako hoćemo da potrošimo 7 gvineja, možda bismo mogli da ulovimo bakteriju – ali nećemo. Moram da uzimam Bemax i – uobičajena rutina.

Kako su čudna i svojeglava ova poslednja razjarivanja *Talasa*! Trebalo je da ih završim za Uskrs.

Danas dolazi Etel⁷⁴ : U ponedeljak sam išla na njenu probu. Prostrana kuća u Portland Plejsu, sa hladnim adamsovim gipsanim ukrasima kao svadbena torta. Izlizani crveni tepisi, ravne površine premazane zagasito zelenom bojom. Proba je bila u dugačkoj prostoriji sa lučnim prozorom koji gleda na, zapravo u, druge kuće

– gvozdena stepeništa, dimnjaci, krovovi – ogoljene cigle. Vatra je tutnjala u adamsovom kaminu. Ledi L., sad kao bezoblična kobasica i gospođa Hanter ⁷⁵, umotana satenska kobasica, sede su jedna pored druge na sofi. Etel je stajala kraj klavira, uz prozor, sa ulubljenim šeširom, u džemperu i kratkoj suknji i dirigovala olovkom. Na vrh nosa joj je bila kapljica. Gđica Sadbi je pevala jednu duhovnu pesmu i ja sam posmatrala kako je tačno prošla isti ekstatični stav i nadahnuće i u sobi i u holu. Tu su bila dva mladića ili mlađa muškarca. Etelin *pince nez* klizio je sve bliže kraju njenog nosa. Povremeno je pevala, a jednom je uzela bas i proizvela je oštar pištav zvuk – ali ona sve radi tako otvoreno i direktno da u tome nema ničeg smešnog. Potpuno izgubi samosvest. Deluje sva vitalizirana, prožeta enegijom. Gura šešir s jedne strane na drugu. Krupnim koracima ritmično prede celu sobu da naglasi Elizabeti da je to grčka melodija; a onda krupnim koracima nazad. Nameštaj počinje da se miče, reče, misleći na neka natprirodna poskakivanja koja su u vezi sa bekstvom iz zatočeništva, sa prkosom ili smrću. Čini mi se da je ta muzika isuviše literarna – prenaglašena – suviše didaktična za moj ukus. Ali ja sam uvek impresionirana činjenicom da je to muzika – mislim time što je ona isprela te koherentne akorde, harmonije, melodije iz svog tako praktičnog, žestokog, đaćkog uma. Šta ako je ona velika kompozitorka? Ta fantastična ideja je za nju sasvim obična: to je struktura njenog bića. Kad diriguje, ona čuje betovenovsku muziku. Dok krupno korača i kruži oko nas koji nemi sedimo na stolicama, ona misli da je to možda najznačajniji događaj koji se sad odvija u Londonu. A možda i jeste. Ja sam gledala čudnovato osetljivo, senzibilno jevrejsko lice stare ledi L. koje podrhtava na zvuk kao leptirovi pipci. Koliko su stare Jevrejke osetljive na muziku – toliko podatne, toliko suptilne. Gđa Hanter je sedela kao voštana figura, smirena, tapacirana, sleđena, sa torbicom sa zlatnim lančićem.

⁷⁴ Etel Smit (Ethel Smyth).

⁷⁵ Sestra Etel Smit.

Subota, 7. februar

Moram za nekoliko preostalih minuta da zabeležim, hvala nebesima, kraj *Talasa*. Napisala sam reči O, Smrti pre petnaest minuta, nanizavši deset stranica, sa nekim trenucima intenziteta i opijenosti, da je izgledalo da se spotičem za sopstvenim glasom, ili za nekim ko naglas govori (kao kad sam bila luda). Skoro sam se uplašila, setivši se glasova koji su nekad leteli preda mnom. U svakom slučaju, završeno je. Sedim ovih 15 minuta u slavi, miru i sa nešto suza misleći na Tobija i da li bih na prvoj stranici mogla da napišem Džulijan Tobi Stiven 1881-1906. Mislim da ne. Kako je fizički taj osećaj trijumfa i olakšanja! Bilo dobro ili loše, završeno je. I sa sigurnošću sam osetila na kraju, da je knjiga ne samo završena, već zaokružena, potpuna; da je stvar izrečena – koliko užurbano, koliko fragmentarno ne znam; ali mislim da sam uhvatila to peraje na ogromnoj površini vode, koje mi se ukazalo preko močvara, sa mog prozora u Rodmelu kad sam se bližila kraju *Izleta na svetionik*.

U poslednjoj fazi me interesuju sloboda i smelost sa kojima je moja imaginacija kupila, koristila i odbacivala sve slike, simbole koje sam pripremila. Sigurna sam da je to pravi način kako se oni koriste – ne u zadatim oblicima, kao što sam prvo pokušala, koherentno, već jednostavno kao slike; nikad ih ne teraš da imaju funkciju, samo sugerišiš. Zato se nadam da sam sačuvala zvuk mora i ptica, da su zora i bašta ostali podsvesno prisutni, podzemno obavljajući svoj posao.

Subota, 28. mart

Arnold Benet je sinoć umro i to me je rastužilo više nego što sam očekivala. Drag, autentičan čovek. Sa govornom manom, pomalo trapav u životu; dobronameran, misaon čovek; ljubazan; neuglađen; i zna da je neuglađen; nejasno je lutao i tragao za nečim drugim. Prezasićen uspehom, ranjenih osećanja; lakom; debelih usana;

neizdrživo prozaičan; prilično dostojanstven; obuzet pisanjem; ali uvek prevaren; opčinjen sjajem i uspehom; ali naivan. Stari gnjavator; egoist; isuviše izložen na milost i nemilost životu s obzirom na svoje sposobnosti. Sitnotrgovački pogled na književnost; ipak sa rudimentima literature. Utopljen u salo i blagostanje, sa željom za odvratnim ampir nameštajem; senzibilan. Neka stvarna moć razumevanja, i divovska moć upijanja. To su teme o kojima na mahove jutros mislim dok pišem za novine. Sećam se njegove rešenosti da piše 1.000 reči dnevno; i kako je one večeri otkaskao da to obavi i osećam neku žalost što više neće sesti i početi metodično da ispunjava određeni broj stranica svojim kao radničkim, lepim ali tupim rukopisom. Čudno kako žališ zbog nestanka nekog ko je delovao, kako ja to kažem autentično; nekog ko je imao neposredan kontakt sa životom – jer on me je grdio; a ja bih ipak više volela da me i dalje grdi i da ja grdim njega. Otišao je jedan element iz života – čak i mog. Ja, koja sam toliko udaljena. To je ono do čega je čoveku stalo.⁷⁶

Subota, 11. april

Toliko sam umorna od ispravljanja sopstvenog rukopisa – ovih 8 članaka – ali čini mi se da sam ipak naučila da radim u slojevima, ne na pojedinostima. Mislim da je pisanje dosta slobodno; meni odbojnost prema popravkama stvara mučninu. Ono natrpavanje pa isecanje. A traže mi članke i članke. Doveka bih mogla da pišem članke.

Ali nemam pero – staviću samo znak. A i nemam mnogo da kažem, u stvari imam isuviše, a nisam raspoložena.

⁷⁶ U dnevniku Arnolda Beneta iz 1930. postoji beleška u kojoj on kaže da je bio na zabavi gde je i V.V. bila gošća i dodaje „Virdžinija je u redu; drugi gosti su zadržavali dah da bi mogli da nas slušaju”.

Sreda, 13. maj

Osim ako ovde ne zapišem nekoliko rečenica s vremena na vreme, ja ću, kako kažu, zaboraviti da koristim pero. Sad sam zauzeta kucanjem, od početka do kraja, 332 stranice te vrlo zgusnute knjige *Talasi*. Uradim 7 ili 8 dnevno, što znači da mogu da se nadam da ću je imati celu otprilike 16. juna. To traži izvesnu odlučnost; ali ne vidim drugi način da uradim sve ispravke, da sačuvam ritam i tempo, da spojim, da razvijem i obavim sve druge završne procese. To je kao kad zamahuješ peko celog platna mokrom četkom.

Subota, 30. maj

Ne, upravo sam rekla, pošto je 12,45 ne mogu više da pišem, zaista ne mogu. Prepisujem poglavlje o smrti; dva puta sam ga iznova pisala. Vratću se još jednom na njega i završiću ga, nadam se, po podne. Ali kako ono namotava tvrdo klupče mišića u mom mozgu! Ovo je najkoncentrisaniji posao koji sam ikad uradila – o, olakšanje kad se završi.⁷⁷ Ali je i najzanimljiviji.

Utorak, 23. jun

Juče, 22. juna, kad, čini mi se, dani počinju da se skraćuju, završila sam prekucavanje *Talasa*. Nisu završeni – o, bože, ne. Sad treba da radim korekturu prekucanog teksta. Ovaj posao sam počela 5. maja i niko ne može da kaže da sam ovaj put bila brza i nemarna; ali ne sumnjam da ima bezbroj propusta i aljkavosti.

Utorak, 7. jul

O, tražim olakšanje od ovog neprestanog popravljavanja (radim međuigre), da nekoliko reči napišem nepažljivo. Još bolje, da ništa da pišem, da lutam po brežuljcima, da me vetar nosi kao čičak, tako neodgovorna. I da pobegnem od ovog

⁷⁷ str. 162, znači polovina za 26 dana. Završiću se nadam se do 1. jula. – beleška V.V. sa margien rukopisa.

tvrdog čvora u koji mi je mozak tako čvrsto uvezan – mislim na *Talase*. Tako se osećam u pola jedan u utorak, 7. jula – lep dan, čini mi se – i sve je, ta otrcana fraza mi proleće kroz um, oko nas prijatno za oko.

Utorak, 14. jul

Tačno je podne 14. jula – ulazio je Bob⁷⁸ da me zamoli da potpišem papir za Palmerovu penziju. Bob priča ... uglavnom o svojoj novoj kući, lavaboima, sme li ipak sa svećom da legne da spava. Besi se danas useljava; on odlazi u Italiju na mesec dana; da li bih poslala primerak moje nove knjige grofu Moiri, svi Italijani su grofovi, jednom je vodio četiri grofa po Kembridžu; Palmer ... i tako dalje. Premeštao se s noge na nogu, skidao i opet stavljao šešir, kretao ka vratima i vraćao se.

Htela sam da kažem da sam upravo korigovala scenu u Hempton Kortu. (Ovo je konačna korekcija, molim te, bože!)

Moj račun sa *Talasima* čini mi se da je ovakav:

Počela sam ih, ozbiljno, oko 10. septembra 1929.

Završila sam prvu verziju 10. aprila 1930.

Počela sam drugu verziju 1. maja 1930.

Završila sam drugu verziju 7. februara 1931.

Počela sam da ispravljam drugu verziju 1. maja 1931, završila 22. juna 1931.

Počela sam da korigujem kucani tekst 25. juna 1931.

Završiću, nadam se, 18. jula 1931.

Zatim ostaje samo korektura štamparskih otisaka.

⁷⁸ R. C. Trevelijan

Petak, 17. jul

Da, mislim da mogu da kažem da sam danas pre podne završila; to će reći da sam još jednom, 18-ti put, prepisala uvodne rečenice. L. će pročitati sutra i ja ću otvoriti ovu svesku da zabeležim njegovu presudu. Moje mišljenje – o bože – to je teška knjiga. Ne znam da sam ikad bila tako napeta. I nervozna sam, priznajem, u vezi L. Više nego obično, zato što će biti pošten. A ovo je možda promašaj. A ja više ne mogu. Sklona sam da mislim da je ona dobra ali nekoherentna, nije prevrela i zgusnula se, sva je u trzajima. U svakom slučaju je izrađena, kompaktna. U svakom slučaju pogodila sam svoju viziju – ako je nisam uhvatila, bar sam zamahnula u pravom smeru. Ali nervozna sam. Možda će opšti utisak biti da je to malo izafektirana knjiga. Bog zna. Kao što rekoh, a ponavljam da bih pojačala taj prilično nelagodan lagani teret na srcu, nervozna sam šta će L. da kaže, kad izađe, recimo sutra uveče ili u nedelju ujutru, uđe u moju baštensku sobu noseći rukopis, sedne i počne, “Dakle!”

Nedelja, 19. jul

“To je remek delo”, rekao je L. kad je ušao jutros u moju kućicu. “Tvoja najbolja knjiga.” Zabeležiću to i dodajem da mu se čini da je prvih 100 stranica izuzetno teško i pitanje je dokle će jedan običan čitalac moći da prati. Ali gospode! kakvo olakšanje! Izjurila sam na kišu da napravim mali krug do Rat Farme, kličući, i skoro sam se pomirila sa činjenicom da se na padini blizu Nortiza pravi kozija farma na kojoj će se graditi kuća.

Ponedeljak, 10. avgust

Sada – 10,45 – pročitala sam prvo poglavlje *Talasa* i nisam pravila nikakve izmene, osim 2 reči i 3 zareza. Da, u svakom slučaju, precizno je i jasno. Dopada mi se. I vidim da ću bar jednom poslati otiske po kojima sam par puta mahnula olovkom.

Krv mi navire: čini mi se da “preskačem prepone... pitali smo Rejmonda. Probijam se kroz more, uprkos glavobolji, uprkos gorčini. Možda ću dobiti i /nečitko/”
Sad ću malo da pišem Flaša.

Subota, 15. avgust

Prilično sam uzbuđena – čitam š tamparske otiske. Mogu da pročitam samo po nekoliko stranica. Tako je bilo i kad sam pisala i bog zna kakvo dejstvo ima ta ekstatična knjiga.

Nedelja, 16. avgust

Tebalo bi zaista da se izvinim ovoj svesci što je koristim ovako da ispišem svoju besciljnost. Korigujem otiske – poslednje poglavlje danas pre podne – i vidim da treba da stanem posle pola sata i da pustim um da se rasprši posle tih trenutaka koncentracije. Ne mogu da pišem Flašovu biografiju jer je ritam pogrešan. Čini mi se da su *Talasi* ipak napeti i zgusnuti, kad mi tako cede mozak. A šta će kritičari da kažu? A moji prijatelji? Oni, naravno, ne mogu da kažu nešto sasvim novo.

Ponedeljak, 17. avgust

Eto, tek je prošlo 12,30, napravila sam poslednje ispravke u *Talasima* završila otiske i oni sutra idu – i mislim da ih nikad, nikad više neću videti.

Utorak, 22. septembar

A gospođica Holtbi kaže “To je poema, svakako potpunija od bilo koje vaše knjige. Retke suptilnosti. Možda ima dublji uvid u ljudsku dušu od *Izleta na svetionik...*”, iako prepisujem ovu rečenicu, sa grafikona moje temperature, bože, što bih ja rekla, temperatura je bila smrtno niska prošle nedelje, a zatim grozničavo visoka, a sad se ne diže: normalna je. Nadam se da sam bezbedna; mislim da sad kritike mogu samo da se ponavljaju. A ja sam toliko toga zaboravila. Želim da mi kažu da ja

knjiga čvrsta i da ima nekog smisla. Šta ona znači, sama neću znati dok ne napišem drugu knjigu. Ja sam divlji zec, daleko ispred lovačkih pasa, mojih kritičara.

Tevistok Skver 52

Ponedeljak, 5. oktobar

Hoću da kažem kako sva drhtim od zadovoljstva – ne mogu da nastavim *Pismo* – jer je Harold Nikolson telefonirao, da kaže da su *Talasi* remek delo. A ha – onda to nije sve bilo uzalud. Hoću da kažam da ta moja vizija ima neko snažno dejstvo na druge umove. Sad jednu cigaretu, a onda nazad na trezvenu kompoziciju.

Dakle, da nastavim ovaj egoistični dnevnik: nisam strašno uzbuđena; ne; za dužinu ruke više nego inače; sva ova priča, *Talasi* su, ako ništa drugo, avantura u koju dalje idem sama. Taj dragi stari *Lit.Sapl*, koji žmirka i široko se smeši i ponaša pokroviteljski. Jedan dugačak i za *Tajms* dosta otvoren prikaz – ne uzbuđuje me mnogo. Ni Harold u *Ekšnu*. Da, do izvesne mere. Bila bih nesrećna da su me ukorili, ali bože, kako sam se udaljila od toga. Iscrpljeni smo i od ljudi i od pakovanja knjiga. Pitam se da li je dobro osećati takvu uzdržanost – to jest, da *Talasi* nisu to što oni kažu. Čudno, što oni (*Tajms*) hvale moje likove, kad sam ja mislila da nema nijednog. Ali ja sam iscrpljena; želim moju močvaru, moj brežuljak, mirnu šetnju po mojoj zračnoj spavaćoj sobi. Večeras je radio emisija. Sutra idemo u Rodmel. Sledeće nedelje ću morati da izdržim onaj metež.

Petak, 9. oktobar

Ova nečitljiva knjiga zapravo se bolje “prima” od bilo koje. Beleška u *Tajmsu* je objavljena na vreme – prvi put mi je to omogućeno. I prodaje se – koliko je to neočekivano, koliko je čudno što ljudi mogu da čitaju tu tešku zahtevnu stvar!

Subota, 17. oktobar

Još beležaka o *Talasima*. Prodaja, u ova poslednja tri dana je pala na oko 50. Pošto je snažno planula, prodavali smo 500 za jedan dan, šibljje je zgaslo, kao što sam predviđala. (Nisam mislila da ćemo prodati više od 3.000.) Dogodilo se to da čitaoci ne mogu da se probiju kroz knjigu i vraćaju primerke bibliotekama. Tako, predviđam, sad će curkati dok ne prodamo 6.000 primeraka, a onda će se skoro ugasiti, iako ne potpuno. Citirajući bez taštine gotove fraze, mogu reći da je bila primljena sa aplauzom. Cela unutrašnjost čitala je oduševljeno. Ja sam na neki način, kako bi M. rekao, prilično dirnuta. Nepoznati provincijski kritičari kažu skoro u isti glas, ovom prilikom gospođa Vulf daje svoje najbolje delo; knjiga ne može biti popularna; ali mi je poštujemo što je to uradila; i smatraju da su *Talasi* izuzetno uzbudljivi. U opasnosti sam, zaista, da postanem naša vodeća romansijerka, i to ne samo kod ljudi prefinjenog ukusa.

Ponedeljak, 16. novembar

Pričiniću sebi zadovoljstvo – hoću li? – prepisivanjem nakoliko rečenica iz pisma koje mi je samoinicijativno uputio Morgan povodom *Talasa*:

“Verovatno ću ti opet pisati kad ponovo pročitam *Talase*. Pogledao sam knjigu i pričao o njoj na Kembridžu. Teško je izraziti se o delu za koje osećaš da je jako važno, ali ja sam nad knjigom imao onu vrstu uzbuđenja koje potiče iz verovanja da sam se sreo sa delom koje je klasik.”

Usuđujem se da kažem da mi je ovo pružilo bitnije zadovoljstvo od svih pisama koje sam dobila povodom bilo koje knjige. Da, mislim da je tako zato što dolazi od Morgana. Pre svega, jer mi daje razlog da mislim da će biti dobro da nastavim ovom veoma samotnom stazom. Hoću da kažem, danas sam u Sitiju razmišljala o još jednoj knjizi – o vlasnicima dućana i krčmi, sa scenama iz običnog života. I odobrila sam tu skicu prema Morganovom sudu. Dadi se isto slaže. O, da, između

50-e i 60-e napisaću neke sasvim izuzetne knjige, ako poživim. Hoću da kažem, čini mi se da sam konačno spremna da otelotvorim tačno one oblike koji su sadržani u mom mozgu. Koliki trud da bi se stiglo do ovog početka – ako su *Talasi* moje prvo delo u sopstvenom stilu! Da se zabeleži, kao kuriozitet moje književne istorije: uporno izbegavam susret sa Rodžerom i Litonom; sumnjam da im se *Talasi* dopadaju.

Radim veoma marljivo – na svoj način, da doteram dva dugačka č lanka o elizabetanskom dobu i da ih stavim na početak novog *Običnog čitaoca*. Zatim treba da prođem dugačak spisak tih članaka. U podsvesti osećam da mogu da smislim novi kritički metod; nešto mnogo manje kruto i formalno od ovih članaka za *Tajms*. Ali u ovoj knjizi moram da se držim starog stila. A kako bih, pitam se, to mogla da uradim? Mora da postoji neki jednostavniji, suptilniji, prisniji način pisanja o knjigama, kao i o ljudima, kad bih mogla da ga pronađem. (*Talasi* su se prodali u više od 7.000 primeraka.)

1932.

Sreda, 13. januar

O, ali, uvek tako kažem izvinjavajući se sama sebi, ovo nije prvi dan u godini. Trinaesti je, a ja sam klonula, u jednoj od onih oseka u životu kad ne mogu da izvučem nijednu reč na zid. Časna reč, *Talasi* su iz mene toliko izvukli da još osećam napor.

Možemo li da računamo na sledećih 20 godina? 25-og ću imati pedeset godina, u ponedeljak. Ponekad osećam da sam živela već 250 godina, a ponekad da sam još

uvek najmlađa osoba u ovom autobusu. (Nesa kaže da kad seda, još uvek to pomisli.) Želim da napišem još četiri romana: *Talase*, hoću da kažem; i *Kucanje na vratima*; i da prođem kroz englesku književnost kao kroz sir, ili kao neki marljivi insekt koji grize svoj put od knjige do knjige, od Čosera do Lorensa. Imajući u vidu sporost, i kako postajem sve sporija, teža, manje tolerantna prema skakanju i žurbi, to je program koji treba da traje tokom mojih sledećih 20 godina, ako ih budem imala.

Nedelja, 31. januar

Pošto sam upravo završila, rekla bih, konačnu verziju mojih *Pisama mladom pesniku*, kako zovem taj tekst, mogu da dam sebi trenutak slobode. Iz ciničnog tona ove rečenice vidim da moja konačnost nije sigurna. Pisanje postaje sve teže. Stvari koje sam na brzinu skicirala sad sabijam i preformulišem. I iz razloga u koje ne moram ovde da ulazim, želim da neko vreme ove stranice koristim za dijalog.

Ponedeljak, 8. februar

Zašto sam uopšte rekla da ću izdati još jedan tom *Običnog čitaoca*? Trebaće mi nedelje i meseci. Ipak će godina provedena u iščitavanju engleske književnosti – osim skretanja u Grčku i Rusiju – bez sumnje činiti dobro mom proznom mozgu. U svakom slučaju pružiće mu odmor. Jednog dana, u jurišu, proza će provaliti unutra. Ove opaske sam pribeležila na kraju dugog prepodnevnog rada na Donu, koji ću morati da ponovim, a da li je vredno truda? Budim se noću sa osećajem da sam u praznoj sali. Liton mrtav i te fabričke zgrade. Kakva je svrha – života – kad ne radim – on iznenada postaje tanak, indiferentan. Liton je mrtav, a nema ničeg da to definitivno obeleži. A o njemu pišu loše članke.

Četvrtak, 11. februar

Um mi je naštimovan na *Kucanje na vratima*⁷⁹ (kako se zove?), zahvaljujući knjizi *Vels o ženama* – kako će žena u svetu budućnosti morati da bude podređena i dekorativna, jer se za deset godina probe nije dokazala.

Utorak, 16. februar

Upravo sam “završila” – ironično stavljam navodnike – mog Dona, veliki, ali čini mi se dobronameran posao. Treptim i žudim da pišem – kako bi se zvalo? – “Takvi su muškarci” – ne, to je isuviše očigledno feministički. Zatim nastavak, za koji sam skupila dovoljno baruta da dignem u vazduh katedralu Svetog Pavla. Treba da ima četiri slike. Moram da nastavim *Običnog čitaoca* – da bih dokazala svoja uverenja.

Utorak, 17. maj

Šta je pravi stav prema kritici? Šta ja treba da osećam i kažem kad gđica B. u *Skrutiniju* posveti članak napadu na mene? Ona je mlada, iz Kembridža, revnosna. I kaže da sam veoma loš pisac. Mislim da je pravi način da konstatujem srž onoga što je rečeno – a sa čim se ja ne slažem – a onda da iskoristim mali skok energije koji daje opozicija, da sama postanem snažnija. Možda je tačno da će moja reputacija početi sad da opada. Ismevaće me i pokazivati prstom na mene. Kako da se držim – jasno je da su Arnold Benet i Vels kritiku mlađih od sebe primili na pogrešan način. Pravi način nije da to uzmeš za zlo; niti da budeš strpljiv, hrišćanin, ni ponizan. Naravno, sa mojom čudnom mešavinom ekstremne naglosti i skromnosti (da se grubo analiziram) ja se veoma brzo oporavljam od pohvale i ukora. Ali želim da nađem svoj stav. Najvažnije je da ne misliš mnogo o sebi. Da iskreno ispitaš optužbu; ali bez panike, bez mnogo uznemiravanja. Ni u kom

⁷⁹ Kasnije su iz toga postale *Tri gvineje*.

slučaju se ne treba svetiti niti razmišljati previše. Trn sam izvadila – možda isuviše lako.

Sreda, 25. maj

“Završila” sam *Dejvida Koperfilda* i pitam se zar ne bih mogla da pobegnem u neku prijatniju atmosferu? Zar ne bih mogla da se razgalim, da se balzamujem i da postanem jedno osećajno živo biće? Gospode kako patim! Kako imam strašnu sposobnost da intenzivno osećam – otkad smo se vratili, smotana sam u klupče; ne mogu da uhvatim korak; ne mogu da nateram stvari da igraju; osećam se grozno rezervisana; vidim mladost; osećam starost; ne, nije baš to. Pitam se kako izdržati još otprilike godinu dana. Mislim, ljudi ipak žive; ne mogu da zamislim šta se dešava iza lica. Sve je tvrda površina; ja sam samo organ koji prima udarce, jedan za drugim. Užas tvrdih, rumenih, lica na jučerašnjoj izložbi cveća. Šuplja besmislenost sveg tog postojanja. Mržnja prema sopstvenoj gluposti i neodlučnosti; staro dolapsko osećanje da ideš dalje, dalje, dalje, bez ikakvog razloga. Litonova smrt, smrt Karingtonove. Čežnja da razgovaram s njim. Sve je to odsečeno, otišlo: ... Žene: moja knjiga o profesijama. Da li ću da pišem novi roman. Prezir zbog toga što mi nedostaje intelektualna moć. Čitam Velsa bez razumevanja... društvo; kupovina odeće; Rodmel upropašćen. Cela Engleska upropašćena. Strah u noći da je sve generalno pogrešno u univerzumu. Kupovina odeće. Kako mrzim Bond Strit i trošenje novca na odeću. Najgora od svega je ta potištena praznina. I oči me bole. I ruka mi drhti. Jedna Lenardova uzečica pada mi na pamet u ovo doba potpune ispraznosti i dosade. “Stvari su nekako pošle naopako.” To je bilo one noći kad se K. ubila. Hodali smo po toj tihoj tužnoj ulici sa skelama. Videla sam sve to nasilje i besmisao u vazduhu. Nas male, napolju metež. Nešto užasno. Besmisao – hoću li od toga napraviti knjigu? To bi bio način da opet uvedem red i brzinu u svoj svet.

Četvrtak, 26. maj

Danas je iznenada spala težina sa moje glave i mogu da mislim, rezonujem, da se držim jedne stvari i koncentrišem. Možda je to početak još jedne klice. Možda za ovo treba da zahvalim sinoćnjem razgovoru sa L. Pokušala sam da analiziram svoju depresiju. Kako mi je mozak izmoren sukobom dva tipa mišljenja, kritičkog i kreativnog; kako me muči razdor i kako nema izvesnosti. Jutros se unutrašnjost moje glave oseća smirena i glatka, nije više napeta i zbrkana.

Utorak, 28. jun

Upravo sam “završila De Kvinsija”. Tako pokušavam da idem u korak sa danima i da isporučim drugi tom *Običnog čitaoca* poslednjeg dana juna, a obeshrabrim se kad vidim da je to četvrtak. Tako sam provela prošlo leto mučeći se sa *Talasima*. Ovo je daleko manje oštro. Ipak plamti, zanesvešćuje ta vrešina. Kraljevski, carski, to su reči kojima petljam po Skveru. Juče je bila takva vrućina – takva vrućina kad je došao princ Mirski sa svojom rečitom ruskom damom. Hoću da kažem da je puna temperamenta, ima slobodne slovenske pokrete, ali Mirskom se zavezao jezik. Zine i pregrize svoju opasku na komade. Ima žute pogrešno razmeštene zube. Bora čelo. Očajanje, patnja, ostavili su jak trag na njegovom licu. Živi u Engleskoj, po pansionima već 12 godina; sada se vraća u Rusiju “zauvek”. Mislila sam dok sam gledala kako mu se oči pale i gase – uskoro će ti metak prosvirati kroz glavu. To je jedan od rezultata rata: ovaj čovek ulovljen u stupicu. Ali to nam nije podmazalo čajanku.

Sreda, 29. jun

Kadgod sisam pero, usne su mi umazane mastilom. A nemam mastila da napunim mastionicu. Sad je 12,10 i ja sam upravo završila Hardija; dajem sebi obećanje da će *O.č.* konačno biti gotov sledeće srede. A danas je nedelja. Sinoć u 10 prošao je

cepelin, tračak svetla mu je visio iz pupka. To me je utešilo jer nisam išla na poslednje večer baleta. Sad sam raščistila sto koji Džon može da koristi dok ja nisam tu. I sad ću da navalim na K. Roseti. Ali, gospode, kako se čovek umori od sopstvenog pisanja.

Danas je sreda a *O.č.*, priznajem, još nije sasvim završen. Ali pak morala sam ponovo da napišem ceo poslednji članak, za koji sam mislili da je tako dobar. Zadugo neću skupljati novu hrpu članaka.

Ponedeljak, 11. jul

Uzeću novo pero i otvoriti novu stranicu da pribeležim tu činjenicu koja je sada činjenica, da sam navukla zelenu gumicu oko *Običnog čitaoca*, drugi tom, i evo ga, u 10 do jedan, leži spreman da ga nosim gore. Ne osećam se ponosno, osećam samo da je završeno jedno okapanje. A ipak rekla bih da je to za čitanje dosta lepa knjiga – ipak sumnjam da ću pisati nešto slično. Moram da nađem preči put do knjige. Ali hvala bogu, ne sada. Sada idem na odmor. To jest, šta ću sutra da pišem? Mogu da sedim i da mislim.

Sreda, 13. jul

Ne žurim da napišem dobar roman. Tako treba pisati. Mozgam, kao i obično, kako da unapredim svoju sudbinu i počecu danas popodne, šetnjom u Ridžents Parku, sama. Hoću da kažem, zašto čovek radi bilo šta što ne želi – na primer kupuje šešir ili čita knjigu. Stari Džozef Rajt i stara Lizi Rajt su ljudi koje poštujem. Stvarno se nadam da će drugi tom stići danas. On je priređivao dijalekatske rečnike: bio je dečko iz sirotišta – njegova majka je radila po kućama. Oženio se gđicom Leom, sveštenikovom kćerkom. Upravo sam sa poštovanjem pročitala njihova ljubavna pisma. A on kaže: “Uvek zadovolji sebe – onda si u svakom slučaju srećna osoba.” A ona kaže neka detalji budu delovi celine – daj prave razmere – razmišljajući o

braku sa Džoom. Čudno kako se retko sreću ljudi koji kažu stvari koje smo sami mogli reći. Njihov stav prema životu veoma je nalik našem. Džo, jedan veoma krupan, snažan čovek – “Ja sam u neku ruku jedinstven”, kaže. “Moramo da ostavimo potomstvu neko svedočanstvo o Džou i Lizi.” Doveo je svoju staru majku u Oksford. Ona je mislila da će *Ol Souls* postati dobro preduzeće. Imao je šaku, udarao je dečake. To je bilo njegovo shvatanje obrazovanja. Šta je to? Ponekad bih volela da i sama mnogo znam. O zvucima i dijalektima. Ipak, kakva korist od toga? Hoću da kažem, ako imaš takav um zašto da ne stvoriš nešto *lepo*? Da, ali trijumf obrazovanja je što ono stvara nešto zauvek solidno. Sada su svi saznali za dijalekte, zahvaljujući njegovom rečniku. On je guba, snažna varijanta Sidnija Veba i Voltera Lifa – nabijen, kosmat, smešniji i silovitiji od obojice. Mogao je da radi cele noći, umije se i radi celog sledećeg dana. Gđica Vajsi, Touvijeva devojka, ih je spojila – naterala je Lizi da se ostavi aranžiranja cveća u parohiji i da ode u Oksford. Ona, karakterna žena, nije htela da prihvati Džoovu ponudu za posao jer se kod njega osećala kao medved na lancu. Ali udala se za njega. Izgubili su se u šumi, 1896, po Virdžiniji Voter. Seli su na zemlju i proveli jedan sat u velikoj patnji, posle čega je ona pristala da se uda za njega – popeli su se u pekarska kola i odvezli se nazad kod gđice Vajsi. Očaravajuća priča. Džo je znao sve o posluži. Džo je sam naučio da čita sa 14 godina. Podučavao je mlinarske momke u spavaonici za 2d nedeljno. Navodno je bio osoran, ali vrlo osetljiv čovek. Evo, to je svedočanstvo Džou i Lizi da sam razmišljala kako bih volela da ih vidim – sad bih volela da joj pišem. Fino lice sa krupnim svetlim očima. Da, ali šta se dešava u drugom tomu?

RODMEL

Petak, 5. avgust

Juče je L. došao u moju sobu u vreme doručka i rekao “Goldi⁸⁰ je umro.” Nisam ga nikad dobro upoznala ali sam sa onim vernim prijateljima sa Kembridža delila zajedničko osećanje prema njemu i tako mu se približila. Bila sam, naravno, zadovoljna onim što je napisao o *Talasima*. Imam čudno osećanje da je sve naše bitisanje sada u sred neke ogromne operacije; osećanje o veličanstvenosti tog poduhvata – života; o tome da sam sposobna da umrem; da me neizmernost okružuje. Ne, ne mogu to da uhvatim – ostaviću ga da prevri u “jedan roman”, bez sumnje. (Tako se začne i iz toga se zgušnjava knjiga.) Cele noći smo L. i ja opet pričali o smrti. Po drugi put ove godine. Kako smo možda nalik crvima koje je zgazio auto. Šta crv zna o automobilu – o tome kako je napravljen? Možda postoji neki smisao. Ako postoji, mi ovako kao ljudska bića, ne možemo da ga dokučimo. Goldi je imao nekakvo mističko uverenje.

Bili smo na trkama u Luisu i videli debelu damu u crnom, čije se telo presipalo preko lovačkog sedla na kojem je njen teret bio jako nebezbedno raspoređen. Videli smo rulju sportskog društva postrojenu u svojim automobilima, sa pomoćnim sedištima nabrekli od izletničkih korpi, čuli smo štektanje kladioničara. Na sekundu su promakli kraj nas šibani prenapregnuti konji sa jahačima crvenih lica. Kakvu su oni buku pravili – kakav osećaj tvrdog i zategnutog mišića – a iza brežuljka je ovaj vetrovit, sunčani dan izgledao divalj i dalek. Mogla sam da zamislim nekultivisanu zemlju kao nekad.

Sreda, 17. avgust

Čini mi se da sam popravila *O.č.*, jer više ne mogu da popravljam. Imam još nekoliko minuta odmora pre no što L.-u odnesem šifove. Da li da opišem kako sam se opet onesvestila? To jest, galopirajuća kopita podivljajala su mi u glavi, prošlog četvrtka uveče, dok sam sedela na terasi sa L. Kako je sveže posle one vrućine!

⁸⁰ Dž. Louz Dickinson (G. Lowes Dickinson).

rekoh. Posmatrali smo kako se brežuljci povlače u finu tamu pošto su ceo dan gorele kao masivni smaragd. Sad su bile prekrivene finim mekim velom. Bela sova je nadletala loveći miša u močvari. Onda mi je srce poskočilo. I stalo. Pa opet poskočilo. I ja osetih onu čudnu gorčinu u dnu grla. Puls mi je skočio u glavu i tukao, tukao sve divljije i brže. Onesvestiću se, rekoh, skliznuh sa stolice i legoh u travu. O, ne, nisam bila besvesna. Bila sam živa, ali u vlasti te borbene zaprege u glavi: u galopu, sa šibanjem. Mislila sam da će mi nešto prsnuti u mozgu ako se to nastavi. Polako se prigušivalo. Sabrah se i oteturah, sa beskrajnim naporom i uzburjanošću, zaista se sad onesvestivši, gledajući vrt kako se bolno produžava i izvrće, nazad, nazad, nazad – delovalo je kao da jako dugo traje – mogu li da se odvučem do kuće? Stigla sam do svoje sobe i pala na krevet. Zatim bol, kao od porođaja, a onda je i to polako utihnulo; ležala sam nadzirući, kao treptavo svetlo, kao vrlo zabrinuta majka, rastrojene, iscepkane fragmente moga tela. Vrlo bolno i neprijatno iskustvo.

Subota, 20. avgust

Čudan dan juče u Londonu. Rekoh sebi, stojeći kraj L.-ovog prozora. Gledaj ovaj trenutak, jer tako toplo nije bilo 21 godinu. Strujao je vruć vazduh kao kad prođem iznad kuhinje, kad iz radne sobe idem u štampariju. Napolju devojke i momci u belom leže na kvadratnoj travi. Toliko je vruće da nismo mogli da sedimo u dnevnoj sobi. L. je donosio i prinosio i jedva mi je dozvolio da uz stepenice odnesem sopstveno telo. Kad smo se vraćali, zatvorili smo auto a spustili vetrobran – tako da smo sedeli na vrućem grubom vetru koji je, kad smo stigli do uzanih puteva i šuma postao prekrasno prohladan i zelen. Najhladnije mesto je prednje sedište automobila koji ide 40 ili 50 milja bez vetrobrana. Danas, u 12,30 podigao se vetar, spustili su se oblaci. Sad, u 3,45 skoro je normalan topao letnji dan. Ova

vrućina je trajala 10 dana. Ubrzo posle nesvestice glava je počela da mi bruji, ili mi se čini. Mislim pomalo na iznenadnu smrt i pomišljam, pa, idi, jedi, pij, smeji se i hrani ribe. Čudno – gluposti koje ljudi pripisuju smrti – želja koju čovek ima da je umanji i da ga zatekne, kao što je Montenj rekao, dok se smeje sa devojkama i drugovima. A L. obeležava kočicama bazen za kišnicu, a ja idem unutra da me fotografišu. Još tri knjige se pojavljuju o gđi Vulf – što me opominje da pribeležim ponekad nešto o mom radu.

Veoma dobro je ovo leto, uz svu moju stidljivost i zaziranje, jutrošnje treperenje. Divno sam smirena, lagana, moćna. Verujem da od sada želim za sebe tu humaniju egzistenciju – da se bezbrižno protegnem među svojim prijateljima – da osećam širinu i zabavnost ljudskog života, da se ne naprežem da odmah pravim šemu, neka bude suptilna, pustiću sok običnih stvari, razgovor, lik, da curi kroz mene, mirno, bez ičije volje, pre nego što kažem stoj i izvadim pero. Da, moje stvari sad počinju da teku glatko, nije mi više napet svaki nerv. Juče smo odneli šljive staroj gđi Grej. Ona se smanjila i sedi na tvrdoj stolici u ćošku. Vrata se otvaraju. Trza se i drhti. Divlje bezizražajno zuri kao starci. L. se dopao njen očaj: “Uspužem se u krevet sa željom da svane i ispužem iz njega sa željom da se smrkne. Ja sam neuka starica – ne umem da čitam i pišem. Ali se molim bogu svake noći da me uzme – o, da odem da se odmorim. Niko ne zna koje ja bolove podnosim. Pipnite mi leđa”, i ona počne da petlja oko zihernadle. Pipnuh. “Tvrda sam kao kamen, puna sam vode i noge isto. Svuče čarape. Vodena bolest. Meni je devedeset dve godine, moja braća i sestre su mrtvi, ćerka mi je mrtva, muž mi je mrtav...” Ponavljala je svoj jad, spisak bolesti, ništa drugo nije mogla da vidi. Mogla je samo da počne ispočetka. Poljubila mi je ruku zahvaljući nam za naših pola kilograma šljiva. To radimo sa svojim životom – nema čitanja ili pisanja – lekari je drže u životu pomoću..... /nečitko/, dok ona želi da umre. Ljudska dovitljivost u mučenju je veoma velika.

LONDON

Nedelja, 2. oktobar

Da, dopustiću sebi novo perće. Čudno kako povratak ovde remeti moje spisateljsko raspoloženje. Još čudnije je koliko sam opsednuta osećanjem da sam tek sada, u 50-oj godini, uravnotežena da skoro slobodno gađam pravo ispred sebe i da ne skrećem strele ma kakve da su. Tako da me sav taj trepet nedeljnih novina uopšte ne interesuje. To su promene duše. Ne verujem u starenje. Verujem u stalno menjanje svog položaja prema suncu. Odatle moj optimizam. I da bih se sad pri čistoj svesti i zdravoj pameti promenila, želim da se otarasim ove labave životne besciljnosti: ljudi, kritike, slave; sve te sjajne krljušti; da se povučem i koncentrišem. Neću da jurim okolo, bar još ne, kupujući odeću, viđajući se sa ljudima. Idemo sutra za Lester, na konferenciju Laburističke partije. Onda se vraćamo u groznicu objavljivanja. Od *O.č* ni najmanje ne drhtim. Ni od knjige Winifred Holtby⁸¹. Interesuje me da za trenutak osmotrim šta se dešava ne želeći da učestvujem u tome – dobro stanje uma kad je čovek svestan moći. Još nešto, sad me podupiru brežuljci: priroda, selo. Kako smo srećni L. i ja u Rodmelu. Kako je to slobodan život – jurimo 30 ili 40 milja; ulazimo kad i kako nam se dopada; spavamo u praznoj kući; tijumfalno se borimo sa svim što nas uznemirava; svakodnevno uranjamo u tu božansku ljupkost – uvek neka šetnja i galebovi na ljubičastoj oranici ili odlazak do Taring Nevila – to su izleti koje najviše volim – u širokom, indiferentnom prostoru. Ništa me ne trza, ne tišti, ne cima. I ljudi postaju laki, njihova intima procveta u mojoj sobi. Ali to je prošlost ili budućnost. Čitam takođe D.H.L.⁸² sa uobičajenim osećanjem frustracije. On i ja imamo previše zajedničkog – isti pritisak da budemo svoji. Tako da ne mogu da pobegnem kad ga

⁸¹ Winifred Holtby: *Virginia Woolf*.

⁸² D. H. Lorens (D.H.Lawrence).

čitam, isključena sam, želim da me oslobodi drugog sveta. Prust to čini. Za mene je Lorens zagušljiv, ograničen. Ja to neću, stalno govorim. Ponavlja istu ideju. Ni to ne želim. Nipošto ne želim “filozofiju”: ja ne verujem da drugi čitaju zagonetke. Ono u čemu ja uživam (u Pismima) jeste iznenadna vizualizacija, veliki duh što preskače talas (morske pene u Kornvolu) ali mi njegova objašnjenja onog što vidi ne pričinjavaju zadovoljstvo. A i to je potresno, to dahtanje od napora. “Ostalo mi je još 6 funti i 10 penija”, a vlada ga izbacuje iz službe, kao žabu i zabranjuje njegovu knjigu; brutalnost civilizovanog društva prema tom dahćućem teskobnom čoveku. Kako je to bilo uzaludno. Od svega toga on sopće u pismima. Ništa od toga nije suštinski važno. On samo dahće i trza se. Takođe, ne volim drndanje s dva prsta – i arogantnost. Konačno, engleski ima milion reči, zašto da se ograničiš na 6? i da se time hvališ. A popovanje me razdražuje. Kao čovek koji donosi sud kad ima samo polovinu činjenica. Drži se za plot i udara u jastuk. Izađi da vidiš šta je ovde – želim da mu kažem. Hoću da kažem to je tako sterilno, tako lako, davati savete o sistemu. Pouka je, ako hoćeš da pomogneš, nikad ne sistematizuj – ne pre 70-te godine, i pošto si bio suptilan, saosećajan i kreativan i pošto si oprobao sve svoje nerve i vidike. Ipak je on umro sa 45. Zašto Oldos kaže da je on “umetnik”? Umetnost je osloboditi se svakog popovanja. Stvari po sebi. Rečenica po sebi je lepa. Brojna mora. Zelenkade koje dolaze pre no što se usude laste. Lorens je samo tražio dokaze. Nisam ga naravno čitala. Ali u Pismima može da se čuje samo do izvesne tačke, mora da da savet i da sve stavi u sistem. Zato je privlačan onima koji žele da budu svrstani, što ja ne želim; zapravo mislim da je to bogohulno, to ubacivanje raznih Karsvela u Lorensov sistem. Veće je poštovanje ostaviti ih na miru. Ništa drugo nije za poštovanje nego Karsvelov karsvelizam. Otuda njegovo đačko izvrđavanje i razočaranje u svakoga ko mu se nudio: Liton, Berti, Skvajer – svi su oni privilegovani, nečisti. Njegov metar se spušta i svima uzima meru. Čemu

sve to kritikovanje drugih? Zašto ne neki sistem koji uključuje dobro? Kakvo bi to bilo otkriće – sistem koji ne isključuje.

Sreda, 2. novembar

On ima čegrtaljku u glavi, mlad čovek drskih očiju, koštunjav, klimavih zglobova, koji sebe smatra najvećim pesnikom svih vremena. Valjda jeste – to nije tema koja me u ovom trenutku mnogo interesuje. A šta me interesuje? Moje sopstveno pisanje naravno. Upravo sam izglancala *L.S.* za *Tajms* – čini mi se da je dobar, imajući u vidu struje koje se kolebaju oko te teme upravo u *Tajmsu*. Potpuno sam preoblikovala moj “Esej”. To će biti esej-roman, zvaće se *Pardžiterovi*⁸³ – obuhvatiće sve, pol, obrazovanje, život itd. Stiže vrlo moćnim i hitrim skokovima, kao divokoza preko provalija, od 1880. do ovde i sada. U svakom slučaju, to je zamisao i ja sam u takvoj magli, snu i opijenosti, recitujem rečenice, vidim scene dok hodam po Sautempton Rodu da jedva mogu da kažem da sam uopšte živa, od 10. oktobra.

Sve juri od svoje volje u tu struju, kao sa *Orlandom*. Naravno, događa se da posle izbegavanja da pišem roman zasnovan na činjenicama svih ovih godina – od 1919 – a *D & n* su mrtvi – budem beskrajno očarana činjenicama, za promenu, i vidim da ih posedujem u ogromnim količinama. Iako povremeno osećam težnju prema viziji, ali joj odolevam. Sigurna sam da je ovo pravi put posle *Talasa* – *Pardžiterovi* – to je ono što prirodno vodi ka sledećoj stepenici – romanu-eseju.

Ponedeljak, 19. decembar

Da, danas sam se ispisala do granice totalne iscrpljenosti. Blago meni, mogu da stanem i da valjam, klonula, i da pustim točkove uma – koliko ih molim da to urade – da se ohlade i uspore i da sasvim stanu. Opet ću uzeti *Flaša*, da se ohladim.

⁸³ To su postale *Godine*.

Zaboga, napisala sam 60.320 reči od 11. oktobra. Čini mi se da od svih knjiga ova najbrže ide. Daleko brže od *Orlanda* ili *Izleta na svetionik*. Ali onda ću ovih 60 hiljada reči morati da zalijem znojem i sažmem na 30 ili 40 hiljada – biće velike muke. Nije važno. Osigurala sam skicu i fiksirala oblik za taj ostatak. Prvi put osećam: Ne, ne smem da rizikujem da pređem ulicu, dok se knjiga ne završi...

Da, biću slobodna i potpuna i apsolutna gospodarica svog života do 1. oktobra 1933. Niko ovamo neće doći kad hoće, ili da mi zvizne da dođem. O, sledeća knjiga koju budem pisala biće pesnička. Ova, međutim, oslobađa takvu bujicu činjenica za koju nisam znala da u meni postoji. Mora da sam posmatrala i kupila ovih 20 godina – od *Džekobove sobe* u svakom slučaju. U tom izobilju viđenog ja čak ne mogu ni da napravim izbor – otuda 60.000 reči sve povodom jednog pasusa. Moram da održim kontrolu i da ne budem previše sarkastična, da sačuvam pravi stepen slobode i uzdržanosti. O, ali kako je ovo pisanje lako u poređenju sa *Talasima*! Pitam se koliko ima visokokaratnog zlata u te dve knjige. Naravno, reč je o spoljašnjosti. Ali ima tu dosta zlata – više nego što sam mislila – u spoljašnjosti. U svakom slučaju, “šta ja marim za perinu? Odlazim sa ciganskom čergom, o!” Sa Ciganima, kažem, ne sa Hju Volpolom i Pristlijem – ne. Uistinu *Pardžiterovi* su blizak rod *Orlandu*, a krv nije voda. *Orlando* me je naučio tom triku. Sad – ali moram da stanem barem 10 dana – ne, 14 – ako ne i 21 dan – jer moram da pišem poglavlje 1888-1900, a za to je potrebna veština. Ali ja volim da primenjujem veštine koje imam. Nameravam da brzo završim poslove. Sutra odlazimo. Vrlo plodna, raznovrsna i čini mi se uspešna jesen – jednim delom zahvaljujući mom umornom srcu. Tako da sam mogla da postavljam uslove. A nikad nisam živela u takvoj trci, u takvom snu, u tako žestokom pogonu pod pritiskom – jedva da sam išta videla osim *Pardžiterovih*.

Petak, 23. decembar

Ovo nije prvi dan nove godine, ali ovo odstupanje može da se oprostí.⁸⁴ Moram da opišem moju snuženost i jad od potonulosti – upravo sam pročitala 30.000 reči *Flaša* i dolazim do zaključka da ne vrede. O, kakvo traćenje vremena – kakva gnjavaža! Četiri meseca posla i bog zna koliko čitanja – čak ne ni onog ushićenog – a ne vidim kako od toga bilo šta da napravim. To nije prava tema za tu dužinu. Suviše je slabašno i suviše ozbiljno. Ima tu puno dobrog, ali bi moralo da bude mnogo bolje. I evo me dva dana pred Božić upala sam u jedan od mojih sivih haosa. Istina, pisanje *Pardžitera* je delom završeno. Ali osećam da na *Flaša* uopšte ne mogu da se vratim. L. će biti razočaran; novac izgubljen – to je gnjavaža. Prihvatla sam se toga bez zadržke posle *Talasa*, za promenu. Nisam prethodno razmislila. I tako sam se nasukala. Biće potrebno mesec dana vrednog rada – a i onda sumnjam. Za to vreme mogla sam da uradim *Drajdena* i *Poupa*, a ovako idem ka tome da počnem – ne, da završim – godinu sa žalosnom jadikovkom. Užasno je toplo, kao proleće, sa pčelama na cveću. Nije važno, ovo uopšte nije značajan korak u nazad.

1933.

Ovo je zapravo poslednji dan 1932, ali toliko sam umorna od glancanja *Flaša* – toliki pritisak od obrađivanja deset stanica dnevno – da sam uzela slobodno pre

⁸⁴ Virdžinija Vulf je svake godine dnevnik vodila u novoj svesci. Ova i sledeća beleška nalaze se na početku sveske za 1933.

podne i ovde ću ga iskoristiti, na svoj lenji način, da sumiram ceo život... bunar se puni kišnicom, zlatne ribice su umrle; danas je zimski dan svetloplavih očiju; i, i – a misli mi se s uzbuđenjem okreću na *Pardžiterove*, jer čeznem da osetim kako su mi puna jedra i da me vode Elvira, Megi i ostali kroz celokupni život ljudskih bića. A njega, naravno, ne mogu da sumiram, jer mi je glava umorna.

3. januar 1933.

Ovo je malo izmešteno, ali i ja sam.⁸⁵ Ovde smo zbog Anđelikine sinoćne zabave i imam pola sata pre nego sto se zaletimo novim lančesterom (nije naš, pozajmljen) nazad u Rodmel. Proveli smo tamo samo dve nedelje a ja sam se do srži istrošila štampanjem i samoćom – pa sam dobila nagoveštaj glavobolje. I da razbijem intenzivnu koncentraciju kojom sam napisala drugu verziju odvratnog psa *Flaša* za 13 dana, da bih bila slobodna – o božanska sloboda – da pišem *Pardžiterove*, nastojala sam da provedem veče čavrljajući.

Četvrtak, 5. januar

Toliko sam oduševljena sopstvenom dosetljivošću jer sam posle samo deset godina napravila sebi, za pet minuta, savršenu tablu za pisanje, sa pričvršćenom pernicom, tako da nikad više ne mogu da uletim u mahnito traženje mastila i pera u najkritičnijem trenutku u životu jednog pisca i da vidim kako se moja iznenadna rečenica osipa samo zbog toga što nemam pero pri ruci – drago mi je što sam odmakla od 100-te stranice *Flaša* – ovo je treći put da pišem tu scenu u Vajtčepelu i sumnjam da je ona vredna toga, pa ne mogu da odolim da se ne prebacim na ovu slobodnu plavu stranicu koja, hvala bogu na nebesima, ne traži da se dva puta piše. Dan je vlažan i mutan. Moji prozori potpuno zamagljeni... eh da je samo zato što sam ja u uzvišenom čitalačkom raspoloženju. Ozbiljno verujem da je napor od

⁸⁵ Ova beleška se nalazi na kraju rukopisa iz 1932.

Talasa oslabio moju koncentraciju za naredne mesece – a zatim sve to sažimanje tekstova za *Običnog čitaoca*. Ja sam sad na vrhuncu svojih moći u tom pogledu, pa sam jako koncentrisano i pažljivo pročitala nekih 12 ili 15 knjiga otkad sam ovamo došla. Kakva radost – kakav osećaj, kao da rols rojs opet prede svojih 70 milja na sat u mom mozgu... Takođe sam ohrabrena što čitam sa osećanjem da sam u poplavi kreativnosti u *Pardžiterovima* – kakvo oslobađanje to daje čoveku – kao da se sve sliva u taj tok – sve knjige postaju fluidne i nadimaju bujicu. Ali ja bih rekla da je to samo znak da radim dosta površno, prenagljeno i neobuzdano. Ne znam. Imam još jednu nedelju *Flaša* i onda ću ući u borbu sa mojih 20 godina koje treba da rešim u jednom poglavlju. Sada vizualizujem tu knjigu kao čudno neujednačenu sekvencu vremena – niz velikih balona povezanih pravolinijskim uskim narativnim pasažima. Mogu da se ophodim slobodno sa formom prikazivanja, što se uopšte nisam usudila kad sam pisala *Dan i noć* – knjigu koja me je mnogo naučila, koliko god da je možda loša.

Nedelja, 15. januar

Izašla sam ovamo, našeg poslednjeg jutra, da pišem pisma i, naravno, pišem dnevnik. A nisam napisala ni redak tokom ove tri nedelje – samo sam kucala *Flaša*, koga sam juče, nebu hvala, “završila”, skoro bez navodnika. O, ali su moje pisanje *Flaša* postepeno izgurali *Pardžiterovi*, kao kukavica kad se izleže u gnezdu. Čudne su funkcije uma! Pre oko nedelju dana počela sam da smišljam scene – nesvesno: izgovarajući u sebi fraze, i tako sam sedela nedelju dana, buljeći u pisaću mašinu i naglas izgovarajući rečenice *Pardžiterovih*. To me sve više izluđuje. Sve će to ipak nestati kroz nekoliko dana, kad dozvolim sebi da opet pišem. Čitam Parnela. Da, ali ova scena neprijatno ubrzava otkucaje mog srca. Dok sam na silu radila *Flaša* vratila se stara glavobolja – prvi put ove jeseni. Zašto mi od *Pardžiterovih* srce

poskakuje, zašto mi *Flaš* koči vrat na potiljku? Kakva je veza mozga sa telom? Niko u Ulici Harli ne bi mogao da objasni, iako su simptomi čisto fizički i tako različiti, kao i ove knjige.

Četvrtak, 19. januar

Mora se priznati da su *Pardžiterovi* kao kukavica u mom gnezdju – a ono bi trebalo da bude *Flaš*. Treba da korigujem samo 50 stranica i da ih pošaljem Mejbl, a te proklete scene i dijalози će nastaviti da mi izvire u glavi. Pošto sam popravila jednu stranicu, sedela sam odsutno 20 minuta. Valjda će mi se podići pritisak kad počnem da pišem. A sad sam zamorena, neobično rastresena.

Subota, 21. januar

Dakle, *Flaš* vegetira i ja ne mogu da ga pošaljem. To je tužna istina. Stalno vidim da bih mogla nešto da sažmem, nešto da produbim. Nema šale sa rečima – ne može se tako. Ne kad treba da stoje “zauvek”. Zatvaram *Pardžiterove* recimo do srede – neće biti kasnije, kunem se. Raste mi sumnja koliko su vredni likovi. Plašim se didaktike: možda me je samo lažna strast naterala da pred Božić počnem da verglam. U svakom slučaju, bezmerno sam uživala i opet ću, samo da budem slobodna, u prozi, da opet smišljam scene – koliko god direktno. Takav krik puštam ovog vrlo lepog, hladnog januarskog jutra.

Četvrtak, 26. januar

Dakle, *Flaš* je, na časnu reč, poslat. Ne može da se kaže da se ne trudim oko mojih malih priča. A sad, pošto sam pet nedelja strogo savijala mozak na ovaj način, moram da ga razvijem na drugi – na pardžiterski način. Nijedan kritičar ne shvata potpuno želju uma za promenom. Ne govore o tome da je čovek mnogostran, da prirodno moraš da odeš drugim putem. Kad bih samo imala dovoljno duha da uđem u to kako je Šekspir radio, verujem da bi se tamo našao isti zakon – tragedija,

komedija i tako dalje. Provirujući iz *Pardžiterovih*, samo mogu da vidim kako me doziva obris čiste poezije. Ali *Pardžiterovi* su očaravajući, čvrst posed u kojem će se sutra uživati. Koliko su loši videću.

Četvrtak, 2. februar

Nije to želja da se pomerim u martu, sa *Pardžiterovima* na vratu. Nameravam u svakom slučaju da radim uveliko, opsežno, plodno na toj knjizi. Danas sam završila, dosta potpunije nego obično, reviziju prvog poglavlja. Izostavljam međupoglavlja, povezujem ih u tekstu. A planiram dodatak sa datumima. Dobra ideja? Golsvordi je umro pre dva dana, to mi je iznenada sinulo, kad sam prošla pored jezera Serpentajn, posle posete gospođo V. (koja umire – oporavlja se), sa galebovima koji otvaraju svoje jatagane – mase galebova. Gosvordi je mrtav. A. Benet mi je rekao da jednostavno ne može da podnese Goslvordija. Morala sam da hvalim Džekove knjige gospođi G. Ali mogla sam da kažem šta sam htela protiv Golsvordija. Taj kruti čovek leži mrtav.

Subota, 25. mart

Ovo je potpuno korumpirano društvo upravo sam rekla, iz lika Elvire Pardžiter i ništa neću od njega da primim, itd., itd.: Sad, kao Virdžinija Vulf, moram da pišem – o bože kakva gnjavaža – prorektoru Mančesterskog univerziteta i da kažem kako odbijam da budem proizvedena u počasnog doktora književnosti. I pismo ledi Sajmon koja je požurila i poziva nas da budemo njeni gosti. Bog zna kako ću da stavim Elvirin jezik u uljudan novinski stil. Čudna koincidencija! da stvarni život donese upravo situaciju o kojoj pišem. Jedva razlikujem koja sam ili gde sam, Virdžinija ili Elvira, u Pardžiterovima ili napolju. Večerali smo sa Suzan Lorens pre dve večeri. Neka gđa Stoks s Mančesterskog univerziteta je tamo bila. Kako će moj muž biti očaran da vam da diplomu u julu! počela je. I onda je dugo ćeretala o

tome kako je Mančester očaran da mi ukaže tu čast, pre nego što sam skupila hrabrost i rekla: “Ali ja neću to da primim”. Posle toga je nastala opšta rasprava, sa Nevinsovima, (Ivlin Šarp), Suzanom Lorens itd. Oni su govorili da bi primili diplomu od univerziteta ali ne i odlikovanje od države. Naterali su me da se osetim pomalo šašava, izveštačena, možda ekstremna, ali samo površno. Ništa me neće navesti da prećutno pristanem na svu tu prevaru. Niti bi mi to pričinilo, čak ni zabranjeno, zadovoljstvo. Stvarno verujem da Nesa i ja – ona je bila na mojoj strani i koristila moje argumente o gluposti davanja počasti ženama – nemamo smisla za publicitet. Sad na uljudna pisma. Dragi prorektore...

Utorak, 28. mart

Uljudna pisma su poslata. Do sad nisam, niti sam mogla da dobijem nekakav odgovor. Ne, hvala bogu, ne moram da izronim iz svoje proze u julu, da bi mi na glavu stavili krznenu rojtu. Ovo je najlepše proleće koje sam ikad videla – meko, toplo, plavo, magličasto.

Četvrtak, 6. april

O, tako sam umorna! Umorila sam se pišući poslednju verziju *Pardžiterovih*. Stigla sam do Elvire u krevetu – ta scena mi je stalno bila na umu svih ovih meseci, a sad ne mogu da je napišem. To je prekretnica u knjizi. Potreban je veliki udarac da je zaljuljam u šarkama. Kao i obično, uletele su sumnje. Postižem sve to prebrzo, isuviše je tanko, isuviše živo po površini? Pa, ako je tako, previše sam iscrpljena da pritisnem tekst. Zato ću da ga pokopam na mesec dana – možda, dok se ne vratim iz Italije, a u međuvremenu ću pisati o Goldsmitu itd. A onda ću ga zgrabiti sveža i napisati brzo u junu, julu, avgustu, septembru. Za četiri meseca bi trebalo da završim prvu verziju – 100.000 reči, mislim. Za pet meseci 50.000 reči – moj rekord.

Četvrtak, 13. april

Ne, ovog puta sam se suviše iscedila. Nije ostala nijedna ideja u pomorandži. Ali danas odlazimo i ja ću na sunce, sa samo nekoliko knjiga. Ne, *neću* da pišem, *neću* da viđam ljude. Mali ujed od Gisinga u *T.L.S.* na koji moram da odgovorim. Ali, naravno, ne mogu da nađem reči – koristim pogrešne – to je moje stanje. Poznato stanje posle ova tri meseca pisanja – kako je ta knjiga meni zabavna.

Utorak, 25. april

Naših deset dana upravo je prošlo. Pisala sam skoro svakodnevno o Goldsmitu – ne vidim mnogo svrhu svojih goldsmita i tako dalje – i čitala sam Goldsmita i tako dalje. Da, sad ću morati da ispravljam *Flašove* šifove. Do izvesnog stepena sumnjam u tu knjižicu. Ali ja sam u sumnjičavom raspoloženju. Užurbano raspoloženje da sam u prolazu, jer u petak, 5-og idemo za Sijenu, tako da ne mogu da se skrasim i da smišljam svoju priču, u kojoj leži stalnost. Kao i obično želim da se ustalasam u nečem novom, da potpuno razbijem plesnivost navike i da se latim eskapizma koji donose Italija, sunce, besposličenje i ravnodušnost svega toga prema svemu ovome. Dižem se kao mehurić iz flaše...

Ali *Pardžiterovi*. Mislim da će to biti strašan događaj. Moram da budem smela i riskantna. Želim da prikazem celo sadašnje društvo – ništa manje. Činjenice i pogled. I da ih kombinujem. Hoću da kažem, *Talasi* se odvijaju istovremeno sa *Dan i noć*. Je li to moguće? U ovom trenutku sam sakupila 50.000 reči “stvarnog” života. Sad u sledećih 50 moram nekako da komentarišem; bog zna kako – u korak sa događajima. Elvirin lik je problem. Može da postane previše dominantna. Ona treba da se vidi samo u odnosu na druge. To bi trebalo da da oštru ivicu obema realnostima – taj kontrast. U sadašnjem trenutku mislim da je tok događaja isuviše fluidan i isuviše slobodan. Štivo je tanko, ali živo. Kako da dođem do dubine, a da ne postanem statična? Ali ja volim ove probleme i u svakom slučaju u toj

prirodnosti ima vetra i snage. Knjiga treba da cilja na ogromnu širinu i ogroman intenzitet. Da uključi satiru, komediju, poeziju, naraciju, a koja forma će ih održati zajedno? Da li treba da unesem dramu, pisma, pesme? Mislim da sam počela da hvatam celinu. Knjiga treba da se završi pritiskom normalnog dnevnog života koji ide dalje. Milion ideja i bez popovanja – istorija, politika, feminizam, umetnost, književnost – ukratko, suma svega što znam, osećam, ismevam, prezirem, volim, divim se, mrzim i tako dalje.

Petak, 28. april

Samo beleška. Izašli smo iz automobila sinoć i počeli da šetamo ka jezeru Serpentajn. Letnje večer. Kesteni u svojim krinolinama sa svećicama. Zeleno siva voda i tako dalje. Iznenada L. pokaza, eno ga Šo, istanjenih golenica, bele brade, grabi krupnim koracima. Pričali smo kod ograde 15 minuta. On je stajao sa prekrštenim rukama, vrlo prav, kad je zabacio glavu, zubi sa zlatnim krunicama. Uravo ide od zubara i vreme ga je “namamilo” u šetnju. Vrlo prijateljski raspoložen. To je njegova umetnost, da te navede da misliš da mu se dopadaš. Vrcanje ideja. “Zaboravljate da je avion kao i auto – sudara se. Prešli smo preko velikog zida – videli mali nejasan predmet u daljini. Naravno, tropi su pravo mesto. Ti ljudi su prava ljudska bića. Mi smo razmazane kopije. Uhvatio sam kako nas Kinezi gledaju užasnuti – to da smo mi ljudska bića! Naravno, put košta hiljade, a da ste nas videli, rekli biste da nemamo za kartu do Hempton Korta. Mnogo starih usedelica godinama je štedelo za ovo putovanje. O, ali moj publicitet! To je zastrašujuće. U svakoj luci bombardovanje od sat vremena. Pogrešio sam što sam prihvatio...⁸⁶ poziv. Našao sam se na bini okružen celim univerzitetom. Počeli su da viču Hoćemo Bernarda Šoa. Rekao sam im da svaki čovek u 21-oj mora da bude revolucionar. Posle toga naravno policija ih je pohapsila na tucе. Hoću da napišem

⁸⁶ Ovde je praznina u rukopisu.

jedan članak za Herald da istaknem ono što je Dickens godinama ranije govorio o ludosti Parlamenta. O, mogao sam da izdržim to putovanje samo pišući. Napisao sam 3 ili 4 knjige. Ja volim da publici dam punu težinu. Knjige bi trebalo prodavati na kilo. Sladak je ovaj psić. Ali da vas ne zadržavam, da se ne smrznete? ” (dotaknuvši moju ruku). Dva muškarca su zastala na stazi da gledaju. On opet krenu krupnim korakom i iščeze. Rekoh kako se dopadamo Šou. L. misli da se njemu niko ne dopada. Šta će reći za Šoa kroz 50 godina? Njemu je 76, reče. Suviše je star za trope.

Sinoć – da se odmorim za trenutak od korigovanja te blesave knjižice, Flaša – o, kakvo gubljenje vremena – snimiću Bruna Voltera. On je crnjomanjast, debeljuškast čovek, nimalo elegantan. Nimalo “veliki dirigent”. Malo je Sloven malo Semit. Vrlo blizu je ludila, to jest ne može da izbaciti “otrov”, kako on zove Hitlera, iz sebe. “Ne smete da mislite o Jevrejima”, stalno govori. “Morate da mislite o ovoj užasnoj vladavini netrpeljivosti. Morate da mislite o sveukupnom stanju sveta. Ono je užasno – užasno. Da je to zlo, ta niskost moguća! Naša Nemačka, koju sam voleo, sa našom tradicijom, našom kulturom. Sad smo mi jedna sramota.” Onda nam je pričao kao ne smeš da razgovaraš glasnije od šapata. Svud su špijuni. Morao je ceo dan da sedi pored prozora u svom hotelu u Lajpcigu, telefonirajući. Sve vreme su vojnici marširali. Neprestano marširaju. A na radiju, u pauzama, puštaju vojnu muziku. Užasno, užasno! On se uzda u monarhiju, to mu je jedina nada. Nikad se tamo neće vratiti. Njegov orkestar postoji 150 godina, ali duh celine je grozan. Moramo da se udružimo. Da odbijemo da sretnemo ijednog Nemca. Moramo da kažemo da su oni necivilizovani. Nećemo sa njima da trgujemo niti da sviramo. Moramo ih naterati da se i sami osećaju otpadnicima – boreći se sa njima, već ignorišući ih. Zatim se zaneo muzikom. On ima intenzitet –

velika darovitost? – koji ga natera da proživi sve što oseća. Opisao je dirigovanje, mora da poznaje svakog muzičara.

ŽUAN LE PEN

Utorak, 9. maj

Da, pomislila sam, napraviću belešku o tom licu – licu žene koja veze, veoma tanku sjajnu zelenu svilu za stolom u restoranu gde smo ručali u Beču. Bila je kao sudbina – savršena gospodarica svih umetnosti samoodržanja. Kosa smotana i sjajna; oči tako nonšalantne; ništa ne može da je uplaši, sedela je vezući zelenu svilu dok su ljudi sve vreme dolazili i odlazili; ona ni ne pogledavši, svesna ipak, ne bojeći se ničega, ne očekujući ništa – savršeno pribrana Francuskinja srednje klase.

U Karpentrau je sinoć bila mala služavka sa poštenim očima, sa lošom frizurom i jednim prilično pokvarenim zubom. Osetila sam da će je život neizbežno zdrobiti. Možda ima 18 godina, ne više. Već se muči, bez nade; siromašna, nije slaba ali je savladana – ipak nije toliko savladana da ne poželi na trenutak žestoko da putuje kolima. O, ali ja nisam bogata, rekla mi je, što su njene jeftine čarape i cipele i te kako pokazivale. O, kako vam zavidim što možete da putujete. Dopada vam se Karpentra? Ali vetar stalno tako jako duva. Doći ćete opet? To zvono zvoní. Nema veze. Dođite ovamo da vidite. Ne nikad nisam tako nešto videla. O, da, njoj se uvek sviđaju Englezi (“Ona” je bila druga sobarica, sa kosom kao nakostrešeni kaktus.) Da, meni se Englezi uvek sviđaju reče ona. Čudno, malo, pošteno lice, sa crnim zubom, ostaće u Karpentrau pretpostavljam: hoće li se udati? Hoće li postati jedna od onih krupnih crnih žena koje sede kraj vrata pletući? Ne, proričem joj neku tragediju, jer je imala dovoljno uma da nam zavidi na lančesteru.

PIZA

Petak, 12. maj

Da, Šeli je bolje odabrao od Maksa Birboma. Izabrao je luku, zaliv i dom sa balkonom, na kome je stajala Meri, gledajući preko mora. Nagnute jedrilice stižu od jutros – vetrovit gradić, visokih ružičastih i žutih južnjačkih domova, čini mi se da se nije mnogo menjao. Stalni udari talasa, jako izložen moru i ta dosta pusta kuća pred kojom je pravo more. Pretpostavljam da se tu Šeli kupao, šetao, sedeo na plaži, a Meri i gđa Vilijams su pile kafu na balkonu. Rekla bih da su odeća i ljudi bili sasvim isti. U svakom slučaju, na svoj način, veoma dobra kuća velikana. Kako bi se reklo celo more? Ne mogu da mislim večeras, nebu pod oblake, u spavaćoj sobi kod Netana u Pizi, koju su zaposeli francuski turisti. Arno buja pored nas, peneći se kao kafa. Šetali smo po samostanima. To ja prava Italija sa starim prašnjavim mirisom; ljudi se roje po ulicama; ispod – kako se zove – mislim da se ulica koja ima stubove zove Arkada. Šelijeva kuća čeka kraj mora, a Šeli ne dolazi; Meri i gđa Vilijams gledaju sa balkona i zatim Triloni stiže iz Pize i prži telo na obali – to mi je na umu. Sve su boje ovde belo plavičasti mramor naspram vrlo svetlog, zasićenog neba. Kula je čudesno nagnuta. Sveštenik-prosjak na vratima u iskarikiranom kožnom šeširu. Kler hoda. U tim samostanima – Kampo Santo – šetali smo L. i ja pre 21 godinu i sreli Pelgrejve, a ja sam pokušala da se sakrijem iza stuba. A sad dolazimo svojim kolima, a Pelgrejvi – jesu li mrtvi ili veoma stari? U svakom slučaju napustili smo crnu zemlju. Zemlju golovratog beloglavog supa, pošćropljenu crvenim krovovima. To je Italija u koju se ranije išlo vozom, sa Vajolet Dickinson – a onda smo hvatale hotelski autobus.

SIJENA

Subota, 13. maj

Danas smo naišli na prekrasan vidik i na melanholičnog čoveka. Vidik je bio kao stih koji čini sam sebe; oblikovana brda, sva zajapurena od crvenog i zelenog; izdužene linije, obrađen svaki pedalj. Staro, divlje, moglo bi se reći savršeno, jednom zauvek. I ja prepešačih gore do jedne grupe ljudi i rekoh – Koje je to selo? Zvalo se.....⁸⁷ i žena sa plavim očima reče, “Hoćete kod mene na piće?” Bila je gladna razgovora. Četiri ili pet ih je zujalo oko nas i ja održah ciceronski govor o lepoti zemlje. Ali ja nemam novca da putujem, reče ona, lomeći ruke. Nećemo kod nje – kućica na padini brda. Rukovasmo se. Njene ruke su bile prašnjave, nije htela, ali svi se rukovasmo i ja poželeh da smo otišli kod nje, u taj divni pejzaž. Onda smo, ručajući kraj reke, među mravima, sreli melanholičnog čoveka. Držao je pet-šest ribica, koje je uhvatio rukama. Mi rekosmo kako je to veoma lepa priroda, on reče, ne, više voli grad. Bio je u Firenci. Ne, on ne voli selo. Želi da putuje, ali nema novca. Radi u nekom selu. Ne, on selo ne voli, ponovio je svojim nežnim kultivisanim glasom. Nema pozorišta, nema slika, samo savršena lepota. Dala sam mu dve cigarete, u početku je odbio, zatim nam je ponudio svojih šest ili sedam ribica. Ali ne možemo da ih ispečemo u Sijeni, rekosmo. Ne, složio se, i tako odosmo.

Lako je reći pisaću beleške, ali pisanje je veoma teška umetnost. To jest, stalno moraš da odabiraš, a ja sam isuviše pospana, tako mi pesak samo ističe kroz prste. Pisanje nije ni najmanje laka umetnost. Smisliti šta da pišeš, to izgleda lako; ali misao ispari, trči tamo-amo. Evo nas u buci Sijene, kameni grad natkriljen tunelom od arkada, preplavljen brbljivom, vrištavom decom.

⁸⁷ Praznina u rukopisu.

Nedelja, 14. maj

Da, čitam, letimično, *Sveti izvor*, knjiga apsolutno neprikladna za ovu galamu, sedeći kraj otvorenog prozora, gledajući preko glava, glava, glava – celu Sijenu kako paradira u sivom i ružičastom a automobili trube. Lepo se klizi po spirali? Ja ne. – to je odgovor. Ja pustim da se prekine. Samo kao napomena, znak majstorskog pisca je njegova moć da bezbrižno razbije svoj kalup. Nijedan od stidljivih imitatora H. Dž. nema tu snagu, kad isprede rečenicu, da je razori. On ima neki urođeni sok, crt. Zaronio je kašiku duboko u neku sopstvenu kašu – u neku potpunu smešu. To, njegova vitalnost, njegov pučki jezik, sočnost, zahvat i zamah uvek me zaskoče svežinom, iako se u isto vreme pitam kako neko može, van staklene bašte s orhidejama, da proizvodi takav orhidejski san. O, te edvardijanske dame sa belom kosom, ti skrojeni “dragi moji muškarci”! Da, kad se uporedi s tim vulgarnim starim grubijanom Krivijem. (L. je ovde, grize ga jedna buva.) H. Dž. je mišićav, mršav. Bez sumnje društvo doba regenstva, miris rakije i kocke, lorensovske žene u šarenom somotu. Opšta nehajnost i sočnost i vulgarnost ovde su u svom superlativu. Naravno da su postojali Šeliji, Vordsvorti i Kolridži s druge strane ograde. Ali kad to šiklja u mlazevima sa Krivijeve stranice to nešto između Bakingemske palate, Brajtona i sopstvenog kraljičinog kurzivnog stila, tako neobuzdano, tako slabo. Kako se nadati izlečenju za pojedinca? To su svi ti jednolični lordovi i ledi koji očijukaju i prejedaju se, i pliš i pozlata, Princeza i Princ. Mislim da su razvrat i nezdrava debljina zahvatili 18. vek i naduli ga kao rascvetalu pudrijeru. 1860. je znatno konkretnija.

Ponedeljak, 15. maj

Ovo bi bio ceo opis, mislim na mala, šiljasta, zelena brda, bele volove, jablane i kiparise i skulptoralno oblikovanu beskrajno muzikalnu bujnu zelenu zemlju

odavde do Abacije ⁸⁸, kuda smo danas išli. Nismo mogli da nađemo put, pitali smo divne umorne seljake, ali nijedan nije bio četiri milje dalje od svoje ispaše, dok nismo stigli do čoveka koji je tucao kamen i on je znao. Nije mogao da prekine posao da pođe s nama jer inspektor sutra dolazi. A on je bio sam, sam celoga dana bez ikakvog razgovora. Takva je bila i vremešna Marija u Abaciji. Ona je mumlala i gutala reči, dok nas je uvodila kroz veliku zgradu od golog kamena, mumlala je mumlala o Englezima – kako su oni lepi. Jeste li vi grofica? pitala me je. A ni njoj se nije svidelo italijansko selo. Deluje kao da su š krti na hrani, isušeni, kao skakavci i sa manirima osiromašenog plemstva, tužni, mudri, tolerantni, šaljivi. Sreli smo i čoveka sa mulom. Pustio ju je da odgalopira niz put. Dobrodošli smo, jer bismo mogli da popričamo. Oni se okupe i raspravljaju o nama kad odemo. Gomile umiljatih i ljubaznih dečaka i devojčica, uvek su nam prilazili i mahali i dodirivali svoje šešire. Niko osim nas večeras nije bio na vidikovcu, kod Euđaneana, belog kao kost. Tu je još par crvenih farmi; i ostrva svetlosti koja tu i tamo plivaju u moru senke – jer je bilo veoma pljuskovito – tu su zatim crne pruge kiparisa oko farme; kao opšivene krznom; i jablani i potoci i slavuji pevaju i iznenada kiša narandžastog cveta; i volovi beli kao alabaster koji ljuljaju vilicama – veliki zaklopci bele kože što im vise ispred nosa – i beskrajna praznina, samoća, tišina: nikad nova kuća ili selo; već samo vinogradi i masline, tamo gde su uvek bili. Brda su postala blede plava, obojena oštro i meko na nebu; brdo za brdom.

PJACENCA

Petak, 19. maj

Čudno je da pišem datum. Možda u ovom dezorijentisanom životu čovek misli, ako znam da kažem koji je dan, onda... Tri tačkice da naznačim da ne znam šta mislim

⁸⁸ Abacia di Antimo kod Montalcína.

time. Vozili smo se celog dana od Leričija preko Apenina i sad je hladno, samostanski, jako neudobno u ogromnoj italijanskoj krčmi sa galerijama, nema gde da se sedne, tako da u ovom trenutku sedimo, L. na tvrdoj stolici, ja na krevetu da bismo se koristili jedinim svetlom koje gori između nas. L. piše uputstva za Pres. Ja se spremam da čitam Goldonija.

Leriči je vruć i plav, a mi smo dobili sobu sa balkonom. Bilo je tu Gospođica i Majki, gospođice koje su davno izgubile sve životne šanse i mogu da se lagano namrštene, s blagom tugom, suoče sa ručkom priređenim za Engleze, u potpunoj tišini, obučene kao za hladnu večeru nedeljom u Vimblدون. Tu je i penzionisani Angloindijac, koji izvodi, recimo, gđicu Tautčet u šetnju, bezbrižan muškarac crvenog lica, kome je veoma draga večernja služba u opatiji. Ona ide u hram, gde “moj brat” ima stan. I tako dalje. I tako dalje. O Apeninima nemam šta da kažem, osim da su gore kao unutrašnjost zelenog kišobrana, žica do žice, a oblaci nabodeni na vrh štapa. I tako dole ka Parmi, vreloj, kamenoj, bučnoj; sa radnjama koje ne drže mape, i onda po dobrom putu u Pjačencu u kojoj se sad nalazimo, uveče u 6 minuta do 9. Naravno to je teškoća s putovanjima, to je cena brzine i slobode, što isprašimo cipele, sutra odjurimo, ručamo na zelenom mestašcu kraj dubokog hladnog potoka. Sve će se to završiti tačno kroz nedelju dana, udobnost, neudobnost, strast i žurba zbog odsustva svih obaveza, radnog vremena, navika. A onda ćemo ih opet preuzeti sa žestinom većom od putničke strasti.

Nedelja, 21. maj

Da pišem da ne bih zaspala, to je noćasnja egzaltirana misija, noćas, sedeći pored otvorenog prozora drugorazredne krčme u Draginjanu, napolju platani, uobičajena ptica na jednu notu, uobičajeni zvučnik. U Francuskoj svi krenu kolima nedeljom, onda se smire noću. Vlasnici hotela koji su prepuni, jedva prestaju da igraju karte. Ali Gras je bio previše živ – ovde smo stigli kasno. Odlazimo rano. Utonula sam u

Krivija, L. u Zlatnu granu. Čeznemo za krevetom. To je cena putovanja – ove pospane neudobne hotelske noći, sedenje na tvrdim stolicama ispred lampe. Ali zavodljivost djeluje čim krenemo, u Eks sutra, onda kući. “Kuća” postaje magnet, jer ne mogu da prestanem da smišljam P-ove. Ne mogu da živim bez tog opojnog pića, iako je ovo najlepša i najzabavnija alternativa. Ali sita sam raspusta i želim da radim – tako sam nezahvalna! – ipak hoću i brda kod Fabrije i brda kod Sijene, ali nikakva druga brda, ne ova crna i zelena nasilna monotona južna brda. Videli smo danas feniksa, spomenik jednom Lorensu, ukrašen bojenim kamenčićima u Vansu, među svim tim izreckanim, čipkastim grobovima.

Utorak, 23. maj

Upravo rekoh sebi, kad bih mogla da pišem, ovi beli tabaci bi bili prava stvar, ni preveliki ni premali. Ali ne želim da pišem, osim kao sredstvo za razdraživanje. Takva je situacija. Ja sedim na L.-ovom krevetu, on u jedinoj fotelji. Ljudi kloparaju trotoarima gore dole. To je Vijen. Prži, sve jače, a mi vozimo kroz Francusku. Danas je utorak, prelazimo kanal u petak i onda je ovo bekstvo od stalnog boravka i navika završeno. Ići ćemo kroz Eks, Avinjon, dalje, dalje, ispod svodova od lišća, preko golih peskovitih puteva, ispod sivo crnih brda sa zamkovima, kraj vinograda. Ja mislim na *Pardžiterove*. L. vozi, a kad dođemo od jablana, izađemo i ručamo kraj reke; a onda dalje, popićemo šolju čaja kraj reke. Pokupili smo poštu, saznali smo da je leđi Sintija Mozli umrla. Predstavili smo sebi tu scenu, čudili se nad smrću, dremali i kunjali na vrućini pa odlučismo da ovde spavamo – hotel de la Poste. Pročitali smo još jedno pismo i saznali da će *Book Society* verovatno uzeti *Flaša* i spekulisali šta bismo uradili da imamo 1.000 ili 2.000 funti za trošak. A šta bi ti malograđani u Vijenu, što piju kafu, uradili s tom sumom, pitam? Devojka je daktilografinja; mladići su službenici. Iz nekog razloga počeli su da raspravljaju, čini mi se o hotelima u Lionu, a nemaju zajedno

ni paru; i svi muškarci idu u pisoar, čovek vidi njihove noge, a marokanski vojnici idu u svojim sivim pelerinama. Deca igraju lopte, a ljudi stoje dangubeći i sve postaje veoma slikovito, skladno, naročito noge, prave čudne uglove. I ti ljudi koji večeraju u hotelu, sve to čudno izgleda. Odlazimo sutra rano ujutru, ništa značajno ne ocrtava Vijen u mom pamćenju. Počinje da nas vuče kuća i sloboda da nema pakovanja. Oh, da sednem u fotelju i da čitam i da ne moramo da tražimo *Eau mineral* kojom ćemo da operemo zube.

TEVISTOK SKVER 52

Utorak, 30. maj

Da, ali od svega je povratak kući sa odmora nesumnjivo najprokletiji. Nikad nije bilo toliko besciljno, takva depresija. Ne mogu da čitam, pišem ili da mislim. Ovde nema klimaksa. Komfora da, ali kafa nije tako dobra kao što sam očekivala. A mozak mi je iscrpljen – doslovno nemam snage da podignem pero. Znam šta moram da uradim, da je postavim na šine – mislim na moju lokomotivu – i da je poguram. Gospode, koliko sam juče gurala da je nateram da opet počne da juri po Goldsmitu. Taj je članak napola završen. Lord Solzberi je rekao da su pripremljeni govori kao hladni ostaci od sinoćne večere. Vidim kako su se skorele stranice mog članka. Danas je malo toplije, podgrejano meso. Skorela hladna ovčetina. Ovde je prohladno, dosadno. Da, ali čujem sat kako kuca i čini mi se, iako ne smem da gledam, da su točkovi upravo počeli da se vrte na šinama. Idemo u Manks Haus za Duhove, koji padaju u ponedeljak, u rezidencijalni, splasnuti Manks Haus. Ne, ne mogu da gledam *Pardžiterove*. To je prazna puževa kućica, a ja sam prazna sa hladnom lepljivom masom mozga. Nema veze. Uroniću glavu pre svega u *Pardžiterove*. A sad ću naterati um da juri po Italijanu – kako se zvaše – Goldoni. Malo je glagola, čini mi se.

Pada mi na pamet da je ovo stanje, moje depresivno stanje, ono stanje u kome većina ljudi obično živi.

Sreda, 31. maj

Mislim da sam stigla do tačke iz koje bih odmah mogla tokom četiri meseca da pišem *Pardžiterove*. O, to olakšanje, to fizičko olakšanje! Osećam se kao da bih jedva još mogla da potiskujem – da mi je mozak izmučen od stalnog udaranja u prazan zid – mislim na *Flaša*, Goldsmita, vožnju kroz Italiju. Eto, sutra mislim da to rasteram. I zamisli ako dođu samo besmislice? ⁸⁹ Stvar je u tome što treba da budeš odvažna, smela, da preskočiš sve moguće ograde. Možda bih mogla da uvedem drame, pesme, pisma, dijaloge. Mora se dobiti oblina, ne samo ravan. Ne samo teorija. I razgovor. Rasprava. Kako to da se uradi, biće to jedan od problema. Mislim na intelektualnu raspravu u umetničkoj formi. Mislim, kako običnom životnom opažanju na način Arnolda Beneta dati umetničku formu? To su složeni, teški problemi za četiri meseca koja su preda mnom. Sopstveni talenat u ovom trenutku ne poznajem. Potpuno sam dezorijentisana posle četiri nedelje odmora, ne, tri, ali sutra opet idemo u Rodmel. I moram da popunim pukotine čitanjem, a ne želim da se prihvatim knjiga. Dakle, sad moram da idem do Marija zbog haljine. A tamo iza ugla je Etel. Ali pošta ne ide, opet deorganizovanost zbog Duhova. Razmišljala sam, vozeći se sinoć kroz Ričmond, nešto veoma duboko o sintezi moga bića. Kako je jedino pisanje uspostavlja. Kako ništa ne čini celinu dok ne pišem. Sad sam zaboravila ono što je izgledalo tako duboko. Rododendron kao obojeno staklo narasta u Kjuu. O, kakav nespokoj, kakvo stanje nelagode.

⁸⁹ Mene su iznenada pozvali da izvučem dobitnika na našem derbiju za tri prve nagrade. Kažu da ove godine nema favorita. - beleška V.V. sa margine rukopisa.

Vrlo dobro. Stari Pardžiterovi počinju da idu bez zapinjanja. A ja govorim, o, da se završi. Hoću reći, pisanje je napor. Pisanje je očajanje. A ipak pre neki dan u užarenoj vrelini Rodmela, priznajem ta se perspektiva izoštri – čini mi se da je slična bila moja duboka misao u Ričmondu. Da. Razmera je tačna. Iako je vrhunac patnje preteran. Patim, kao jutros, od jezivog očaja i patiću, o bože, kad dođe do ponovnog pisanja, patim u tom intenzitetu da je teskoba neizreciva (ta reč znači jedino to da ne može da se izrazi). Držanje stvari, svih stvari, bezbrojnih stvari, na okupu.

Ponedeljak, 10. jul

Bela⁹⁰ je stigla i udarila glavom o prozor automobila. Posekla je nos i ošamutila se. A ja sam bila u “jednom od mojih stanja”, tako žestokih, tako akutnih. Hodala sam Ridžents parkom u crnom jadu i morala sam da sakupim svoje kohorte na stari način da me sprovedu, što su one manje više obavile. Ova beleška svedoči o mojim sopstvenim usponima i padovima. Mnogi prođu nezabeleženi, iako su, čini mi se, manje žestoki nego nekad. Kako je to poznato, tabanje po putu, sa potišćenošću i bolom koji mi steže srce. I želja za smrću, na stari način, sve zbog dve, da kažem, nepažljive reči.

Četvrtak, 20. jul

Opet sam pod punom parom sa *Pardžiterovima* posle nedelju dana vrlo oskudnih stranica. Problem je u tome da se utisne meso. Mislim da se sačuva ritam i prenese značenje. Sve više ima tendenciju, mislim (u svakom slučaju E.M. scene) ka drami. Mislim da sledeći sloj treba da bude objektivn, realističan, u maniru Džejn Ostin. Da priču stalno nosi dalje.

⁹⁰ Ledi Saudern (Southorn) sestra L.V.

Subota, 12. avgust

Tako prirodno, posle gđe Nef sam bila tako umorna, drhtala sam i tresla se. Otišla sam u krevet na dva dana i otpavala rekla bih sedam sati, posetivši opet carstvo tišine. To me je pogodilo, otkud ti iznenadni napadi potpune iscrpljenosti? Ušla sam ovamo da pišem. Čak ne mogu ni rečenicu da završim, odmah me povuče na dole. Da li je li to neki čudan napor, podsvest koja me vuče dole u sebe? Čitala sam Fabera o Njumentu, poredila njegov prikaz nervnog sloma, odbijanje jednog dela mehanizma. Da li mi se to događa? Ne baš. Jer ja ništa ne izbegavam. Ja čeznem da pišem *Pardžiterove*. Ne. Ja mislim da je to napor od življenja u dve sfere. Roman i život, prenapregnutost. Nefovi me skoro lome zašto što me odvlače tako daleko od drugog sveta. Ja želim samo da šetam i savršeno spontan detinjast život sa L. i ono na šta sam navikla kad radim iz sve snage. To što moram da se ponašam oprezno i odlučno prema stranim ljudima skreće me u drugu oblast, otuda kolaps.

Sreda, 16. avgust

I zahvaljujući poletanju ser Alena Kobama, Anđeliki i Džulijanu, vožnji brodom, dobila sam još jednu glavobolju i krevet i nisam videla Etel, samo sam joj čula glas i dobila šest stranica jutros na tu temu i nisam videla Vulfove i opet sam izašla ovde ⁹¹ da drljam po *Pardžiterovima*, misleći, o bože, kako ću ikad to da dovedem u red. Kakva će to strašna bitka biti! Nema veze. Želim da raspravljam o Formi, pošto čitam Turgenjeva. (Ali kako mi drhte ruke posle jedne od tih glavobolja, upravo ne mogu da taknem reč ili pero – izgubila sam naviku.)

A forma je osećaj da jedna stvar na pravi način sledi drugu. To je delom logično. T. je pisao pa iznova pisao. Da očisti istinu od onoga što nije suština. A Dostojevski bi rekao da je sve važno. Ali D. se ne može ponovo čitati. Šekspirovu formu je

⁹¹ Njena radna soba u dnu bašte Manks Hausa.

organizovala scena. (T. kaže da se mora naći nova forma za staru temu, ali, čini mi se, kaže to drugim rečima.) Suštinska stvar u nekoj sceni je ne izgubiti se. Kako znate šta je to? Kako znamo da je D. forma bolja ili gora od T. forme? Izgleda nestalnija. T-ova ideja je da pisac kaže ono suštinsko, a čitaocu ostavi da uradi ostalo. D. da pruži čitaocu svu moguću pomoć i sugestiju. T. smanjuje ove mogućnosti. Teškoća sa kritikom je što je ona tako površna. Pisac ide mnogo dublje. T. je vodio dnevnik umesto Bazarova, pisao je o svemu sa njegove tačke gledišta. Imamo samo 250 kratkih stranica. Naša kritika je samo pogled iz ptičije perspektive na vrh ledenog brega. Ostalo je ispod vode. Mogla bih tako da počnem. Članak bi mogao da bude razlomljeniji, manje sređen nego obično.

Četvrtak, 24. avgust

Pre nedelju dana, u petak, da budem precizna, pošto mi se povratio um, zagnjurila sam se u *Pardžiterove* spremna da ih oglođem do kosti pre nego što krenem dalje da prikupljam nove scene. Preuređujem takođe ceo prvi deo da bih ga spojila. Sad se smrt događa u prvom poglavlju. Mislim da ću smanjiti obim na polovinu; nekako je zasad pomalo golo i grčevito. Čak je dosta zbrzano i nategnuto. Upravo sam ubila gđu P. I ne mogu da gađam pravo u Oksford. Tačno je da se u tim malim scenama čovek zaplete, baš kao u životu i ne možeš u sekundi da se prebaciš na različito raspoloženje. Meni izgleda da je početak potpuno stvaran. Imam dobro opravdanje za koristim poeziju u drugom delu, ako mogu da je uhvatim. Dosta zanimljiv eksperiment: kad bih mogla da imam dva različita pogleda na istu stvar. A prepodne sam provela čitajuću Ispovesti Arsena Useja, koje je Klajv juče ostavio. Koliko ogromno, bogato zadovoljstvo meni daju knjige! Ušla sam i zatekla sto krcat knjigama. Zavirila sam i omirisala svaku. Nisam mogla da odolim da ovu ne ponesem i da je ne načnem. Mislim da bih mogla srećno ovde zauvek da živim i čitam.

Subota, 2. septembar

Iznenada noću pomislila sam da bi naslov *Pardžiterovih* mogao da bude *Ovde i sada*. Mislim da je bolji. To pokazuje o čemu ja govorim, ne takmičim se sa Sagom o Harisovima, Sagom o Forsajtima i tako dalje. Sad sam završila prvi deo; hoću da kažem sažela sam ga, mislim da ću sažeti Eleonorin dan, a šta onda? Ostalo ne dozvoljava mnogo sažimanja. Mislim da sam ga smanjila na 80.000 reči možda. Ali meni izgleda da će morati da dođe 40 drugih. 80 plus 40 jednako je 120.000. Ako tako bude, biće najduža knjiga u mom malom leglu – duža od *Noć i dan*, čini mi se.

Utorak, 26. septembar

Zašto ne bih ovih dana napisala fantaziju na temu Kreba? Biografsku fantaziju, eksperiment u biografiji.

Imala sam najdublji interes da pišem ovde, dijalog duše s dušom, i dopustila sam da sve to sklizne, zašto? Zbog hranjenja zlatnih ribica, zbog gledanja novog ribnjaka, zbog kuglanja. Sad ništa ne ostaje. Zaboravila sam o čemu. Sreća. Juče, savršen dan. I tako dalje. Sad sam počela jutro telefoniranjem ispravki u *Bogojavljenjskoj noći* za N.S., dodati zarez, izbaciti tačku zarez, i tako dalje. Onda sam došla ovde, pošto sam pogledala šarana, i pišem Turgenjeva.

Ponedeljak, 2. oktobar

Sad je oktobar, sutra treba da idemo na konferenciju u Hejstingzu, a u sredu kod Vite, zatim nazad u London. Hoću da upozorim samu sebe pre objavljivanja knjige. *Flas* će izaći u četvrtak i ja ću, čini mi se, biti veoma deprimirana tom vrstom pohvale. Reći će da je “šarmantno”, delikatno, damski. I biće popularan. Dakle, moram da pustim da to sklizne preko mene na obraćajući nikakvu pažnju. Moram se koncentrisati na *Pardžiterove* ili *Ovde i sada*. Ne smem sebi da dopustim da

verujem da sam, jednostavno, damsko naklapalo. Jer to nije tačno. Uopšte mi se neće dopasti Flašova popularnost. Ne, moram sebi da kažem, to je izmaglica, vodena koprena. I da tvrdo, žestoko, stvaram, za to se sad osećam sposobnijom nego ikad ranije.

Nedelja, 29. oktobar

Ne, glava mi je isuviše umorna da nastavim sa Bobijem i Elvirom, treba da se sretnu u Katedrali Svetog Pavla, danas pre podne. Želela bih da uhvatim u celini, mirno i nesvesno. Ovo poslednje je teško, zahvaljujući *Flašu*, zahvaljujući neprestanom sitnom škropljenju komentara koji me drže budnom. Juče je *Granta* rekla da sam ja pokojna. *Orlando*, *Talasi*, *Flaš* predstavljaju smrt potencijalno velike spisateljice. To je samo jedna kišna kap, hoću da kažem to ponižavanje s kojim neki mali bubuljučavi đaćić voli da deli pravdu, baš kao kad bi stavio nekom žabu u krevet. A toliko ima pisama i toliko zahteva da pošaljem sliku, toliko da sam, možda budalasto, napisala sarkastično pismo *N.S.* i izazvala još kišnih kapi. Ova metafora pokazuje kako je strašno važna podsvest kad pišeš. Ali dopustite da podsetim da je moda u književnosti neizbežna i da čovek mora da odrasta i da se menja i da sam, konačno, ustanovila svoju filozofiju anonimnosti. Pismo *N.S.* je sirova javna objava o tome. Kako je to bilo čudno otkrovenje prošle zime! Sloboda, koja mi, vidim, sad daje lakoću da odbijem Sibiline pozive, da život prihvatim mnogo snažnije i postojanije. Neću biti “slavna”, “velika”. I dalje ću biti smela, menjaću se, otvariću um i oči, odbijajući da budem žigosana i stereotipizirana. Poenta je u tome da oslobodiš svoje biće. Da mu dopustiš da nađe svoje dimenzije, da ga ne ograničavaš. I ako sam kao, i obično ispalila samo nasumice, ima mnogo suštine u tome. Oktobar je bio loš mesec, ali je mogao biti mnogo gori bez moje filozofije.

Četvrtak, 7. decembar

Šetala sam Lester skverom – tako daleko od Kine – kad na plakatima videh “Smrt poznatog pisca romana”. Pomislila sam na Hjua Volpola. Ali to je Stela Benson. Zašto sam odmah počela o tome da pišem? Nisam je dobro poznavala, ali imam doživljaj finih, pažljivih očiju. Slab glas, kašalj, osećanje tlačenja. Sedela je sa mnom na terasi u Rodmelu. A sad, tako brzo, nestalo je to što je moglo biti prijateljstvo. Pouzdana i pažljiva i veoma iskrena – tako je se sećam. Pokušale bismo da se probijemo, jedne od ovih teških večeri, do nekog dubljeg sloja – sigurno bismo ga dosegnule, da nam je data šansa. Drago mi je što sam je zaustavila na vratima kad je ulazila u svoj mali auto i zamolila da me zove Virdžinija – da mi piše. A ona reče: “Ništa mi neće biti draže od toga.” Ali ovo je kao da prigušujem nešto – njenu smrt daleko u Kini; i ja koja sedim ovde i pišem o njoj, tako kratkotrajno a ipak tako istinito; i ničeg više neće biti. Kako izgleda žalosno ovo popodne, sa novinskim kolicima (?) koja jure uz Kingsvej. “Smrt poznatog pisca romana” na plakatima. Vrlo fin čvrst um. Mnogo patnje, postisnute. Kao da me je na neki način sramota zbog njene smrti, kao i zbog K.M-ine. Ja nastavljam, a one nestaju. Zašto? Zašto nije moje ime na plakatima? I imam osećaj da bi obe mogle da protestuju što su otišle ne završivši posao – obe tako iznenada. Stela je imala 41 godinu. “Poslaću vam moju knjigu” i tako dalje. Živela je na sumornom ostrvu, razgovarajući sa pukovnicima. Čudno osećanje, kad pisac kao što je S.B. umre, reakcija ti je manja: *Ovde i sad* neće biti njome obasjano, život je oslabljen. Izliv, koji sam otposlala, manje porozan i sjajan: kao da misleća materija postaje mreža koja se oploduje samo kad i drugi ljudi (to jest ona) misle. Sad toj mreži nedostaje život.

Nedelja, 17. decembar

Završila sam juče četvrti deo *Ovde i sada* i zato se prepuštam jutarnjoj kontemplaciji. Čitam neke stare dnevnike da osvežim sećanje na rat.

1934.

Utorak, 16. januar

Pustila sam da sve ovo vreme, tri nedelje u Mankšu, sklizne jer sam tamo bila tako božanski srećna i puna ideja – još jedna nova bujica *Pardžiterovih* ili *Ovde i sada* (čudno da to Goldi u pismu pominje – *Talasi* su takođe ovde i sada – zaboravila sam). Tako nisam napisala ni reči zbogom godini, ni jednom rečju ne opisujem Kejnzove i Džounsove, ništa o šetnjama duboko u brežuljcima ili o čitanju Marvela neke večeri, i uobičajeno đubre.

Nedelja, 18. februar

A ja opet jutros započeh *Ovde i sada*, u tački koju sam napustila gotovo pre tri nedelje zbog glavobolje. Zabeležiću da je dve do tri nedelje prava pauza. Nije se ohladilo, kao posle šest nedelja. Još sve imam na pameti i mogu da vidim kako ću da revidiram. Razletela se na sve strane – scena razgovora tokom vazdušnog napada – jer sam bila umorna, sad moram da je slepim, da uđem u to raspoloženje i da počnem ispočetka. Želim da svuda oko sebe podignem čarobni svet i da tu živim snažno i mirno šest nedelja. Uobičajeni problem – kako uklopiti dva sveta. Nije dobro žestoko se uzбудiti, mora se kombinovati.

Utorak, 17. april

Toliko sam iscrpljena od juče uveče da ne mogu ni reč da dodam mom *Sikertu* ili da smislim skicu poslednjih poglavlja *Ovde i sada*. Visoka cena za užurbanu večeru kod Hačizovih. Jurnjava na *Makbeta*; razgovor sa Dodo Meknoten; zatim sa ser Fredom Polokom na sceni Sedlers Velsa.

Ideja o Šekspiru.

Da drama zahteva izlazak na površinu – zato se insistira na realnosti koja romanu nije potrebna ali možda je potreban kontakt sa površinom idući ka vrhuncu. To potvrđuje moju teoriju o različitim nivoima u pisanju i kako ih kombinovati, počinjem da mislim da je kombinacija neophodna. Ovakav odnos sa površinom se dramatičaru nameće iz nužde. Koliko je ona uticala na Šekspira? Ideja da bi se na toj osnovi mogla razraditi teorija proze itd.; koliko se dotaklo nivoa, bilo da su sačuvani ili ne.

Sreda, 9. maj

Ovaj 9. maj bio je poslednji dan i kraj. Videli smo Vorikšir, a ja sam čitala *Monolog* i primetila kako drugi stil čudno inficira. Najbolje u njemu je: jako zeleno, jako lišće, zdepaste žute kamene zgrade i lepo razasute elizabetanske seoske kuće. Sve je to vrlo harmonično vodilo u Stretford na Ejvonu, i prokleta bila sva gundala, to je lep, opušten grad, izmešan, 18. vek i sve ostalo priljubljeno jedno uz drugo. Niklo je sve cveće u Šekspirovoj bašti. »Tamo su gledali prozori sobe u kojoj je radio kad je pisao *Buru*«, rekao je čovek. A možda je to istina. U svakom slučaju to je odlična velika kuća, koja pravo gleda u velike prozore i sivi kamen školske kapele, a kad je otkucao sat, to je bio zvuk koji je Šekspir čuo. Ne mogu uz više truda nego što moj um koji juri drumovima može da obuhvati, da opišem čudan utisak vedre impersonalnosti. Da, sve kao da govori, ovo je bilo Šekspirovo, tu je sedeo i šetao. Ali me nećeš naći, ne onako od krvi i mesa. On je vedro

odsutan-prisutan; oba odjednom; zrači oko čoveka, da, u cveću, u staroj dvorani, u bašti; ali nikad da ga uhvatiš. Išli smo i crkvu, tamo je bila kitnjasta glupava bista, ali ono na šta nisam računala bila je izlizana jednostavna ploča, okrenuta na pogrešnu stranu. Dobronamerni prijatelj trpi Isusa radi – opet je izgledalo da je on sav vazduh i sunce što se vedro smeši; a ipak tamo dole na korak od mene ležale su koščice koje su širile po svetu tu beskrajnu svetlost. Da, zatim smo šetali oko crkve. Sve je jednostavno i pomalo trošno; reka klizi pored kamenog zida, sa crvenom širokogрудоšću nekog cvetnog drveta, a ivica ledine je nedirnuta, meka i zelena i blatna sa dva nonšalantna labuda. Ta crkva, škola i kuća su prostrana mesta, rezonantna, sunčana danas i unutra i napolju..... /nečitko/ – da, impresivno mesto, još živo, a tamo dakako leže koščice, koje su stvarale. Da se misli kako je pisana *Bura*, dok gledaš napolje u baštu. Kakav bes i oluja misli moraju da prođu kroz svaki um. Bez sumnje solidnost mesta je bila udobna. Bez sumnje on je gledao podrum s vedrinom. I nekoliko namirisanih američkih devojaka i dosta papagajskog brbljanja sa starih gramofonskih ploča na mestu rođenja, koje ponavlja istu priču. Ali nije li to čudno, pazitelj u Nju Plejsu se složio, da se zna samo za jedan originalan Šekspirov potpis i da je sve ostalo, knjige, nameštaj, slike itd., potpuno nestalo? Ja pak mislim da je Šekspir bio veoma srećan u tome što nije postojala prepreka za slavu, već je njegov genije strujao iz njega i još uvek je tamo, u Stretfordu. Igrali su, čini mi se, *Kako vam drago* u pozorištu.

Da ne mumlaju više glupi biografi pesmice o Nju Plejsu. Ja bih mogla, čini mi se. Jer čovek nam je rekao da je posle praunukine smrti sve rasprodato, a zašto ne bi mogle neke od tih stvari da budu izgubljene, reče, da budu sklonjene i da izađu na svetlost dana? Takođe je kraljica H. Marija, žena Čarlsa I, boravila u Nju Plejsu sa unukom (?) što pokazuje koliko je mesto moralo biti važno. To nam je on rekao, a ja to nikad ranije nisam čula. Reče da je Geskel, sveštenik, prvobitnu kuću koja se protezala preko bašte skoro do kapele srušio jer su mu ljudi dosadili molbama da

vide Šekspirovu kuću. A tamo je (između prozora i zida) bila soba u kojoj je umro. Jedan dud bije glas da je izdanak drveta koje je raslo ispod Šekspirovog prozora. Veliki jastuci plavog, žutog, belog cveća u bašti koja je otvorena, tako da živi i dalje šetaju i sede u njoj.

Petak, 18. maj

Lepila sam irske novine u staru svesku i prekinula sam, osetila sam čini mi se malu drhtavicu. Ne može ništa da mi bude posle svih ovih odmora, ali bilo je – grip. Zato moram da ostavim sve ideje – celu poplavu *Pardžiterovih* i veličanstven i težak kraj te knjige. Bila sam ga celog sam natapkala mokrim sunderom, a sada je tačno nedelju dana otkako sam otišla u krevet, i evo nas ovde za Duhove u Monksu. Ono što još više zapanjuje jeste da ja ovo pišem zlatnim votermenom i pomišljam da izbacim čelični vulvort. Danas je sunčan, raskošan dan, čini mi se da sve ptice stružu po svojim gnezdima i krešte na drveću rano ujutru proizvodeći neprestanu provalu pesama koje ja slušam ležeći. Čujem kako L. hoda po bašti sa Persijem. Sve je mirno i duboko prijatno, zahvaljujući tome što zauvek nema, čak ni u pozadini, Nelinog gundanja, a nju je zamenila čvrsta, tiha, nesebična Mejbl. Da, uspevamo bez bedinerke; slobodni smo, vedri, zapravo, kakvo olakšanje! Tako, ako budem mogla da izvučem glavu iz ovoga gde sam se zaglibila, možda ću u utorak da se opet zagnjurim na tri meseca. Ali uzimam još dan-dva da se odmorim. Kako postajem beskrajno skromna i oslobođena iluzija i bez ikakve ambicije, sve zbog gripa. Nisam mogla da verujem da će iko doći da me poseti, a kamo li da ću ikada više nanizati tuce reči. Sad počinje da se vraća samopouzdanje, moć shvatanja, blagoslovena iluzija po kojoj mi živimo, da se vraća, vrlo nežno. Smirena vedrina je prvi stepen, koji neću da prekidam pisanjem.

Utorak, 22. maj

Konačno danas, u utorak, bosle beznadežnog, sterilnog kresanja palidrvca o kutiju – o tako su me obuzele nepopustljivost i ništavnost – pojavio se plamičak. Možda će krenuti. To se odnosi na đavolski težak rad da posle gripa opet počnem 7. deo. Elvira i Džordž ili Džon, razgovaraju u njenoj sobi. Još uvek sam miljama daleko od njih, ali mislim da sam jutros uhvatila pravu intonaciju. Zabeležila sam ovo kao nekakvo upozorenje. Sad je važno da se ide veoma polako; da stanem u sred bujice; nikad da ne pritiskam; da ležim na leđima i da pustim da se meki podsvesni svet nastani; da ne naterujem penu sa usana. Nema žurbe. Imam dovoljno novca za godinu dana. Ako ova knjiga izađe u junu sledeće godine, ima dovoljno veremena. Poslednja poglavlja moraju biti tako bogata, tako zaključna, da se tako zajedno talasaju da mogu da nastavim samo ako pustim svakog jutra da se cela knjiga leže pod mojim umom. Nema više nikakve potrebe da jurim, kad je narativni deo gotov. Ono što ja želim to je da je obogatim i stabilizujem. Ovo poslednje poglavlje mora da odgovara po dužini i važnosti i obimu prvoj knjizi. I zapravo mora da da drugu stranu, njenu potopljenu stranu. Mislim da ne mogu ponovo da čitam, sumiraću ga unazad – čajanka, smrt, Oksford itd. po sećanju. I kako cela knjiga zavisi od toga hoće li mi ovo poći za rukom, moram da budem veoma opuštena i strpljiva i da negujem svoju dosta škripavu glavu i da je uljuljkujem francuskim i tako dalje, što lukavije.

Ponedeljak, 11. jun

Ta stranica puna nade zvuči sad isuviše naivno, pošto sam se vratila i u petak nastavila da drhtim, da imam bolove, kruta kao motka, dok sam razgovarala sa Elizabet Bouen: 101, krevet, grip, i tako preležala celih nedelju dana, tačnije do prošle nedelje, da bih se izlečila. Onda sam otišla u Rodmel i tu sam opet počela poglavlje i ideje su mi se raspalile a onda je došla opera, slavuj koji je pevao na

crniki, Kristabel ⁹² i g. Olaf Hambro koji su pričali priče o Kraljici i Princu i jedan veoma žestok koncert juče, tako da danas ne mogu, ne, ne mogu da pišem. Stripljenja, što bi rekao Karlajl (na talijanskom). Ali pomisli – ceo sistem se tako iskušava preko ovoga kraja, da jedno sićušno zrnce, jedna kasna noć, jedan prenaporan dan – prekida sav nalet, sve ideje. I to tek što sam to jasno videla pred sobom te vrlo zapletene scene, sve u kontrastima. Grade se. Tako, čekaj do sutra.

Ponedjeljak, 18. jun

Vrlo, vrlo toplo: dan se toliko promenio da se može napolje posle čaja. Suša u celom svetu. Poplava sa *Ovde i sada*, bogu hvala. Ipak veoma oprezno. Tek sada sam smislila scenu sa Rej i Megi. Znak da se oplođujem, jer bi trebalo da radim francuski za Dženi koja dolazi u 5.

Petak, 27. jul

A ha – ali sad, pošto sam otpravila ovaj potpuno neprijatan dan, Vordinga i g. Fiersa, koji reprezentuju rodmelsku laburističku partiju, sat posle večere slobodna sam da počnem poslednje poglavlje; i po milosrdnom Providenju bunar je pun, ideje se penju i ako mogu da se toga držim široko, slobodno, moćno, potpuno ću zaroniti na dva meseca. Čudno kako stvaralačka moć najednom dovede ceo kosmos u red. Mogu da vidim dan kao celinu, srazmeran – čak i posle dugo usplahirenog mozga kao jutros, mora da je to fizička, moralna, mentalna potreba, kao pokretanje motora. Neobuzdan, vreo dan – vetar koji besni u bašti; sve julske jabuke po travi. Nameravam da se prepustim uživanju serije brzih oštih kontrasta: razbijajući sve šablone koliko god hoću. Pokušavajući svaku vrstu eksperimenta. Sad naravno ne mogu da pišem dnevnik ili pisma niti da čitam, jer sve vreme izmišljam. Možda je Bob T. bio u pravu kad me je u pesmi nazvao srećnijom od svih – mislim na um

⁹² Ledi Aberkonvej (Aberconway).

koji mogu da izrazim – ne, mislim po tome što sam mobilisala svoje biće – naučila da mu dam potpun izlaz – mislim, što sam do izvesnog stepena sebe naterala da razbijem svaki šablon i da nađem svežu formu bića, to jest, izraze za sve što osećam ili mislim. Tako da dok to funkcioniše, imam osećaj da sam potpuno aktivirana – da ništa nije lažno. Ali to iziskuje neprestani napor, uznemirenosti i trku. U *Ovde i sada* ja razbijam šablon koji je napravljen Talasima.

Četvrtak, 2. avgust

Zabrinuta sam i zbog mojih poslednjih poglavlja. Da nisu isuviše kreštava i brbljiva? A zatim ta beskrajna dužina i neprestana plima i oseka invencije. Tako sam božanski srećna jednog dana, a sledećeg sam tako iscrpljena.

Ponedeljak, 7. avgust

Prilično moker državni praznik. Čaj sa Kejnzovima. Mejnard je izvadio zub ali je bio vrlo plodan. Na primer: Da, bio sam tri nedelje u Americi. Nemoguća klima. U stvari, u njoj su se sakupile greške svih klima. To podržava moju teoriju o klimi. Niko ne može u Americi da stvori veliko delo. Čovek se ceo dan znoji i prljavština mu se lepi na lice. Noći su podjednako vruće kao i dani. Niko ne spava. Svako je stalno u škripcu sa klimom. Običavao sam da dikatiram članke bez razmišljanja. Osećao sam se savršeno dobro dok nisam otišao. »Što se tiče nemačke politike«. Oni čine nešto vrlo čudno sa svojim novcem. Ne mogu da shvatim šta. Možda Jevreji povlače svoj kapital. Da vidimo, ako bi svaki od 2.000 Jevreja povukao kapital od 2.000 funti – svejedno, ne mogu da isplate svoj lankaširski dug. Nemci su uvek kupovali pamuk iz Egipta, davali da se prede u Lankaširu; to je mali račun, samo ½ miliona, ali oni ne mogu da plate. Ipak sve vreme kupuju bakar. Zbog čega? Zbog naoružavanja, bez sumnje. To je jedan od klasičnih primera međunarodne trgovine. 20.000 ljudi je bez posla. Ali naravno ima nešto iza toga.

Šta je uzrok finansijske krize? Oni rade nešto budalasto. Nema kontrole državne blagajne nad vojskom.

(Ali sve vreme mislim čime treba da se završi *Ovde i sada*. Želim hor, globalnu izjavu, pesmu za četiri glasa. Kako da to dobijem? Sad skoro vidim kraj, jureći napred: kako postaje sve dramatičnije. I kako da napravim prelaz sa kolokvijalnog na lirsko, sa posebnog na opšte?)

Petak, 17. avgust

Da, mislim da zahvaljujući iznenadnom naletu dve besane noći, koje su nadoknadile dva rana jutra, mislim da vidim kraj *Ovde i sada* (ili *Muzika* ili *Zora* ili ma kako ću to nazvati) treba da se završi sa tim kako Elvira izlazi iz kuće i kaže: »Zašto sam vezala ovaj čvor na maramici«? A svi bakrenjaci se raspu naokolo...

Sve će biti u govorima – nema drame. Sad sam napravila skicu šta svako treba da kaže, a završava se svečanom večerom i zabavom u prostoriji u prizemlju. Mislim da je kičma slomljena. Dojuriće do nečeg što je približno mojih 850 stranica, pretpostavljam, što je kod 200, 170.000 a ja ću teškim radom to da spustim na 130.000.

Utorak, 21. avgust

Pouka *Sada i ovde* je da možeš da upotrebiš sve vrste »formi« u jednoj knjizi. Zato bi sledeća mogla da bude pesma, realnost, komedija, drama, naracija, psihologija, sve u jednom. Vrlo kratko. I o ovome treba razmisliti, drama o Parnelovima, ili biografija g-de P.

Četvrtak, 30. avgust

Ako ne mogu čak ni ovde da pišem, zahvaljujući tome što sam smišljala poslednje scene, kako onda uopšte mogu da čitam Dantea? Nemoguće. Posle trodnevnog mučenja, kad sam se vratila, opet me nosi struja. Robson dolazi danas na čaj, a

Vulfovi sutra i ... opet mi je izmakao Elvirin govor... »Znate li šta sam držala u ruci celo veče? Bakrenjake.«

Pa, u svakom slučaju, imam dovoljno zaliha za ovo poglavlje, rekla bih za još dve-tri nedelje. Juče sam našla novi put za šetnju i jednu novu farmu u prevoju između Ešema i Taring Nevila. Vrlo ljupka, sasvim sama, iza nje se spušta brežuljak. Zatim sam se vratila uz nemirnu, široku, poplavnu sivu reku. Pliskavica izađe na površinu i gutnu. Padala je kiša. Sva ružnoća se razlila. Neverovatan pejzaž kao iz 18. veka, na sreću me je naterao da manje mislim o Vilmingtonu.

Strašna je oluja sa gradom provalila je posle čaja; kao beli led; vitlala, šibajuću kao da bičuje svet. To se nekoliko puta dogodilo; crni oblaci dok smo slušali Bramsa. Uopšte nema pisama ovog leta. Ali sledećeg će ih biti mnogo, predviđam. I ne marim; jednog dana, juče da budem precizna, bila sam tako pobedonosna: pisanje, ona šetnja, čitanje, Lison, /nečitko/, Sen Simon, predgovor Henrija Džejmsa za *P. jedne ledi* – vrlo pametan /nečitko/ i prepoznajem nekoliko stvari; zatim Židov dnevnik, opet pun sećanja od kojih se trzam – nešto što sam i ja sama mogla da kažem.

Nedelja, 2. septembar

Mislim da nikad nisam bila uzbuđenija zbog neke knjige nego dok pišem kraj – hoće li ovo biti *Zora*? Ili je to prenaglašeno sentimentalno. Juče sam pisala kao – zaboravih reč; obrazi mi gore, ruke drhte. Radim scenu gde Pegi sluša njihov razgovor i prasne. Ovo praskanje me je toliko uzбудilo. Možda previše. Ne mogu lako da napravim prelaz ka E-nom govoru.

Sreda, 12. septembar

Rodžer je u nedelju umro. Sutra idemo gore, sledeći neki instinkt, na sahranu. Ja se osećam ošamućeno: jako odrvenelo. Žene plaču, L. kaže. A ja ne znam zašto

plaćem – uglavnom sa Nesom. I isuviše sam glupa da išta pišem. Glava mi je sva ukrućena. Mislim da me to sad snalazi beda života, i taj cnpurasti veo koji sve prekriva. Vreme je vruće; duva neki vetar. Srž je iz svega otišla. Ne mislim da je to preterivanje. Pretpostavljam da ć e se vratiti. Zapravo osećam veliku ž elju, povremeno, da više živim svud ovde, da viđam ljude, da stvaram, samo što se sad ne može napraviti taj napor. I ne mogu da pišem Heleni, ali sad moram da ovo zatvorim i da pokušam.

Mopasan, o piscima (istina je mislim) »En lui aucun sentiment simple n'existe plus. Tout ce qu'il voit, ses joies, ses plaisirs, ses souffrances, ses desespoirs, deviennent instantment des sujet d'observation. Il analyse malgre tout, malgre lui, sans fin, les coeurs, les visages, les gestes, les intonations.«⁹³*

Sećam se kako sam se okrenula na stranu kraj majčinog kreveta, kad je umrla i uvela nas Stela ⁹⁴, kako se smejem, krišom, na dadiljino plakanje. Ona se pretvara, rekla sam, sa 13 godina, i bojala sam se da ne osećam dovoljno. Tako i sad.

Piščev temperament.

»Ne jamais souffrir, penser, aimer, sentir, comme tout le monde, bonnement, franchement, simplement, sans s'analyser soi-meme apres chaque joie et apres chaque sanglot.«⁹⁵*

Subota, 15. septembar

Drago mi je što smo išli na službu u četvrtak. Bio je veoma topao letnji dan. I sve veoma jednostavno i dostojanstveno. Muzika. Ni reč nije izgovorena. Sedeli smo tamo, pred otvorenim vratima koja su vodila u baštu. Cveće i šetači, što bi se

⁹³ U njemu (piscu) više ne postoji nijedan jednostavan osećaj. Sve što vidi, čemu se raduje, sva njegova zadovoljstva, patnje, razočaranja, istog momenta postaju predmet proučavanja. On, uprkos svemu, uprkos sebi samom, beskrajno analizira: srca, lica, pokrete, intonacije.

⁹⁴ Stela Dakvort (Stella Duckworth), polusestra V.V.

⁹⁵ (Pisac) nikada ne pati, ne misli, ne voli, ne oseća kao drugi dobronamerno, iskreno, jednostavno, ne preispitujući samoga sebe posle svake radosti i svakog plača.

dopalo Rodžeru. On je ležao ispod starog crvenog brokata sa dve grane vrlo svetlog šarenog cveća. Snažan je instinkt koji čovek ima da bude sa svojim prijateljima. Razmišljala sam i o njemu povremeno. Dostojanstveno i časno i veliko – »velika slatka duša« – nešto zrelo i muzikalno o njemu – a onda to što je zabavno i što je činjenica da je on živeo tako raznovrsno i velikodušno i radoznalo. Mislila sam o tome.

Četvrtak, 18. septembar

Dopada mi se pisanje jutros jer skida zategnutost sa usana. Hladan tup dan posle sveg onog blještanja. Sad imamo Grejema i gđu V., ali zatim, verovatno, mir. I kraj knjige? O kad bi to moglo da bude! Ali osećam se 10 milja daleko – daleko daleko – bez kontakta, sad sam veoma iscrpljena.

Imala sam ideju da bih mogla da opišem to strahovito osećanje na R. sahrani: ali ne mogu naravno. Mislim to univerzalno osećanje; kako smo se svi borili svojim mozgovima, ljubavima i sve tako dalje; i mora da nadvlada. Onda onaj koji je nadvladao, ta spoljna sila postaje tako jasna; indiferentna; a mi tako mali, lepi, delikatni. Onda me je obuzeo strah, od smrti. Naravno da ću i ja tamo da ležim, ispred te kapije i da skliznem unutra i to me je uplašilo. Ali zašto? Mislim, osetila sam uzaludnost ove neprestane borbe našim mozgovima i naše ljubavi jednih prema drugima, nasuprot toj drugoj stvari; ako je Rodžer mogao da umre.

Ali zatim, sutradan, danas, u četvrtak, nedelju dana kasnije, ta druga stvar je počela da radi – egzaltirani osećaj što si iznad vremena i smrti zato što si opet u stanju pisanja. A to nije iluzija, koliko ja mogu da kažem. U svakom slučaju imala sam snažan osećaj da bi Rodžer potpuno bio na našoj strani u tom uzbuđenju i da ma šta nevidljiva sila uradi, mi tako izlamo izvan nje. Lepo pismo od Helen. A danas idemo u Vording...

Nedelja, 30. septembar

Poslednje reči bezimene knjige napisane su pre 10 minuta, i to dosta mirno. 900 strana. L. kaže 200.000 reči. Gospode bože, koliko ponovnog pisanja to znači! Ali isto tako, kakvo blaženstvo što sam dovela pero do kraja, do poslednjeg reda, čak i kad bi sad veći deo morao da se briše. U svakom slučaju, nacrt je tu. Bilo je potrebno manje od 2 godine. Zapravo nekoliko meseci manje, pošto se *Flaš* umešao; tako da je napisana u većem galopu nego ijedna moja knjiga. Tumačenja su rečita. I rekla bih – ne kažem li to uvek? – uzbudljivija. Čini mi se da su drugačija. Jer sam bila mnogo uopštenija, manje lična. Nema »lepog pisanja«. Dijalog mnogo lakše ide. Ali je bilo veoma naporno jer sam mnogo različitih veština morala da koristim istovremeno, a da nijedna nije prenapregnuta. Nema suza i egzaltacije na kraju, već mir i širina, nadam se. U svakom slučaju, ako sutra umrem, obris je tu. I sama sam sveža. Sutra još preraditi kraj. Ipak mislim da nisam dovoljno sveža da »izmišljam«. To je bio naporno – invencija. Bojim se da je poslednjih 20 stranica pomalo mlitavo. Isuviše repova da se počisti. Ali nemam pojma o celini...

Utorak, 2. oktobar

Da, ali moja glava mi nikad neće dopustiti da tek tako slavim; uvek se sve sruši. Juče ujutru javili su se stari znaci svetlosti; a onda oštar, veoma oštar bol iznad očiju; tako da sam sedela i ležala do predveče. Nisam šetala, nisam imala nijednu jedinu ideju pobede ili olakšanja. L. mi je kao čestitku kupio malu putnu mastionicu. Želela bih da mogu da smislim ime. *Sinovi i kćeri*? Verovatno je već korišćeno. Ima čitava masa toga što treba da se uradi na poslednjem poglavlju, što ću, nadam se, *Deo volente*, kako kažu u nekim krugovima, još sutra početi, dok je git još mekan.

Tako je letu kraj. Do 9. septembra – kad je Nesa prešla preko terase, čujem taj vrisak: Mrtav je – veoma snažno, srećno leto. O, radost šetanja! Nikad je tako snažno nisam osetila. Kuper Pouis, dosta čudno, izražava to isto, nalik na trans, plivanje, letenje kroz vazduh; protok osećanja i ideja; i lagano ali sveže menjanje brežuljaka, puta, boje; sve to ustalavano na tankom tabaku savršene mirne sreće. Činjenica je da sam uvek najsvetlije slike slikala na tom tabaku i često naglas govorila. Gospode, koliko sam stranica *Sinova i kćeri* – možda bi *Kćeri i sinovi*, dalo drugačiji ritam od *Sinova i ljubavnika* ili *Supruga i kćeri* – smislila brbljajući ih u uzbuđenju na vrhu brežuljka i u prevojima. Ima isuviše zgrada, na žalost, a govorka se da Kristi i građevinsko preduzeće Ringmer kupuje Botenovu farmu da na njoj zidaju. U nedelju su me sekirali, dok sam šetala u Luis, automobili i vile. Ali opet, otkrila sam stazu do sablasne farme; i Pidingou stazu, takvu raznolikost i krasotu – reku olovnu i sivu, londonski brod plovi, most otvoren. Gljive i bašta noću. Mesec, kao oko umirućeg delfina; ili crvena pomorandža, žetveni mesec, ili ulašten kao čelični nož; ili plamsav; nekad juri preko neba; katkad visi među granama. Sad je u oktobru došla gusta vlažna magla, zgušnjava se i ostavlja mrlje. U nedelju su bili Bani i Džulijan.

Knjige pročitane ili u čitanju:

Šekspir: *Troil*

Perikle

Ukroćena goropad

Simbelin

Mopasan samo odlomci

De Vinji samo odlomci

Sen Simon samo odlomci

Žid samo odlomci

Knjige iz biblioteke: Pouis

Vels
Ledi Bruk
Proza. Dobro
Alis Džejms

Mnogo rukopisa.

nijedan nije vredno zadržati.

Četvrtak, 4. oktobar

Žestoka olujna kiša na ribnjaku. Prekriven je sitnim belim trnjem, koje se baca gore-dole; ribnjak se kostreši trnjem kao malo bodljikavo prase čekinjama. Zatim crni talasi; prelivaju se preko njih; crni drhtaji i malo vodeno trnje je belo. Zbrda zdola kiša i brestovi bacaju ribnjak gore-dole; izliva se na jednu stranu, listovi lokvanja se napeli; crveni cvet okolo pliva; jedan list leprša; zatim je na trenutak potpuno glatko; pa se podbode; trnje kao staklo; ali neprestano poskakuje gore dole; brza mrlja senke. Sad svetlost od sunca; zeleno i crveno; sjajano jezero žalfija zeleno; trava blještavo zelena; crvene bobice na ogradi; krave veoma bele; ljubičasto nad Ešemom.

Četvrtak, 11. oktobar

Kratka beleška. U današnjem *Lit. sapl.* oglašavaju *Ljude bez umetnosti*, od Vindama Luisa: poglavlja o Eliotu, Fokneru, Hemingveju, Virdžiniji Vulf... Znam po razumu i instiktu da je to napad; da sam javno uništena; ništa od mene nije ostalo u Oksfordu i Kembridžu i na mestima gde mladi čitaju Vindema Luisa. Instinkt mi kaže da ga ne čitam. I iz tog razloga, dakle, otvaram Kitsa i nalazim: »Hvala ili pokuda imaju samo trenutno dejstvo na čoveka koga ljubav prema lepoti apstrakno, čini oštrim kričarem svojih dela. Moja sopstvena domaća kritika

pričinila mi je bol koji prevazilazi ono što bi *Blekvud* ili *Kvoterli* mogli da mi nanesu... To je puka stvar trenutka – ja mislim da ću biti među engleskim pesnicima posle smrti. Čak i kao predmet sadašnjeg interesovanja, pokušaj da me zbrišu u *Kvoterliju* samo je na mene skrenuo više pažnje.«

Dakle: da li ja mislim da ću biti među engleskim romansijerima posle smrti? Jedva da ikad o tome mislim. Zašto se onda povlačim pred tim da čitam V.L.? Zašto sam osetljiva? Mislim da je taština u pitanju. Ne volim pomisao da me ismevaju. Kako će A., B. i C. sijati od zadovoljstva što čuju da je V.V. uništena. To će takođe podstaći dalje napade. Možda se osećam nesigurnom u odnosu na sopstvene talente, ali ipak, znam o njima više nego V.L. U svakom slučaju nameravam i dalje da pišem. Uradiću nešto lukavo: sumiraću prirodu te optužnice iz razgovora i prikaza, i za godinu dana možda, kad mi knjiga izađe, pročitacu to. Već osećam smirenost koja mi uvek dolazi posle uvrede. Saterana sam uza zid. Pišem pisanja radi, itd. A imam i uvrnuto, sramno zadovoljstvo u tome što me vređaju – u tome što sam neka figura, u tome što sam mučenica, i tako dalje.

Nedelja, 14. oktobar

Nevolja je u tome što sam iscrpla i poslednji gram spisateljskog uma u *Pardžiterovima*. Bez glavobolje (osim onog što Eli zove tipična migrena – došla je juče da vidi L. zbog njegovog iščašenja). Ne mogu da obodem sebe. Činjenica je da sam planirala da iz beležaka napišem romantično poglavlje. Ali ne mogu da ga se latim. Jutros sam primila strelu V.L-a k srcu: on se strašno i presrećno sprda sa B. i B⁹⁶. Kaže da ja virim, a ne gledam; kaže da sam u osnovi preterano čedna; ali da sam jedna od četiri ili pet živih (tako izgleda) umetnika. Na to se svodi ovo bičevanje. (O, ja sam potcenjena, Edit Sitvel kaže.) Dakle, komarac se smestio i ujeo. I čini mi se da je (12,30) bol nestao. Da. Mislim da nestaje u talasićima. Samo

⁹⁶ *Gospodin Benet i gospođa Braun.*

ne mogu da pišem. Kad će mi mozak oživeti? Za 10 dana, mislim. A divno se čita: počela sam sinoć *Godišnja doba*... Dakle, htela sam da kažem, drago mi je što ne moram i ne mogu da pišem, jer napad je opasan zbog toga što te nagoni da odgovoriš – što je apsolutno fatalno. Mislim fatalno bi bilo prepraviti *P-ove* prema njegovoj kritici. Čini mi se da mi otkriće od pre dve godine divno služi: ići u avanturu i otkrivati i ne dozvoliti nikakve krute poze; biti gibak i go pred istinom. Ako ima istine u V.L., pa, suoči se s njom: bez sumnje sam čedna i virim. Pa, živi onda smelije, ali za boga miloga ne pokušavaj da povijaš svoje pisanje ovamo ili onamo. Jer to niko ne može. A postoji i to uvrnuto zadovoljstvo što te vređaju, a i osećanje da si gurnuta u tamu je prijatno i zdravo.

Utorak, 16. oktobar

Danas sam sasvim izlečena. Tako je V.L. bolest trajala dva dana. Pomogla mi je otresita ljubav stare Etel, a juče sam se prodrimala kupovinom bluze i čvrsto zaspala posle večere.

Ispisala sam se jutros.

Tako mi se spava. Jesu li to godine? Ne mogu da se otresem tog stanja. I tako sam neraspoložena. To je kraj knjige. Pregledala sam stare dnevnike – zato sam ih vodila, i našla sam isti jad posle *Talasa* – posle *Svetionika* sam bila, sećam se, bliže samoubistvu, ozbiljnije nego ikad od 1913. Konačno, to je normalno.

Sad galopiram već treći mesec – tako uzbuđena latila sam se mojih papira – dakle, da sve to sasečem – posle prvog božanstvenog olakšanja, naravno, neka užasna praznina mora da se razlije. Ništa nije ostalo od ljudi, od ideja, od napona, od celog života, ukratko, koji je jurio mojim mozgom, ne samo mozgom. Zaposelo je svu moju dokolicu. Mislim kako sam imala običaj da mirno sedim na istim šinama, radeći dalje moju knjigu. Pa, ništa ne mogu da uradim sledeće dve ili tri ili možda čak četiri nedelje već da sebe mazim. Odbijam da se suočim njom, odbijam da o

njoj mislim. Ovaj put je zbog Rodžera teže nego obično. Juče smo s Nesom pili čaj. Da, njegova smrt je gora nego Litonova. Zašto, pitam se? Tako beo zid. Takvo ćutanje. Takvo siromaštvo. Kakav je on odjek davao!

Ponedjeljak, 29. oktobar

Čitam *Antigonu*. Kako je ta čarolija još uvek moćna – grčka, emocija koja se razlikuje od svih ostalih. Čitaću Plotina, Herodota, čini mi se Homera.

Četvrtak, 1. novembar

Ideje koje su mi sinoć pale na pamet dok sam večerala sa Klajvom, razgovarala sa Oldosom⁹⁷ i sa Kenetom Klarkom i njegovom ženom.

O Rožerovoj biografiji: da bi trebalo da je piše više različitih ljudi koji bi ilustrovali različite periode.

Mladost, Mardžori⁹⁸

Kembridž, Ved?

Rani londonski život...

Klajv

Sikert

Blumsberi, Dezmond

V.V.

Kasniji život, Džulijan

Blant

Herd i tako dalje

Sve da kombinujemo recimo Dezmond i ja zajedno. O romanima – različiti slojevi bića: gornji, donji. To je bliska ideja, delom sam je okušala u *Pardžiterovima*. Ali

⁹⁷ Oldos Haksli (Aldous Huxley).

⁹⁸ Mardžori Faj.

razmišljam o tome da se ona mnogo detaljnije ispiše. I posebno u mojoj knjizi kritika: pokazaću kako um prirodno sledi taj red u razmišljanju i kako to književnost ilustruje.

Sad moram da radim biografiju i autobiografiju.

Petak, 2. novembar

Dva zuba su izvađena sa novim anestetikom, zato pišem dnevnik, neozbiljno. A ovo je drugo pero. Mozak mi je vrlo lagano smrznut, kao moje desni. Zubi postaju kao staro korenje koje počupaš. On je lomio, a ja sam jedva osetila. Moj mozak, smrznut, misli o Oldosu i Klarkovima. Neodređeno misli o biografiji. Misli da li je o meni negde izašao prikaz – ne mogu da gledam – misli da je lep hladan dan.

Otišla sam na sprat da isperem desni koje mi krvare – kokain traje 1/2 sata, zatim nervi počinju opet da se osećaju – i otvorih *Spektejtor*, pročitah opet V.L.-a o meni. Odgovor Spenderu. »Nisam maliciozan. Neki ljudi gđu V. zovu Felicija Hemans.« Pretpostavljam da je to još jedna mala ogrebotina tih mačijih kandži: da podmetne, usput – »ne kažem ja – drugi kažu«. A na sledećoj stranici su tako drski u vezi sa Sikertom; i tako – dakle, L. kaže da bi me trebalo prezirati ako za to marim. Da, ali jesam, marila sam 10 minuta: marim što sam opet na svetlu, baš kad sam tonula u moju naseljenu tamu. Moram da se priberem. Mislim da ovaj napad neće trajati više od dva dana. Mislim da ću se očistiti od infekcije do ponedeljka. Ali kako je sve to dosadno. I koliko se pucnjeva u prazno otvara preda mnom. Ali stani malo. U najgorem slučaju, ako sam nevažan pisac, ja uživam da pišem: mislim da sam pošten posmatrač. Zato će me svet i dalje uzbuđivati, bez obzira na to da li ja to mogu da iskoristim ili ne. Isto tako, kako da vagam V.L.-ovu kritiku i Jejtisa – a kamoli Goldi i Morgana. Da li bi oni išta osetili da sam ja nevažna? Oko dva ujutru obuzeo me je izvanredan osećaj snage (vožnja zatvorenih očiju). Ja imam L., tu su njegove knjige i naš zajednički život. I slobodna sam, sada, da ne gulim za novac.

I... kad bih samo za trenutak mogla potpuno da zaboravim na sebe, svoje prikaze, svoju slavu, svoje tonjenje na lestvici – koje sad predstoji i trajaće 8 ili 9 godina – tada bi trebalo da budem ono što ja uglavnom jesam: vrlo brza, uzbuđena, zabavljena, intenzivna. Čudno, ti ekstravagantni usponi i padovi ugleda; uporedi Amerikance u *Merkjuriju*... Ne, za ime boga, ne upoređuj, pusti da sva hvala i pokuda potonu na dno ili da isplivaju na površinu i pusti mene da ravnodušno idem svojim putem. I da mi bude stalo do ljudi. I leti, po životu, na sve strane.

Ovo je vrlo razumno kad se kaže. I sve se zaboravilo i svršeno je.

Na prvom mestu je sad (I) pitanje o pisanju R.-ove ⁹⁹ biografije. Bila je Helen¹⁰⁰. Kaže da i ona i M.¹⁰¹ to žele. Tako da ja čekam. Šta osećam u vezi s tim? Kad bih bila slobodna, onda bi to bila šansa da isprobam pisanje biografije. Sjajna, teška šansa – bolja nego pokušaji da nađem temu – kad bih bila slobodna.

Sreda, 14. novembar

Evo sad, u 10,30, u četvrtak ujutru, 15. novembra, spremam se da prionem na ponovno pisanje i pročitavanje *Pardžiterovih*: strašan trenutak.

12,45. Dakle, izvela sam taj strašan skok počela da ponovo pišem Pe. Bože, bože! Devedeset dana deset stranica dnevno. Tri meseca. Poenta je da se sažme. Da svaka scena bude scena, mnogo dramatizovanja, kontrastnija. Da svakom pažljivo dominira jedan interes. Neke generalizovane. U svakom slučaju kreće uobičajena poplava, što dokazuje da samo stvaranje može da dovede do proporcije. Sad, đavolski će to biti neprijatno, vidim – sažimanje nepreglednih masa – opet koristim svoje sposobnosti, a sve muve i buve sam zaboravila.

⁹⁹ Rodžera Fraja (Roger Fry).

¹⁰⁰ Helen Anrep.

¹⁰¹ Mardžori Faj.

Jedna beleška: očajanje nad tim što je knjiga loša. Ne mogu da razumem kako sam uopšte mogla da napišem tako nešto – i sa takvim uzbuđenjem. To je juče. Danas opet mislim da je dobra. Beleška, kao savet drugim Virdžinijama sa drugim knjigama da to ovako ide: gore dole, gore dole – a istinu bog zna.

Sreda, 21. novembar

Mardžori Fraj na čaju u nedelju. Dugačka debata o knjizi o Rodžeru, bez mnogo zaključaka. Ona kaže da želi od mene studiju potkrepljenu poglavljima o drugim aspektima. Kažem, Dobro, ali te knjige su nečitljive. O, naravno, želim da ti budeš sasvim slobodna, kaže. Trebalo bi da nešto kažem o njegovom životu, ja kažem. Porodica – tu ću naravno, bojim se, morati da te zamolim da budeš pažljiva, kaže ona. Rezultat svega je da će ona pisati *N.S.* da traži pisma; da ja treba da ih iščitam; i da ćemo onda diskutovati – tako da će se to protegnuti mesecima, pretpostavljam. A ja planiram da radim na *P-ovima*, a da se u vreme čitanja bavim Rodžerovim spisima, tako da bih sledećeg oktobra mogla da pišem, ako se tako odluči. Ali šta?

Ponedeljak, 3. decembar

Nije li to čudno? Nekih dana uopšte ne mogu da čitam Dantea posle revidiranja *P-ih*. A drugih dana je za mene to nešto uzvišeno i pomaže mi. Diže te iznad čegrtanja reči. Ali danas (pošto sam radila scenu u lođi) isuviše sam uzbuđena. Danas mislim da je to dobra knjiga. Opet sam u jeku. Ali staću na kraju pogrebne scene i smiriti mozak. To jest, pisaću božićni komad: *Freshwater*, farsu, zabave radi. I članak o savremenoj kritici, osvrnuću se malo oko sebe. Dejvid Sesil o prozi, dobra knjiga za čitaoce, ne za pisce – sve tako elementarno, ali ima nekoliko dobrih poenti, spolja. Ja sam ipak završila s tom vrstom kritike. On često greši: shvata V.H. pogrešno, mislim. Želi da ima duboku teoriju. Mi – Blumsberi – smo mrtvi,

tako kaže Džoud. Eto njemu šipak. Liton i ja dvoje smušenih. Jadni Frensis¹⁰² leži u hotelskoj sobi na Rasel skveru ovog kišnog jutra. Ušla sam i sela kod njega. Sasvim je to on, sa kvrgom na čelu. I svega toga je svestan. Može da umre na drugoj operaciji ili polako da se koči, do potpune paralize. Mozak može da mu strada. On sve to zna i to je stajalo među nam, dok smo se šalili. Bio je na toj ivici jednom ili dvaput. Ali u ovom trenutku ne mogu više da osećam – ne posle Rodžera. Ne mogu opet da pođem kroz to. Imam takvo osećanje. Poljubila sam ga. »Ovo je prvi put – ovaj čedni poljubac«, rekao je. Pa sam ga opet poljubila. Ne smem da zaplačem, pomislila sam, pa sam otišla.

Utorak, 18. decembar

Razgovarala juče sa Frensisom. On umire: ali ne okoliši. Samo izraz mu je dosta drugačiji. Nema nade. Onaj čovek kaže da on svakog sata pita koliko će ovo još da potraje i nada se kraju. Ponašao se sasvim uobičajeno, bez lutanja, bez nekoherentnosti. Na čast Atini. Duša zaslužuje da bude besmrtna, kako kaže L. Otšetalimo nazad, drago nam je bilo što smo živi, nekako otupeli. Ne mogu da upotrebim maštu na tu temu. Kako bi bilo ležati tamo, očekujući smrt? I kako je smrt čudna i strana. Pišem užurbano, pošto idem na Anđelikin koncert u ovaj fini meki dan.

Nedelja, 30. decembar

Pošto sam zaboravila da ponesem moju svesku, moram ovde da popunjavam dnevnik, na nepovezanim tabcima. Završava se godina. Sa ovim prokletim psima što stalno laju. A ja sedim u svojoj novoj kući i, od svih sati, baš je 3.10 i kiša pada. Krava je dobila išijas, pa je vodimo u Luis da uhvati voz za London; posle toga pijemo čaj u Čarlstonu, igramo predstavu i tamo ručamo. Ovo je najvlažniji Božić,

¹⁰² Frensis Birel (Francis Birrell).

rekla bih, crtajući krivulju na slepo, da se zabeleži. Tek juče mi je uspela šetnja do sablasne farme; ali boga molim, kad se Božić završi, da kiša prestane da pada i psi gđice Emeri prestanu da laju.

Bilo je glupo što sam došla ovamo bez knjige, kad sam videla da svako jutro završim sa glavom punom ideja o *Pardžiterovima*. Veoma je interesantno ispisivati. Dosta pišem ponovo. Ideja mi je da sažmem scene; vrlo intenzivno; manje intenzivno; zatim drama; pa naracija. Čuvajući neku vrstu njihanja i ritma kroz sve scene. U svakom slučaju dozvoljava veliku raznovrsnost ova knjiga. Mislim da će se zvati *Obični ljudi*. Završila sam manje više Megi i Saru, prvu scenu, u spavaćoj sobi. Sa kakvim sam to uzbuđenjem pisala! A sada je jedva i redak originala ostao. Da, ali mislim da sam uhvatila duh. Pišem možda 60 stranica dok to ne postignem. I kad se vratim, vidim ga kako skakuće kao žuti kanarinac na svojoj prečagi. Želim da i od S. i M. napravim smele likove, koristeći karakterni dijalog. Zatim idemo dalje do Martinove posete Eleonori, pa dugačak dan koji se završava kraljevom smrću. Iznojila sam se 80 ili 90 stranica, uglavnom zahvaljući pogrešnom paginiranju.

Kraj godine: Frensis obavlja svoju smrt u sanatorijumu u Kolingam Plejsu. Ono što ja vidim je izraz na njegovom licu: kao da se suočava sa čudnim samotnim bolom. Sopstvena smrt, pomisli ležiš tamo sam, gledaš je, sa nekih 45 godina: sa velikom željom da živiš. »I tako će *Nju Stejtsmen* biti najbolje novine na svetu, zar ne?« »Ipak je on mrtav« (Brimli Džonson), izrečeno sa nekom vrstom gorčine. Nijedna od ovih reči nije potpuno tačna.

I evo nas, razdraženi kravinom hromom nogom i psima. Ipak, kao i obično veoma srećni, čini mi se. Uvek tako puni ideja. L. završava svoje jutarnje pisanje Kvak Kvaka. Zet¹⁰³ puže od jedne stolice do druge – čupkajući mu kosu.

¹⁰³ Majmunčić marmoset.

A Rodžer je mrtav. I ja treba da pišem o njemu? I džaranje žara – mislim na želju da izmislim što je moguće više od te vatre. Da se spremim na mokru vožnju. Psi još uvek laju.

1935.

Utorak, 1. januar

Komad je prilično budalast¹⁰⁴; ali ne nameravam da sebe gnjavim time da ostavim dobar utisak kao dramski pisac. A juče sam imala krasnu starogodišnju šetnju po pacovskoj dolini, ali novom stazom gde sam srela g. Frita i razgovarala o izgradnji puta. Zatim smo išli u Luis da odvezemo kola u Martinovu radionicu, pa kući gde sam čitala sv. Pavla i novine. Moram da kupim Stari zavet. Čitam Dela apostola. Konačno osvetljavam tu tamnu mrlju u svojoj lektiri. Šta se to desilo u Rimu? Ima sedam Renanovih tomova. Liton ga zove »slatkorečivi«. Jejts i Oldos su se složili pre neki dan, da je njihov veliki cilj u pisanju da izibegnu »literarnost«. Oldos je rekao da je »literarni« fetiš bio izvanredan kod viktorijanaca. Jejts reče da želi da koristi samo reči koje govore stvarni ljudi. Da se promenio pišući drame. A ja rekoh, na brzinu, da je ono što on misli ionako veoma teško. I šta je »literarno«. To je dosta zanimljivo pitanje. Mogla bih da u njega uđem, ako ikada budem pisala svoju kritičku knjigu. Ali sad želim da pišem o tome kako je biti prezren. Moj um će nastaviti i dalje da pothranjuje te ideje. Moram da završim Obične ljude. Tu je Rodžer i pisanje o prezrenima. Da počnem Rodžera u oktobru 1935. Da li je to

¹⁰⁴ *Freshwater, komedija*. Pozorišni komad koji je Virdžinija Vulf napisala da bi se izveo na zabavi 18. januara. Igrali su Vanesa Bel, Džulijan i Anđelika Bel, Adrijan Stiven i Lenard Vulf.

moguće! Da Obične ljude objavim u oktobru; znači da obe napišem tokom 1936. Bog zna! Ali moram da uguram prilično rada – imajući na umu da mi je 53-54-55. Kako sam uzbuđena zbog svojih ideja! I treba da se vidim sa nekim ljudima.

Petak, 11. januar

Ovo proleće će nam biti sazdano od pljeska. Danas je jako vetrovito. Glupa šetnja po magli pre dva dana prema Pidingou. Sad ljudi vršu. Juče su bile Nesa, Anđelika i Eva. Pričale smo dosta o komadu. Zabavna zgoda. A ja ću da iznajmim magareću glavu da primam posete – što će reći: Ovo je magareći posao. Smislila sam redukujem *Karavan* (tako se odjednom zove) na 150.000 reči i da prekucavanje završim u maju. Pitam se. Mislim da je sažeto. A ponekad moj mozak preti da se raspoluti od svih značenja koja mislim da bih u to mogla da utisnem. Otkriće ove knjige je, razjasnilo mi se, kombinacija spoljnog i unutrašnjeg. Ja oba koristim, slobodno. A moje oko je svojevremeno nakupilo unutra mnoge spoljašnosti.

Subota, 19. januar

Komad je sinoć održan, a kao ishod mozak mi je jutros suv i ovu svesku mogu da upotrebim samo kao jastuk. Rekli su, naravno, da je komad veoma uspešan i ja sam uživala – da vidimo u čemu? U Banijevoj pohvali, Oliverovoj¹⁰⁵, ali u Kristabelinoj ne mnogo niti u stajanju sa Davidom, Korijem, Elizabet Bouen i napumpavanju živahnosti. Ipak, u celini, dobro je ponekad provesti neko opušteno smešno veče. Rodžerov duh je zakucao na vrata – njegov portret Čarlija Sangera kružio je u sred probe. A kako bi Frensis u tome uživao, rekao je Lenarad. To su sad naši duhovi. Ali oni bi pozdravili ovaj pokušaj. Dakle, na spavanje. A sad, bog blagoslovio moju dušu, kako bi rekao Tenison, moram da isperem i da osvežim um, pa da ga nateram da trezveno radi na nečem teškom. Tu je su moj Dante i Renan. A užasni zimski

¹⁰⁵ Oliver Strejči (Oliver Strachey).

period počinje; blede neprikladni dani, kao kad vidiš ženu koja stari u 11 sati. Međutim, L. i ja ćemo popodne ići u šetnju. Meni to deluje kao odličan saldo u banci! Čvrsta sreća.

Imam ideju za »komad«. Letnja noć. Neko je na klupi. Glasovi govore iz cveća.

Sreda, 23. januar

Da, trebalo je da objasnim zašto pišem Sikerta. Uvek o stvarima mislim prekasno. Čitam *Vilinsku kraljicu* – sa ushićenjem. Pisaću o njoj. Vodila sam Anđeliku u kupovinu. »Imaš li nešto protiv ako čitam *Naslednika Redklifa*?« rekla je za čajem, zabavljajući me. Kakav čudan smisao ima odeća! Kupovina njenog kaputa, mog, slušam kako žene govore o novim suknjama, kao o konjskim trkama. A ja sam ustreptala zato što moram sutra da ručam sa Klajvom u mom novom kaputu. A ne mogu da smislim šta mislim pod *konceptija*. Ideja iz *Vilinske kraljice*. Kako da izrazim neku vrstu prirodnog prelaza iz jednog stanja u drugo. I taj izgled prirodne lepote. Bolje je čitati originale. Dobro, Klajvov ručak će mi pomoći da iskočim iz toga. A sad kad je komad gotov, moramo početi ovde da viđamo ljude. I da odemo na Hamleta i da planiramo prolećno putovanje. Uzimam dve nedelje slobodno od proze. Mozak mi se zavezao u čvor. Pomišljam da stavim Terezu da *peva*, da rasprava dobije lirski element. Što dalje od *T.* (tako se privremeno zove po mojoj Sari i Elviri). O, nebesa, patka sa ćubom – Džek nam ju je dao kao zgrčeno, голуždavo i mokro pače. Čitam *Kontrapunkt života*. Nije dobar roman. Sve je sirovo, neprevareno, protestno. Potomak, dosta čudno, gđe H. Vord: interesovanje za ideje; od ljudi pravi ideje. Jedan čovek iz Amerike uzvraća mi pisma i kaže da mu je drago što me vidi baš onakvu kakva jesam.

Petak, 1. februar

I opet sam jutros, petak je, isuviše umorna da nastavim *sa P-ovima*. Zašto? Previše pričam, rekla bih. Mislila sam, ipak, da želim »društvo«: i videla Helen, Meri, Džilet. Večeras En. Mislim ipak da su P-ovi posao koji obećava. Samo traži jake živce. Sutra slobodan dan.

Sreda, 20. februar

Sara mi pričinjava velike teškoće: ne mogu da je uvedem u glavni tok, a ona je ipak od suštinskog značaja. Veoma težak problem; taj posao prelaza. I opterećenje nečim što neću da nazovem propagandom. Užas me hvata od Oldosovog romana: to se mora izbeći. Ali ideje su ćudljive. Neće da srastu u celinu. Pokazuju kreativnu, podsvesnu snagu. Valjda je to razlog. Napisala sam scenu u jeftinom restoranu ne znam koliko puta.

Utorak, 26. februar

Vrlo lep nebeskoplavi dan, moji prozori kao čudom potpuno ispunjeni plavetnilom. G. Rajli ih je upravo popravio. A ja sam pišem i pišem i prepravljam onu scenu kraj Okruglog ribnjaka. Ono što ja želim to je da sve to sažmem tako da svaka rečenica, iako savršeno prirodan dijalog, iza sebe ima veliki naboj značenja. I najbrižljivija harmonija i kontrast scene – sudar čamca itd. – i to mora da se sredi. Zato je tako izuzetno teško. Ali nadam se da ću to možda sutra uraditi, onda će večera i zabava posle nje i Kiti i selo ići brže. Čini mi se da su uzvišenije scene mnogo jednostavnije i mislim da je u redu da ih tako ostavim. Ali bože koliko još tu ima posla! Neću biti gotova pre avgusta. A spopala me je želja da napišem jedan antifašistički pamflet.

Sreda, 27. februar

Upravo sam sve iznova napisala. Ovaj put mora da uspe, kažem sebi. Ipak znam da treba da se ušrafim i da neke stranice ponovo pišem. Ima isuviše skokova. Isuviše..... /izostavljena reč/. Očigledno je da jedna osoba jedno vidi a druga drugo i treba ih dovući jednu do druge. Ko je to rekao da kroz nesvesno čovek dolazi do svesnog, a onda opet do nesvesnog?

Sad osećam snažnu želju da prestanem da čitam *V.k.* i da čitam Ciceronova pisma i Šatobrijanove memoare. Koliko mogu da vidim, to je prirodno ljuljanje klatna. Da se partikularizuje posle generalizacije romantične poezije.

Ponedeljak, 11. mart

Kako bih volela, mislila sam neko vreme, penjući se, danas popodne, da opet napišem neku rečenicu! Kako je divno osećati kako se ona oblikuje pod mojim prstima! Od 16. oktobra nijednu novu rečenicu nisam napisala, već sam samo prepisivala i kucala. Kucana rečenica se nekako razlikuje; s jedne strane, oblikovana je od onoga što je već tu; ne iskače sveža iz uma. Ali to prepisivanje mora da se nastavi, vidim, do avgusta. Sad sam tek na prvoj sceni rata. Ako budem imala sreće, stići ću do E. u Oksford Stritu pre nego što uđemo u maj i provešću jun i juli na velikom orkestarskom finalu. Onda ću opet u avgustu pisati.

Subota, 16. mart

Imala sam tri žestoka udara u poslednje vreme: Vindam Luis, Mirski, a sad Svinerton. Ismeva se Blumsberi i ja sam s njim otpisana. Nisam čitala *V.L.*: a Svinerton me je uzbudio kao crvendać nosoroga – osim u dubini noći. Kako sam ja stamena; i kako sam sad prepuštena sudbini; i kako mi nije stalo i kako mi je stalo; i kako mi je dobar roman; i kako sam umorna od jutros; i kako volim pohvalu; i

kako sam puna ideja. Tom i Stiven¹⁰⁶ dolaze na čaj, a Rej¹⁰⁷ i Vilijam¹⁰⁸ dolaze na ručak. Zaboravila sam da opišem interesantan razgovor sa Nesom o tome kako ja kritikujem njenu decu i izostavila sam – zaboravila sam šta. Danas mi je glava mutna tako da jedva mogu da čitam Ozberta o Brajtonu, a kamo li Dantea.

U prošlonedeljnom Tajm end Tajd St.Džon Ervin je nazvao Litona »onaj čovek servilnog uma...onaj Pandar« ili nešto u tom smislu. Razmišljam da li bih, ako budem pisala o Rodžeru, uključila belešku, sarkastičnu belešku o tim Blumsberijevskim žderačima. Ne, mislim da neću. Opiši ih – to je jedini način.

Ponedeljak, 18. mart

Jedino što vredi da uradim sa ovom knjigom je da je pustim ta strši: drži se ideje i ne snižavaj je ni za santimetar ne obazirući se ni na koga. Tako je čudno što da se sve razreši kad si u društvu, a posle ti se trkom vrati. A podrugivanje Svinertona i Mirskog – zbog toga se osećam kao da me ljudi mrze i preziru i da me ismevaju – pa, ovo je jedini odgovor: drži se svojih ideja. I želim da nikad ne čitam o sebi ili da mislim o sebi, u svakom slučaju dok ne bude gotovo, već da čvrsto gledam u svoj predmet i samo da razmišljam kako da ga izrazim. O kako me mrvči kad otelovljujem sve te ideje i moram neprestano da izlažem svoj um, tako otvoren i intenziviran od vreline stvaranja, ostrim napadima spoljnog sveta. Kad ne bih osećala ovoliko, bilo bi mi tako lako da nastavim.

Pošto sam upravo napisala pismo o Blumsberiju, ne mogu dovoljno da kontrolišem um da nastavim sa *P-ovima*. Probudila sam se noćas i mislila o tom pismu. Da li da ga pošaljem ili ne, ne znam. A sad moram da mislim o nečem drugom. Džulijan i Helena su bili sinoć.

¹⁰⁶ Stiven Spender (Stephen Spender).

¹⁰⁷ Rej Strejči (Ray Strachey).

¹⁰⁸ Vilijam Plumer (William Plomer).

L. mi je savetovao da *ne* pošaljem pismo i posle dve sekunde vidim da je u pravu. Bolje je, kaže, ako si u stanju da kažeš mi na to ne odgovaramo. Predlažemo da Morgan napiše komični vodič kroz Blumsberi, a on zanoveta.

Četvrtak, 21. mart

Opet sam isuviše iscrpljena da bih prionula na to veoma teško, prenatrpano poglavlje o vazdušnom napadu. U stvari, ja sam na ivici uobičajene glavobolje – zato što je jučerašnji dan bio strašna gungula.

Odlučila sam da ostavim to proketo poglavlje ovde i da ništa ne radim u Rodmelu. Da, kao što vidim, ne mogu da čitam: ceo mozak mi je tvrd kao klupče kanapa. Veoma neprijatna varijanta glavobolje, ali mislim da se uskoro završava. Bila je potrebna samo mala promena. Nije stvarno jaka glavobolja. Zašto ovo beležim? Zato što ne mogu uopšte da čitam a pisanje je kao da pevušiš. Ali kakvu bezvrednu pesmu! A proleće je.

Ponedeljak, 25. mart

Jutros, uprkos besu, napisala sam celo to proketo poglavlje ponovo, u grču i očajanju i mislim da sam ga dobro uradila, razbila u manje celine, pravila misaone skokove i zgrade. U svakom slučaju to je suština. A odsekla sam 20 do 30 stranica.

Sreda, 27. mart

Vidim da postajem redovna dnevičarka. Razlog je to što mi je potreban prelaz sa Padžiterovih na Dantea. A dnevnik mi ohladi mozak. Dosta sam zabrinuta zbog poglavlja o vazdušnom napadu; plašim se da sažimanjem i brigom mogu da ga pokvarim. Nije važno. Ići ću dalje i videti šta će biti.

Juče smo otišli u Tauer koji je jedan impresivan, ubilački, krvavi, sivi gavran koji opседа mesto vojnih kasarni i tamnice; kao zatvor engleskog sjaja; popravni dom u

zadnjem dvorištu istorije, gde smo streljali, mučili i zatvarali. Zatvorenicu su izgrebali svoja imena, veoma lepo, po zidovima. Krunski nakit sijao je veoma drečavo, bilo je narudžbina od Spinksa i od juvelira iz Ridžent Strita. Gledali smo vežbe Škotske garde i jednog oficira koji je nekim tigrovim korakom išao gore dole – držač za perike voštanog lica istreniran da balansira do nekog stepena bezosećajnosti. Stariji vodnik je lajao i kleo. Sve u promuklom lavežu. Ljudi su stupali i obrtali se kao – mašine. Onda je oficir takpđe zalajao. Sve precizno, nehumano, producirajući se. Ponižavajući, zaglupljujući prizor. Ali u skladu sa tim sivim zidovima, kaldrmom, sa dželatovim panjem. Ljudi sede na obali reke među starim topovima. Stepenice itd., vrlo romantično. Tamnički ugođaj.

Ponedeljak, 1. april

Ovom brzinom nikad neću završiti Čistilište. Ali koja korist od čitanja kad polovinom mozga i dalje radim Eleonoru i Kiti. O, ta scena traži sažimanje. Isuviše je tanka. Ali završiću je pre nego što otputujem. Razmišljamo o tri nedelje u Holandiji i Francuskoj. Nedelju dana u Rimu, kad tamo preletimo. Juče smo išli u Kju, i ako treba imati i vrtlarske beleške, zapisaću da je juče bio prvi dan kad cvetaju trešnje, kruške i magnolije. Jedna ljupka bela sa crnim kapicama na cvetu; druga ružičaste nijanse, upravo pada. Još, i još. Žuto žbunje, zelenkade u travi. Šetnja kroz Ričmond – jedna duga šetnja pored jezera. Proverila sam izvesne detalje.

Utorak, 9. april

Srela sam juče Morgana u Londonskoj biblioteci i iznervirala se.

»Virdžinija, draga,« rekao je. Bila sam zadovoljna tom malom osećajnom prisnom etiketom.

»Pošto si dobar dečko, napreduješ s knjigama o Blumsberiju?«, rekla sam.

» Da. Slušajte. Je li moja knjiga stigla?« pitao je g. Meneringa.

» Upravo smo je poslali«, rekao je g. M.

»Virdžinija, znaš da sam član Odbora«, rekao je Morgan. »Diskutovali smo da li da primimo dame« – Shvatila sam da me zadirkuju, i onda sam morala da odbijem:

»O, ali primali ste«, rekla sam. »Primili ste gospođu Grin.«

» Da, da, Bila je gospođa Grin. I ser Lezli Stiven je rekao nikad više. Ona je pravila takve probleme. A ja rekoh, nisu li se dame popravile? Ali svi su oni bili potpuno odlučni. Ne, ne, ne, dame su sasvim nemoguće. Nisu hteli ni da čuju za to. »

Vidi kako mi se ruka trese. Bila sam tako ljuta (još i vrlo umorna) stojeći. I videla sam kako su ocrnili celu listu kandidata. Razmišljala sam kako je možda M. pomenuo moje ime, a oni su rekli ne, ne, ne: dame su nemoguće. I tako se smirih, ništa nisam rekla, a jutros u kadi smislila sam rečenicu za moju knjigu Kako je to biti prezren koja ide ovako – jedna moja prijateljica, kojoj je ponuđena... jedna od tih nagrada – radi nje je trebalo napraviti veliki izuzetak – ukratko trebalo je da se ona odlikuje – zaboravila sam čime... Rekla je: A oni su stvarno mislili da bih je ja primila. Bili su, časti mi, iznenađeni, čak i mojim vrlo umerenim i skromnim odbijanjem. Nisi im rekli šta misliš o njima što su se usudili da ti predlože da turiš nos u tu pomijaru? to je bila moja opaska. Ni za sto godina, rekla je. Uvešću i M. Petisona i reći ću da za saosećanje treba snaga koja je potrebna se naređa 700 cigli. Pokazaću kako ne možeš da sediš u odborima ako serviraš i čaj – da je, uzgred, ser L.S. provodio večeri sa udovicom Grin. Da, ti plamsaji su vrlo dobri za moju knjigu, jer se krčkaju i postanu providni. Vidim kako mogu da ih pretvorim u lepu, jasnu, razumnu, ironičnu prozu. Dodavola i Morgan kad je mogao da pomisli da bih ja to prihvatila... A dragi stari Morgan danas dolazi na čaj a zatim sedi sa Berijem koji ima katarakt.

Veo na hramu – univerziteta ili katedrale, akademskog ili sveštenečkog, zaboravila sam – trebalo je da se podigne i napravi izuzetak da joj se dozvoli da uđe. Ali šta je

sa mojom civilizacijom? Već 2.000 godina radimo stvari za koje nas ne plaćaju što ih radimo. Ne možete sad da me podmitite. Pomijara? Ne, rekla sam, iako veoma duboko uvažavam... Ukratko, moramo govoriti laži, privijati sve meleme za koje znamo na otečenu kožu vatrom tako strašno zahvaćene taštine naše braće. Istinu treba da govore smo one žene čije su očevi bili mesari i ostavili im udeo u tovilištu svinja.

Petak, 12. april

Ovaj mali bombastični govor neće biti mnogo razumljiv za koju godinu. Ipak ima u njemu nekih korisnih činjenica i izraza. Prilično me svrbi da dođem na tu knjigu. Ali se čarkam sa glavoboljom i ne mogu da vučem svoju težinu ujutru.

Subota, 13. april

Da pribeležim da bi bilo mnogo mudrije da ne pokušavam da skiciram *Kako je to biti prezren*, ili kako god da će se zvati, dok ne završim sa *P-ovima*. Jutros sam zalutala i pokušala na brzinu. Interesantno je otkriće da ne možeš da propagiraš u isto vreme kad piše prozu. A kako je ova proza opasno blizu propagande, ruke moraju da mi ostanu čiste.

Činjenica je da sam skoro zaspala posle zoološkog vrta i Vilija. Ali on je dodao malo ulja na moju vatru. Užas pravničke profesije. Njeno ogromno bogatstvo. Njene konvencije. Upravo zaseda Kraljevska komisija. Uskogrude sede starine i tako dalje. Vredi u to ući ovih dana. A i medicinska profesija i osteopati su vredni podsmeha. Ali o bože, ne sada. Sad Alfijeri i Neš i druge važne ličnosti. Sinoć sam bila tako srećna čitajući sama. Videli smo veliku nemu ribu u zoološkom vrtu i gorile. Navalila je kiša, na oblak. A ja sam čitala Eni S. Svon o njenom životu, sa velikim poštovanjem. Autobiografija uvek da to da ti se osoba dopada, nekako te barem imaginativno potrese. Nema sumnje da su njene knjige, koje ona ne može da

prebroji i o kojima nema iluzija, ali ne može da prestane da priča priče, splaćina, za prasce, za svinje – koju god splaćinu hoćete. Ali ona je pronicljiva, sposobna starica.

Subota, 20. april

Scena se promenila, Rodmel, a ja pišem za stolom koji je L. napravio (poduprta jastukom) i pada kiša. Veliki petak je bio kompletna prevara – kiša i samo kiša. Pokušala sam da šetam pored obale i videla sam kako krtica trči po livadi – ona više klizi – kao izduženi zamorac je. Pinka¹⁰⁹ je otrčala i gurala ju je njuškom a krtica je uspela da sklizne u rupu. U isto vreme sam kroz kišu čula kako peva kukavica. Zatim sam došla kući i čitala, čitala – Stivena Spendera. Prebrz je da stane i razmisli. Da li ja da stanem i razmislim? Da ponovo pročitam? Ima priličan zamah i fluentnost i neke opšte ideje, ali se iscrpljuje u uobičajenom đubretu sa stola jednog maturanta. Sve hoće da stavi u knjigu i referiše i odgovara na sva brbljanja. Ali ja bih želela da ispitam nekoliko stvari: zašto uvek izbegavam svoje savremenike? Koji je stvarno ženski ugao? Zašto meni toliko toga deluje neizvesno? Ali ja prepoznajem sopstvena ograničenja. Nisam analitičarka, Liton je imao običaj da kaže. Da li instinktivno suzdržavam um od analiziranja koje bi umanjilo njegovu kreativnost? Mislim da ima nečega u tome. Nijedan kreativni pisac ne može da svari drugog savremenika. Recepcija dela živih ljudi je isuviše gruba i delimična ako i sam radiš istu stvar. Ali ja se divim Stivenu što je pokušao da se uhvati u koštac s tim problemom. Samo, naravno, morao je da se upliće – da koristi sopstveni neugodan položaj kao magnet, zato je šema isuviše proizvoljna. Ako nisi u njegovom neugodnom položaju. Ali kao što kažem, pročitala sam u jednom dahu ne napinjući se da se mnogo raspravljam. Otkrila sam da je to veoma koristan metod. A posle se vratim i raspravljam se.

¹⁰⁹ Koker španijel.

Subota, 27. april

Potpuno me je napustila želja da se bavim umetnošću pisanja. Ne mogu da zamislim kako bi to bilo. To jest, tačnije, ne mogu da savijem um po liniji knjige; ne, ni članka. Nije naporno pisanje već gradnja. Ako napišem ovaj pasus, onda postoji sledeći, zatim sledeći. Ali posle jednomesečnog odmora biću tako žilava i elastična kao – recimo vresov koren. I lukovi i kupole nicaće u vazduh čvrsti kao čelik i laki kao oblak – ali sve ove reči ne pogađaju metu. Stiven Spender zahteva kritičko pismo; ne mogu da ga pišem. Niti mogu sa bilo kakvom sigurnošću da opišem gđu Kolet, u koju smo se ja i L. juče zaljubili. Žena hrt; čelično plave oči, džemper protkan srebrom; sasvim slobodna, naoštrena, otvoreno govori, udovica gradonačelnikovog sina, koji je leteći poginuo na njene oči. Posle toga ona se slomila i jedini lek, reče, bio je da ode u Hong Kong i bude sa Belom. Nismo nešto mnogo očekivali, istinu da kažem; dok je ona naprotiv ismejala Jubilej, tog gradonačelnika i pričala nam sve o životu u rezidenciji. L. M. troši 20.000 funti iz sopstvenog džepa na godišnju službu, 10.000 na svoje šerifovanje, zatim kupuje hermelinski kaput za 1.000 funti u kome će da primi kralja u vrhovnom sudu. Pada kiša; kralj samo promakne, a kaput je upropašćen. Njena svekrva je savršeno prirodna, razumna žena koja sama kupuje ribu i nosi torbu. Kraljica joj je kao znak uvažavanja dala dve velike školjke na kojima je izgravirana priča o Đorđu i aždaji. One su srećom ostale u rezidenciji. L.M. nosi tešku haljinu od sirovog zlata. Užasno paradiranje i ružnoća – ali ona je bila tako prijatna i neočekivana da sam je zaista pozvala da nam dođe u posetu – što je, kad bi ona znala, kompliment koji ne dajemo čak ni kraljevskoj porodici.

PUTOVANJE U HOLANDIJU, NEMAČKU, ITALIJU I FRANCUSKU

Ponedjeljak, 6. maj, Kutfen

Ideje koje su mi pale na pamet.

Što je vizija kompletnija, to je manje podložna satiri. Što se više razume, to se može manje sumirati pravolinijski. Na primer: Šekspir i Dostojevski, nijedan od njih ne satirizuje. Doba razumevanja. Doba razaranja – i tako dalje.

Belšambr

Na svoj način dirljiva, završena priča. Ali plitka. Površna knjiga. Ali isto tako dovršena. Zaokružena. Samo ako se držiš santimetar niže; jer ljudi kao Sejnti ne smeju da zarone dublje; i priča brzo ide tokom koji po sebi pruža celovitost. To jest, ako pisac prihvati konvencije i pusti da one vode likove a ne da se likovi sukobljavaju sa njima, može da proizvede efekat simetrije: vrlo prijatan, sugestivan, ali samo na površini. To jest, nije mi važno šta se dešava, ipak sviđa mi se skica. Zgrožena sam tom konformističkom psihologijom čiji je on verni obožavalac. Međutim on je osetljiv, iskren duh, koji veze svoje i daje oštra zapažanja. Nije ni snob.

Četvrtak, 9. maj

Sedim na suncu ispred nemačke carine. Auto sa kukastim krstom na zadnjem prozoru upravo je prošao rampu na ulazu u Nemačku. L. je na carini. Ja grickam Aronov štap. Treba li da uđem da vidim šta se dešava? Lepo suvo vetrovito jutro. Holandsku carinu smo prošli za 10 sekundi. Ova traje već 10 minuta. Šipke na prozorima. Evo izlaze i mrgud se nasmejao Mici¹¹⁰. Ali L. priča da je neki seljak ušao sa šeširom na glavi, a ovaj mu je rekao da je ta kancelarija kao crkva i naterao ga da skine šešir. Hajl Hitler, reče mali tanušni dečko, otvorivši na rampi torbu u

¹¹⁰ Naš marmoset.

kojoj je verovatno bila jabuka. Postali smo ropski pokorni – to jest očarani kad se službenik nasmešio Mici – prvo povijanje kičme.

Umetničko delo znači da jedan deo dobija snagu od drugog dela.

Ponedeljak, 13. maj, *Brener*

Čudno je videti kako zemlje prelaze jedna u drugu. Kreveti su sad pokriveni dunjom. Nema čaršava. Zidaju se kuće. Austrijske, dostojanstvene. Zime u Inzbruku traju do jula. Nema proleća. Italija je preda mnom na plavom grebenu. Čehoslovačka je pravo kad se ide prema carinskoj kući.

Peruđa

Prošli smo danas kroz Firencu. Videli smo zeleno belu katedralu i žuti Arno kako vrluda u plićacima. Grmljavina. Irisi ljubičasti naspram neba. Put do Areca. Prekrasna crkva sa spuštenim brodom.

Trasimensko jezero. Stajala sam u polju crveno ljubičaste deteline. Jezero zviždovkinih jaja; sive masline, odlične, suptilne; morska hladnoća, školjka zeleno. Pa dalje, žaleći što nismo ostali u Peruđi. Brafani gde smo boravili 1908. Sad je sve isto. Iste revnosne suncem opaljene žene. Čipke i drugo, na prodaju. Bolje da smo ostali kod Trasimena. Ušla sam juče u jedan Albergo da kupim kiflu i našla zidani kamin, sve patrijahalno – sluge i gospodari. Veliki kotao na vatri. Verovatno nema mnogo promena od 16. veka: taj narod čuva sokove. Muškarci i žene kose. Tu gde smo sedeli pevao je slavuj. Žabice su skakale u potok.

Brafani: troje ljudi gleda kako se vrata otvaraju i zatvaraju, komentarišući posetioce kao sudbine – sumiraju, smeštaju. Žena sa licem orlovski oštih crta, crvene usne, nalik na pticu – savršeno samozadovoljna. Francuski zaklaćeni muškarci, dosta sirota sestra. Sad žvaću pomalo o ljudskoj prirodi. Nas je spasla elegancija našeg prljaga.

Rim. Čaj. Čaj u kafeu. Dame u svetlim kaputima i belim šeširima. Muzika. Gledaš napolje i vidiš ljude kao na filmu. Abisinija. Deca nose teški prtljag. Lovci na kafee. Sladoledi. Starac koji lovi Greka.

Nedeljni kafe. N. i A. crtaju. Vrlo hladno. Rim, nedelja nije tako vidljiva ali je primetna. Žestoke stare dame širokih vilica. K. govori o Monaku. Talejranu. Neke vrlo jadne crne tanke žene. Utisak neurednosti koji ostavlja retka kosa. Premijerovo pismo u kojem mi nudi da me preporiči za Legiju časti. Ne.

Utorak, 21. maj

Čudnovat je ljudski mozak. Probudila sam se rano i opet razmišljala da na brzinu skiciram knjigu *O profesijama*, na koju nisam ni pomislila ovih 7 ili 8 dana. Zašto? Kolebanje oko romana – kako bi istvoremeno izašli. To je znak da opet moram da stavim pero na papir. Ipak sad idem na pijacu tepiha sa N. i A., koji nikako da stignu.

Nedelja, 26. maj

Pišem u nedelju uveče, u šest sati, uz orkestar koji svira pa stane, deca viču, u previše luksuznom hotelu gde konobari donesu meni a ja skandalozno mešam francuski sa starim krhotinama bolno stečenog italijanskog. Ipak, mogu ležeći na krevetu da odverglam *Gli Indifferenti* iz zadovoljstva. O, ta lepota zemlje koje još ponegde ima – na primer ta vožnja izvan Rima prvog jutra – more i rub nenarušene zemlje. I kišobran pinije, posle *Civita Vecchia*. Zatim naravno sva intenzivna dosada Đenove i rivijere sa njenim geranijumima i bugenvilejama, sa osećajem da te je zakopala između brda i mora i da te tu drži u blještavom raskošnom svetlu, a da nemaš prostora da se obrneš, pa uroniš u brda što silaze kao u vrt lešinara. Ali mi smo spavali u Lerićiju te prve noći, koji je zaliv, more na rubu i zeleni jedrenjak i ostrvo i iskričavo crveno koje blede i žute noćne lampe, doveo do savršenstva. Ali

ta vrsta savršenstva ne navodi me više da vadim svoje pero. Suviše je to lako. Vozeći se danas mislila sam o Rodžeru – Brinjol – Korž – na časnu reč, te masline i rđavocrvena zemlja i jednolično zeleno i to drveće. Ali sad je opet orkestar počeo i moramo dole da raskošno odvečerao lokalnu pastrmku. Odlazimo sutra i kod kuće smo u petak. Ali iako sam nestrpljiva da moj mozak ponovo jede, proigravam ove poslednje dane bolje nego u drugim prilikama. Zašto? Zašto? Stalno se pitam. I osećam da bih uskoro mogla da ispoliram te poslednje scene. Učinilo mi se da mogu da pojačam prvi pasus. Ali ne želim previše da se gnjavim »pisanjem«, da jako raširim moju mrežu. Pad mi na pamet, dok se vozimo, kako im se je ne sviđam, kako mi se podsmevaju; a ja, veoma ponosna na svoju nameru, galantno prelazim preko toga. Ali opet o pisanju!

Sreda, 5. jun

Stigli smo ¹¹¹ i polako smekšava mrgodno, drveno osećanje zbog koga sam mislila da sam mrtva otkad smo se vratili. Opet delimično počinje ovo prokleta suvo prazno poglavlje. Svaki put kažem da će to biti đavo! ali nikad ne verujem. A onda dolaze uobičajene depresije. I ja želim smrt. Ali sad vidim da će se poslednjih 200 stranica afirmisati, pa me to tera da napišem jednu manje-više dramu. Sve razlomljeno. I ja više ne počinjem da izmišljam. Isto tako, posle čudne međuigre, najednom život – to jest telefon – počinje. Tako da sam na silu razdražena. (Naumila sam bila da napravim belešku o dramskom obliku koji mi se nameće.)

Ponedeljak, 10. jun, ponedeljak posle Duhova

U Manks Hausu. Vredno radim. Mislim da mogu da zbrzam ove scene. Ipak ne mogu jutros da pišem (utorak). Kako da prirodno kažem da sam nasledila Ružu i Zvezdu!

¹¹¹ U London.

Četvrtak, 13. jun

U izvesnom smislu ove poslednje scene su dosta nalik pisanju *Talasa*. Mozak mi postaje prenatrpan, moram da stanem; idem gore, naletim na gđu Bruster koja ide za poslom, vratim se; naiđe mali protok reči. To je krajnja kondenzacija; ti kontrasti; sve to održati zajedno. Da li to znači da je knjiga dobra? Osećam se kao da treba da uspravim veliki stub i da mogu samo da vučem i da se znojim. Nekako je tome nalik. Postaje ogoljenije i intenzivnije. A onda kakvo olakšanje kod neke uzvišenije scene – kao ona sa Eleonorom! Samo i to treba da se sažme. Muči me kako da je stavim na pravo mesto.

Utorak, 16. jul

Čudan osećaj potpunog promašaja. Mardžori mi nije pisala o mom govoru¹¹². Prema Dženi, Pamela misli da je cela stvar promašena. A ja sam zbog toga upropastila moje poslednje stranice! Od jutros ne mogu da pišem, ne mogu da uhvatim zamah. Bezbrojne brige o tome da treba da zovem ljude na večeru i tako dalje, opterećuje me. Glava mi sva zvoni. A ja treba da dam taj prokleti govor da se štampa, ili da to odbijem. Direktor je pisao. Nikad više, o, nikad više.

Ipak mislim da mogu kako treba da uhvatim poslednje stranice, samo kad bih mogla da se zanesem nazad u njih. Da, ali kako da se zanesem, kad treba da se vidim sa Suzi i Etel, da pogledam kuću gđice Belšer, da telefoniram, da pravim beleške i da naručim ovo i ono? Elem, budi tiha i duboko se zamisli; tek je 16-ti, ima još dve nedelje do avgusta. I ja sam sigurna da tamo negde postoji prikriven izuzetan oblik. To nije samo bujica reči, mislim. Ako bude potrebno, mogla bih da ga odbacim. Ali mislim da neću morati. Samo dalje i napiši možda vrlo brzu kratku skicu, mastilom – to je dobar plan. Vрати se i uhvati središnju ideju, a onda juriš na

¹¹² Govor koji je Virdžinija Vulf održala na otvaranju izložbe slika Rodžera Fraja, kasnije objavljen u knjizi tekstova V.V. *The Moment*.

nju. I budi vrlo kontrolisana i drži sebe jednom rukom. I možda malo čitaj Šekspira. Da, jednu od poslednjih drama: mislim da ću to da uradim, da bih time olabavila mišiće. Ali, oh, ta strepnja i neprestano lupkanje pehara koji mi izmiče.

Sreda, 17. jul

Upravo sam završila svoje prvo grubo prekucavanje i vidim da je knjiga stigla na 740 stranica, to jest 148.000 reči. Mislim da mogu da skratim. Ceo poslednji deo je još rudimentaran i traži uobličavanje; ali mozak mi je suviše umoran da to ozbiljno uradim ovog trenutka. Svejedno mislim da mogu da je skratim; a zatim...? Bože moj. Vidim zašto sam posle *Talasa* pobegla na *Flaša*. Jednostavno želiš da sediš na obali i da bacaš kamenčiće. Želim i da čitam slobodnog uma. I da pustim da se nabori sami zaglade. Suzi Baken, Etel, zatim Džulijan – tako da sam pričala od 4,30 do 1 ujutru, sa samo dva sata za ručak i tišinu.

Čini mi se da poslednje poglavlje treba da se oblikuje oko N-og govora; mora da bude mnogo formalnije; vidim kako mogu da unesem međuigre – mislim na prostore tišine, na poeziju i kontrast.

Petak, 19. jul

Ne. Ja i dalje dobijam glavobolje unapred. Ne vredi da pokušavam da izvedem krajnji napor, koji bi trebalo da bude više nalik na povetarac među tim teškim brestovima, tu ovih zadnjih dana: da, neki vetar koji duva kroz šumu gustog zelenog lišća. Jer mora postojati kretanje isto kao i neka težina, nešto što će vetar da podiže.

Petak, 16. avgust

Ne mogu ni belešku da napišem, jer sam tako strašno pritisnuta prepisivanjem – da, ponovno prekucavam onom brzinom, ako je moguće, od 100 strana nedeljno, ovu nemoguću večnu knjigu. Ne dižem glavu s posla do jedan sat; sad je toliko, zato

moram da uđem u kuću i da ostavim celu gomilu nerečnih stvari; tolike ljude, tolike scene, lepotu, jednu lisicu i iznenadne ideje.

Sreda, 21. avgust

Juče sam bila u Londonu. Videh da u *Tajmsu* za mene kažu – izuzetno strpljiva i savesna umetnica – mislim da je to tačno, ako se uzme u obzir koliko robujem svakoj reči ove knjige. Glava mi je kao, kao – puding – nešto što blago podrhtava i na kraju prepodneva ne mogu da proizvedem ni reč. Na početku sam dovoljno sveža. Juče sam Mejbl poslala prvih dvadesetak stranica.

Mardžori Fraj dolazi u ponedeljak sa naramkom papira, kaže. Još jedna knjiga. Imam li tu nesavladivu snagu da počnem novu? Pomislim na pisanje i prepisivanje. Ipak biće i radosti i ekstaze. Opet je veoma vruće. Okrećiću ovu sobu. Išla sam juče kod tapetara i izabrala presvlake. Vredi li ovo pisati? Možda.

Utorak, 5. septembar

Danas pre podne morala sam da odustanem od pisanja *Godina* – tako će se zvati. Apsolutno sam patosirana. Ne mogu da ispumpam ni reč. Ipak, toliko mogu da vidim, tu ima nešto; pa ću sačekati, dan-dva i pustiti da se zdenac napuni. Ovaj put mora biti prokleta duboko. Zapremine mu je 740 stranica. Mislim, psihološki, ovo je moja najčudnija avantura. Pola mozga mi je potpuno presušilo; ali samo treba da preokrenem i druga polovina je, čini mi se, spremna, da sasvim srećno napiše neki člančić. O, kad bi samo iko znao nešto o mozgu. Čak i danas, kad sam očajna, kad skoro sa suzama gledam to poglavlje, nesposobna da bilo šta doprinesem, osećam da treba samo da naslepo potražim kraj klupčeta – neko mesto odakle da počnem, možda nekog u koga mogu da gledam..../nečitko/ – ne znam – glava bi mi se napunila i umor bi nestao. Ali ja bdim i brinem.

Petak, 6. septembar

Zaviću mozak u lišće kiselice na nekoliko dana, pet, ako mogu da izdržim; pošto su deca, L-ovi nećake, otišle. Ako mogu – jer mislim da se jedna scena formira. Zašto da ne napravim lakši prelaz – na primer Megi, kako gleda u Serpentajn; kaže – i tako izbegnem nagli skok? Zar nije čudno što je upravo to bila scena zbog koje sam skoro dobila napad sprečavajući sebe da je pišem? Ovo će biti najuzbudljivija stvar koju sam ikad napisala, stalno sam sebi govorila. A sada je ona kamen spoticanja. Pitam se zašto? Isuviše je lična, je li zato? Izvan ključa? Ali neću da razmišljam.

Subota, 7. septembar

Božansko, mirno jutro, gde čitam Alfijerija kraj otvorenog prozora i ne pušim. Verujem da bih se vratila na staro ushićenje čitanja kad ne bih pisala. Teško je to što pisanje toliko usija mozak da on ne može da se skrasi da čita; a zatim, kad vrelina nestane, toliko je glava umorna da mogu samo da prelistavam. Ali sad sam dva dana stala sa *Godinama* i osećam da mi se smesta vratila moć da se mirno i čvrsto uspokojim nad knjigama. Stigla je danas biografija Džona Bejlja, ipak sam posumnjala. U šta? U sve. Zvuči kao miš koji ciči pod slamaricom. Ali samo sam bacila pogled i stigao je miris *Lit. kuhinje*, *Lit. Sapl.*, lit ovo i ono – i primedba što je Dezmund dao Kupera baš Virdžiniji Vulf i što joj se sviđa! Ja, koja sam čitala Kupera kad mi je bilo 15 godina, kakva prokleta glupost.

Četvrtak, 12. septembar

Jutra koja nisu ni mirna ni božanska, već pomešani pakao i ekstaza. Nikad nisam imala tako vrelo balon u glavi kao dok sam pisala drugu verziju *Godina*; tekst je tako dugačak, a pritisak tako strašan. Ali upotrebiću sve svoje umeće da očuvam zdravu glavu. Prestajaću da pišem u 11,30 pa ću čitati italijanski ili Drajdena i tako

ću sebe da ljuđuškam. Išla sam kod Etel¹¹³ juče u kuću gđice Hadson. Dok sam sedela u kompletnom domu jednog engleskog džentlmena, pitala sam se kako iko može da podnese taj ekipaž; i mislila sam kako bi kuća trebalo da bude pokretna, kao puževa ljuštura. Možda će u budućnosti ljudi izvlačiti odnekud svoje kuće kao male lepeze; i ići dalje. Neće biti nastanjenog života među zidovima. U kući je bilo bezbroj čistih soba u dobrom stanju. Služavka sa kapicom. Kolači na pagoda poslužavnicima. Užasan niz uglancanog braon nameštaja i knjiga – crvena imitacija kože. Mnogo lepih starih soba, ali je plemićka kuća ulepšana i naravno samouvereno iskomplikovana. Balska dvorana; biblioteka – prazna. I gđica Hadson sva obnovljena, sa svojim pekinezerom, kompetentan bivši gradonačelnik Istborna sa talasastom sedom kosom; i sve tako uredno i postojano; i nahereni srebrni ramovi; i duh reda, poštovanosti, opšteg mesta. »Posetiću vikarovu suprugu.« Etel neizmerno crvena i krupna: jedna starica brekće sa neuništivim egoizmom o gluvoći i o svojoj *Misi*. Mora da ima pozornicu svakih šest meseci. Ne. Ali naravno, ogluveti, imati 76 godina – elem, vratila sam se u Čarlston sa Iv i Andelikom.

Petak, 13. septembar

Kakva kombinacija za praznoverne! Vozeći se u Dorking u posetu Margareti i Lilijan upaduh u blagu poplavu, čini mi se *Godina*. Uvek je teško na početku poglavlja ili delova, gde treba da se uhvati celo novo raspoloženje, i stigne pravo u centar. Ričmond prihvata mog Merijeta i zahvaljuje za svoje jedno malo viteštvo!

Sreda, 2. oktobar

Juče smo išli u Brajton na sastanak Laburističke partije. Iako sam jutros odbila da idem ponovo, toliko sam izbačena iz stroja da ne mogu da se nakačim na *Godine*.

¹¹³ Etel Smit.

Zašto? Uranjanje u svu tu energiju i sve to naprezanje zbog nečeg bez čega mogu navodi me na osećanje da sve to može bez mene. Ne, nije samo to. Bilo je vrlo dramtično. Bevanov napad na Lenzeberija. Suze su mi navrle na oči dok je L. govorio. A ipak je on pozirao, to sam osetila, glumio je, nesvesno, napaćenog hrišćanina. Pretpostavljam da je i Bevan glumio. Uvlačio je glavu u svoja ogromna ramena sve dok nije počeo da ličio na kornjaču. Rekao je L. da ne telali svoju savest okolo. A kakva je moja dužnost kao ljudskog bića? Delegatkinje su bile vrlo tanušnog glasa i neubedljive. U ponedeljak je jedna rekla: Došlo je vreme da prestanemo da peremo sudove. Slabunjav krik protesta, ali iskren. Frulica svira ali kakve su joj šanse prema svoj toj težini pečene govedine i piva – koju ona mora da spremi? Sve veoma živahno i interesanto, ali se ponavlja. Previše retorike, i kakav parcijalan pogled: želja da se promeni struktura društva, da, ali šta kad se ona promeni? Da li ja verujem Bevanu da će stvoriti dobar svet kad bude imao ista prava? Da je on rođen kao vojvoda... Meni je bio simpatičan Selter koji je propovedao neopiranje. Sasvim je u pravu. To treba da bude naš pogled. Ali ako je društvo u svom sadašnjem stanju? Srećom, neobrazovana i bez prava glasa, nisam odgovorna za stanje društva. To su neki žamori koji mi kolaju po glavi i odvrćaju me od onoga što je, konačno, moj posao. Dobra je stvar kada te prekinu jedan dan – čak dva dana – ali tri ne. Pa nisam išla; a ne mogu zapravo da pišem. Međutim sastaviću se kad ovo završim. Čudna je ta ogromna osetljivost mog uma na površinske impresije. Kako ih usisam i pustim da se vrtlože. A koliko je značajan um ili rad jednog jedinog čoveka? Treba li svi da budemo uključeni u menjanje strukture društva? Lui¹¹⁴ reče jutros da je baš uživala radeći za nas i da joj je žao što odlazimo. To je jedno delo na svoj način. Ipak, ne mogu da poreknem svoju ljubav prema oblikovanju rečenica. A ipak... L. je otišao i čini mi se da ću o tome

¹¹⁴ Gospođa Everest koja nam je vodila kuću.

da prodiskutujem s njim. On kaže da politika treba da bude odvojena od umetnosti. Šetali po hladnoći, po močvari i diskutovali o tome. Činjenica je i da mi se glava brzo zamara. Da, isuviše sam umorna da pišem.

Utorak, 15. oktobar

Otkad smo se vratili ja sam u punom jeku sa *Godinama* po celo pre podne, Rodžer između čaja i večere, šetnja i ljudi, zato je u dnevniku praznina. A večeras sam samo zbrljala Rodžera jer je juče straga izdubilo rupu, nisam mogla jutros da pišem, a za deset minuta moram gore, da primim gđicu Gruber (da razgovaramo o knjizi o ženama i fašizmu – nevin će te prevariti, kako bi to Loti rekla). Da, bilo je 10 dana mirne, pune, kompletne sreće. A ja sam mislila da ću to mrzeti. Ni najmanje. London je tih, suv, udoban. Nalazila sam spremljenu večeru. Nema dečije vriske. I osećaj napredovanja, lakog, snažnog (to je danas presušilo) u pisanju Godina. Tri dana sam bila u divljem uzbuđenju nad Sledećim ratom. Jesam li rekla da je rezultat L.p. u Brajtonu bilo to što se prolomila brana između mene i te nove knjige, tako da nisam mogla da odolim da na brzinu ne napišem jedno poglavlje. Zaustavila sam se, ali potpuno sam bila spremna da to razvijam – forma mislim dobra – čim budem imala vremena? A planiram da to radim na proleće, dok budem dalje akumulirala Rodžera. Ta podela je, uzgred, savšena i čudim se da je se nisam ranije setila – knjiga ili priprema za knjigu koja je sasvim s druge strane uma. To je jedini način da zaustaviš tačkove i da ih nateráš da se okreću na drugu stranu. Za mene bi to bilo veliko osveženje i nadam se poboljšanje. Avaj, sad dolazi Gruberova.

Sreda, 16. oktobar

Pišući *Godine* otkrila sam da komediju možeš da dobiješ samo ako koristiš površinske slojeve – na primer, onu scenu na terasi. Pitanje je mogu li da dođem na

sasvim dugačije slojeve ako uvedem zajedno muziku i slikarstvo uz izvesno grupisanje ljudskih bića? To želim da pokušam u sceni vazdušnog napada: da stalno idu i da utiču jedna na drugu, ta slika, ta muzika; i u drugom pravcu – ta akcija – mislim lik iskazuje lik – dok se kretanje nastavlja (to jest promena osećanja dok napad traje). U svakom slučaju, u ovoj knjizi sam otkrila da kontrast mora da postoji; jedan sloj ili namaz ne može intenzivno da se razvije, kao što sam, čini mi se, uradila u *Talasima*, bez štete po druge. Tako se nadam da jedna vrsta forme, namećući se, odgovara dimenzijama ljudskog bića; čovek bi trebalo da može da oseti neki zid koji je sagrađen od svih tih uticaja; i on bi trebalo u poslednjem poglavlju da se sklopi oko njih na prijemu tako da ti osetiš da se, dok oni individualno nastavljaju, zid ispunio. Ali još nisam do toga stigla. Radim jutros Krozbiya – jedna uzvišenija scena. Spokojno kretanje od jedne do druge scene deluje mi kao da je ovo za mene pravi sled. Uživam u tom seldu bez napora koji sam imala u *Talasima*.

Utorak, 22. oktobar

Opet sam zastala sa *Godinama* zbog moje proklete ljubavi prema razgovoru. To jest, ako razgovaram sa Rouz Mekoli od 4 – 6.30; sa Elizabet Bouen od 8-12, sutradan imam tupu toplu masu u mozgu i plen sam svake buve, mrava i mušice. Pa sam sklopila knjigu – Sel i Martin u Hajd parku – provela jutro kucajući Rodžerove memoare. To je divan sedativ i osveženje. Volela bih da mi je uvek pri ruci. Moj recept je dva dana odmora, sa tom smirenošću; ali odmor se teško postiže. Mislim da ću da odbiti sve pozive na partije ćaskanja dok ne budem gotova. Kad bi samo bilo do božića! Na primer, ako idem na koktel kod Edit Sitvel večeras, pokupiću samo neku razdražujuću sliku. Zapeniću se kao pena u čaši i onda treba opet da se izgladujem i osvežavam. Ali kad završim *Godine*, onda ću ići svuda. I svaku pukotinu izložiću svetlosti. Ovako, ko sve ne dolazi? Ove nedelje sam svakog dana

morala da razgovaram. Ali u sopstvenoj sobi sam srećnija, čini mi se. E sad ću smireno da klipšem kroz Bridžizova pisma i možda ću početi da raspoređujem Heleninu zbrkanu masu materijala.

Nedelja 27. oktobar

Palo mi je na pamet da je danas Adrijanov rođendan, pa smo ga pozvali na ručak. Ne, neću da žurim sa ovom knjigom. Pustiću da mi se svaka scena potpuno i lako uobliči u rukama pre nego što je pošaljem na kucanje, pa makar prošlo još godinu dana. Pitam se zašto dozvoljavamo vremenu da nas stalno uznemirava. Jutros mislim kako je knjiga znatno bolja. Radim Kitin prijem. I uprkos tome što strašno suzbijam nestrpljenje – nikad nisam sebe tako drastično obuzdavala – uživam u ovom pisanju potpunije i sa manje naprezanja – i, kako se kaže? – hoću da kažem da mi pruža prirodnije zadovoljstvo od drugih. Ali trpim takav pritisak ostalih knjiga koje se ritaju u predvorju da mi je teško da nastavim sasvim sporo. Juče smo šetali preko Ken Vuda do Hajgejta i razgledali dve stare Frajeve kuće. Tu se Rodžer rodio i video mak. Mislim da počnem sa tom scenom. Da, ta knjiga se oblikuje. Zatim je tu moj sledeći rat – koji u ma kom trenutku apsolutno podivlja, kao da krotiš ajkulu; a ja skiciram scenu po scenu. Mislim da to moram da uradim odmah pošto završim *Godine*. Pretpostavimo da će *Godine* biti gotove u januaru. Onda skiciram *Rat* (ili kako god ga nazovem) za šest nedelja, i da Rodžera radim na leto?

Ponedeljak, 18. novembar

Palo mi je na pamet da sam kao pisac dostigla viši stepen. Čini mi se da postoje četiri? dimenzije. Sve ih treba stvoriti u ljudskom životu, a to vodi ka mnogo bogatijem grupisanju i stvaranju proporcija. Hoću da kažem: ja; i ona koja nisam ja; i spoljašnja i unutrašnja – ne, isuviše sam umorna da to iskažem. Ali vidim. I to

će se uticati na moju knjigu o Rodžeru. Vrlo je uzbudljivo tako tapkati u mraku dalje. Nova kombinacija u psihologiji i telu – dosta nalik na slikanje. To će biti sledeći roman, posle *Godina*.

Četvrtak, 21. novembar

Da, ali te uzvišenije scene postaju isuviše tanke. Razmišljanje posle pisanja scene kad Kiti i Edvard provode jutro u Ričmondu. U prvom trenutku su takvo olakšanje, posle onih durgih od kojih eksplodiraš – letiš napred. Treba ići mirno; vratiš se nazad i izbrišeš detalj; isuviše je »poenti«; isuviše trzavo, i kao da aludira »na«. Želim da sačuvam individualno i onaj osećaj koji me iznova obuzima, a ipak se menja. Veoma je teško to iskombinovati.

Sreda, 27. novembar

Dani su mi previše različiti – tako da ne mogu da pišem. Ipak, neka mi je nebo u pomoći, imam osećaj da sam dospela na ničiju zemlju za kojom tragam; i mogu da pređem iz spoljašnjeg u unutrašnje i naselim večnost. Čudno, veoma srećno, osećanje slobode, kakvo nisam imala završavajući druge knjige. A ova je i zapanjujuće dugačka. Pa šta onda to znači? Još jedna prepreka jutros; ne mogu da nađem pravi početak za poslednje poglavlje. Ne znam u čemu je problem. Ali nema potrebe da žurim. A glavno je da se prepustim idejama, da one s lakoćom teku; i da ne budem prenaglašena. Naravno, teško je kročiti u sred novog lika. Nort. Pomalo sam razdražena; mislila sam da ću imati mirnu nedelju, a Neli K. i Nen Hadson žele da dođu. Javiću im se telefonom. A Nen ima i jednog prijatelja iz Turske. Ali *neću dozvoliti* da me požuruju. Nikako.

Subota, 28. decembar

Sve je to krasno, ispisujem datum lepim, jasnim rukopisom, na početku ove nove sveske, ali ne mogu da prikrijem činjenicu da sam skoro na izdisaju, kao služavkina

krpa za prašinu; to jest moj mozak; u pitanju je poslednja revizija poslednjih stranica *Godina*. A da li je to poslednja revizija? I zašto da na plesu ovih dana na prvom mestu bude pripito sitno posrtanje? U stvari, treba da protegnem svoje zgrčene mišiće. Tek je pola dvanaest jednog vlažnog sivog jutra i treba mi sat smirenog posla. To me podseća – moram sebi da smislim neko opuštanje kad stignem na kraj. Jedan članak o Greju, recimo. Ali kako će cela perspektiva dobiti druge razmere čim se relaksiram od ovog napora. Hoću li ikad više pisati dugačku knjigu – dugačak roman koji moraš da držiš u glavi u potpunosti – skoro tri godine? Čak ni ne pokušavam da se zapitam da li je vredan toga. Ima jutara koja su tako prenatrpana da čak ne mogu ni da prepisujem Rodžera. Goldi me neizrecivo deprimira. Uvek je na vrhu brda pitajući se kako da živi, teoretišući o životu; nikad ne živi. Rodžer uvek dole u sočnim dolinama, živi. Tanak zvižduk vrućeg vazduha Goldi pušta kroz zube. Uvek živi u celini, živi u nekome. Uvek Šeli i Gete, a onda izgubi termofor. Nikad ne primeti lice, mačku, psa ili cvet, osim u protoku univerzalnog. Zato su njegove visokoparne knjige tako nečitljive. Ipak je neprestano bio jako šarmantan.

Nedelja, 29. decembar

U stvari, upravo sam napisala poslednje reči *Godinama* – kotrljajući, kotrljajući, iako je tek nedelja, a sebi sam dala rok do srede. Ne cvrkućem kao obično. Ipak sam mislila da se smireno završi – prozno delo. Da li je dobro? To nikako ne mogu da kažem. Da li se drži u celini? Da li jedan deo podržava drugi? Mogu li da laskam sebi da je pribrano; i da je celina? Pa, ima još mnogo posla. Moram još da sažimam i da izoštravam. Da pauze, ponavljanje i govor budu efektni. U ovoj verziji ima 797 stranica. Recimo 200 svaka (to je slobodna procena) približno ide do 157.000 – da kažemo 140.000. Da, traži izoštravanje, neke smeke rezove i naglaske. To će mi uzeti još – ne znam koliko. I ja moram podsvesno da konačno

da odvojim um od te knjige i pripremim sa za drugo stvaralačko raspoloženje, ili ću potonuti u akutno očajanje. Kako je to čudno – sve će to izbledeti, a nešto drugo će doći na njegovo mesto. I sledeće godine u ovo doba sedeću sa ogromnom hrpom isečaka iz novina. Nadam se ne bukvalno, ali u mom umu će postojati uobičajeni hor o tome šta su ljudi rekli o ovoj masi naškrabanog teksta, a ja ću reći da je to bio samo jedan pokušaj. Sad moram da radim nešto različito. Svi stari ili novi problemi biće preda mnom. U svakom slučaju, u vezi sa ovom knjigom najviše osećam vitalnost, plodnost, energiju. Čini mi se da nikad nisam toliko uživala u pisanju neke knjige. Ceo um mi je bio aktiviran, ipak ne tako intenzivno kao u *Talasima*.

Ponedeljak, 30. decembar

E, danas ne ide. Ne mogu ni reč da napišem. Isuviše jaka glavobolja. Mogu samo da se osvrnem na *Godine*, kao na neko nepristupačno stenovito ostrvo; koje ne mogu da istražujem, ne mogu o njemu čak ni da mislim. Juče u Čarlstonu. Veliki žuti sto sa samo nekoliko mesta. Od čitanja o Rodžeru, on počinje da me progoni. Kakvo čudno posthumno prijateljstvo – u po nečemu intimnije od bilo kog prijateljstva koje sam imala u životu. Otkrila sam ono o čemu sam nagađala; i stvarni glas je nestao.

Imala sam ideju dok sam se oblačila – volela bih da ideje malo spavaju — kako da napravim moju ratnu knjigu¹¹⁵ – da se pravim da su sve to članci koje su tokom poslednjih nekoliko godina urednici tražili da napišem, na razne teme: treba li žene da puše, o kratkim suknjama, o ratu itd. To bi mi dalo pravo da lutam, a stavilo bi me i u položaj nekog od koga se to traži. Opravdalo bi metod i uspostavilo kontinuitet. Mogla bih da napišem predgovor u kojem se sve to kaže, da dam pravi ton. Mislim da bih tako to postigla. Divlja, vlažna noć – napolju je poplava. Kiša

¹¹⁵ To su postale *Tri gvineje*.

kad sam pošla u krevet. Psi laju. Vetar udara. Mislim da ću se sad ušunjati unutra i čitati neku knjigu iz prošlosti.

1936.

Petak, 3. januar

Počela sam godinu sa tri potpuno potonula dana; glavobolja, glava koja puca, glava tako puna, krcata idejama. A kiša lije, napolju je poplava. Juče smo se batrgali po blatu i ono se prelilo preko ruba mojih velikih gumenih čizam, stopala su mi šljapkala u vodi. Tako da je ovaj Božić, što se tiče odlaska u prirodu, bio promašaj. Iako London može da razdraži i ugnjavi, drago bi mi bilo da se vratim, pa sam molila, sa priličnim osećanjem krivice, da ne ostanemo ovde još jednu nedelju. Danas je žutosiv maglovit dan; tako da jedino mogu da vidim grbu koja svetluca od vlage, ali ne i Kaburn. Ipak sam zadovoljna jer mislim da sam povratila dovoljno ravnoteže u glavi da počnem *Godine*, mislim na konačnu reviziju, u ponedeljak. To iznenada postaje pomalo hitno, jer prvi put tokom više godina L. kaže da nisam zaradila dovoljno da platim svoj deo izdavačkoj kući i moram da dam 70 funti od svog skrivenog blaga, koje se svelo na 700 funti i moram da ga popunim. Na neki način je zanimljivo da opet ekonomišem. Ali biće naporno baviti se time ozbiljno. I još gore – brutalan šok – ako budem morala da zarađujem od žurnalizma. Sledeća knjiga o kojoj razmišljam zove se *Odgovori korespondentima...* Ali ne smem odmah da stanem i da je smislim. Ne. Moram da pronađem strpljiv i miran metod da umirim taj nerv koji se uzbuđuje, neka spava dok *Godine* na budu na stolu – završene. U februaru? O, to olakšanje – kao da sam jednu ogromnu – šta mogu da kažem – koštanu izraslinu – vreću mišića – isekla iz mozga. Ipak bolje je pisati to

nego nešto drugo. Čudan uvid u moju psihologiju. Ne mogu više da pišem za novine. Moram da pišem za svoju sopstvenu knjigu. Smesta prerađujem ono što hoću da kažem, ako mislim na novine.

Subota, 4. januar

Vreme se poboljšalo i mi smo odlučili da ostanemo do srede. Sad će naravno da pada kiša. Ali ja ću doneti neke dobre odluke: da čitam što je moguće manje nedeljnih novina koje su u stanju da me podbodu da razmišljam o sebi, dok se ove *Godine* ne završe. Da punim glavu knjigama iz prošlosti; da ne mislim na *Odgovore korespondentima*; i sve u svemu da budem što je moguće temeljnija, manje površna, više fizička, što manje osetljiva. Sad ću da radim Rodžera; a zatim da odahnem. Jer, da kažem istinu, glava mi je još uvek sva od nerava; i jedan pogrešan korak znači korak ka očaju, ushićenje i sve ostalo iz tog poznatog jada: ta dugačka skala nesreće. Tako da sam naručila rozbratnu a mi ćemo da se provozamo.

Nedelja, 5. januar

Imala sam još jedno jutro sa starom napasti. Prilično sam u sumnji da sam rekla ono što sam htela i svaki dalji rad bi samo brkao stvari. Dalji rad mora biti samo na tome da se sredi i zagladi. Deluje kao da ću to moći, tako sam smirena. Osećam se dobro, završeno je. Želim da idem na nešto drugo. Da li je dobro ili loše, to ne znam. A glavi mi je danas mirna, ublažila sam je čitajući sinoć *Glavnog trubača* i vozeći se kroz poplavu. Oblaci su imali boju krila retke tropske ptice: prljavo ljubičasta; a jezera su ih odslikavala i bilo je jata zviždovki, crnih i belih; sve je veoma ravno u liniji i čisto i suptilno u boji. Kako sam spavala!

Utorak, 7. januar

Opet sam prepisala poslednje stranice i mislim da sam dobila bolju prostornost. Mnogi detalji i neke temeljne stvari su ostali. Snežna scena na primer, a sumnjam da ima i dosta pasusa sa kojima se nisam suočila. Ali i dalje imam osećaj da je izrečeno; i samo treba da koristim zanat, ne kreaciju.

Četvrtak, 16. januar

Retko sam bila tako potpuno nesrećna kao sinoć oko 6,30 dok sam iščitavala poslednji deo *Godina*. Tako slabašno brbljanje – ličilo je na ogovaranje u sumrak; slika moje iznemoglosti i to tako ogromne dužine. Mogla sam samo da ga tresnem na sto i da odjurim uz stepenice kod L. dok su mi obrazi goreli. On reče: »To se uvek dešava«. Ali ja sam osetila: Ne, nikad nije bilo ovako loše. Beležim to za sličaj da budem u istom stanju posle neke druge knjige.

Jutros, kad zavirim u knjigu, naprotiv, izgleda puna, uskomešana, živa. Pogledala sam prve stranice. Mislim da ima nešto u njima. Ali sad moram da se prisilim da počnem sa redovnim pošiljkama Mejbl. Večeras ide 100 stranica, kunem se.

Utorak, 25. februar

Pokazuje se koliko vredno radim. Ovo je prvi trenutak – ovih pet minuta pre ručka – koji imam za dnevnik. Radim celo pre podne, a vrlo često i od 5 do 7. Zatim, imam glavobolje. Nadvladavam ih mirno ležeći, povezujući knjige i čitajući *Dejvida Koperfilda*. Zaklela sam se da će 10. marta rukopis biti gotov, otkucan i popravljen. L. će ga onda pročitati. A imam još da iskucam jednu celu scenu Ričmonda i El. Da uradim mnogo popravki u toj proklesoj sceni napada. Sve to da se prekuca, ako mogu do 1-og, a to je nedelja; a onda od početka, moram sve da iščitam. Tako da uopšte ne mogu da pišem dnevnik niti da radim Rodžera. Sve u svemu, uživam – to je čudno – u usponima i padovima, i nemam opšte mišljenje.

Sreda, 4. mart

Dakle, skoro sam gotova sa prepisivanjem scene vazdučnog napada, mislim po 13. put. Onda to sutra ide i mislim da ću imati jedan dan punog odmora – ako se usudim – pre ponovnog čitanja. Tako da nazirem kraj. To jest nazirem početak druge knjige koja neprestano, nemilosrdno kuca na vrata. O, da budem opet sposobna da slobodno pišem svakog jutra, da ispredam sopstvene reči iznova – kakva blagodet – kakvo fizičko olakšanje, odmor, oduševljenje posle ovih poslednjih meseci – od oktobra, manje više godina – neprestanog sažimanja i ponovnog pisanja stalno iste knjige.

Sreda, 11. mart

Dakle, poslala sam juče Klarku 132 stranice.¹¹⁶ Odlučili smo da idemo neuobičajenim putem – da napravimo prve otiske, pre nego što L. bude gledao knjigu, i da ih pošaljemo u Ameriku.

Petak, 13. mart

Idem malo bolje. Pa sam ukrala 10 minuta pre ručka. Nikad nisam ovoliko radila ni na jednoj knjizi. Cilj mi je da u korekturi nijednu stvar ne menjam. I počinjem da pomišljam da tu ima nešto – još se nije strovalila. Ali dosta o *Godinama*. Juče smo šetali po Kensington Gardenz raspravljajući o politici. Oldos odbija da potpiše najnoviji manifest koji odborava sankcije. On je pacifista. I ja sam. Treba li da se predam. L. kaže da ako se ima u vidu da je Evropa na ivici najvećeg uništenja u proteklih 600 godina, čovek mora da potisne privatne razlike i da podrži Ligu. On je danas na specijalnom sastanku Laburističke partije. Ovo je najgrozničavija nedelja preteranog političkog rada koju smo ikad imali. Hitler ima vojsku na Rajni.

¹¹⁶ R. & R. Clark, Ltd., štampari.

U Londonu se održavaju sastanci. Francuzi su toliko ozbiljni da oni – mala Obaveštajna grupa – šalju sutra jednog čoveka da ovde konferiše: dirljiva vera u engleske intelektualce. Sutra drugi sastanak. Kao i obično, mislim: O, širiće se to. Ali čudno je koliko su opet topovi dospeli blizu našeg privatnog života. Mogu sasvim jasno da ih vidim, i da čujem tutnjavu, čak iako nastavljam, kao miš kome nema spasa, da grickam moju dnevnu stranicu. Šta drugo da se radi – osim što neprestano odgovaraš na telefon i slušaš šta L. kaže. Sve propada. Srećom otkazali smo sve večere i tako dalje, zbog *Godina*. Ovo je vrlo koncentrisano, radno proleće, sa možda dva lepa dana. Nikli su šafrani. Ljuti mrak i hladnoća. Izgleda da se sve podupire: moje kulučenje, naša nedruštvenost, kriza, sastanci, tama – a šta sve to znači, niko ne zna. Privatno... ne, čini mi se da nikog nisam videla i da sam samo šetala i radila – šetnja jedan sat posle ručka – i tako dalje.

Ponedeljak, 16. mart

Ne bi trebalo da pišem dnevnik, ali ne mogu dalje da se gnjavim sa onim mučnim stranicama. Počecu ću u 3 i uradiću nešto, i opet posle čaja. Sopstvene orijentacije radi, od *Izleta na pučinu* nisam patila od ovako akutnog očajanja kod pročitavanja teksta. U subotu na primer: evo mene, suočene sa potpunim promašajem. A knjiga se ipak knjiga štampa. Onda sam se energično latila: u očajanju, pomišljajući da je bacim. Ali sam nastavila da kucam. Posle jednog sata, udica je počela da se zateže. Juče sam je ponovo čitala i mislim da bi to mogla da bude moja najbolja knjiga. Međutim... tek sam kod kraljeve smrti. Mislim da promene scene toliko iscrpljuju. Uhvatiš ljude tačno u sred nečega, zatim se otreseš. Svaki početak deluje beživotno i još moram da prekucavam. Uradila sam manje više 250 strana, a ima 700. Šetnja pored reke i kroz Ričmond park mi je najviše napumpala krv.

Sreda, 18. mart

Sad mi izgleda tako dobro – još uvek govorim o *Godinama* – da ne mogu da nastavim sa ispravkama. Zapravo zaista mislim da je scena kod Viteringa najbolja, iz te serije, koju sam ikad napisala. Prvi otisci su upravo došli, pa me čeka hladan tuš. A jutros ne mogu da se koncentrišem – moram da sastavim *Pismo jednom Englezu*. Još uvek mislim da je ovo konačna forma koju će ova knjiga imati.

Utorak, 24. mart

Vrlo dobar vikend. Drveće pupi. Zumbuli, šafrani. Vruće je. Prvi prolećni vikend. Prošetali smo do Pacovske farme tražeći ljubičice. Tamo je mirno proleće. Ja petljam – u pospanom stanju. A jako sam okupirana sa *Dve gvineje* – tako ću da je nazovem. Mislim da sam na ivici ludila, toliko sam duboko ušla u ovu knjigu da ne znam šta radim. Uхватim sebe kako idem po Strandu pričajući naglas.

Nedelja, 29. mart

Danas je nedelja, a ja još uvek krčim put. Jutros sam uradila Eleonoru u Oksford Stritu po 20-ti put. Napravila sam zaplet i završiću do utorka, 7-og aprila, kažem sebi. Sve mi se čini da je dosta dobro. Ali neću više o tome. Jedna bolesna glava ove nedelje, ležanje ničice.

Četvrtak, 9. april

Sad će doći vreme depresije, posle prenatrpanosti, gušenja. Poslednja partija juče je poslata Klarku u Brajton. L. je u toku čitanja. Rekla bih da sam pesimistična, ali zamišljam izvesnu mlakost u njegovoj presudi. To je ipak privremeno. U svakom slučaju, ovo su odvratni, mučni, a u isto vreme mlitavi dani i moraju se baciti na lomaču. Užas je u tome što sutra, posle ovog jednog vetrovitog dana predaha – o taj hladni severni vetar koji pustošeći duva svakodnevno otkad smo došli, ali ja nemam uši, oči ili nos, pravim samo te brze prelaze iz kuće u radnu sobu, uvek u

očajanju – posle ovog jednodnevnog predaha, kažem, moram početi od početka i proći kroz 600 stranica hladnih otisaka. Zašto, o zašto? Nikad više, nikad više. Tek što sam to napisala, sastavila sam prve stranice *Dve gvineje* i počela srodno muvanje oko Rodžera. Ali ozbiljno, ja mislim da će ovo biti moj poslednji »roman«. I želim da prionem na kritiku.

Četvrtak, 11. jun

Mogu samo, posle dva meseca, da napišem ovu kratku belešku, da kažem konačno posle skoro dva meseca turobne i još gore, skoro katastrofične bolesti – nisam nikad bila tako blizu ponora, po sopstvenom osećanju, od 1913 – opet sam na vrhu. Moram ponovo da pišem, to jest umećem i brišem, najveći deo Godina u otiscima. Ali ne mogu da uđem u to. Mogu da radim samo sat otprilike. O, ali božanstvena radost što sam ponovo gospodarica svog um! Juče smo se vratili iz M.H.¹¹⁷ Sad ću živeti kao mačka što gazi po jajima dok mojih 600 stranica ne bude gotovo. Mislim da mogu – mislim da mogu – ali moram da imam ogromnu hrabrost i bodrost da ih obuhvatim. Ovo je, kao što kažem, moje prvo dobrovoljno pisanje od 9. aprila, posle čega sam se bacila u krevet – zatim u Kornvol – ni beleške o tome. Zatim nazad, videla sam se sa Eli, pa u M.H., juče sam išla kući na dvonedeljnu probu. A krv mi se penje u glavu. Jutros sam pisala 1880-tu.

Nedelja, 21. jun

Posle nedelju dana intezivne patnje – pravih prepodnevnih mučenja – a ne preterujem – bol u glavi – osećanje potpunog očajanja i promašaja – glava iznutra kao nozdrve posle polenske groznice – evo opet smirenog tihog jutra, osećanje olakšanja, predaha, nade. Upravo sam završila Robsona, mislim da je dobro. Živim

¹¹⁷ Manks Haus u Rodmelu.

tako usiljeno, tako ukroćeno, ne mogu da pravim beleške o životu. Sve je planirano, utucano. Radim ovde pola sata, idem gore, često očajna, legnem, prošetam oko Skvera, vratim se i uradim još deset redova. Juče sam stigla do Lordova. Stalno sa osećanjem da moram da zavedem kontrolu. Vidim ljude kako leže na sofi između čaja i večere. Rouz M., Elizabet Bouen, Nesa. Sedela sam sinoć na Skveru. Gledala sam zeleno lišće sa koga kaplje kiša. Grom i munja. Ljubičasto nebo. N. i A. koji su raspravljali 4/8 vremena. Mačke su se prikradale. L. je večarao sa Tomom i Belom. Vrlo čudno, vrlo upečatljivo leto. Nova osećanja: poniznost, bezlična radost, književnički očaj. Učim svoj zanat u najsurovijim uslovima. Stvarno sam čitajući Floberova pisma čula sopstveni glas kako viče: O, umetnosti! Strpljenja – vidim da me on teši, upozorava. Moram tu knjigu da uobličim mirno, snažno, smelo. Ali neće izaći do sledeće godine. Ipak mislim da ona ima potencijala, ako mogu da ih ugrabim. Pokušavam da izrezbarim lik duboko u rečenici. Da srežem i da sažmem scene. Da sve umotam u neki medij.

Utorak, 23. jun

Dobar dan – loš dan – tako se to nastavlja. Malo ljudi može da se muči pisanjem kao ja. Samo Flober, mislim. Ipak sad vidim knjigu kao celinu. Mislim da mogu da je izvedem, samo kad bih imala hrabrosti i strpljenja: da smireno uzmem svaku scenu, saberem. Mislim da bi to mogla biti dobra knjiga. A zatim – o, kad se ona završi!

Nisam baš bistra danas – jer sam išla kod zubara a onda kupovala. Mozak mi je kao vaga. Jedna trun ga povuče. Juče je balansirao. Danas tone.

Petak, 30. oktobar

U ovom trenutku ne želim da pričam o mesecima kad sam u dnevniku ostavila poslednji beleg. Iz razloga koje ne mogu sada da razvijam, ne želim da analiziram

to izuzetno leto. Za mene bi bilo korisnije i zdravije da pišem scene, da uzmem pero i da opišem stvarne događaje. To bi bila i dobra vežba za moje klecavo i sumnjičavo pero. Mogu li još uvek da »pišem«? To je pitanje, vidite. A sad ću pokušati da se uverim da li je taj dar mrtav ili uspavan.

Utorak, 3. novembar

Nikad kraja čudima – L. se zapravo dopadaju *Godine!* To dosad misli – dosad, do poglavlja s vetrom – dobro je kao moje ostale knjige. Zapisaću zapravo činjenice. U nedelju sam počela da čitam otiske. Kad sam pročitala do kraja prvog dela bila sam očajna. Ukočen ali siguran očaj. Naterala sam sebe juče da čitam dalje, do *Sadašnjeg vremena*. Kad sam stigla do tog međaša rekla sam: »Ovo je srećom tako loše da ne može biti sunje. Moram da nosim otiske, kao mrtvu mačku, L-u i da mu kažem da ih spali ni ne čitajući ih.« Uradila sam to. I spade mi teret s leđa. To je istina. Osetila sam da sam se rasteretila nekog velikog paketa. Bilo je hladno i suvo i vrlo sivo a ja sam izašla i šetala po groblju gde je sahranjena Kromvelova kćerka, dole kroz Grejz In, duž Holborna i nazad. Sad više nisam bila Virdžinija, genije, već samo savršeno veličanstven a ipak zadovoljan – da li da to nazovem duh? Ili telo? I veoma umorna. Vrlo stara. Ali istovremeno zadovoljna da se pridružim ovom veku i Leonardu. Imali smo usiljen ručak. Siv prijem. I ja rekoh L. da ću pisati u Ričmond da tražim knjige za prikaz. Otisci će koštati pretpostavljam između 200 i 300 funti koje ću isplatiti iz svoje zalihe. Pošto imam 700 funti, posle ovoga će mu ostati 400. Nisam bila nesrećna. A L. reče da misli da ja možda grešim u vezi sa knjigom. A onda je toliko čudnih ljudi naišlo: g. Mamford, u boji mahagonija, vitak, vrlo tvrd polucilindar i štap; njega sam stavila u salon sa cigaretom: g. ----- vrlo težak i širok, koji mi reče: Pardon, i pokuca na vrata. Lord i ledi Sesil su telefonirali, da nas pozovu na ručak, i da se upoznamo sa španskim

ambasadorom. (Ja smišljam *Tri gvineje*.) Onda smo, posle čaja, išli na izložbu knjiga *Sandi Tajmsa*. Kako je to bilo zagušljivo!

Kako sam se mrtva osećala – o, beskrajno umorna! A prišla je gđica Vajt, kruta mala žena sa vedrim drvenim licem, i pričala o svojoj knjizi i prikazima. A onda je Ursula Strejči došla od Dakvortovih i rekla: «Vi ne znate ko sam ja?» I ja sam se setila mesečinom obasjane reke. Onda me je Rodžer Senhaus potapšao po ramenu. Otišli smo kući i L. je čitao i čitao i ništa nije rekao – ja sam počela da se osećam aktivno potištena; još bih mogla drugačije da sastavim *Godine* – mislila sam o šemi druge knjige – trebalo bi govoriti u prvom licu. Da li bi to bila forma za Rodžera? – i ja padoh u jednu od mojih užasnih vrućica i u duboki dremež, kao da mi je prekinut priliv krvi u glavi. Iznenada L. spusti svoj otisak i reče da misli da je to izuzetno dobro – kao sve ostale knjige. A sad dalje čita, a izmorena od napora da napišem ove stranice, idem gore da čitam italijansku knjigu.

Sreda, 4. novembar

L. koji je sad pročitao do kraja 1914, još uvek misli da je izuzetno dobra, vrlo čudna, vrlo zanimljiva, vrlo tužna. Razgovarali smo o mojoj tuzi. Ali šta je meni teško: ne mogu da se nateram da verujem da je u pravu. Možda ja jednostavno preterujem da je toliko loša, i zato on sad, nalazeći da nije tako loša, preteruje koliko je dobra. Ako će se štampati, ja moram smesta da sednem i da popravljam: kako mogu? Svaka druga rečenica izgleda mi loša. Ali odlažem to pitanje dok on ne završi, večeras.

Četvrtak, 5. novembar

Čudo se dogodilo. L. je spustio poslednji tabak sinoć oko 12 i nije mogao da govori. Bio se zaplakao. Kaže da je to »veoma izuzetna knjiga« – dopada mu se više od *Talasa* – i nema ni senke sumnje da mora da se objavi. Ja, kao svedokinja,

ne smo njegove emocije već njegove zadubljenosti, jer on je čitao i čitao, ne mogu da sumnjam u njegovo mišljenje. A šta je sa mojim mišljenjem? U svakom slučaju taj trenutak olakšanja je bio božanstven. Jedva da još znam da li sam na nogama ili na glavi, tako je zapanjujući preokret od utorka ujutru. Nikad nisam imala takvo iskustvo.

Ponedjeljak, 9. novembar

Moram da donesem neke odluke u vezi sa ovom knjigom. Mislim da je izuzetno teška. Obuzelo me je očajanje. Ona deluje tako loše. Mogu jedino da se držim L.-ove presude. Postala sam jako rasejana. Pokušala sam, kao melem, da sastavim jedan članak, sećanje. Da prikažem knjigu za *Lisener*. To me je nagnalo da mi mozak poleti. Moram da ga fiksiram na *Godine*. Moram da radim moje otiske – da ih pošaljem. *Moram* da na to fiksiram mozak po celo pre podne. Mislim da je jedini način da tako radim, a da onda dopustim sebi da radim nešto drugo između čaja i večere. Ali da se celo pre podne zadubim u *Godine* – ništa drugo. Ako je poglavlje teško, koncentrisati se na kratko. Zatim pisati dnevnik. Ali da ne skiciram ništa drugo do posle čaja. Kad bude gotovo, uvek možemo pitati Morgana.

Utorak, 10. novembar

U celini bolje je išlo danas pre podne. Tačno je da mi je mozak jako umran od ovog posla. Zaboli posle sat, ili manje. Pa moram da ga ljuljkam i da se polako udubljujem. Da, mislim da je dobra knjiga; na svoj veoma težak način.

Pitam se da li je iko ikad patio toliko od jedne knjige kao ja od *Godina*. Samo da izađe, neću je više ni pogledati. Ona je kao dugačak porođaj. Pomislim na to leto, svakog jutra glavobolja i kako sebe u spavaćici teram u tu sobu; i ležem posle jedne stranice. I uvek sa uverenjem da je promašaj. Sad je to uverenje milostivo otklonjeno do izvesnog stepena. Ali ja sad osećam da ne marim bilo ko šta da kaže,

kad sam je se otresla. I iz nekog razloga osećam kako me uvažavaju i kako im se dopadam. Ali to je samo mutna igra iluzije, koja se uvek menja. Nikad više neću pisati dugačku knjigu. Ipak osećam da ću još pisati prozu – scene će se oformiti. Ali jutros sam umorna. Juče je bilo isuviše naprezanja i jurnjave.

Ponedeljak, 30. novembar

Po mom mišljenju, nema nikakve potrebe da budem nesrećna zbog Godina. Izgleda mi da se na kraju razrešava. U svakom slučaju napeta, realna, naporna knjiga. Upravo sam je završila i osećam se malo egzaltirano. Drugačija je naravno od ostalih. Ima, mislim, više »stvarnog« života u njoj, više krvi i mesa. Ali, u svakom slučaju, čak iako ima očiglednih vodnjikavih zakrpa i mlevenja na početku, mislim da ne moram noću da drhtim. Mislim da mogu da budem samouverena. Ovo sebi iskreno kažem, da me drži tokom nedelja tupe slutnje. I ne treba mnogo da brinem šta ljudi kažu. U stvari, upućujem kompliment onoj strašno deprimiranoj ženi, sebi, koju je tako često bolela glava, koja je bila tako potpuno uverena u promašaj; jer uprkos svemu mislim da je ona ovo izvela do kraja i treba joj čestitati. Kako je to uradila, sa svojom glavom nalik na staru krpu, ne znam. Ali sad odmor, i Gibon.

Četvrtak, 31. decembar

Tu ispred mene leže otisci – šifovi – danas se šalju, neka vrsta koprive što žari, koju prekrivam. Ne želim o tome ni da pišem ovde.

Božanstveno olakšanje me je obuzelo ovih poslednjih dana – što sam se nje rešila – bilo da je dobra ili loša. Moram da kažem da se prvi put od februara moj um podigao, kao drvo koje je streslo teret. Zaronila sam u Gibona i čitam, čitam, prvi put od februara, čini mi se. Sad u akciju i uživanje i da se opet nečeg latim. Mogla bih da napišem neke zanimljive i možda važne beleške o tome kako imam apsolutnu potrebu za svojim radom. Da uvek za nečim tragam. Nisam sigurna da je

intenzitet i isključivost koju imaš dok pišeš dugačku knjigu stanje koje je moguće održati. Hoću da kažem, ako ikad ubuduće budem radila takvu stvar – a u to sumnjam – nateraću sebe da je variram sa malim članicima. U svakom slučaju, neću sad da razmišljam da li mogu da pišem. Sjuriću se u besvesnost o sebi i u rad. Gibon prvo, onda nekoliko malih članaka za Ameriku; zatim Rodžer i Tri gvineje. Šta od to dvoje dolazi prvo, kako da to uklopim, ne znam. U svakom slučaju, čak i ako su Godine promašaj, dosta sam razmišljala i sakupila malu zalihu ideja. Možda sam sad opet na jednom od onih vrhova gde mogu brzo da napišem dve tri knjižice; a onda da imam novu pauzu. Bar, osećam da posedujem dovoljno umeća sa kojim mogu da idem dalje. Nema praznine. A kao dokaz za to, ući ću, uzeti beleške o Gibonu i početi pažljivo da skiciram taj članak.

1937.

Četvrtak, 28. januar

Potonula sam još jednom u taj srećan, neobuzdan san: to jest jutros sam počela Tri gvineje i ne mogu da prestanim o tome da mislim. Planiram da ih ispišem bez mnogo torokanja, a mislim da bi možda mogle biti grubo skicirane do Uskrsa;¹¹⁸ ali dozvoliću sebi, nateraću sebe da nažvrljam par malih članaka u pauzama. Onda se nadam da ću prebroditi užasni 15. mart. Danas smo primili telegram da Godine nisu stigle u Ameriku. Moram sebe da obložim protiv tog tonjenja i blata. I koliko mogu da kažem, ovaj metod je skoro savršeno efikasan.

¹¹⁸ A završila sam je 12. oktobra 1937. (t.j. okvirno). - beleška V.V. sa margine rukopisa.

Četvrtak, 18. februar

Već tri nedelje pišem *Tri gvineje* i uradila sam 38 stranica. Sad sam trenutno iscrpljena žilu i želim nekoliko dana promene. Kakve? U ovom trenutku ne mogu da mislim.

Subota, 20. februar

Odvraćam oči od *Presa* kad idem na sprat, jer su tamo sve revizije Godina spakovane i na pakovanju. Izlaze sledeće nedelje: ovo je moj poslednji srazmerno miran vikend. Šta ja predviđam sa takvom vlažnolepljivom hladnoćom? Uglavnom mislim da knjigu moji prijatelji neće pominjati; da će dosta nespretno skretati razgovor. Predviđam izvesnu mlakost među meni prijateljski nastrojenim kritičarima – uljudnu mlakost; i indijanski krik oduševljenja Grigovih koji će radosno i glasno da objave da je to rastegnuto brbljanje usiljeno ozbiljnog i preterano čednog buržuskog uma ¹¹⁹, i reći će da sad niko ne može više da shvata ozbiljno gđu V. Ali ne, neće me toliko pogoditi nasilje. Ono što mislim da će me najviše pogoditi to je ta nespretnost kad idem, recimo u Tilton ili Čarlston, a oni ne znaju šta da kažu. I pošto ne možemo da pobegnemo do juna, moram da očekujem da budem potpuno izložena toj atmosferi vlažnog vatrometa. Reći će da je to umorna knjiga; poslednji pokušaj... Pa, sad kad sam ovo ispisala, osećam da čak i ako bude ovako, ja mogu da egzistiram u toj senci. To jest, ako vredno istrajem u poslu. A njega ima dovoljno. Juče sam razgovarala sa Nesom o knjizi ilustrovanih događaja; nameravamo da proizvedemo 12 litografija za božić, koje ćemo sami štampati. Dok smo pričale, Mardžori Fraj je telefonirala da me pozove da se vidim sa Džulijenom Frajom oko Rodžera. To sad počinje da me pritiska. Zatim, L. želi,

¹¹⁹ Čini mi se da očekujem kako će oni sada reći da je gospođa Vulf napisala dugačku knjigu ni o čemu. - beleška V.V. sa margine rukopisa.

da ako može, dobije *Tri gvineje* za jesen, a ja imam mog Gibona, radio emisije i mogući uvodnik o biografiji, da ispunim pukotine. Planiram da se držim izvan književnih krugova sve dok taj blagi bum ne prođe. A to, čekanje, ipak je najgore. Idućeg meseca u ovo doba osećaću se mnogo lakše. A sad mi je stalo samo s vremena na vreme.

Nedelja, 21. februar

Slobodna sam opet, posle pauze od pet dana (pisala sam *Lica i glasove*) za *Tri gvineje*. Posle veoma potištenog piskaranja, uhvatila sam lagani kas i nadam se da ću sad da vozim pravo. Čudno je kako ponekad sasvim brzo napraviš prelaz. Neverovatno miran – juče se ni sa kim nisam viđala. Pa sam otišla na Kaledonijsku pijacu, nisam mogla da nađem radnju sa kašikama. Kupila sam žute rukavice 3/ - i čarape 1/, pa kući. Opet sam počela da čitam francuski: *Mizantropa* i Koletine memoare koje mi je letos dala Dženi kad sam potišteno dremala i nisam mogla ni na šta da se usredsredim. Danas su kritičari (prokleta, glupava misao), zarili zube u mene. Ali šta me briga za meku postelju, itd. Zapravo, kad samo uhvatim kas preko *Tri gvineje* mislim da ću samo videti kako sevaju bele šine i da klipšem prema cilju.

Nedelja, 28. februar

Tri gvineje su me potpuno prožele da jedva mogu da se otrgnem i da pišem dnevnik. (Sad sam zapravo opet ispustila pero da bih razmišljala o sledećem paragrafu – o univerzitetima) – kako obrazovanje vodi do profesije i tako dalje. To je loša navika.

Nedelja, 7. mart

Kao što se vidi na prethodnoj stranici, moja duhovna temperatura pojurila je nagore. Zašto, ne znam, osim što sam pošteno galopirala sa *Tri gvineje*. Sad sam

načela tu fatalnu nedelju i treba da očekujem iznenadan pad.¹²⁰ Biće prilično loše, sigurna sam. Ali u isto vreme, uverena sam da taj pad ne mora da bude fatalan; to jest knjiga može da bude prokleta, sa bledom pohvalom; ali poenta je da ja sama znam zašto je ona promašaj i da je taj promašaj nameran. Isto tako, znam da sam dostigla svoju tačku gledišta, kao spisateljica, kao biće. Kao spisateljica opremljena sam za sledeće knjige. *Tri gvineje* i *Rodžer* (pustimo članke); kao biće interesovanja i bezbednosti mog sadašnjog života nisu za odbacivanje. To sam, časno, dokazala ove zime. To nije gest. I na časnu reč, to umanjivanje slave, što ljudi više nisu oduševljeni, pruža mi šansu da mirno posmatram. Isto tako, u situaciji sam da se držim uzdržano. Ne moram uopšte nikoga da tražim. Ukratko, u oba slučaja sam bezbedna i jedva čekam, posle neizbežnih drmusanja narednih deset dana, sporo, tamno, plodno proleće, leto i jesen. Ovo sam, nadam se, zapisala jednom zauvek. I molim, setiti se toga u petak kad izađu prikazi.

Petak, 12. mart

O, kakvo olakšanje! L. mi je doneo *Lit. Sapl.* u krevet i rekao: »Sasvim je dobro.« I tako je. I *Tajm end Tajd* kaže da sam ja provorazredna romansirerka i velika lirska pesnikinja. A ja već jedva mogu da pročitam cele prikaze. Već se osećam pomalo ošamućena, pa pomislim onda da ova knjiga *nije* besmislica; zaista ima efekta. Iako naravno to uopšte nije efekat koji sam očekivala. Ali ipak, draga moja, posle cele agonije, ja sam slobodna, cela, zaokružena. Mogu punom parom napred. I zato prestani sa tim plakanjem od zadovoljstva, trezveno se raduj. Odlazimo u M.H. Džulijan se danas vraća. Koristim poslednjih pet minuta pre ručka da zabeležim da iako sam se danas potpuno rešila žuči, razdraženosti i očajanja ovih poslednjih nekoliko nedelja i mislim da ne mogu da ih ponovim, još jednom sam sebe

¹²⁰ Prodali smo 5.300 pre objavljivanja. – beleška V.V. sa margine rukopisa.

opteretila naporom *Tri gvineje* koje pišem teško i vredno. Sad se napinjem da prevučem ova kola preko neravnog tla. Zato izgleda kao da nema odmora, nema osećanja da je nešto gotovo. Čovek uvek sebe upreže po instinktu i ne može da živi bez napora. Sad će *Godine* kompletno izumreti u mom mozgu. Auto je popravljen, ali pljušti kiša.

Nedelja, 14. mart

Toliko cvrkućem zbog dva stupca u *Obzerveru* koji hvale *Godine*, da ne mogu, kao što sam predvidela, da nastavim *Tri gvineje*. Jer, upravo sam se zavalila i sa zadovoljstvom mislim o ljudima koji čitaju taj prikaz. A kad mislim o agoniji kroz koju sam prolazila u ovoj sobi, pre samo godinu dana... kad sam pomislila da je ceo trogodišnji rad potpuni promašaj, a zatim kad se setim prepodneva kad sam ustajala posrćući i kad sam komadala ove otiske, pisala po tri reda a zatim odlazila nazad u postelju – najgore leto u mom životu, ali i najveće prosvetljenje – nije ni čudo što mi ruka drhti. Najveće zadovoljstvo mi pruža to što sad postoji šansa, pošto ju je De Selinkur video, da ono što sam nameravala u *Godinama* neće ostati potpuno nemo i opskurno kao što sam se plašila. *T.L.S.* kaže da je to obična labudova pesma srednje klase, serija izuzetnih impresija. Ali on vidi da je to kreativna, konstruktivna knjiga. Nisam ga još celog pročitala, ali se bacio na neke ključne rečenice. A to znači da će se o knjizi raspravljati i to znači da će *Tri gvineje* odjeknuti veoma oštro i precizno na vrelom nakovnju. Tako da moje veliko, pažljivo planiranje neće uzmaći pred životnim vremenom itd. kao što sam bila uverena. Uveriti sebe, međutim, za mene je ipak bilo veliko otkriće.

Petak, 19. mart

Ovo je jedno od mojih najčudnijih iskustava – »oni«, skoro svi jednoglasno, kažu da su *Godine* remek delo. *Tajms* to kaže. Bani, itd. Hauard Spring. Da mi je neko

rekao da ću ja to napisati, čak i pre nedelju dana, a kamo li pre šest meseci, poskočila bih kao ustreljen zec. Kako bi to bilo potpuno i apsolutno neverovatno! Hor pohvala je počeo juče ¹²¹. Uzgred, šetala sam Kovent Gardenom i naišla na Katedralu svetog Pavla; K.G., prvi put sam čula kako stara služavka peva dok čisti stolice u prednjem holu. Onda sam otišla do Barnetsa, izabrala štof, kupila *Ivning Standard* i čitajući ga u metrou otkrila da me glorifikuju. Mirno, tiho osećanje, slava. Toliko sam se očeliličila da mislim da me to lepršanje neće mnogo brinuti. Sad moram opet da počnem da radim *Tri gvineje*.

Subota, 27. mart

Ne, neću da napirlitam Gibona – to jest sažeću ga na hiljadu reči. Potrebno je isuviše zavrtanja, a mozak mi je nezapet. Prosto piskaram ovde, pored vatre, u hladno ali svetlo uskršnje jutro. Iznenadni zraci sunca, rano razbacan sneg na brdima; nailaze iznenadne oluje, crne kao mastilo koje se izlije iz hobotnice. A vrane se vrpolje i kljucaju na brestovima. Što se tiče lepote, kao što uvek kažem kad šetam po terasi posle doručka, isuviše je za jedan par očiju. Dovoljno da celo stanovništvo pluta u sreći, samo kad bi gledali. Neobična kombinacija, ova bašta sa crkvom, i crni crkveni krst naspram Ešem Hila. To jest, svi ti engleski elementi slučajno na jednom mestu. Došli smo u četvrtak, spakovali se na brzinu u Londonu. Kola su prela sve vreme puta. Juče konačno savršeno oslobođenje od telefona i kritika, niko nije zvao. Počela sam *Lord Ormont i njegova Aminta* i našla da je to tako bogato, tako kvrgavo, tako živo i mišićavo posle blede prozice na koju sam ja navikla na žalost. To me je nateralo da poželim da opet pišem prozu. Meredith je potcenjen. Dopada mi se njegov napor da pobegne od obične proze. Imao je humor

¹²¹ Nešto kao da je to remek delo i da g-đa Vulf može da nam pruži više od bilo kog živog romansijera... zapanjujuća plodnost. - beleška V.V. sa margine rukopisa.

i neki uvid – mnogo više no što mu sad priznaju. Kao i Gibon. Tako da sam dobro opremljena; ali ne mogu da pišem više bez starog stezanja i kucanja u potiljku.

Petak, 2. april

Kako ja sebe zanimam! Sasvim sam se pridigla i živnula, um mi je pun do ivice. U petak me je tako đavolski deprimirao i pljusnuo po obrazu Edwin Mjuir u *Liseneru* i Skot Džejms u *Lajf end Leters*. Obojica su mi elegantno natrljala nos. E.M. kaže da su Godine mrtve i razočaravajuće. To je zapravo rekao i S. Džejms. Sva su svetla potonula; moja trska se povila do zemlje. Mrtve i razočaravajuće – znači razotkrivena sam i taj mrski kamičak od knjige je kao što sam i mislila – memljiv i hladan promašaj. Nema u njemu života. Inferiorniji od gorke istine i intenzivne originalnosti gđice Kompton Bernet. Taj bol me je probudio u 4 ujutru i užasno sam patila. Ceo dan, vozeći se do Dženet i nazad, bila sam pod tim oblakom. Ali oko sedam se podigao; bila je jedna dobra kritika, od četiri reda, u *Empajer Rivju*. Moja najbolja knjiga. Je li to to stvarno pomoglo. Ne verujem. Osećaj da te je neko detonirao sasvim je stvaran. Osećaš se nekako osvežena, razonodi te, zaokrugli; osećaš se borbeno, više nego kad primiš pohvalu.

Subota, 3. april

Moram na radio 29-og. Govoriću ovako: ne postoji spisateljski zanat. Zanimariću naslov, govoriću o rečima: zašto se one ne prepuštaju zanatu. Reči govore istinu, nisu korisne. Trebalo bi da postoje dva jezika: fikcija i fakt. Reči su neljudske... neće da zarađuju novac – potrebna im je privatnost. Zašto. Zbog njihovih zagrljaja, da se rasa nastavi. Mrtva reč. Čistunci i oni koji to nisu. Ovo su samo impresije, ne nešto čvrsto. Ja takođe poštujem reči. Udruženja reči. Lakoća izražavanja je posledica tvog neprisustva. Lako možemo da napravimo nove reči. Šljus, šljus, krc, krak. Ali ne možemo da ih koristimo u pisanju.

Nedelja, 4. april

Još jedna čudna idiosinkrazija. Mejnard misli da su *Godine* moja najbolja knjiga: misli da jedna scena, E. i Krozbi, tuče Čehovljev *Višnjik* – i to mišljenje, iako je iz centra, od veoma finog uma, ne laska mi koliko me dotiče Mjuerova pokuda; ona tone unutra polako i duboko. To nije tašto osećanje; ono drugo jeste; ono drugo će umreti čim prođe nedeljni broj *Lisenera*. L. je išao u Tilton i imao je dugačak, miran, drugarski razgovor. Mejnard je rekao da misli da su *Godine* veoma dirljive. Nežnije od svih ostalih mojih knjiga. Ne zbunjuju ga kao *Talasi*; ne treba se brinuti zbog simbolizma; veoma lepa; i nije rekao ništa što je nepotrebno; još nije bio završio knjigu. Ali kako uskladiti ta dva mišljenja; to je moja najhumanija knjiga; i najnehumanija? O, zaboraviti sve to i pisati – moram sutra.

Petak, 9. april

»Ko god spozna takvu sreću treba ga žaliti, jer sigurno slepa«. Da, ali moja sreća nije slepa. Postigla sam je sa svojih 55 godina, razmišljala sam između tri i četiri jutros. Ležala sam budna, tako mirna, tako zadovoljna, kao da sam iskoračila iz zakovitlanog sveta u tamnoplavi mirni prostor i tu egzistirala otvorenih očiju, izvan zla; naoružana protiv svega onoga što se može dogoditi. Nikad ranije nisam imala to osećanje; ali sam ga imala nekoliko puta od prošlog leta. Kad sam ga dosegla, u svojoj najdubljoj depresiji, kao da sam tih noći u M. H. iskoračila, odbacivši kaput, legla u krevet, gledajući zvezde. Naravno da me to depresija uzrujava tokom dana, ali ona je tu. Bila je tu juče kad je došao stari Hju i ništa nije rekao o *Godinama*.

Ponedeljak, 1. jun, Manks Haus

Konačno sam krenula sa *Tri gvineje* – posle petodnevnog kulučenja, prekucavanja prekucanog, donekle novog pisanja; moj jadni stari mozak opet bruji – čini mi se

najviše zato što sam juče otišla u dobru, dugačku šetnju i tako sam otvorila put pospanosti – bilo je veoma toplo. U svakom slučaju moram da iskoristim ovu stranicu kao trkalište – jer ne mogu da zatežem cela tri sata; moram da se opustim i da ovde istrčim poslednji sat. To je najgore u pisanju – to traćenje vremena. Šta mogu da uradim sa svojim poslednjim jutarnjim satom? Opet Dante. Ali, kako mi srce poskoči na pomisao da nikad više neću biti upregnuta u dugačku knjigu. Ne. Ubuduće uvek kratke knjige. Ta dugačka knjiga ipak neće potpuno da se sruši – njeni odjeci gundaju. Jesam li rekla – ne, nisam, ti londonski dani bili su isuviše tesni, isuviše vrući i mučni zbog te knjige – da su pisali H. Brejs i rekli da su srećni što vide da su *Godine* bestseler roman u Americi? ¹²² To se potvrdilo mojim mestom na vrhu liste u *Herald Tribjunu*. Prodali su 25.000 – moj rekord, verovatno. (Sad sanjam o *Tri Gvineje*.) Razmišljamo da li bismo možda imali novca da platimo sebi rentu. Ta velika želja da ne moraš da zarađuješ novac pisanjem. Sumnjam da ću ikad napisati drugi roman. Sigurno ne, osim pod velikim pritiskom, onakvim kakav su u meni proizvele *Godine* ¹²³. Da sam druga osoba, rekla bih sebi: Molim te, piši kritiku, biografiju, izmisli za obe novu formu. Napiši i neku potpuno neformanlu prozu, kratko, i poeziju. Sudbina je ovde umešala prste, jer kad završim *Tri gvineje* – nadam se da ću ih napisati u avgustu, iako još neće biti za štampanje – nameravam da odložim rukopis i da pišem Rodžera. Mislim da bi bilo najbolje da mesec dana vredno radim *Tri gvineje* – do juna. A da onda čitam o Rodžeru i da iščitavam beleške. Da kažem uzgred, oštro me je uvredio *Skrutini* koji me, kaže L., naziva varalicom u *Talasima* i *Godinama*; ¹²⁴ veoma

¹²² Ponedeljak, 14. jun, *Godine* su još uvek na vrhu liste. - beleška V.V. sa margine rukopisa. Ponedeljak, 12. jul, *Godine* su još uvek, nedeljama, na vrhu liste. - beleška V.V. sa margine rukopisa.

¹²³ 23. avgust, *Godine* su na 2. ili 3. mestu, devet izdanja. - beleška V.V. sa margine rukopisa.

¹²⁴ Juče, 22. oktobra, bile su poslednje na listi. - beleška V.V. sa margine rukopisa.

inteligento (i izuzetno) hvalio me je F. Fokner u Americi – i to je sve. (Smatram da samo toliko treba sada da kažem o kritikama. Nazirem da je namera tog pametnog, mladog čoveka da uživa da me srozava – neka bude tako, ali privatno Sali Grejvs i Stiven Spender odobravaju. Tako, da sumiram, pošteno, ne znam, gde stojim. Ali nemam nameru da više o tome da mislim. Gibona je odbacila *N. Ripablik*, tako da više neću slati u Ameriku. Niti ću uopšte pisati članke osim za *Lit.Sapl.* za koji se sad spremam da uradim Kongriva.)

Utorak, 22. jun

Zar nije sramota što prvo pišem dnevnik a nisam se latila Kongriva? Ali posle razgovora sa gđicom Sarton, Marijem, Anom, mozak mi je posle večere bio iscrpljen, tako da nisam mogla da čitam *Ljubav za ljubav*. I neću da radim *Tri gvineje* do ponedeljka – dok malo ne predahnem. Zatim idem na poglavlje o profesijama, i onda gotovo. Sad treba da isisam krv iz tog dela mozga u drugi – po dobrom receptu H. Nikolsona. Volela bih da pišem priču-san o vrhu jedne planine. Zašto? O ležanju na snegu; o prstenovima boja; o tišini i samoći. Ipak ne mogu. A zar se neću ovih dana predati užitku da kratko skrenem u taj svet? Od sad uvek na kratko. Ne više duga mučenja, samo iznenadni intenziteti. Kad bih mogla da smislim novu avanturu. Čudno, vidim je pravo pred sobom – juče u Čering Kros Roudu – kao da ima neke veze sa knjigama, sa nekim novim kombinacijama. Brajton? Okrugla soba u luci – neki ljudi kupuju, mimoidu se – priča koju mi je Anđelika letos ispričala. Ali kako se to slaže sa kritikom? Pokušavam da ostvarim sve četiri dimenzije uma... da spojim život sa emocijama iz literature. Jednodnevna šetnja – avantura uma; tako nešto; Beskorisno je da ponavljam svoje stare eksperimente: moraju da budu novi da bi bili eksperimenti.

Sreda, 23. jun

Teško je pisati kad pročitaš *Lubav za ljubav* – remek delo. Uopšte nisam znala koliko je dobro. I kakvo ushićenje čovek doživi kad čita ta remek dela. Taj divan, težak engleski! Da, uvek drži klasike pri ruci da sprečiš fijasko. Ipak ne mogu da iskažem to osećanje, koje moram sutra da pretočim u članak. Ali ne mogu ni da se skrasim da čitam stihove jadne Rozmeri, što je trebalo da bude perspektiva za ovo veče. Kako je mogao L.S. u *D.N.B* da poriče K. osećanje, bol – više ga ima u tom jednom delu nego u celom Tekeriju. Ta nepristojnost često predstavlja poštenje. Ali dosta o tome – išla sam juče u kupovinu, lov na sitnu ribu, kod Selfridža. Tako je otoplilo da smo se pekli, a ja sam bila u crnom. Zapanjujuće prevrtljivo leto, često te uhvati oluja, ili si smrznuta ili si pečena. Kad sam stigla u 52, preko skvera je dolazio dugačak red begunaca – kao karavan u pustinji. Španci koji beže iz Bilbaa koji je, pretpostavljam, pao. Nekako su mi navrle suze na oči, iako niko nije delovao iznenađeno. Deca se vuku, žene u jeftinim londonskim jaknama sa veselim maramicama na glavama, mladići, i svi nose ili jeftine kofere i svetlo plave emajlirane čajnike, veoma velike i limene kantice sa čajem koje spadaju uz darove od neke milostinje – procesija se otegla, pobegla je, oterana mitraljezima sa španskih polja, da se vuče preko Tavistok skvera, duž Gordon skvera, a onda kuda? – grleći svoje emajlirane čajnike. Čudan prizor. Išli su dalje, znali su kuda, pretpostavljam da ih je neko uputio. Jedan dečak je čavrljao, ostali su bili obuzeti mislima, kao ljudi na putu. Zato ne možemo da pišemo kao Kongriv, čini mi se.

Nedelja, 11. juli

Praznina, ne u životu, već u komentarima. Svakog jutra sam u punom jeku sa Tri gvineje. Postaje neizvesno da li ću završiti do avgusta. Ali sam u sred svog čarobnog mehura. Kad bih imala vremena, volela bih da opišem to čudno opažanje

sveta – tog bledeog sveta, lišenog iluzija – koje me tako snažno pogodi povremeno, kad se zidovi istanje – kad sam umorna ili kad me prekinu. Tad mislim o Džulijanu blizu Madrida. I tako dalje. Margaret L. Dejvis piše da Dženet¹²⁵ umire, pita da li bih o njoj pisala za *Tajms* – dosta čudna pomisao: kao da je važno ko piše. Ali me je juče preplavila misao o Dženet. Mislim da je pisanje, moje pisanje, ponašanje medijuma. Ja postajem ta osoba.

Ponedjeljak, 19. jul

Upravo smo se vratili iz M. H. ali ja *ne mogu* i *neću* ništa da pišem – isuviše mi je dodijalo i podrhtavam. Još sam jako natezala mozak – isuviše jako – da skucam malu čitulju o Dženet za *Tajms*. I nisam mogla dobro da je razvijem. Ostala je isuviše ukočena i tipizirana. Ona je umrla. Od jutros tri poruke od Emfi¹²⁶. Umrla je u četvrtak, sklopila je oči i »bila tako lepa«. Danas je kremiraju, a sama je dala da se odštampa mala posmrtna služba i ostavila prazan datum smrti. Bez reči. Jedan Betovenov adađo i jedan tekst o plemenitosti i veri koji bih uključila da sam znala. Ali kakve veze ima to što sam ja pisala? Ima nečeg prikladnog i potpunog u takvoj njenoj komemoraciji. Draga, stara, smušena Emfi biće sama u svojoj usamljenosti. Za nas će ona uvek biti vetropirasta; iako je meni uvek dirljiva. Sećam se njene rečenice u pismu, kako je u ponoć uletela u Dženetinu sobu i kao su se njih dve lepo provele. Uvek je uletala. Dženet je bila postojana, kontemplativna osoba, ukotvljena u neku privatnu veru koja nije bila u skladu sa verom sveta. Ali je bila čudnovato neartikulisana. Nije imala ruku za reči. Njena pisma, osim što je poslednje počinjalo sa »Moja voljena Virdžinija«, uvek su bila pribrana i

¹²⁵ Dženet Kejs (Janet Case), stara prijateljica koja je Virdžinju Vulf učila grčki.

¹²⁷ Dženetina sestra.

neformalna. A kako sam je volela u Hajd Park Gejtu. Dok sam išla ka Vindmil Hilu obuzimala me je čas vrućina, a čas jeza. Ona je u mom životu odigrala veliku vizionarsku ulogu, dok vizionarstvo nije postalo deo izmišljenog, a ne realnog života.

Petak, 6. avgust

Hoće li novi roman ikad isplivati? I ako hoće, kako? Imam samo naznaku da on treba da bude dijalog, poezija i proza; sasvim različit od prethodnih. Nema više dugačkih, pomno pisanih knjiga. Ali nemam impuls. Čekaću i neću imati ništa protiv ako se impuls nikad ne formuliše. Iako mi se čini da ću jednog od ovih dana dostići tu staru ekstazu. Ne želim više da pišem prozu. Želim da istražujem novu kritiku. Čini mi se da sam dokazala da nikad neću pisati da nekog »zadovoljim«, ili preobratim. Sad sam potpuno i zauvek sopstvena gospodarica.

Utorak, 17. avgust

Nemam mnogo da kažem. Činjenica je da letos živim samo u mozgu. Uzbuđuje me pisanje. Tri sata prođu kao 10 minuta. Jutros sam imala trenutak stare ekstaze – pomisli! Prepisujući *Groficu i juvelira* za Šambruna u Njujorku. Tražio je sinopsis. Očekujem da će ga razočarati. Ali čak i u tom malom ekstavagantnom bljesku je postojalo staro uzbuđenje – čini mi se više nego u kritici.

Srećom, ako je to prava reč – primila sam elektro šokove – telegrame u kojima me mole da pišem. Šambrun nudi 500 funti za priču od 9.000 reči. Smesta sam počela da smišljam avanture – deset dana avantura – čovek vesla, sa crnim pletenim rukavicama na rukama. Da li ikada, čak i u dnevniku, pišem za sopstvenie oči? Ako ne, za čije oči? Jedno dosta zanimljivo pitanje.

Utorak, 12. oktobar, London

Da, vratili smo se na Tevistok Skver, a ja u dnevniku nisam napisala ni reč od 27. septembra. Vidi se da je svako pre podne potpuno zatrpano sa *Tri gvineje*. Ovo je prva beleška, jer sam u 12, pre deset minuta, verovatno napisala poslednju stranicu *Tri gvineje*. Žestoko sam progaloipirala ovih prepodneva! Pritislo me je i ja sam pustila mlaz. Ako je to ikakav dokaz vrline, kao fizički vulkan. Osećam da mi je mozak opušten i smiren posle tog izliva. Knjiga je počela da se krčka još od – pa, mislila sam o njoj u Delfima, sećam se. A onda sam naterala sebe da to prvo stavim u prozu. Ne, prvo je došla proza. *Godine*. I kako sam sebe obuzdavala, kroz celu tu strašnu depresiju, i odbijala, osim nekih mahnitih beležaka, da je načinjem dok se *Godine* – taj užasni teret – ne skinu s mene. Tako da sam zaslužila ovaj galop. A trebalo je vremena i razmišljanja. Da li je dobro ili loše, to ne mogu da kažem. Sad moram da dodam bibliografiju i beleške. I da predahnem nedelju dana.

Utorak, 19. oktobar

Iznenada mi se učinilo sinoć dok sam čitala *Lovačko društvo* – priču koju šaljem H.B. u Ameriku – kako vidim formu novog romana. Prvo treba postaviti temu, zatim je preformulisati, i tako dalje, ponavljaš istu priču, izdvajaš ponešto, dok se ne izloži ključna ideja.

To bih mogla da primenim i u mojoj knjizi kritike, ne znam kako. Mozak mi je veoma iscrpljen. Pokušavam to da otkrijem. Kad sam završila *Lovačko društvo*, mislila sam, pošto je ta žena sad pozvala taksi, ja ću da nastavim, da se sretnem, recimo, sa Kristabel, na T. Skveru i ona opet priča tu priču. Ili ću u tančine da izložim sopstvenu ideju o pričanju priče. Ili ću ispričati život neke druge osobe iz L.d., ali sve se scene moraju kontrolisati, tako da zrače ka centru. Mislim da je ideja moguća i dala bi se izvesti u kratkim skokovima. Mogla bi to da bude koncentrisana, mala knjiga. Imala bi mnogo raznovrsnih raspoloženja. I možda bi

sadržala i kritiku. Moram da imam tu ideju na umu godinu ili dve, dok ne uradim Rodžera itd.

1938.

Nedelja, 9. januar

Da, nateraću sebe da započnem ovu prokletu godinu. »Završila« sam poslednje poglavlje *Tri gvineje* i u sred prepodneva prestala pišem, što mi se odavno nije desilo.

Petak, 4. februar

Da ubijem ovde deset minuta. L. ozbiljno odobrava *Tri gvineje*. Misli da je analiza krajnje jasna. U celini sam zadovoljna. Ne može se očekivati neka emocija, jer kako on kaže, knjiga nije dorasla mojim romanima. Ipak mislim da možda ima veću praktičnu vrednost. Ali sam mnogo indiferentnija, to je tačno: osećam je kao dobar komad konjskog rada i mislim da me uopšte emotivno ne uzbuđuje kao roman.

Utorak, 11. april

Dakle, počela sam da pišem Rodžera, čini mi se 1.-og aprila. Uz pomoć njegovih sećanja pokrila sam vreme do Kliftona. Veliki deo je samo konjski rad; pretpostavljam da ću to ispočetka pisati. Ipak, posle tolikog odlaganja, stavila sam 20 stranica na papir. Velika mi je uteha to što sam smesta prešla na ovo trezveno kulučenje da prebrodim strašni antiklimaks posle *Tri gvineje*. Nisam dobila onoliko pohvala od L. koliko sam se nadala. Ipak je morao da proguta te beleške u jednm

cugu. I sumnjam da će me šifovi, koji upravo sutra stižu, otrezniti kao hladan tuš. Ali želela sam, žestoko, uporno, neodložno, ne mogu da kažem grčevito, da napišem ovu knjigu. I osećam se smireno i sabrano, kao da sam rekla: uzmi ili ostavi. Ja sam s tim završila. Slobodna sam za nove avanture – u 56-oj godini. Sinoć sam opet počela nešto da smišljam. Letnja noć, potpuna celina, to mi je ideja. *Rodžer* je svuda oko mene. Idemo u M.H. u četvrtak. Zatim taj pakleni svežanj štamparskih otisaka. Ipak sam u pravu kad mislim da *Tri gvineje* imaju neku važnost — kao tačka gledišta: pokazuju marljivost, plodnost. A povremeno je i »dobro napisano« (ako se imaju u vidu tehnički problemi – citati, argumenti itd.), kao bilo koje moje smušeno delo! Mislim da je bolja nego *Soba*, koja mi, kad je ponovo čitam, deluje pomalo egoistično, razmetljivo, nedovršeno, ali ima svoju briljantnost – svoju brzinu. Sumnjiva mi je vulgarnost beležaka i neko insistiranje.

Utorak, 26. april

Proveli smo uskrs u M.H., ali što se sunca tiče, nije ni zasjalo; bilo je hladnije nego za božić; tmurno nebo olovne boje; vetar kao brijač; zimska odeća; štamparski otisci; mnogo akutniji očaj; suzbijen ipak uz pomoć božanske filozofije; radost zbog otkrića Mendelovih *Pčela*, (to je zaista korisna knjiga, prava knjiga kakvu želim). Onda je telefonirao K.: Da vas upozorim, jeste li dobili pismo od Pipsija¹²⁷? Otolin¹²⁸ je umrla. Rekli su joj da će P. možda umreti i taj šok ju je ubio; on te moli da pišeš o njoj (sa gospodinom Viksom i gospodinom Maselom koji ispituju tavan za novu sobu). Tako da sam morala da pišem i taj užasni smotuljak papira mi je iscedio mozak; osetila sam vrtoglavicu. Uprkos tome, evo me, skiciram novu knjigu; samo molim te, ne stavljaš taj ogromni teret na mene, preklinjem. Neka bude nasumično i efemerno, nešto što mogu da ispucam prepodne, da se opustim

¹²⁷ Filip Morel.

¹²⁸ Ledi Otolin Morel.

od *Rodžera*. Nemoj, preklinjem te, da postavljaš šemu; dozovi ceo kosmički beskraj i nateraj moj umorni i snebivljivi mozak da obgrli drugu celinu – da svi delovi doprinose – još samo malo. Ali da se razonodim, zabeležiću. Zašto ne *Poincet Hol*.¹²⁹ Centar. Prodiskutovati celu književnost koz stvarni mali nepodudarni živi humor, sa svim što mi pada na pamet; ali da odbacitim »ja«, da ga zamenjenim sa »mi«, kome ću se na kraju obraćati? »Mi«... sastavljeno od mnogo različitih stvari... mi ceo život, cela umetnost, sve izgubljeno i zalutalo – lutajuća kapriciozna ali nekako sjedinjena celina – aktuelno stanje mog uma? I engleska provincija; i slikovita stara kuća – i terasa po kojoj šetaju dadilje – prolaze ljudi – neprestana raznolikost i promena, od intenzivnog do proze, i do faktualnog – i činjenice i beleške; ali dosta o tome! Moram da čitam *Rodžera* i da idem na Ot. komemoraciju, da predstavljam i T. S. Eliota po njegovoj apсурdnoj zapovesti. U 2,30 u crkvi svetog Martina.

Otolinina sahrana. O bože, bože, nedostatak intenziteta; lelek i mumlanje; kopanje po tašnama, komešanje; ogromna smeđa masa uglednih starih dama iz Južnog Kenzingtona. A onda crkvene pesme; sveštenik sa niskom odlikovanja preko odore, narandžasti i plavi prozori, minijturna državna zastava zabodena u pukotinu. Kakve sve to veze ima sa Otolin ili sa našim osećanjima? Osim što je govor bio pogođen – kritička studija koju je po svoj prilici napisao Filip, a izgovorio, vrlo zvučno, gospodin Spejt, glumac. Trezven i ovozemljski govor, koji te barem natera da misliš o ljudskom biću, iako podsećanje na njen lepi glas čoveka navodi da razmislija o tom čudnom, nazalnom oplakivanju. Međutim i to je bilo dobro da se umanji sva ta golemost. P.-ov sekretar me je zadržao u razgovoru i rekao da sednem gore. Klupu u crkvi je zakrčila jedna ogromna dama u krznu koja je rekla: »Bojim se da ne mogu da se pomerim« – što je delovalo tačno. Tako da sam se

¹²⁹ Postalo je *Između činova*.

smestila dosta pozadi, ali dovoljno blizu tako da sam gledala široka leđa P. u debelom kaputu i njegovu crvenu glavu velikog ovna koji se povremeno okreće gledajući po redovima. Stegoh mu ruku kad me je upitao da li mi se dopao govor, simulirajući, bojim se, više emocija nego što sam ih imala. Onda je onako polako pošao stepenicama, prošao pored Džeka i Meri, Stardža Mursa, Moli itd. Gertler je imao suze u očima; razna poslug, a onda ga je ščepala i podsekla mu krila ledi Oksford, kruta kao bič, uspravna, pomalo praznih očiju, uprkos šmikne koja im je davala sjaj. Pričala je kako je razuveravala Ot. oko njenog glasa. Obična afektacija. Ali izvanredna žena. Recite mi, pak, zašto su se prijatelji svađali sa njom? Pauza. Imala je *visoke zahteve*, najzad se oglasio Dankan. Margot je tada odustala od novih pitanja; prešla je na priče o Simondsu i Džoetu kad sam počela da zbijam šale povodom njene čitulje. Čitulja koju sam napisala za *Tajms* nije se pojavila i ne želim mnogo...

Juče sam se šetala sa Dalvicom i izgubila broš. Osveženje u poređenju sa konačnim štamparskim otiscima koji su baš danas (28. april) završeni i biće mi poslati danas popodne. Neću više da vidim tu knjigu. Sad se osećam potpuno slobodnom. Zašto? Bojim se, ničemu se nisam posvetila. Mogu da radim šta hoću. Nisam više slavna, nisam više na pijedestalu, društvo više ne grakće da mu pridem, nezavisna, zauvek. Osećam da se rasprostirem, kao kad obujem papuče. Zašto je to tako, osećam se doživotno oslobođena, kao da sam se lišila svih obmana. Usuđujem da kažem, da to nije dobra knjiga i da neće isprovocirati ništa osim blagog podsmeha i priče da je V.V. nedosledna i egoistična – a zašto ne mogu da analiziram. Od jutros sam uznemirena.

Problem je u tome što sam obuzeta tim fantastičnim *Poinc Holom* i ne mogu da se bavim *Rodžerom*. Pa šta da radim? Ovo je moj prvi dan slobode, a najava *Tri gvineje* na naslovnoj strani novog nabreklog *T. L. S.* ponovo me čini svesnom

sebe. Pa, nema spasa, moram da prihvatim svoju »slobodu« – tu misterioznu ruku koja se ka meni pružila pre otprilike četiri godine.

Utorak, 5. maj

Sad lije kiša, prestala je suša. Najgore proleće koje je zapamćeno. Moja pera su obolela, čak i nova kutija. Oči me bole od *Rodžera* i pomalo sam užasnuta perspektivom kako će dosadna biti ta knjiga. Moram nekako da je skratim i opustim. *Ne mogu* (zapamti) da je rastegnem u dugačku, marljivo pisanu knjigu, kasnije moram da uopštavam i da je pustim da leti. Ali šta, pak, sa svim tim pismima? Kako da se oslobodiš činjenica, kad su tu, i kad su kontradiktorne mojim teorijama? Problem. A uverena sam da ne mogu, fizički, da se naprežem posle portreta R. A. Šta sam htela da kažem ovim defektnim perom?

Petak, 20. maj

Koliko sam samo puta nameravala da zapišem svoja očekivanja, strahovanja itd. čekajući da izađu *Tri gvineje*, mislim da će to biti 2. juna. Ali nisam, jer ono što osećam, živeći u čvrstom svetu *Rodžera* i (opet jutros) u vazdušnom svetu *Poinc Hola*, je veoma malo. I ne želi m da izazivam osećanja. Ono čega se bojim to je zajedljivi šarm i praznina. Knjiga koju sam napisala sa tako žestokim osećanjima da bih ublažila taj ogromni pritisak neće uzburkati površinu. Toga se bojim. Takođe mi je nelagodno da preuzmem tu ulogu u očima javnosti – plašim se autobiografije u javnosti. Ali ogromno olakšanje i mir koje sam postigla i u kojima uživam ovog trenutka, jači su od tih strahova (ovo je iskreno). Završila sam sad sa tim otrovom i uzbuđenjem. I to nije sve. Jer, pošto je to ispljunuo, um mi se sastavio. Ne moram da se vraćam niti da ponavljam. Ja sam autsajderka. Mogu da idem svojim putem: da eksperimentišem sa sopstvenom maštom na sopstveni način. Čopor može da urla, ali me neće uhvatiti. Čak i ako čopor – kritičari,

prijatelji, neprijatelji – ne obrate nikakvu pažnju na mene niti mi upute podsmeh, još uvek sam slobodna. Ovo je zapravo rezultat onog duhovnog preobraćenja (ne mogu da se gnjavim da tražim prave reči) koje sam doživela u jesen 1933. ili 4-te, kad sam jurila kroz Londom da kupim, sećam se, veliku lupu, iz čiste ekstaze, blizu Blekfrajersa. Kad sam drombuljašu dala pola krune jer mi je pričao o svom životu na stanici metroa. Znaci su izmešani. L. je manje uzbuđen nego što sam se nadala; Nesa je veoma neodređena; Gospođica Hepvort i gospođa Nikols kažu: »Žene mnogo duguju gospođi Vulf«, a ja sam obećala Pipi da nabavim knjige. Sad na R.-ova pisma. Manks Haus je u ovom trenutku vetrovit i hladan.

Utorak, 17. maj

Od jutros sam zadovoljna jer ledi Ronda piše da su je duboko uzbudile i potresle *Tri gvineje*. Teo Bouzenkit koji ima jedan kritičarski primerak čitao joj je izvode. Ona misli da bi knjiga mogla da ima veliki učinak i potpisuje se kao zahvalna autsajderka. Dobar znak, on govori da će knjiga biti podsticajna za neke ljude. Razmišljaće, raspravljaće, knjiga neće biti potpuno rasprčkana. Naravno, ledi R. je uglavnom na mojoj strani; ali kako je veoma patriotski i građanski nastrojena, mogla je da oseti pobudu da protestuje. Knjiga će neminovno izazvati više bure među mastiljarama nego što sam mislila. Osećam se vrlo maglovito i hladno ovih poslednjih nedelja i ravnodušno, nesvesna velikog uzbuđenja i intenziteta sa kojim sam (sigurno) pisala. Ali kao što cela Evropa može biti u plamenu – to je neminovno. Još jedan pucanj u policajca i Nemci, Česi, Francuzi će početi stari užas. Možda će sledeće nedelje biti 4. avgust. U ovom trenutku je zatišje. L. kaže da je K. Martin (predsednik vlade) rekao kako mi kažemo da ćemo se ovoga puta boriti. Hitler zato jede svoje čekinjave brčiće. Ali sve podrhtava. I moja knjiga može da bude kao leptirica koja pleše iznad logorske vatre koja će je progutati za manje od sekunde.

Petak, 27. maj

Neobično mi je da radim polunapeta posle onolikih meseci pod visokim pritiskom. Iz toga sam dobila svakog dana pola sata za pisanje dnevnika. Prekucavam Rodžera, a zatim ću skicirati Volpola. Upravo sam potpisala svetlozelenim mastilom cirkularna pisma. Ali neću da se raspričam o tome koliko je dosadno raditi stvari po dužnosti. Stiglo je pismo, zahvalnica od Brusa Ričmonda, kojim se završava moja tridesetogodišnja veza sa njim – sa Lit. Supl. Kako mi je nekada bilo drago kad bi me L. pozvao: »Traže te iz vodećeg lista«, a ja bih otrčala do telefona da primim takoreći nedeljne narudžbine za Hogart Haus! Veliki deo zanata sam ispekla pišući za njega, kako da sažmem, kako da oživim tekst; a pisanje za časopis me je nateralo da čitam ozbiljno, sa olovkom u ruci i beležnicom. Danas čekam nedeljnu kritiku – kad se to okonča popraviće mi se raspoloženje. I umem li da predviđam? Sve u svemu, biće više bola nego zadovoljstva; više će me dirnuti razni podsmesi nego oduševljenje ledi Ronde. Podsmeha će biti mnogo, i nekoliko ljutih pisama. Neki će ćutati. A onda, kroz tri nedelje, odlazimo. I kad se vratimo 7. jula, ili ranije, jer strepimo od prevelikog broja hotela, to će skoro potpuno biti svršeno; a sledeće dve godine mislim da neću ništa objavljivati osim američkih članaka. Ova nedelja čekanja je najgora, a i ona nije mnogo loša – ne može se ni uporediti sa užasom oko Godina (kad sam bila toliko sigurna u neuspeh da sam pala u stanje potpune ravnodušnosti.)

Utorak, 31. maj

Pismo od Pipe. Oduševljena je. Tako mi je spalo poslednje breme – koje me je dosta opterećivalo, jer sam osećala, ako sam ja sve to napisala, a njoj se ne sviđa, moraću žestoko da poduprem privatno samouvažavanju. Ali ona kaže da je to upravo ono za čime čeznu. Tako da nisam ispila otrov. Sad mogu da se suočim sa

muzikom, magarećim njakanjem ili gušćijim sikanjem kritičara tako ravnodušno da (istina je) uhvatim sebe kako zaboravljam da će sve kritike izaći ovog vikenda. Nikad se nisam suočila sa danom kritike tako sabrano. Isto tako, ne tiču me se ni moji kembrički prijatelji. Mejnard može da se podrugne, ali šta se to mene tiče?

Petak 3. jun Rodmel

Ovo je dan kad izlaze *Tri gvineje*. A *Lit. Sapl.* ima dva stupca i uvodnik; *Referi* veliki naslov: *Žena najavljuje rat polova*, ili takav neki natpis. Toliko malo se razlikuje od bilo kog objavljivanja da sam spokojno pisala *Poinc Hol*. Nisam se čak potrudila da pročitam R. Linda, niti sam pogledala *Ref.*, niti sam preletela članak u *Tajmsu*. Činjenica je da osećam smirenost i olakšanje. Ali nemam želje da čitam kritike, ili da slušam mišljenja.

Pitam se zašto? Činjenica je da ja više želim da komuniciram nego da pišem pesme, Usuđujem se nešto tako da kažem. Srećom, ima pedeset milja filca između nas i te buke. Dan je sunčan, topao i suv kao junski, ali kasnije će pasti kiša. O, zadovoljna sam što *Lit.Sapl.* kaže da sam ja najbriljantnija pamfletistkinja u Engleskoj. I da bi ova knjiga mogla da obeleži jedno doba, kad bi se ozbiljno shvatila. I to što *Lisener* kaže da sam skrupulozno fer i puritanski sputavam svoj zalet. Ali toliko o tome.

U svakom slučaju, ovo je kraj šestogodišnjeg koprcanja, napora, mnogo agonije, nešto ekstaze: ako uzmem *Godine* i *Tri gvineje* zajedno, kao jednu knjigu, što one zaista i jesu. I sad opet mogu da odem, za tim i čeznem. Oh, da budem anonimna, sama, zagnjurenna.

Nedelja, 5. jun

Ovo je najblaži porođaj koji sam ikad imala. Uporedi to sa *Godinama*! Budim se sa svešću da kevtanje počinje i time me uopšte ne razbijam glavu. Juče sam dobila *Tajms end Tajd* i razne londonske opskurnosti. Danas *Obzerver* – Selinkort. Užasne

optužbe. *Sandi Tajms*, *Nju Stejtsmen* i *Spektejtor*, rezervisali su komentare verovatno sledeću nedelju. Tako da temperatura ostaje stabilna. Predskazujem mnogo pisama u utorak uveče: neka anonimna i uvredljiva. Ali sam već postigla cilj: ozbiljno me shvataju, nisu me otkacili kao šarmantnu torokušu, čega sam se plašila. *Tajms* je juče imao paragraf sa naslovom »Gospođa Vulf poziva žene«. Ozbiljan izazov na koji moraju da odgovore svi oni koji misle – ili tako nekako. Prethodio je oglas u *Lit. Sapl*. Čini mi se bez presedana. Mora da se iza toga krije neka ozbiljna namera.

Četvrtak, 16. jun Baldok

Zastala sam da pripalim cigaretu na Iknild Veju, u žbunovitoj ulici žutih vila. Zatim Sent Džejms Diping. Posle Krojlenda, divno oblikovana crkva. Veoma je vruće, ravno; stari gospodin peca. Rastegao se i izložio suncu. Reka je iznad nivoa puta. Zatim do Gejnzboroa. Ručak u Piterborou. Fabrički dimnjaci. Stanična kapija otvorena, opet polazak. Gejnzboro. Crvena venecijanska palata se diže među kućicama od drveta, u kvadratu nenegovane trave. Visoki prozori, nakrivljeni zidovi. Lavirint stazica. Čudan zaboravljeni grad. Nedelja u Hausstidsu. Bodljikavo drveće. Ovce. Zid i ispred njega beloglavi dečaci. Kilometri lavandinih polja. Jedan puteljak kao šareni konac krhki put koji prolazi kroz ogromnu neobrađenu samotnu zemlju. Danas je sve od oblaka i plavetnila i vetra. Zid je talas sa oštrom krestom, kao talas koji se popeo da se razbije. Zatim ravnina. Močvara pod perjanicom. Sad čekamo da kiša prestane, jer je duvalo i kišilo na zid. Sad nekoliko milja od Korbridža kako čekamo u sred vresišta. Vrlo crno. Ševe pevaju. Ručak je odložen. Grupa od devedeset ljudi jede u krčmi u Pirsbridžu. Atmosfera lokalnog života na slavlju u krčmi iz 18. veka. Idemo dalje, do sveštenikove kuće u bašti. Vrlo solidna privatna kuća koja prihvata stanare. Kuvana šunka i voće, ali pravi krem, ružan vidik. Jutros rano močvarni zaliv Voš. Zatim Penini. Obavijeni gustom maglom.

Ševe pevaju. L. tu traži vodu za Seli¹³⁰ (to treba da je bilo pre zida). Nedelja. Sedimo uz put ispod rimskog zida dok L. čisti svećice, a ja čitam prevod grčke poezije i dokono razmišljam. Kad čitaš, um je kao propeler na avionu, nevidljivo brz i nesvestan – stanje koje se retko postiže. Nije loš oksfordski uvod, koji pokušava da drži kontakt, a da bude savremen. Učen ali oksfordski. Krave kreću na vrh brda nekim simultanim razumevanjem. Jedna vuče drugu. Vetar ljulja auto. Isuviše je vetrovito da se penjemo i gledamo jezero. Zbog toga su brda još uvek rimska – besmrtni pejzaž... ono što su oni videli gledam ja. Vetar, junski vetar, voda i sneg. Ovce su polegle na dugačkom travnjaku kao biseri. Nema hlada, nema zaklona. Rimljani gledaju preko granice. Ništa ne nailazi.

Utorak. Sad smo u Midlotijanu. Stali smo zbog benzina. Na putu za Sterling. Škotska magla razvučena preko šume. Uobičajeno škotsko vreme. Visoka brda. Ružne puritanske kuće. Lekovita banja sagrađena pre devedeset godina. Zvala je jedna žena i rekla da je videla gospođu Vulf kako šeta u Melrouzu u subotu. Na drugi pogled kao da to nisam bila ja. Galašils, manufakturni grad. Grozan. Odlomci razgovora čuti u banjskom hotelu. Meki glasovi starih škotskih dama koje sede na svojim utvrđenim mestima ispod prozora kraj vatre. »Pitala sam se zašto idete naokolo sa kišobranom.« Jedna koja šije: »Pitam se da li da to operem i da počnem iz početka. Radim na prljavoj osnovi.« Ovde ja ulazim na scenu: Stali smo kod Drajburga da vidimo Skotov grob. On je pod slomljenom palinkom jedne ruševne kapele. Taman toliko krova da pokrije grob. I on tu leži – ser Valter Skot, baronet. U limenki od čokoladnog pudinga, sa tim rečima urezanim velikim i pljosnatim slovima na poklopcu. Pošto je baronica Šarlota koja je sahranjena pored njega pokrivena istom čokoladnom pločom, to mora da je bio njegov ukus. I nešto se tu slaže. Jer Opatija je impresivna i reka teče u dnu polja. I sve stare škotske razvaline

¹³⁰ Koker španijel.

stoje oko njega. Ubrala sam besirinku za uspomenu ali sam je izgubila. Prostrano mesto, ali Skot je mnogo sabijen. Pukovnik pored njega, a Lokhart, njegov zet, kod nogu. Tu je i Hejgov grob sa kojeg strše tamni crveni makovi. Ali stare dame sada raspravljaju o dr. Džonu Braunu čiji je brat bio lekar u Melrouzu. Uskoro će jednu da zaboli glava a drugoj da otupe čula. Jedna je pojela previše kolača za užinu, a u sedam je obilna večera. »Ja mislim da je on vrlo fini – njen muž. Ona ima svoju ličnost. Veoma fini k-ru-g. Gde oni žive? Penzionisan u Pertširu... ispale su mi tri petlje... Gospođica Pis dolazi u čitaonicu sa svojom prijateljicom i hoće da se založi vatra. Zar nije mogla da pozvoni? Izlazite! (ne pokupivši pletivo). Toliko je sad toga otvoreno. Pre dve godine bila je proslava stogodišnjice (Drajburga?). Išla sam na taj skup. Bila je služba – veoma interesantno. Svi sveštenici. Petorica na bini. Možda i moderator. U svakom slučaju bilo je veoma fino, bio je lep dan i mesto prepuno. Ptice su se priključile muzici. Rođendan Alana Hejga. Bila je služba u Drajburgu. Ja volim D. Nisam bila u Džedburgu – neverovatno je ljupko. Ne, mislim da ne mogu sve to da ispišem. Stara bića sede na sofi, ne mnogo starija od mene rekla bih. Da, imaju oko 65 godina. »Edinburg je fini – ja ga volim. Moramo da otputujemo pre nego što naučimo da ih cenimo. Moraš da odeš iz svog rodnog mesta. A onda kad se vratiš sve se promenilo. Za godinu-dve dana to se dogodi. Trebalo bi da odem (i da ostavim posao) pa da vidim efekat. U koju crkvu vi idete? U Škotsku crkvu – ne u Sv. Džajlsa. Ranije se zvala Tron. Mi idemo u Sv. Džajlsa. To je bila parohija svetog Đorđa – moj muž je bio starešina parohije Sv. Đorđa na Šarlotinom skveru. Dopada li vam se Vo? Volim ga ali ga *ne čujem*, a to je opšta pritužba. On drži veoma naporne propovedi – ne možeš ništa da zapamtiš. Hor je divan. Ne mogu da dobijem mesto sa kojeg se čuje. Meni je ispod časti da jurim sa gomilom. Gomila ovde ne dopire, treba samo mirno da sedim – imam službu, slušam molitve, mlade ljude, muziku. Dobro je tamo gde je ulaz kao u Tisl kapeli. Udarili su me u prolazu. Ustala sam i pomerila se. Ima nekih sedišta koja su

uvek prazna, a često su najbolja. Ja volim Sv. Džajlz, lepo staro mesto. Stara dama kojoj sam zauzela mesto, rekla mi je da je crkva potpuno renovirana. Porodica Čejmbers su je uredili, a na otvaranju nije sačuvano ni jedno mesto za njih. Loša organizacija. Neko im je našao mesta. Glupost. Uvek je neka zamena iz više crkve. Ja volim episkopat, ako će biti episkopat onda dobro. Ako je Škotska crkva, neka bude Škotska crkva. Brat dr. Voa je u Dandiju. On bi voleo Rouznit. Neko reče da je sveštenik u Rouznitu delikatan.«

Vetar besni, drveće je bez lišća, jedine promene su na ječmenoj pogači i u toru. Glenkou. Preteće. Plutaju brda, jezera zelenog lišća. Povorke kola u pokretu, nema stanovnika, samo turisti... Ben Nevis sa prugama snega. More. Čamčići, osećaj kao da ste u Grčkoj i Kornvolu. Žute zastave i velike zevalice, nema farmi, sela i seoskih kuća; mrtva zemlja preplavljena insektima. Starac koji nije mogao da ustane sa stolice. Dve gospođe, jednoj noge kipe iz cipela. Svi su obučeni za večeru i sede u salonu. U Krijenleriku je bila dobra gostionica. Jezero, a na sredini vise stalaktiti zelenog drveća. Zdelice brda. Brda sa lišće zelenim somotom. Benington iz Iton Plejsa. Za nju je zima zelena zato što je njen svekar botaničar. Dnevna svetlost u jedanaest. Loša kritika *Tri gvineje* G.M.Janga. Bol je trajao deset minuta i gotovo. Loh Nes je progutao gospođu Hembro. Ona je nosila bisere.

A zatim, pošto mi se smučilo prepisivanje, pocepala sam ostatak – lekcija za sledeće putovanje – ne praviti beskrajne beleške olovkom koje treba prepisivati. Za nekima ipak žalim. Neki eksperimenti o Bozvelu, o gostionicama. I žena čija je baka radila kod Vordsvortovih i koja se njega sećala kao starca sa ogrtačem sa crvenom postavom, kako mrmlja stihove. Ponekad bi pogladio decu po glavi ali nikad sa njima nije razgovarao. Dok je H. Kolridž uvek pio u krčmi sa lokalnim muškarcima.

Četvrtak, 7. juli

O, taj strašni napor da se vratim na *Rodžera* posle ovih žestokih oscilacija, *Tri gvineje* i *P.H.* Kako da se koncentrišem na sićušne činjenice u pismima? Danas pre podne naterala sam sebe da se vratim na Feilend 1888. Ali sinoć je Džambo¹³¹ hladnom vodom polila celu moju ideju o biografijama onih koji nemaju biografije. Rodžer nije, kaže, imao život o kojem može da se piše. Rekla bih da je to tačno. A evo mene kako se znojim nad sićušnim činjenicama. Sve je isuviše precizno, sićušno i vezano – dokumentovano. Da li da se uradi na toj liniji? Da li je on ljudima interesantan u tom svetlu? Mislim da ću istrajno ići do trenutka kad ga ja srećem 1909, a onda ću pokušati nešto više fiktivno. Ali do tada moram da klipšem kroz sva ta pisma. Sve vreme mislim na taj kontrast. Moj pogled. Njegov i pogled drugih ljudi. A zatim njegove knjige.

Subota, 7. avgust

Dosta uživam pišući *P.H.* To je već nešto, jer nikome se neće dopasti, ako to iko ikada bude čitao. En Votkins, uzgred, kaže da čitaoci *Atlantika* nisu dovoljno čitali Volpola da bi mogli da razumeju moj članak. Odbijen.

Sreda, 17. avgust

Ne, neću sam više da radim *Rodžera* – u krvi i znoju pravim izvode iz starih članaka – sve do ručka. Ukrašću dvadeset pet minuta. U stvari, počinjem da se udubljujem u *Rodžera*. Zar nisam rekla da neću? Zar nije L. rekao da nemam razloga za žurbu? Osim što je meni pedeset šest godina; mislim da je Gibon sebi dao još dvanaest godina i naprasno umro. Pa ipak, zašto uvek da se grizem i da žurim i da se otimam sa uzice? Želim jedno godišnje doba sa smirenim vremenom. Kontemplaciju. Dobijem to ponekad oko 3 sata ujutru, uvek se tada probudim,

¹³¹ Mardžori Strejči (Marjorie Strachey).

otvorim prozor i gledam u nebo iznad stabala jabuka. Sinoć je šibao vetar. Sve vrste scenskih efekata – čudesno obaranje, čišćenje i gomilanje, posle zalazak sunca koji je bio neverovatan. L. me je naterao da dođem do prozora od kupatila da vidim roj crvenih oblaka; akvarelna masa ljubičastog i crnog, glatko kao zaleđena voda, zatim tvrdo komade intenzivno zelenog kamena, plavog kamena i mreškanje grimiznog svetla. Ne, tako to neću dočarati. Drveće u bašti i odbijena svetlost, naši užareni žarači plamte na ivici kose. Dakle, za večerom smo raspravljali o našoj generaciji i o izgledima da bude rata. Hitler sad ima svojih milion naoružanih ljudi. Da li su to samo letnji manevri ili ---- ? Harold govori preko radija u svom maniru svetskog čoveka, nagoveštava da bi moglo da bude rata. To je potpuni slom ne samo civilizacije u Evropi, već naš poslednji krug. Kventin je regrutovan, itd. Prestaješ da misliš o tome – to je sve. Nastavljaš razgovor o novoj sobi, novoj stolici, novim knjigama. Šta drugo može mušica na travki da učini? A ja bih volela da napišem *P.H.* i druge stvari.

Nedelja, 28. avgust

Osobenost ovog leta je potpuna suša. Knjige su suve. Još ni pečurke. Nedelja je dan samog đavola u M.H.: kućici, deca, zvona... idu na večernje. Ne mogu nigde da se skrasim. Pobeđena sam posle tri teške borbe u kuglanju. Kuglanje je naša manija. Čitam dosta na preskok. Uvezala sam se u čvor sa pisanjem o Rodžeru. Dovala sam ga, vrlo pažljivo, do ruba Amerike. Zaroniću u fikciju, a zatim ću komponovati poglavlje koje će dovesti do promene. Ali je čitljivo – i bože moj, kad pomislim na dalje sažimanje i opuštanje. Ding-dong zvono... ding-dong – zašto smo se nastanili u selu? Kako se dobrovoljno zakopavamo! A svakog trenutka mogu zapucati topovi i razneti nas. L. je veoma crn. Hitler svoje lovačke pse drži na lakom povocu. Samo

jedan korak, u Čehoslovačkoj je, kao austrijski najvojvoda 1914, i opet smo u 1914. Ding-dong, ding-dong. Ljudi tumaraju po poljima. Sivo blisko veče.

Četvrtak, 1. septembar

Vrlo lep, vedar septembarski dan. Sibil preti večerom, ali možda će nas odložiti – ako bane ministar iz kabineta. Politika obeležava vreme. Žestok napad na *Tri gvineje* u *Skrutiniju*, pisao ga je K. Livis. Nimalo ne drhtim od straha. Nisam ceo tekst ni pročitala. To je simbol grdnji koje će doći. Dovoljno sam pročitala da vidim da je sve to potpuno lično – Kvinijeve pritužbe i replike na to što ga ignorišem. Ne znam zašto mi nije stalo do pohvale i grdnje, ali tako je. Od jutros imam laku netrpeljivost prema Rodžerovoj biografiji, isuviše je detaljisana i ravna. Ali moram da je se latim sutra i da odložim *P.H.*, bojim se. Kventin je ovde da završi svoj sto. Rešili smo da stavimo krov boje kornvolskog krema. Juče sam našla novu stazu do reke niz Telskom Veli.

Kvinija je juče jednim potezom poništilo pismo Džejn Voker – zahvaljuje se beskrajno... svi muškarci i žene koji govore engleski treba da imaju *Tri gvineje* u rukama, itd.

Ponedeljak, 5. septembar

Čudno je što sedim ovde i odmeravam sitne činjenice o Rodžeru i M.M. u Njujorku, a vrabac mi kucka po krovu ovog lepog septembarskog jutra koje bi moglo da bude 3. avgust 1914... Šta bi rat značio? Mrak, prekomerni napor. Pretpostavljam, pojmljivo, smrt. I svi užasi prijatelja. I Kventin... Sve to lebdi u mozgu tog smešnog čovečuljka. Zašto smešnog? Zato što se ništa ne uklapa: uopšte ne sadrži realnost. Smrt i rat i mrak koji ne predstavljaju ništa do čega je bilo kom ljudskom biću, od mesara do predsednika vlade, iole stalo. Ne predstavlja slobodu, ne predstavlja život. Puki služavkin san, i mi se budimo iz tog sna i imamo

spomenik palima da nas podeseća na te plodove. Ja, ipak, ne mogu dovoljno da raširim um da to primim jasno. Da je stvarno, nešto bi se moglo početi. Ali ovako, to samo gundā, na neartikulisani način, iza realnosti. Možda ćemo večeras čuti njegov ludački glas kako viče. Nirnberški politički skup je počeo, a trajaće i sledeće nedelje. I šta će se ovog puta desiti kroz deset dana? Zamislamo da ih preskočimo, a ipak u svakom trenutku bilo koji nesrećni slučaj može da izazove komešanje. Ali ovog puta svi napeto iščekuju. To je razlika, a pošto smo svi u mraku isti, ne možemo da se okupimo i grupišemo. Počinjemo da osećamo impulse krda. Svako svakog pita: Ima li šta novo? Šta ti misliš? Jedinu odgovor je: Čekaj i videćeš.

Stari gospodin Tompset je u međuvremenu, pošto je terao konje na potok i po livadama sedamdeset četiri godine, umro u bolnici. I L. treba da pročita njegov testament u sredu.

Subota, 10. septembar

Ja ne osećam da je kriza stvarna – nije tako stvarna kao Rodžer 1910. u Gordon Skveru, o čemu upravo pišem; a sad sam se prebacila, s nešto poteškoća, da iskoristim poslednjih dvadeset minuta koji su preostali do ručka. Naravno, sledeće nedelje u ovo vreme, možda ćemo biti u ratu. Sve novine redom opominju Hitlera istim ukočenim, mrgodnim, ali sabranim rečima, koje verovatno diktira vlada, da ćemo se boriti ako nas natera. Svi su oni podjednako smireni i dobronamerni. Ništa neće reći provokativno. Biće svakakvih popuštanja. Mi zapravo samo odbrojavamo vreme, što je smirenije moguće, do ponedeljka ili utorka kada ćemo čuti božansko propočanstvo.

I mi želimo da on zna šta mi mislimo. Jedino sumnjamo da li to što kažemo dopire do njegovih preopterećenih dugih ušiju. (Razmišljam o Rodžeru, ne o Hitleru. Kako blagosiljam Rodžera i volela bih da mogu to da mu kažem, što mi je dao sebe da o njemu mislim – od kakve je on i dalje pomoći u ovom kovitlacu nestvarnosti.)

Svi ovi namrgođeni muškarci izgledaju mi kao odrasli koji s nevericom gledaju skeptično na dečiju kulu od peska koja je iz nekog neobjašnjivog razloga postala ogromni stvarni zamak, koji se bez baruta i dinamita ne može srušiti. Niko razuman ne može u to da poveruje. Ipak niko ne sme da kaže istinu. Tako se istina zaboravlja. U međuvremenu avioni krstare nebom, preletajući brežuljke. Obavljene su sve pripreme. Sirene će na prvi znak uzbune zavijati na određeni način. L. i ja o tome više ne razgovaramo. Mnogo je bolje kuglati se i brati dalje. Sjajile su sinoć u dnevnoj sobi, narandžaste naspram crnog. Balkon nam je sad podignut.

Utorak, 20. septembar

Pošto sam isuviše istrošena da bih radila – dosta izmučene glavoboljom – mogla bih da pravim grubu skicu sledećeg poglavlja.¹³² (Prilično sam zaokupljena *P.H.*, otuda glavobolja. Opaska: proza je daleko napornija od biografije – u tome je uzbuđenje.)

Pretpostavimo da napravim prekid posle H.-ine¹³³ smrti (ludilo). Odvojen pasus u kojem se citira šta je sam R. rekao. Zatim prekid. Onda definitivno počnem prvim susretom. To jest prvim utiskom: svetski čovek, ne profesor ili boem. Zatim da dam činjenice iz njegovih pisama majci. Zatim na drugi susret. Slike: razgovor o umetnosti, pogled kroz prozor. Njegova ubedljivost – izvesna tupost – želeo je da te ubedi da ti se dopada ono što se njemu dopada. Žudnost, zaokupljenost, uzbuđenje – jedna vrsta vibracije kao da noćni leptir leti oko njega. Ili da scenu zamislim ovde – kod Ot.¹³⁴ Zatim Konst¹³⁵. Kako isparkirava auto, unosi stvari, njegova spretnost u kombinovanju. Zatim citirati pisma R.-u.

Prva izložba 1910.

¹³² *Roger Fry.*

¹³³ Helen Fraj (Helen Fry).

¹³⁴ Ledi Otolin Morel.

¹³⁵ Konstantinopolj.

Ismevanje. Citirati V. Blanta.

Dejstvo na R. Još jedan krupan plan.

Pismo Mekolu. Njegovo lično oslobađanje.

Uzbuđenje. Pronalazi svoj metod (Ali to nije bilo trajno. Njegova pisma V. pokazuju da je ona imala previše upliva na njega.)

Ljubav. Kako da kažem da on nikada nije bio zaljubljen?

Dati predratnu atmosferu. Ot. Dankan. Francuska.

Pismo Bridžisu o lepoti i čulnosti. Njegova zahtevnost. Logika.

Četvrtak, 22. septembar

Greškom sam ovde napisala nekoliko stranica *Rodžera*; to je dokaz, ako je dokaz potreban, kao što imam običaj da kažem, da su mi knjige pobrkane. Da, u ovom trenutku, tu su svežnjevi pisama upućeni V. B. 1910-1916. Svežnjevi svedočanstava za oksfordski Slejd. Beskrajne fascikle, u svakoj razna pisma, isečci iz novina i izvodi iz knjiga. Među njima i moja, poluzvanična pisma o *Tri gvineje* (dosad je prodato 7.017 primeraka...) Nema trezvenih, tihih nedelja, ispunjenih samo radom, po ceo dan, kao što smo planirali kad su otišli Belovi. Pretpostavljam da čovek u tome uživa. Ulazim u stari, veoma stari ritam redovnog čitanja, prvo ova knjiga, pa ona; celo pre podne *Rodžer*; šetnja od 2 do 4; kuglanje od 5 do 6,30, zatim madam de Sevinje; na večeru u 7,30; čitam *Rodžera*; slušam muziku; uvezujem Edijevog *Kandida*, čitam Zigfrida Sasuna, pa u krevet oko 11,30. Veoma dobar ritam, ali izgleda da mogu da ga održim samo nekoliko dana. Cela sledeća nedelja je razbijena.

Četvrtak, 6. oktobar

Još 10 minuta. Veselo poigravam u *P.H.* koji mogu da pišem samo jedan sat. Kao Talase. Intenzivno u njima uživam, nad Rodžerom mi je glava stegnuta. Žestoka

oluja, pre dva dana. Nema šetnje. Popadale su jabuke. Prekinuta struja. Koristili smo četiti velike sveće koje smo kupili kod Vulvorta. Večera se kuvala i dimila na šporetu u trpezariji. Ljudi sad boje daske. Soba će zapravo biti gotova ove nedelje. Politka je sada puko: »Ja sam vam to rekao... Vi ste. Ja nisam...« Prestaću da čitam novine. Potonuću konačno u kontemplaciju. Mir za života, zašto ne pokušati da se u to poveruje? Ne mogu da požurim i da odem u Sen Remi. Hoću, neću. Čeznem za promenom; dopada mi se da čitam gospođu de Sevinje, čak i pri svetlosti sveća. Čeznem za Londonom i svetlima; čeznem za berbom grožđa, čeznem za potpunom samoćom. Sve sam to prodiskutovala sa L. dok smo juče šetali u Pidingou.

Petak, 14. oktobar

Dve stvari nameravam da radim kad počnu duge mračne večeri: da pišem, sledeći impuls, kao sada, puno pesmica koje će ući u *P.H.*; mogle bi mi zatrebati; da sakupim, čak i da povežem svoje bezbrojne *T. L. S.* beleške; da ih tretiram kao materijal za neku vrstu knjige kritike. Citati? Komentari? Koji se protežu kroz celu englesku književnost, onako kako sam je čitala i pravila beleške tokom proteklih dvadeset godina.

Utorak, 1. novembar

Maksu¹³⁶ se dopada Češirska mačka. Loptasta. Zubata. Plavooka. Oči joj postanu nejasne. Liči na Brusa Ričmonda – sva u oblinama. On je izjavio: Ja nikad nisam pripadao nekoj grupi. Ne, čak ni kao mladić. To je bio ozbiljan nedostatak. Kao mlad čovek treba da misliš: Postoji samo jedan ispravan put. A ja sam mislio: To je veoma duboko, ali možda ti to nećeš shvatiti. »Svet je sazdan od svakakvih ljudi.« Bio sam van svih grupa. Dok je dragi Rodžer Fraj, kome sam se sviđao, bio rođeni vođa. Niko nije bio tako »prosvetljen«. On je tako izgledao. Nikad nisam sreo

¹³⁶ Maks Birbom (Max Beerbohm).

čoveka koji tako prosvetljeno izgleda. Slušao sam njegovo predavanje o estetici umetnosti. Bio sam razočaran. Stalno je listao – listao... Hempsted još nije bio pokvaren. Odseo sam u zamku Džeka Stroa pre nekoliko godina. Žena mi je imala grip. A konobarica, gledajući preko njenog ramena (moja žena je dvaput imala grip), reče: »Prilično si pohlepan, a?« To je eto besmrtno. U tome je cela konobarička vrsta. Mislim da sam deset puta bio u krčmi. Džordž Mur nikad nije koristio svoje oči. Nikad nije znao šta muškarci i žene misle. Sve je to naučio iz knjiga. O, plašio sam se da ćete me podsetiti na *Ave atque Vale*. Da, to je divno. Da, tačno je da je tad koristio svoje oči. Inače to je kao ljupko jezero u kojem nema riba. *Potok Kerit*... Kulzon Kernahan? (Pričala sam kako me je K.K. zaustavio u Hejstingzu. Jeste li vi Edit Sitvel? Ne, ja sam gospođa V., a vi? Kulzon Kernahan.) Na to se Maks rastoroka. Smesta ispriča kako ga zna iz dana *Žute knjige*. Napisao je *Bog i mrav*. Prodala se u dvanaest miliona primeraka. I knjigu sećanja. Kako sam posetio lorda Robertsa... Veliki čovek diže se iz svoje stolice. Oči su mu bile boje lešnika? Ili plave? Ili smeđe – ne to su bile samo vojničke oči. Napisao je i »Slavni ljudi koje nisam sreo, Maks Birbom.«

O svom pisanju: dragi Liton Strejči mi je rekao: Ja prvo napišem jednu rečenicu, zatim još jednu. Ja tako pišem. Idem dalje. Ali imam osećaj da pisanje treba da bude kao trčanje kroz polje. Tako ti pišeš. Kako pak ti siđeš u svoju sobu posle doručka – šta osećaš? Imao sam običaj da pogledam na sat i da kažem, o, teško meni, vreme je da počnem da pišem članak... Ne, prvo ću da pročitam novine. Nikad nisam želeo da pišem. Ali imao sam običaj da dođem kući sa svečane večere, da uzmem četkicu i crtam karikature. Izgledalo je da naviru odavde kao mehurići – pritisnuo je stomak. To je bila neka vrsta inspiracije, pretpostavljam. Ono što si rekla u svom lepom eseju o meni i Čarlsu Lemu bilo je sasvim tačno. On je bio lud; imao je taj dar, veliku nadarenost. Ja sam isti Džek Horner. Ja povlačim pero. Suviše zaokrugljeno, suviše savršeno... moja je publika oko 1.500 ljudi. O, ja

sam slavan, uglavnom zahvaljujući tebi i važnim ljudima na vrhu, poput tebe. Često ponovo čitam svoja dela. Imam običaj da ga pročitam očima ljudi koje poštujem. Često ga čitam kao što bi ga čitala Virdžinija Vulf – izdvajam ono što bi se tebi dopalo. Ti to nikad ne radiš? O, treba da probaš.

Išervud i ja smo se sreli na pragu. On je divlji momak: sa očima kao živa, zajedljivim, nalik je na džokeja. Taj mladić, rekao je V. Mom, »drži budućnost engleskog romana u svojim rukama.« Vrlo poletno. Uprkos Maksove briljantnosti i posebnosti, koju on potpuno shvata i ne prekoračuje, to je bilo površno veče. Videlo se po tome što nisam mogla da popušim cigaru koju sam donela. To je bilo na dubljem planu. Sa Sibilinim zanatom domaćice, sve je bilo istom na površnom planu. Priče, komplimenti. Kuća. Ljuštura u belim, srebrnim i zelenim bojama; drvene oplata, stari nameštaj.

Sreda, 16. novembar

Veoma je malo trenutaka na planinskim vrhovima. Kad gledaš ispred sebe u miru sa visine. Pomislila sam to penjući se uz stepenice. To je simbolično. »Penjem se uz stepenice.« sad, kad pišem *Biografiju*. Hoće li biti vrhunca? Kad završim Rodžera? Ili noćas, u krevetu, između 2 i 3 sata? Dolaze spastično. Često kad sam bila onako loše raspoložena zbog *Godina*.

Viola Tri je umrla sinoć, od zapaljenja pluća; dve godine mlađa od mene.

Sećam se kakvu je imala kožu: kao kajsija, sa po kojom dlačicom boje ćilibara. Oči mehuraste, podočnjaci obojeni. Ogromna žena boginja i staro zakeralo; velika koščata figura krupnog koraka; uzdigla se u poslednje vreme. Poslednji put sam je videla na Gargojl koktelu, kad je bila u svom raskošnom, ekspanzivnom raspoloženju. Nikad je nisam videla drugačiju, ali ipak mi se uvek dopadala. Sretala sam je možda jednom godišnje, povodom njenih knjiga. Bila je ovde na večeri onog dana kad su joj izašli *Zamkovi u Španiji*. I išla sam na čaj na Voburn Skveru,

sa puterom zamotanim u novine. U salonu je bio italijanski bračni krevet. Bila je instinktivna, imala je šarm sa manirima dobre glumice. Njihovu boemštinu i sentimentalnost. Ali mislim da je bila prava spontana majka i kći; nije bila ambiciozna; bila je u životu široke ruke; verovatno su je gnjavili zbog novca. Bila je ekstravagantna i vrlo smela i hrabra – neko ko stvara živopisno okruženje. Tako snažna i krupna, da je trebalo da doživi osamdesetu; ipak je bez sumnje taj zamak bio potkopan, noćnim životom, ne znam. Umela je da prenese nešto rečima. Njena kći Virdžinija treba da se venča ove nedelje. Mislim na Violu koja leži mrtva. Kako je to neumesno – nepotrebno.

Utorak, 22. novembar

Nameravala sam da pišem Razmišljanja o svom položaju spisateljice. Ne želim da čitam Dantea; preostalo mi je deset minuta od prekrajanja *Lapina i Lapinove*. Mislim da sam tu priču napisala u Ešemu pre dvadeset i više godina, možda dok sam pisala *Noć i dan*.

To je dug komad puta. I očigledno ja sam bila uzdignuta na vrlo visok položaj, pre recimo deset godina; onda mi je V. Luis odrubio glavu i gospođica Stajn. Sad sam – da vidimo – staromodna, naravno; sa mladima nema veze, ne da se uporediti sa Morganom¹³⁷. Ipak sam napisala *Talase*; možda deluje kao da neću napisati još nešto dobro; drugorazredna sam i verovatno ću biti potpuno odbačena. Mislim da mi je to reputacija u javnosti u ovom trenutku. Ona se bazira uglavnom na K. Konolijevoj koktelskoj kritici. Snop perja na vetru. Koliko mi to smeta? Manje nego što sam očekivala. Ali, naravno, malo sam obraćala pažnju. Hoću da kažem, nikad nisam mislila da sam tako slavna, tako da ne osećam da su mi odrubili glavu. Činjenica je da me je posle *Talasa* ili *Flaša*, čini mi se, *Skrutini* otkrio. V. L. me je napao. Bila sam svesna aktivne opozicije. Ranije su me pak slavili mladi, a

¹³⁷ E. M. Foster (E. M. Forster).

napadali stariji. *Tri gvineje* su skrenule udarac. Napali su me i G. M. Jangovi i skrutinijevci. A moji sopstveni prijatelji su zbog te knjige prestali sa mnom da govore. Moja pozicija je dvostruka. Nesumnjivo je da je Morganov ugled mnogo veći od mog. I Tomov ¹³⁸. Dakle? Na neki način, to je olakšanje. Mislim da sam ja u osnovi autsajderka. Ja najbolje radim i najjača sam kad sam priterana uza zid. To je ipak čudno osećanje, pisati protiv struje. Struju je vrlo teško zanemariti. Naravno da ću ja to ipak uraditi. Ostaje da se vidi ima li ičeg u *P.H.* U svakom slučaju, mogu da se vratim svom kritičarskom umu.

Ponedeljak, 19. decembar

Sutra će biti odvratna gužva, zato ću provesti poslednje pre podne u sumiranju ove godine. Istina je ima još desetak dana, ali sloboda ove knjige to dozvoljava – htela sam da kažem slobode, ali mi je moja pedatna svest naložila da potražim drugu reč. To otvara neka pitanja, ali ostaviću ih, pitanja o mojoj brizi za umetnost pisanja. U celini, umetnost počinje da me obuzima – više?, ne, mislim da me je obuzela još kad sam bila malo stvorenje, koje piskara priču u maniru Hotorna na zelenoj plišanoj sofi u salonu u Sent Ajvzu dok odrasli večeraju. Poslednju večeru ove godine smo priredili za Toma.

Ove godine sam radila *Tri gvineje* i, oko 1. aprila, počela sam *Rodžera*, s kojim sam stigla do 1919. godine. Napisala sam *Volpola*, *Lapina* i *Lepinovu* i *Umetnost biografije*. *Tri gvineje* su primljene na zanimljiv način, neočekivano – samo nisam sigurna šta sam očekivala. Prodato je 8.000 primeraka. Nijedan moj prijatelj knjigu nije pomenuo. Moj širi krug se proširio – ali potpuno mi je nejasno koje su prave vrednosti te knjige. Da li je...? Ne, neću čak ni da formulišem osobine, jer, činjenica da je niko još nije sumirao. Mnogo manje su saglasni nego oko *Sopstvene*

¹³⁸ T.S. Eliot.

sobe. Tako da mi se čini da je naprikladnije da odložim sud o tom delu. Ispisala sam *P.H.* do 120. stranice. Razmišljam da to bude knjiga od 220 stranica. Šarenilo. Jurim u nju kao olakšanje od dugog pritiska *Frajevih* činjenica. Ali čini mi se da nekako vidim celinu – jednostavno sam je zgrabila, jednog dana, negde u aprilu, kao končić na vetru, bez ideje kakva će biti sledeća stranica. A onda su naišle. Da budu napisane iz zadovoljstva.

1939.

Petak, 5. januar

Uzimam novo pero, pošto sam *Rodžera* starim perom dovela skoro od Žozete, i ovih poslednjih pet minuta lepog januarskog prepodneva pišem prvu stranicu dnevnika u novoj godini. Poslednjih pet minuta pred ručak – kako da inauguriram ovu važnu svesku za to vreme, sa ovim mozgom? Mozak još uvek juri po trasi poslednje rečenice. A tu poslednju rečenicu ću ponovo pisati još deset puta. Dakle, dominantna tema je rad. *Rodžer*. Ostalo su uobičajene rodmelske teme. To jest, dopustila sam mrazu da predaleko ode. Došli smo pre 14 ili 15 dana i zatekli sve zamrznute cevi. Sneg je pado pet dana, ljuti mraz. Vetar. Bauljali smo čitav sat kroz mećavu. Imali smo lance na točkovima. Ukotvili smo se u Čarlstonu i Tiltonu na Božić. Kroz dva dana smo osvanuli okruženi travom. Dugačkim ledenicama koje vise sa kuhinjskog prozora kapalo je sa nosa. Otapale su se. Cevi su se otkravile. Danas je junsko prepodne sa istočnim vetrom. Vreme je isteklo. Ali dnevnik je ipak krenuo. A možda će mi sutra um biti bistriji i moći ću da pišem recimo 10 minuta.

Ponedjeljak, 8. januar

Pretvorila sam mozak u staru krpu radeći *Rodžera*, bože, to poglavlje sa *Žozetom*, preterano je izdetaljisano, suviše skučeno; moram da se protegnem, prvo na ovoj neodgovornoj stranici, a za četiri dana, pre no što se vratimo u nedelju, na prozi. Ipak sam iskopala veću želju da pišem, čak i prozu. Rodmel ti smrači um, naročito zimi. Pišem dobra tri sata; šetam dva; onda čitamo do 11,30 sa pauzama dok kuvamo večeru, slušamo muziku i vesti. Tako sam iščitala silne pakete R.-ovih pisama, nešto Sevinje, Čosera i neke besmislene knjige.

Četvrtak, 18. januar

Svakako je veliko osveženje što je Harpers prihvatio moju priču. To sam čula jutros. Divna priča, presrećni su što će je objaviti. Znači, zaradila sam 600 dolara. Ali ohrabrenje te ugrije, živne, moram da notiram, kad smo kod prilagodljivosti mojoj teoriji da se može i bez ohrabrenja. Ne mogu da negiram. Možda sam jutros zbog toga bila tako preplavljena *P.H.* Čini mi se da sam došla do direktnijeg metoda za sumiranje odnosa; a onda je poezija (u metru) pretekla proznu lirsku žilu. Slažem se sa Rodžerom da u tome preterujem. Uzgred, to je bila najbolja kritika koju sam dobila u poslednje vreme. Da ja poetizujem neživotne scene, naglašavam svoju ličnost, ne puštam da značenje izraste iz materije.

Utorak, 28. februar

Moram da kažem neprijatnu istinu da nikad ne pišem dnevnik osim kad sam u svađi sa govorom. Pišem samo kad sam zlovoljna i potištena i to veoma ogoljeno. Odmor od *Rodžera*. I jedan srećan dan sa *P.H.* A onda previše paketa; izlaze knjige, a glava mi je na potiljku tupa. Kao i obično, kad sam tome sklona, svi obadi

navale na mene. Oni uobičajeni. Ne moram ni da ih imenujem. Treba da “držim govor” na višoj školi, obaveze se umnožavaju. Bezbroj izbeglica, da bude još zamršenije. Evo, nabrojah a rekla sam da neću.

Subota, 11. mart

Juče, u petak 10-og, napisala sam poslednju reč grube skice *Rodžera*. A sad treba da počnem, ne baš da počnem, ali da ispisujem silne verzije. Biće strašnih muka. Bezbroj sumnji, o meni kao biografinji. O sposobnosti da to uopšte napišem. Ipak sam ga iznela do kraja i mogla bih da dam sebi jedan tren blage pohvale. Činjenice su manje više izabrane. I nemam vremena da zalazim u bezbrojne užase. Ima li u njemu treptaja života – ili je to sve prah i pepeo?

Utorak, 11. april

Čitam Dikensa, da se osvežim. On živi, ne piše. To mu je i vrlina i mana. Vidiš da se nešto pomalja što nema um. Ipak je izuzetno precizan, ponekad prodre, na primer kod gdjica Skvirs i Prajs i kod farmera. Ne mogu da umočim svoje kritičko pero, iako pokušavam. Zatim čitam Sevinje, profesionalno, za taj amlagam knjiga koji nameravam da uradim. Uбудuće ću pisati brze, intenzivne, kratke knjige i nikad se neću privezati. Time se braniš da se ne usediš i ne zamrzneš od starosti. I možeš da se narugaš svim unapred spremljenim teorijama. Sve više sumnjam da se uopšte dovoljno zna da bi se skicirali čak i mogući redovi, sve je prenaplašeno i konvencionalno. Umro je Moris, poslednji od braće L. Dejvis; a Margaret je živa – uvek mi se činilo da se jako pažljivo čuva života. Zašto se vući i stalno meriti i testirati svoje mrvice snage i postavljati lake zadatke da bi se akumulirale godine? Čitam i Rošfukoa. U tome je prava poenta moje smeđe knjižice, da me natera da čitam, sa perom, da sledim trag; i da čitam dobre knjige, a ne teturave rukopise ni škripanje mladih kreda – ova reč opisuje neiskusne spise koji zevaju u čudu i

trtljaju – tražeći naše saosećanje. Čosera uzimam po potrebi. Tako, ako uopšte budem imala vremena, ali možda ću sledeće nedelje imati više prostora za samoću, trebalo bi, možda zbog rata, da se vinem sve više u tu uzbudljivu sferu u kojoj se tako retko živi i gde moj um radi tako brzo da deluje kao da spava, kao propeleri na avionu. Ali moram da prekucam poslednje delove Kliftona, i zato se smiri do sutra i pripremi se za Kembridž. To je dosta dobar tekst, očekujem to. Zgusnut i poučan.

Četvrtak, 13. april

Posle toga sam dva dana imala grip koji je bio blag, ali mi je kao i obično usisao mozak, pa sam došla u radnu sobu jutros samo da nastavim monotono čitanje nekoliko Rodžerovih pisama. Završila sam ipak ove nedelje prvih 40 stranica, detinjstvo itd., ali to je bila uglavnom autobiografija. Sad predstoji politika. Čembrlenova izjava danas u parlamentu. Rat, pretpostavljam, neće izbiti sutra ali smo mu sve bliže.

Juče sam pročitala oko 100 strana Dikensa i jasno mi je da ima nešto neodređeno u njegovoj drami i prozi; kako naglašenost, karikaturalnost tih bezbrojnih scena, jednom zauvek formirani likovi, silaze sa scene. Skoro da nema literature, to jest senčenja, naznaka, kao kod Henrija Džejmsa. Sve je smelo i šarenost. Dosta monotono; a ipak je tako bujno, tako kreativno. Da, ali nije *izuzetno* kreativno. Ne pobuđuje ništa. Sve je dato. Nema ničeg što će se rešiti u samoći. Zato je tako hitar i privlačan. Nema šta da te natera da spustiš knjigu i da razmišljaš. Ali ovo su mozganja iz gripa, i ja sam toliko smućena da bi trebalo da uzmem ser Edvarda i da pravim izvode pored vatre.

Subota, 15. april

Kad se sve uzme u obzir, dobro sam uradila *Rodžera*. Mislim da mi neće biti potrebne po dve nedelje za svako poglavlje. I dosta je zabavno, bez obzira koliko

sam se drastično narintala ove godine. Čini mi se vidim kako se uobličava, i moj metod kompilacije je bio dobar. Možda previše liči na romane. Ne smeta mi to. Ne stižu pisma, nema nikakvih novosti, a glava mi je suviše kruta za čitanje. L. galopira kroz svoju knjigu. Htela bih da idem na odmor, nekoliko dana u Francuskoj, ili da projurimo kroz Kotsvolds. A kad pogledam šta sve želim, to je čudna je (uvek tako počinjem), ta oštrina koju izgleda rat donosi: sve postaje besmisleno. Ne možeš da planiraš. A tu je i kolektivno osećanje. U istom trenutku cela Engleska misli na isto, na užas rata. Nikad ranije to tako snažno nisam osetila. Onda nastane zatišje i opet sklizneš u odvojenu privatnost. Ali moram da naručim makarone iz Londona.

Sreda, 26. april

Završila sam četvrtinu, 100 strana *Rodžera* koje ću imati do sutra. Pošto ima 400 stranica, a za četvrtinu mi treba tri nedelje (ali prekidali su me), biće mi potrebno devet nedelja da završim. Da, knjiga treba da bude gotova do kraja jula. Samo što ćemo mi možda otići na put. Neka bude avgust. I da se sve prekuca u septembru... Dakle, izaći će u ovo doba sledeće godine. I u avgustu ću biti slobodna. Kakvo je to mučenje. I čini mi se da nije interesantno, osim za šestoro ili sedmoro ljudi. A dobiću grdnju.

Četvrtak, 29. jun

Od muke sa *Rodžerom* i P I P zavrtelo mi se u glavi i puštam je da se ovde opusti na deset minuta. Pitam se zašto, i da li ću to ikad pročitati. Možda će mi dnevnik biti koristan ako nastavim da pišem memoare, koji su mi isto tako olakšanje od *Rodžera*. Juče je bio sumoran dan. Htela sam da kupim cipele u Fortnamu. Rasprodaja, ali samo onga što ne može da se proda. I ta atmosfera, engleska viša klasa, sva utegnuta sa crvenim lakom na noktima; ja kao smešna figura, išibalo me

je do kože. Uzvrpoljila sam se, ali sam se pribrala šetajući po kiši kroz park. Došla sam kući i pokušala da se koncentrišem na Paskala. Nisam mogla. Ali to je jedini način da se uštimujem i da se smirim, čak i ako ne razumem. Ti teološki vrhovi traže domet koji ja nemam. Ipak vidim šta je Liton, moja stara zmija, hteo da kaže. Kako je život zaista kao san, to da je on mrtav i da ja čitam ono što je on napisao. I pokušavam da otkrijem dokle smo se zarili u svet; iako mi se ponekad čini da je to iluzija, tako brzo je prošlo, živelo se tako brzo, i nemaš šta da pokažeš osim ovo malo knjiga. Ali zbog toga se ukopavam i ščepam trenutak. Posle večere sam išla sa L. na kliniku; čekala sam napolju sa Seli koja je natezala kaiš. Gledala sam večernji prizor. O, i purpurno sive oblake iznad Ridžents parka, sa ljubičastim i žutim znacima na nebu, i poskočila sam od užitka.

Ponedjeljak, 7. avgust

Sad ću da napravim brzi i hrabri eksperiment, da prekinem *Viziju i oblik*, i da pišem deset minuta dnevnik umesto da revidiram, kao što bi trebalo, moj prepodnevni kuluk.

Da, imala sam na umu nekoliko stvari o kojima sam htela sa pišem. Ne baš dnevnik. Razmišljanja. To je pomodno izvrđavanje. I Piter Lukas i Žid su mu skloni. Nijedan od njih ne može da se zadovolji kreativnom umetnošću. (Mislim da bih ja bez *Rodžera* to mogla.) Dnevnu dozu komentara imam pri ruci u ovakvim trenucima. I ja to osećam. Ali o čemu sam ono razmišljala? Razmišljala sam o Cenzorima. Kako nas vizionarske figure opominju. To se jasno vidi u rukopisu koji čitam.

Ako ovo kažem, onda će Taj-i-taj misliti da sam sentimentalna. Ako kažem ovo... misliće da sam buržujka. Sad mi se čini da su sve knjige okružili nevidljivi cenzori. Zato su tako samosvesne i nemirne. Vredelo bi pokušati da se otkrije šta su cenzori u ovom trenutku. Da li ih je Vordsvort imao? Sumnjam. Čitala sam "Rut" pre

doručka. Njen mir, njena nesvesnost, neuznemirenost, koncentracija i “lepota” koja iz toga proizlazi, ostavili su na mene utisak. Kao da umu mora da se dopusti da se bez uznemiravanja spusti na objekat da bi mogao da iznedri biser.

To je ideja za članak.

U figurativnom izražavanju, celo okruženje uma mnogo nam je bliže. Dete koje plače u polju, dovodi mi u misli siromaštvo, moj konfor. Da li treba da idem na seoske zabave. Tako “treba” razbija moju kontemplaciju.

I razmišljala sam, dok sam se oblačila, kako bi bilo zanimljivo opisivati približavanje starosti i postepen dolazak smrti. Kao što ljudi opisuju ljubav. Zabeležiti svaki simptom slabljenja. Ali zašto slabljenja? Starost tretirati kao sasvim različito iskustvo i detektovati svaki stepen u pravcu smrti, što je neverovatno iskustvo, i nije tako nesvesno, barem u pristupu, kao što je rođenje.

Moram sad da se vratim svom mučnom radu, čini mi se dosta svežija.

Sreda, 9. avgust

Od mog mučnog rada ljulja mi se u glavi i potištena sam. Kako pobogu da isteram ovo poglavlje? Bog sveti zna.

Četvrtak, 24. avgust

Možda je interesantnije da opisujem “krizu” nego R.-ove ljubavne veze. Mi smo u samom središtu događaja. Jesmo li u ratu? Spremam se da u jedan sat slušam radio. Emotino je veoma drugačije nego prošle godine u septembru. Juče je u Londonu skoro vladala ravnodušnost. U vozu nema gužve, išli smo vozom. Niko se ne muva ulicama. Jedan od raseljenih muškaraca pozvan je u vojsku. To je sudbina, rekao je nadzornik. Šta možeš protiv sudbine. Potpuni kaos u 37¹³⁹. En¹⁴⁰ smo sreli na

¹³⁹ Meklinburg Skver br. 37 gde smo se preselili.

¹⁴⁰ En Stiven (Ann Stephen), sestričina V.V.

groblju. Naravno da sad neće biti rata, kaže ona. Džon ¹⁴¹ kaže “Ja ne znam šta da mislim.” Ali generalna proba je završena. Muzeji se zatvaraju. Reflektori su na Rodmel Hilu. Čembrlen kaže da smo u neposrednoj opasnosti. Pakt sa Rusima je neprijatno i neočekivano iznenađenje. Kao stado ovaca smo. Nema entuzijazma. Strpljiva zbunjenost. Naslućujem neku želju da “guram dalje”. Naručujem dvostruku količinu hrane i ugalj. Tetka Vajolet je u izbelištvu u Čarlstonu. Nestvarno. Napadi očajanja. Teško je raditi. Iz Doma su mi ponudili 200 funti za priču. Izmaglica je nad močvarom. Avioni. Jedan pritisak na dugme i bićemo u ratu. Dancing još nije osvojen. Činovnici su veseli. Dodajem slamku po slamku, dok čekam da uđu, paralizovana pisanjem. Sad nemamo za šta da se borimo, kaže En. Komunisti su nas prevarili. Otkazan je štrajk na železnici. Lord Halifaks govori na radiju svojim veleposedničkim glasom. Lui pita da li će odeća poskupeti. Ispod toga je naravno more pesimizma. Mladići su potpuno iskidani. Majke liče na Nesu od pre dve godine. Ali, do skretanja u desno može doći svakog časa. Zajedničko osećanje prekriva privatno, zatim uzmiče. Nelagodnost i rastresenost. I sve sve to pomešano sa zbrkom u broju 37.

Sreda, 6. septembar

Naša prva vazдушna uzbuna jutros u 8,30. Cvrkutanje se postepeno najavljuje dok ležim u krevetu. Oblačim se i izlazim sa L. na terasu. Nebo je čisto. Sve kućice su zatvorene. Doručkujemo. Sve je čisto. U tom intervalu napad na Sautvork. Nema vesti. Hepvortovi su nam bili u poseti u ponedeljak. Kao da smo bili na brodu. Usiljena konverzacija. Dosada. Iz svega je nestao smisao. Ne vredi ni čitati novine. Sve vesti su prethodnog dana objavljene na Bi-Bi-Siju. Praznina. Neefikasnost. I kod sebe beležim to isto. Planiram da nateram mozak da radi na Rodžeru. Ali,

¹⁴¹ Džon Leman (John Lehmann).

gosopode, ovo je moje najgore životno iskustvo. To znači da su sva osećanja samo telesna. Smrzneš se i obamreš. Neprestano nas nešto prekida u poslu. Stavili smo zavesu. Unosili smo ugalj itd. u kućicu za osmoro žena i dece iz Batersija. Trudnice su se posvađale. Neke su se juče vratile. Povezli smo kola da im stave krov, sreli se sa Nesom i odvezli se na čaj u Čarlston. Da, ovo je sad prazan i besmislen svet. Jesam li ja kukavica? Fizički, mislim da jesam. Mislim da me plaši sutrašnji odlazak u London. Jedan ubod i imaš dovoljno adrenalina da se smiriš. Ali moj mozak je stao. Jutros sam uzela sat i ostavila ga. Izgubljena sam. To me muči. Sigurno da čovek to može da prebrodi. Ali mozak kao da mi se sklopčao i postao neodlučan. Za izlečenje je bolje čitati neku dobru knjigu, na primer Tonija. Vežba mišića. Hepvortovi prevoze knjige u Brajton. Da li da idem u šetnju? Da. Na one koji se ne bore, nalepe se obadi i muve. Ovaj rat hladnokrvno počinje. Skoro da osećaš kako ratna mašina mora da se pokrene.

Do sada je potopljena *Atenia*. To deluje potpuno besmisleno – pokolj tek tako. Kao da u jednoj ruci držiš staklenu teglu, u drugoj čekić. Zašto ona mora da se razbije? Niko ne zna. Ovo osećanje je drugačije od svih prethodnih. A iz svakodnevnog života je ipuštena sva krv. Zabranjene su sve pozorišne i bioskopske predstave. Ne stižu pisma, samo poneko zaluta iz Amerike. *Atlantik* je odbacio *Prikaze*. Prijatelji ne pišu i ne zovu telefonom. Da, dugo putovanje brodom na kome stranci vode razgovor i razne sitne gnjavaže i dogovori najviše su što mogu da dobijem. Naravno, sva stvaralačka moć je zatrta. Savršeno letnje vreme.

Kao invalid kad može da se uspravi i popije šolju čaja. Iznenada možeš da se latiš pera s olakšanjem. To je posledica šetnje po vrućini, raščišćavanja zagušljive atmosfere i puštanja krvi u pogon. Ova knjiga će služiti da nakupim beleške, ova je prva o takvim ubrzanjima. I po stoti put ponavljam: bilo koja ideja je realnija od bilo koje količine ratne bede. I zašta je čovek stvoren? I možeš da doprineseš tek toliko: ovo kapanje ideja je moj hitac koji zuji u ime slobode. Tako govorim sebi.

Tako potkrepljujem izmišljotine, fantom: a vraća mi se onaj osećaj da nešto spolja pritiska i zgušnjava tu maglu, to nepostojanje.

Začela sam ideju da napišem članak od ovih 15 neredovno vođenih svezaka dnevnika, dok sam šetala suncem sprženom močvarom nad kojom se nadvio žuti oblak. To će biti lako kotrljanje za razliku od dirindženja sa Rodžerom. Ali da li ću ikad imati nekoliko sati da iščitam te sveske. Moram. Noćas je vazušni napad slabiji zbog napada na Sautvork; Portsmut; Skarboro; do napada na istočnoj obali koji nije počinio nikakvu štetu. Sutra se kod nas pojačava.

Ponedeljak, 11. septembar

Upravo sam pročitala 3 ili 4 Teofrastova karaktera, spotičući se sa grčkog na engleski, i mogla bih da nešto zabeležim o tome. Pokušavam da zakačim um za Grke. Prilično uspešno. Kao i obično, kako Grci udaraju, probadaju; kako se izmigolje! Nijedan Latin ne bi pisao o tome da se seljak seća svojih dugova u pola noći. Grk gleda predmet. Dug je put dok se čovek dokotrlja do Teofrasta i Platona. Ali se isplati.

Četvrtak, 28. septembar

Ne, nisam sigurna koji je datum. I Vita je ovde na ručku. Prestaću da radim R. u 12 sati, a onda ću čitati nešto stvarno. Neću da dopustim da mi mozak bude smušen. Male oštre beleške. Nekako mi mozak nije baš čio na kraju knjige iako bih mogla dosta veselo i brzo da napišem neku prozu ili članak. Zašto ga onda ne oslobodim? Zar ga nisam ubila svojim savesnim mukotrpnim radom na *Godinama*. Zato sam othujala na Stivensonovog Džekila i Hajda, nije mi se mnogo dopao. Vrlo lepo septembarsko vreme. Vetrovito je, ali je svetlost lepa. A ja ne mogu da oblikujem slova.

Petak, 6. oktobar

Eto, uprkos smučivanjima od strane raznih nacija, uspela sam da još jednom prekucam celog *Rodžera*. Ne treba ni da kažem da mora da se revidira, sažme i vitalizuje. A mogu li ja to uopšte uraditi? Smutnje su neprestane. Pišem članak o Luisu Kerolu i čitam širok spektar knjiga. Floberovu biografiju, Rodžerova predavanja, koja su konačno objavljena, Erazmovu biografiju i biografiju Žaka Blanša. Pozvani smo na ručak kod gđe Veb koja veoma često sa nama razgovara. A ruka mi je drhtava kao jasika. Sabirala sam se spremajući svoju sobu. Ne vidim jasno koji je sledeći korak u pisanju. Tom će doći za vikend. Nameravala sam da zabeležim razgovor iz vagona treće klase. Razgovor poslovnih ljudi. Njihove muške distancirane živote. Samo politika. Promišljeni su, dobrodržeci, preziru žene i ravnodušni su prema njima. Na primer: jedan pruža drugome Ivning Standard, pokazujući fotografiju jedne žene. “Žene? Neka idu kući i neka vrte obruč”, rekao je muškarac u odelu od plavog serža sa jednim razbijenim okom. “Ona ga guši”, još jedan fragment. Sin ide na predavanja svake večeri. Čudno je kad se zagledaš u taj hladni muški svet. Tako skučen. Agenti osiuranja na vrhuncu svojih poslova. Zapečaćeni. Samodovoljni. Zadivljujući. Zajedljivi. Lakonski. Objektivni. Potpuno finansijski obezbeđeni. Ipak su mršavi, osetljivi; kao da su školarci, a ipak su muškarci koji zarađuju za život. U jutranjem vozu su govorili, “Ne razumem kako ljudi imaju vremena da idu u rat. Mora biti da ti momci nemaju posao.” “Više volim raj za budale nego pravi pakao.” “Rat je za ludake.” “G. Hitler i njegov ljudi su razbojnička banda. Kao Al Kapone.” Nema ni pukotine kroz koju bi se videla umetnost ili knjige. Rešavaju ukrštene reči kad razgovor o osiguranju posustane.

Subota, 7. oktobar

Čudno je kako su ovi prvi dani potpunog ništavila kad je izbio rat otvorili prostor za takvu navalu ideja i rada da mi se čini da su stari otkucaji i vrtoglavice ređi nego

ikad. Delimično zato što sam se latila žurnalizma. Dobar potez, rekla bih, jer me tera da se koncentrišem i da se organizujem. Maestralno sklapam različita poglavlja *Rodžera* u celinu zato što znam da ću morati da prekinem i da pišem članak. Opsedaju me ideje za članke. Zašto da ne pokušam sa *Tajmsom*. Samo što sam ovo napisala, ideje su mi presušile. Moram da guram *Rodžera*, na silu, jer celu knjigu treba da prekucam i predam Nesi u ruke do Božića.

Četvrtak, 9. novembar

Kako mi je drago da prebegnem na moje slobodne stranice. Ali čini mi se da se bliži kraj mojim mukama sa *Rodžerom*. Još jednom radim kraj. I mislim da mi se sad više dopada. Mislim da je bila dobra ideja što sam razbila poslednje poglavlje na odeljke. Kad bih samo mogla da isteram taj kraj. Najgore u žurnalizmu je to što razbija koncentraciju, kao pljusak na morskoj površini.

*Prikazi*¹⁴² su izašli prošle nedelje i nisu prošli neprimetno kao što sam mislila. *Lit. Sapl.* je objavio zajedljiv i zlovoljan uvodnik; stara intonacija glasa koji vrlo dobro znam, rapavog i uvređenog. Zatim Y.Y. uljudan ali zaprepašćen u *N.S.* A zatim moj odgovor. Zašto u odgovoru uvek igram kao majmun u zoološkom vrtu, blebećem dok šetam, a onda sve ispočetka pišem, ne znam. Straćila sam na to ceo dan. Izgleda mi da je sve to uzaludno: ali ako si autsajderka, budi autsajderka. Samo nemoj, zaboga, da poziraš i prihvataš tu upadljivu, prikladnu pozu.

Četvrtak, 30. novembar

Jako sam zasićena, umorna, potištena i ljuta i daću sebi slobodu da ovde izrazim svoja osećanja. *R.* je promašaj, a kakav kuluk... samo to. Mozak mi je izmučen radom i moram da se oduprem želji da sve to pocepam i izvrljam. Moram da

¹⁴² Pamflet koji je napisala Virdžinija Vulf.

pustim vazduh i svetlost u mozak. I da šetam i da ga ušuškam u maglu. Gumene čizme pomažu. Mogu da lutam po močvari. Ne, pisaću malo memoare.

Subota, 2. decembar

Umor i potištenost će nestati ako smesta uzmem jedan slobodan dan. Ušla sam i namestila jastuk. Uveče mi se bol u glavi primirio. Ideje su se vratile. To treba zapamtiti. Uvek okreni jastuk. Tada se ideje roje. Samo što moram da ih držim u košnici dok ne završim *Rodžera*. Bilo je užasno, izronila sam na površinu i tako su me izujedali zbog pamfleta. Za ovu godinu je gotovo sa kontroverznim temama, kunem se. Ideje: o dužnosti pisaca. Ne, to ću da odložim. Počela sam sinoć da čitam Frojda, da proširim obim. Da dam mozgu širi vidokrug. Da postane objektivan. Da izađe iz sebe. Tako se borim protiv sužavanja koje donose godine. Uvek idi na nove stvari. Prekidaj ritam, itd. Koristi povremeno ovu stranicu da vodiš beleške. One su jedini beg posle prepodnevnog mučenja.

Subota, 16. decembar

U sobi je tako užasan nered da mi je trebalo pet minuta da nađem pero. *R.* sam rasparala do poslednjeg končića. I moram da uradim 50 stranica, do ponedeljka bi trebalo 100. Ne mogu na pravi način da napišem poglavlje o venčanju. Proporcije su potpuno pogrešne. Zbog izmena i citata još je gore. Ali činjenica je da ne paničim toliko kao oko romana. Naučila sam doživotno lekciju kad sam ponovo pisala *Godine*. Stalno sebi govorim, seti se tog užasa. Juče sam, čini mi se, bila vesela. Dobila sam dva pisma od obožavalaca *Tri gvineje*. Oba iskrena. Jedno od vojnika iz rova, drugo od potresene žene iz srednje klase.

Ponedeljak, 18. decembar

Opet, a to je tako često, tražim svoju staru svesku sa crvenim koricama, nije mi jasno po kom instinktu. Jer ne vidim u čemu je poenta ovih beležaka, sem što su mi postale neophodne da se opustim, a neke će me možda kasnije interesovati. Ali šta, kad nikad ne stignem do dubine, isuviše me nosi vetar po površini. I uvek piskaram pred odlazak, bacam brzo pogled na sat. Da, imam još deset minuta, šta tu mogu da kažem. Ništa što traži promišljanje; što je za mene provokativno jer često razmišljam. I mislim upravo o onom o čemu bih ovde mogla da pišem. O tome kako je biti autsajderka. O mom prkosu profesionalnoj pristojnosti. Juče je bila još jedna zajedljiva aluzija u *Lit. Sapl.* na račun gđe V., i njene želje da ubije pisce prikaza. Frenk Svinerton je dobar dečko, a ja sam loša devojčica. I to je trivijalno, u poređenju sa čim? O, *Graf Spee* isplovljuje danas iz Montevidea u čeljusti smrti. A novinari i bogataši iznajmljuju avione da gledaju taj prizor. Čini mi se da to stavlja rat u novu perspektivu, kao i našu psihologiju. Nemam vremena da to razradim. U svakom slučaju, oči celog sveta su u igri (Bi-Bi-Si). I nekoliko ljudi će noćas ležati mrtvi ili u mukama. A nama će to biti servirano dok sedimo uz kamin ove ljute zimske noći. Britanskom kapetanu je dodeljena titula K.C.B.; izašao je *Horizont* i Lui je izvadila zube; mi smo se sinoć prejeli pite od zečetine; ja čitam Frojda o grupama i pirlitam *Rodžera*. I ovo je poslednja stranica i godina se dovukla do kraja. Pozvali smo Plomera za Božić, i vreme je kao i obično isteklo. Čitam Riketov dnevnik, ceo je o ratu, o poslednjem ratu; i Herbertove dnevnike i ... da, Dadijevog *Šekspira*, i presipam beleške u moje dve knjige.

1940.

Subota, 6. januar

Čitulja Hambertu Vulfu. Jednom smo zajedno pojeli kutiju čokoladnih bombona kod Ajlin Pauers. Poslao ih je neki poštovalac. Dar je bilo adekvatan. Brbljiv čovek teatralnog izgleda. Rekao mi je da ga često pitaju da li sam ja njegova žena. Izjavio je da je srećno oženjen, iako mu žena živi u – Ženevi? Zaboravila sam. Sećam se kako sam razmišljala, Zašto da protestujem? Šta me brine? To je bilo veče kad me je Arnold Benet napao u *Ivning Standardu*. Orlando? Trebalo je da se sretnem sa njim sutradan kod Sibile. Bio je čudno teatralan, možda napet. Spolja vrlo samouveren. Iznutra povređen podrugivanjem da prebrzo piše i da obožava satiru. Skupljam komadiće iz jedne od mnogih njegovih autobiografija. Kao da je bio nezadovoljan i stalno iznova morao da crta sopstvenu sliku. Čini mi se da su zato nastale mnoge nove sredovečne autobiografije. Onaj koji je inspirisao ova neodređena sećanja zimske noći poslednji put pušta blede film kroz moju umornu glavu leži sa zatvorenim kupinastim očima na sumporastom upalom licu. (Kad bih pisala, morala bih da pazim na zvuk reči. Je li to u redu? Da, za mene jeste, i to nužno ne kvari tok. Ali stalno moraš da koristiš različite stilove, to je jedini način da neprestano vri. Čini mi se da okoštavanje može da se izbegne ako baciš svežnjeve reči u plamen. Ova rečenica je mlitava. Pa, neka je. Ove stranice koštaju samo delić penija, pa mi nije ugrožena blagajna.) Treba da čitam Mila. Ili *Malu Dorit*, ali oboje su kao ustajale kriške sira. Prvo parče je uvek najbolje.

Petak, 26. januar

Ovi trenuci očajanja – mislim na ledenu strepnju – naslikana muva u vitrini – otvorili su put, kao što to često rade, ka ekstazi. Je li to zato što sam izbacila ona dva mrtva goluba – moju priču, moj Gas u Abotsfordu (danas odštampano) – pa su ideje porhrlile unutra. Počela sam jedne noći, apsolutno ugušena, uhvaćena u

poroku kako trljam nos o *Rodžera* – bez izlaza – sve tvrdo kao čelik – da čitam Džulijana. I dobi krila moja mašta po tim divljim visoravnima. Mig za budućnost. Uvek popusti pritisak letenjem. Uvek žestoko okreni jastuk. Probij izlaz. Dovoljna je neka sitnica. *Lisener* mi je ponudio da napišem prikaz o Mari Koreli. To su beleške putnika koje sebi nudim za slučaj da se ponovo izgubim. Mislim da se za poslednje poglavlje treba znojiti od 20.000 do 10.000 reči. Ovako sam pokušala da ga počnem:

»Transformacija je naslov koji je Rodžer Fraj dao svojoj poslednjoj knjizi eseja. Kad se osvrnemo na njegovih poslednjih deset godina života izgleda sasvim prirodno da i njima damo taj naslov.¹⁴³

To nisu bile godine odmora i stagnacije već neprestanog eksperimentisanja i iskustva. Učvrstila se njegova pozicija kritičara.

Hauard Heni piše da je u vreme smrti Rodžer Fraj imao jedinstveno mesto u engleskoj umetnosti koje se može uporediti jedino sa Raskinovima na vrhuncu slave. Ali to mesto bilo je rezultat slobode i snage sa kojima je on nastavljao svoj intelektualni život i proširivao i povećavao svoje vidike. I u drugom životu je bio isto tako smeo. Te dve transformacije razultirale su u nešto stalno. Kao što ser K. Klark kaže, iako su njegova uverenja bila veoma dosledna u glavnim crtama, njegov je um je bio neprekidno eksperimentalan i spreman na svaku avanturu, bez obzira koliko bi ga daleko ona mogla odvesti izvan granica akademske tradicije.

Frizički, to je bio veliki napor. Zdravlje mu je stradalo od dugogodišnjeg rada u Omegi«.

Ne, uopšte ne umem to da razvijem. Kako je čudna promena od privatnog do javnog pisanja. I kako je iscrpljujuća. Moja mala zaliha tračeva i komentara je presušila. Šta sam htela da kažem? Oh, da je lirsko zimsko raspoloženje, intenzivna

duhovna egzaltacija svršena. Ojužilo je; pada kiša, duva vetar. Močvarno tlo je raskvašeno i mestimično pokriveno snegom. Dva sasvim mala jagnjeta su klecala na istočnom vetru. Odvezli su kolima jednu mrtvu ovcu. Izbegavajući užas povukla sam se nazad uz pošumljen obronak. Nisam provela veče u radu, krčeći put kroz ove rečenice. Ipak, uživam u Berku, i treba da se naštimujem za Francusku revoluciju.

Petak, 2. februar

Samo me vatra baca u sanjarenje o svemu o čemu hoću da pišem. Prelazak iz života u Londonu na selo daleko je značajniji nego bilo koja promena kuće. Da, ali ne mogu potpuno to da prozrem. Ogromni prostor odjednom postaje prazan, a zatim osvetljen. A London u gutljajima je prenatrpan i izgužvan. Čudno je koliko često razmišljam šta ja to volim u Sitiju, u šetnji do Tauera. To je moja Engleska. Hoću da kažem, ako bomba razori jednu uličicu sa zavesama na mesinganim kukicama i mirisom reke i sa staricom koja čita, osećaću se – pa, onako kako se osećaju partiote.

Petak, 9. februar

Iz nekog razloga nada je oživela. Na šta se sad upecala? Pismo od Džoa Ekerlija u kojem hvali moj članak o Mari Koreli. Ne previše. Večera sa Tomom? Ne. Mislim da je u pitanju Stivenova autobiografija. Iako sam osetila zavist zbog njegove mladosti i snage i zbog nekih dobrih romansijskih momenata, ipak mogla bih da mu nađem mane. Ali to je čudno – kad sam čitala to i *Južni Rajding*, obe tek izašle iz štamparije, nešto me je podbolo posle svih onih večeri bubanja Berka i Mila. Dobro je čitati savremenike, čak i treptave isečke života kao što su romani sirotog

¹⁴³ Ali transformacija ne sme da izrazi samo promenu, već i ono do čega se došlo. - beleška V.V. sa margine rukopisa.

V. H. A zatim sam brzo, do poslednjeg zareza, izglancala tri prokleta poglavlja za London u ponedeljak i čvrsto zagrizla poslednje Transformacije. Iako ću dobiti groznicu kad to budem ponovo čitala, da ne pominjem kad budem predavala tekst Nesi i Mardžori, ne mogu da se uzdržim od pomisli da sam uhvatila dosta duginih boja koje se prelivaju u tom čoveku u moju, o, tako marljivu mrežu za leptire. Usuđujem se da kažem da sam svaku stranicu pisala – poslednje sigurno – 10 ili 15 puta. I ne mislim da sam ga ubila, smatram da sa ga oživela. Otuda se veče žari. Iako vetar seče kao kosa, tepih u trpezariji se pretvara u plesan, a Džon Baken je pao na glavu i, očigledno, umire. Monti Šierman je takode mrtav i Kembel. L.-ov apsurdni fini prijatelj stari sveštenik neženja Bafi. Sad se podiže vetar, nešto čangrlja, hvala bogu nisam na Severnom moru ni u pohodu na Helgolend. Sad ću da čitam Frojda. Da, Stiven mi je pružio tri sata iluzije u kontinuitetu – a čak i kad do nje dođeš, postoji svet – kako ide citat? – napolju postoji svet? Ne. Iz *Koriolana*?

Nedelja, 11. februar

Odloživši ispisivanje čekova – rat je, uzgred, svezao opet konce moje kese, beležim ovde da mi je nedeljni džeparac 11/, kao nekad davno, i da sam dobila autentični žar da završim knjigu. Znači li to nešto dobro, ili sam samo uspešno prenela svoj duh? U svakom slučaju, posle jučerašnjeg drhtanja, danas sam napravila veliki korak i mogu da pomišljam da ću ovu nedelju završiti na 37. U svakom slučaju tekst je gust i savestan. Tako, šetajući po ovom blagom danu gore do Telskoma, smislila sam silne stranice mog predavanja koje mora biti puno i plodno. Palo mi je na pamet da je škola Krivog tornja škola samoanalize posle potiskivanja u 19-om. veku. Citiram Stivensona. To objašnjava Stivenovu autobiografiju. Luis Meknis itd. Pala mi je na pamet i ideja o radu mozga: poezija koja nije nesvesna, već je pokrenuta spoljnim nadražajima i tome doprinose strane, političke teme, koje ne

možeš da upiješ. Zato nema sugestivnu moć. Da li je najbolja poezija ona koja je najsugestivnija? Da li je napravljena iz fuzije mnogo različitih ideja, pa govori više nego što može da se objasni? Dakle, to je put i on vodi u javne biblioteke. I do toga da obični čitaoci potisnu aristokratsku kulturu. I vodi kraju klasne književnosti, početku književnosti likova. Nove reči iz nove krvi, i može da se poredi sa elizabetancima. Mislim da ima nečega u psihoanalitičkoj ideji da pisac Krivog tornja ne može da opiše društvo, zato će opisati sebe, kao proizvod ili žrtvu. To je neophodan korak ka oslobađanju sledeće generacije od represija. Bila je potrebna nova koncepcija pisca, i oni su razbili romansu o »geniju«, velikom čoveku, umanjujući sebe. Nisu istraživali individuu, kao Henri Džejms. Nisu produbljivali, oni su jasnije izrezali obris. I tako dalje. L. je video veliku heraldičku pticu. Ja sam videla samo svoje misli.

Nedelja, 18. februar

Ovaj dnevnik bi mogao da se podeli na londonski i seoski dnevnik. Mislim da ta podela postoji. Upravo sam se vratila iz londonskog poglavlja. Ljuta hladnoća. To je skratilo planiranu šetnju krcatim ulicama. Onda mrak – nema osvetljenih izloga, deprimiralo me je. Stojeći u Vajtholu, rekoh svojim konjima »Kući, Džone« i odvezoh se u sivu svetlost zore, neveselu spektralnu svetlost večeri koja se gasi u kućama – toliko neveseliju od večeri na selu – u Holborn i u svetlu pećinu koja mi se više dopala kad su zamenjene stolice. Kako je tamo tiho – i London je tih. Veliki nemi vo leži usnuo.

Ponedeljak, 19. februar

Mogla bih da zabeležim, kažem sebi, kako ponekad pomišljam ko će čitati sve ove žvrljotine. Čini mi se da bih iz ovoga jednog dana mogla da iskujem malu polugu u

memoare. Uzgred da kažem, naslućuje se Liton kao moj sledeći zadatak. A *Tri gvineje* su čista propast u S.A.D; ali dosta.

Sreda, 20. mart

Još jedan napad ¹⁴⁴, u stvari još dva napada: jedan za vikend – temperatura 101, Anđelika me je stavila u krevet; drugi prošlog petka, 102 posle ručka. Tako da ležim ovde gore u L. sobi, a dr.Tut mi ne da da ustanem (sad sedim dok L. čita šifove) do sutra. To je dosadana priča. To se zove povraćaj bolesti sa lakim bronhitisom. Da. Jedne nedelje (nedelje 101) L. mi je ošitao vrlo strogu lekciju o prvoj polovini knjige. Šetali smo po livadama. Osećala sam se kao da me kljuca jako tvrd, snažan kljun. Što je više kljucao, to me je dublje pogađao, kao što to uvek biva. Na kraju je bio skoro ljutit što sam izbarala metod koji mu izgleda pogrešan. To je puka analiza, nema priče. Kruta represija. U stvari dosadna za ljude koji nisu poznavali Rodžera. Svi ti mrtvi citati. Njegov argument je bio da ne možeš tako da tretiraš biografiju, već da moraš da sagledaš iz ugla pisca, osim ako pišeš biografiju nekog proroka, a R. to nije bio. Ovo je bio čudan primer najracionalnijeg i najbezličnijeg L. Prilično impresivno i tako definitivno, emfatično, da sam osetila kako me je ubedio u moj neuspeh. Osim što mi je nešto čudno zasvetlucalo da je on na pogrešnom putu i da je uporan iz jednog dubljeg razloga – nesimpatije prema R.? iz nedostatka interesovanja za ličnost? Bog zna. Beležim taj prepleteni pramen koji mi je bio na pameti; čak i dok smo šetali i dok je kljun udarao sve dublje, postojalo je ovo potpuno nepristrasno interesovanje za L. karakter. Onda je došla Nesa; ne slaže se. Mardžorino pismo, »Vrlo živo i interesantno«. Zatim je L. pročitao drugu polovinu; misli da se knjiga završava na pragu Bernard Strita. Onda Nesina beleška »plačem, ne znam kako da ti se

¹⁴⁴ Grip.

zahvalim«. Onda su došli gore N. i D. na čaj. Zabraniše mi da bilo šta menjam; onda Mardžorino konačno pismo. To je *on* ... bezgranično se divim. Ovde stajem. Dakle, hoću neke delove da napišem ponovo, čak sam ih u krevetu skicirala, ali kako da stignem na vreme do proleća? To pitanje odlažem do sutra. Sve u svemu veliko olakšanje.

Četvrtak, 21. mart

Evo počinje da se slavi Veliki petak. Kako se to oseti i u bašti, samo sa cvećem i pticama, ne umem da kažem. Za mene sad počinje sat sumraka: izranjanje, odbojni kompromis. Gore na ručak. U dnevnu sobu na čaj. Znaš taj okvir uma, jednoličan, neuredan, neudoban, posut papirima, pokupiš nešto tu, nešto tamo. I R. koji mi visi nad glavom. Izlazim što pre i nastavljam da čitam Harviijeve memoare. I tako polako stižem do vrha. Mislim o nekim člancima. Sidni Smit. Madam de Stal. Verglije. Tolstoj, ili možda Gogolj. Sad ću uhvatiti L. da nađe Smitovu biograiju u biblioteci u Luisu. Dobra ideja. Telefoniraću Nesi oko slanja tog poglavlja Heleni i ugovoriću sastanak. Čitala sam Tolstoja za doručkom. Goldenvajzerovo izdanje koje sam 1923. prevodila sa Kotom i na koje sam skoro zaboravila. Uvek ista realnost – kao da dodirneš голу električnu žicu. Čak i tako nesavršeno iskazan – njegov snažan um koji ne okoliša – za mene, nije najsaosećajniji, već najinspirativniji, najuzbudljiviji. Genij u sirovom stanju. Zato još više uznemirava, zato je još »šokantniji«, gromoglasniji od svih drugih, čak i kad piše o umetnosti, čak i o književnosti. Sećam se da sam imala to osećanje o Ratu i miru, koji sam čitala u krevetu u Tvikenemu¹⁴⁵. Stari Sevidž¹⁴⁶ je uzeo knjigu: "Divna stvar!" I Džin¹⁴⁷ je pokušala da se divi, to je za mene bilo otkrovenje. Direktnost, realnost te

¹⁴⁵ Bolnički stacionar u Tvikenemu.

¹⁴⁶ Ser Džordž Sevidž (George Savage), lekar V.V.

¹⁴⁷ Godpođa Tomas (Thomas) koja je vodila stacionar.

knjige. Ipak on je protiv fotografskog realizma. Seli hramlje i mora kod veterinara. Izlazi sunce. Jedna ptica buši kao igla. Nikli su šafrani i zvončići. Na drveću nema lišća ni pupoljaka. Citirali su me, o ruskom, u uvodniku *Lit. Sapl.*, dosta čudno.

Petak, 29. mart

O čemu da razmišljam, a da me to oslobodi i osveži? U takvom sam raspoloženju kad otvorim noću prozor i gledam zvezde. Na žalost sad je 12,15 siv dosadan dan, avioni su aktivni, Botena¹⁴⁸ će sahraniti u 3; a mozak mi je naboran posle Mardžori, Džona i K. Truje me sitna mravlja griža u vezi sa Mardžori – mravi mi jure po mozgu – popravke, dugovi, osećanja, datumi – i svi detalji koji onome koji ne piše deluju tako laki – (samo dodati ovo o Džoani itd.) za mene je mučenje. Brljati po ovim starim sranicama i prekucavati ih pod indigom. Gospode, gospode! Upala pluća je prigušena i ja se oporavljam, o čemu da mislim? O reci. Recimo o Temzi kod Londonskog mosta, kupujem svesku, a onda šetam po Strendu i puštam da me ponese svako lice i svaka radnja; a možda i *Pingvin*. Jer u Londonu smo u ponedeljak. Čini mi se da ću čitati nekog elizabetanca – kao da se ljuljam sa grane na granu. A onda kad se vratim ovde lunjaću ... o, da razvšćemo naše knjige po obali, popićemo čaj u nekoj poslastičarnici i gledati starine. Tu će biti jedna ljupka seoska kuća ili nova staza, i cveće; i kuglanje s L. i veoma smireno čitanje za *O.č.*, ali bez ž urbe; i stiže maj, š pargle i leptiri. Možda ću malo da se bavim baštovanstvom; o i da šampam; i da promenim nameštaj u mojoj spavaćoj sobi. Da li je starost ili šta, to što usamljenički život ovde, bez Londona, bez posetilaca, izgleda kao jedan dugački trans uživanja... Podstičem stanje mira i osećaj čula – ne osećaja ideja. Tačno je da nismo videli proleće na selu otkad sam ja bila bolesna u Ešemu – 1914 – a tu je bilo svetosti uprkos depresiji. Mislim da ću još sanjariti o

¹⁴⁸ Rodmelski farmer.

poetsko-proznoj knjizi; možda ću tu i tamo napraviti kolače. Sad, sad – nikad više čarkanje sa budućnošću niti žal za prošlošću. Uživaj u ponedjeljku i u utorku i ne okrivljaj sebe da si sebična: jer za ime boga ja sam odradila svoj deo, perom i govorom, za ljudsku rasu. Mislim da mladi pisci mogu da stoje na sopstvenim nogama. Da, ja zaslužujem jedno proleće – nikom ništa ne dugujem. Ni pismo ne moram da napišem (ima pesama u rukopisu i sve čekaju) niti moram da primam izletnike. Jer drugi mogu da to urade isto kao i ja, ovog proleća. Pošto me je poplavila tekuća voda, čitaću do ručka Vimpera.

Nedelja, 31. mart

Volela bih da ispričam lepu, malu, potpuno neverovatnu priču da protegnem krila posle ove jutarnje mravlje zgrčenosti – neću u detalje, jer detalji su moja smrt. Hvala bogu, sledeće nedelje u ovo doba biću slobodna – slobodna od unošenja Mardžorinih i mojih ispravki na marginu. Priča? O, o životu neke ptice, njenom cvrk, cvrk – njenom mahanju grančicom kraj mog prozora – o njenim doživljajima. Ili o Botenu koji se stapa sa blatom – kako slava hlapi – o milion šarenih cvetova koje su postali bolni i ožalošćeni. Beše neka žena sva u crnom kao pokretno poštansko sanduče – ili muškarac u crnoj kartonskoj kutiji. Priča ne dolazi. Ne, ali mogu da razvijem metaforu – Ne. Prozori golubije sivi i sa mutno plavim ostrvcima – crvena rđa na L. i V.¹⁴⁹ i močvara zelena i tamna kao dno mora. Na potiljku mi konac još čvrsto zateže. Olabaviću ga kuglajući se. Da zadržim vrline skice – njenu nasumičnost, njene srećne pronalaskе – dovršen rad verovatno je izvan mojih moći. Sidni Smit je uspevao u govoru.

Subota, 6. april

¹⁴⁹ Odnosi se na dva bresta u bašti.

Provela sam popodne u L.L.,¹⁵⁰ tražeći citate. Još jedna kupovina svile za prsluke. Nismo večerali sa Hačinsonovima i nismo se sreli sa Tomom i Dezmondom. A kako mi je bilo drago to uspavano veče. I tako u 12,45 juče izručila sam Lenardu dva rukopisa¹⁵¹ i mi se odrvezosmo srećni kao činovnici za državni praznik. Skinula sam ga s vrata! Bilo dobro ili loše – gotovo je. Pa osetih krila na ramenima. Ćutke sam razmišljala dok se nije probušila guma. Morali smo da izvučemo dizalicu na sred puta; i ja sam bila kao stabljika, sva zgužvana kad smo se vratili kući. Danas je oštar prolećni dan; beskrajno svetao i oun boja, hladan i mek. Sve zelenkade u žutim grupama duž obale; izgubila svoje tri partije i ne želim ništa, samo da spavam.

Ponedeljak, 13. maj

Priznajem sa izvesnim zadovoljstvom, kao da je zaključeno jedno poglavlje i mir koji s tim ide, zbog toga što sam danas poslala korekturu. Priznajem – jer smo u trećem danu »najveće bitke u istoriji«. Počela je (ovde) sa telegrafskom objavom, u osam sati, dok sam ležala u polusnu, invazija na Holandiju i Belgiju. Treći dan bitke na Vaterlou. Jabuka u cvetu zasula je baštu belinom. Jedna kugla izgubljena u ribnjaku. Čerčil podstiče sve ljude da se ujedine. »Nemam šta da ponudim osim krvi, suza i znoja.« Ovi ogromni bezoblični oblici dalje kruže. Oni nisu materijalni, ali sve drugo čine sićušnim. Dankan je video vazdušnu borbu iznad Čarlstona – srebrna olovka i oblačić dima. Persi je video kako ranjenici stižu u čizmama. Tako je moj trenutak mira stao u jedan zev. Ali iako L. kaže da je spremio u garaži benzin za samoubistvo ako Hitler pobedi, mi nastavljamo. To omogućavaju neodređenost i majušnost. Osećanja su mi tako intenzivna (o *Rodžeru*); ipak situacija (rat) kao da stvara обруč oko njih. Ne, ja ne mogu da shvatim čudno

¹⁵⁰ Londonska biblioteka.

¹⁵¹ Rukopis *Rodžer Fraj, biografija*.

nesaglasje intenzivnog osećanja, i znajući istovremeno da je to osećanje bez ikakve važnosti. Ili je, kao što ponekad pomislim, važnije no ikad.

Ponedeljak, 20. maj

Ova ideja je trebalo da bude impresivnija. Bljesnula je čini mi se u nekom osećajnom trenutku. Rat je kao očajnička bolesti. Za dan te potpuno obuzme: onda se izgubi sposobnost osećanja; sutradan čovek je bestelesan, u vazduhu. Onda se akumulator ponovo napuni i opet – šta? Dakle, teror bombe. Odlazak u London da budeš bombardovan. I katastrofa – ako se probiju, jutros je rečeno da je La Manš cilj njihove operacije. Sinoć nas je Čerčil zamolio da razmišljamo, kad nas bombarduju, da u krajnjoj liniji, ponekad, odvlačimo vatru od vojnika. Dezmond i Mur¹⁵² u ovom trenutku čitaju – t.j. razgovaraju pod jabukama. Lepo vetrovito jutro.

Subota, 25. maj

Stigli smo dakle do dosad najgore nedelje rata. I tako je ostalo. U utorak uveče, posle mog osveženja, pre nego što su Tom i Vm. P.¹⁵³ došli, Bi-Bi-Si je objavio da su osvojeni Amijen i Aras. Francuski Predsednik vlade je kazao istinu i sve naše »držanje« razbio na atome. U ponedeljak su se probili. To je tegobno sakupljanje detalja. Izgleda da su ih napali tenkovima i desantom padobranaca; putevi prepuni izbeglica ne mogu se bombardovati. Oni udaraju. Sad su u Bulonju. Ali isto tako izgleda da ove okupacije nisu sasvim čvrste. Šta rade velike armije kad dozvoljavaju da ta rupa od 25 milja ostane otvorena? Osećanje je da smo nadmudreni. Oni su bistri i neustrašivi i spremni na svaku novu varku. Francuzi su

¹⁵² Dezmond Mekarti i profesor Dž.E. Mur (Moore), O.M.

¹⁵³ Vilijam Plumer.

zaboravili da dignu u vazduh mostove. Nemci izgledaju mladi, sveži, inventivni. Mi se teško vučemo za njima. To se nastavilo tokom tri dana u Londonu.

Rodmel bruji od glasina. Da li će nas bombardovati, evakuisati? Od topova se tresu prozori. Bolnički brodovi su potopljani. Tako da rat ide ka nama.

Današnja glasina o časnoj sestri koja u autobusu plaća kartu muškom rukom.

Utorak, 28. maj

A danas u 8, francuski Predsednik vlade govori na radiju o izdaji belgijskog kralja. Belgijanci su kapitulirali. Naša Vlada neće kapitulirati. Čerčil treba da govori na radiju u 4 sata. Mocar, dosadan dan.

Sreda, 29. maj

Ali nada ponovo oživljava. Ne znam zašto. Očajnička bitka. Saveznici se drže. Kako se čoveku smuči od fraze, kako je lako naterati Daf Kuperu da drži govor o junaštvu i istoriji – kad znaš kraj rečenice. Ipak to razveseli, nekako. Poeziju je, kako kaže Tom, lakše pisati nego prozu. Ja bih mogla da razvezem na tuce patriotskih govora. L. je bio u Londonu. Velika grmljavina. Prošetala sam do močvare i učinilo mi se da su u lukama na kanalu topovi. Zatim, dok su pravili zaokret, zamislila sam napad na London; uključila sam tranzistor; čula neko naklapanje; a onda su počeli da sevaju topovi; zatim je pala kiša. Opet sam danas počela *P.H.*¹⁵⁴ i izbacivala, izbacivala delove teksta dok od svega nije ostao tek mali deo. Poslala sam i mog Volpola. Posle večere sam počela Sidniju Smita; plan je da ne prestajem s malim tekstovima; *P.H.* između. O, da – čovek ne može, više, da planira dugačku knjigu. Iz *H. Brejs* su telegrafisali da prihvataju *Rodžera* – koga sam skoro zaboravila. Tako da je to uspeh, jer sam očekivala promašaj. Ne može

¹⁵⁴ *Između činova.*

biti sve tako loše. 250 avans. Ali ja pretpostavljam da ćemo sad sigurno odgoditi. Čitanje mase Kolridžovih i Vordsvordovih pisama preko noći – čudno razgrađivanje i uranjanje u to opleteno gnezdo.

Četvrtak, 30. maj

Šetajući danas (Vanesin je rođendan) pored Vodomarovog jezerca videh moj prvi bolnički voz – natovaren, ne žalostan već težak, da ne bi treskao kosti: nešto – koju reč tražim – bolno i nežno i jako opterećeno i privatno – kako dovodi natrag naše ranjenike pažljivo kroz zelena polja koja su pretpostavljam neki od njih gledali. A ja nisam mogla da ih vidim. I sposobnost da vidim u mašti uvek me ostavlja tako preplavljenu nečim što je delom vidljivo, delom emocionalno, da ne mogu, iako je veoma sveobuhvatno, kad stignem kući da to uhvatim – tu sporost, kadaveroznost, bol dugačkog teškog voza koji nosi svoj tovar kroz polja. Vrlo tiho je skliznuo na raskršće kod Luisa. Istog trenutka su se avioni poput jata divljih gusaka našli iznad naših glava; manevrisali; zauzeli poziciju i otišli preko Kaberna.

Petak, 31. maj

Komadići, krhotine i fragmenti, kao što kažem u *P.H.* koji se sad peni. Igram se rečima. Mislim da tu spretnost dugujem činjenici što ovde vežbam prste – ali kad je o komadićima reč: Lui je videla g. Vestmekotovog čoveka. »To je trn u oku« – njegov opis borbe kod Bulonja. Persi pleveći: »Ja ću njih da osvojim na kraju. Kad bih bio siguran da će naši da dobiju sledeću bitku...« Napad, da nas upozore, prošle noći. Svi reflektori do krajnosti, neprestano vibriraju, prave mrlje svetlosti, kao kapi rose na stabljici. Gospodin Hana je bio »pripravan« pola noći. Glasine, vrlo verovatno, da su od Engleza koji su se vraćali iz Flandrije, zbog štapova za golf, lopte i nekih mreža u Belgiji mislili da su padobranci; bili su osuđeni na smrt; oslobođeni; i vratili se u Siford. Glasine, preko Persija – presadio ih je »negde blizu

Istborna« – sa seljacima naoružanim puškama, vilama itd. Pokazuju kakav neiskorišćeni višak municije mi posedujemo. Mi – obrazovani – to proverimo; kao što sam proveravala moju konjicu u zoru kod Telskoma i transformisala je u krave na pojilu. Opet izmišljajući. Tako da nisam mogla da se setim, kad sam se vraćala kući, da li sam došla stazom s pečurkama ili preko polja. Kako je zapanjujuće da opet mogu da dodirnem taj stari tok: i kakvo zadovoljstvo. Ali da li će potrajati? Smislila sam sve do kraja i samo treba da popunim. Ta sposobnost, zaspala pod pritiskom Rodžera, niče. A za mene taj glas opet ima miris. »Imate li stare hartije?« Tu me je prekinulo zvonice. Dolazi dečkić u belom džemperu, verovatno Skauti, Mejbl kaže da nam dodijavaju svakog dana u 37, i otmu plen. Očajnička borba. Isti opširni govori. Prolazeći kroz Sautiz videh gđu Kokel kako plevi u starom baštenskom šeširu. Izlazi služavka u muslinskoj kecelji i kapi vezanoj plavom trakom. Zašto? Da se sačuvaju standardi civilizacije?

Petak, 7. jun

Tek što smo stigli,¹⁵⁵ toplo veče žari. Velika bitka koja odlučuje o našem životu ili smrti se nastavlja. Noćas je ovde bio vazdušni napad. Danas pršti bitka. Nisam legla do 2,30 jutros.

Nedelja, 9. jun

Nastaviću – ali mogu li? Pritisak ove bitke briše utiske iz Londona dosta brzo. Dan odvažnosti. Kao primer mog sadašnjeg raspoloženja, razmišljam: kapitulacija će značiti da se moraju predati svi Jevreji. Koncentracioni logori. Onda idemo u našu garažu. To stoji iza korekture Rodžera, iza kuglanja. Čovek koristi svaki izvor utehe – Li Ešton u Čarlstonu juče, na primer. Ali danas smo na isturenoj liniji.

¹⁵⁵ Iz Londona.

Noćas avioni (G?) odozgo, slede strele svetlosti. Oblepila sam papirom moje prozore. Još jedno razmišljanje: Ne želim da idem u krevet u podne, to se odnosi na garažu. Bojimo se (ovo nije preterivanje) vesti da je francuska vlada napustila Pariz. Čuje se neko režanje iza zvuka kukavice i drugih ptica. Usijanje skriveno u nebu. Pogodilo me je čudno osećanje, da je pisanje »ja« nestalo. Nema publike. Nema odjeka. To je deo nečije smrti. Ne sasvim ozbiljno, jer ja radim ispravke Rodžera, koje ću najzad poslati, nadam se, sutra. I mogla bih da završim *P.H.* Ali činjenica je da je odjek nestao.

Ponedeljak, 10. jun

Slobodan dan. Čini mi se jedan od onih čudnih napada anksioznosti, koji su možda lažni. U svakom slučaju jutros su rekli da linija nije probojna – osim na izvesnim tačakama. I da je naša vojska krenula iz Norveške da im pomaže. U svakom slučaju – slobodan dan – dan tvrd kao ugalj. L. je doručkovao uz električno svetlo. I smiren je, hvala bogu, posle one vreline. Danas sam poslala korekture, a zatim pročitala mog *Rodžera* poslednji put. Ostao je indeks. A u mojim jedrima nema vetra; malo sam potonula i spremna da prihvatim sugestije, vođena sećanjem na Lenardovu smirenost. Džonovo¹⁵⁶ ćutanje o tome da je to jedan od mojih neuspeha.

Subota, 22. jun

Mislim da je Vaterlo. Bitka se nastavlja u Francuskoj; i uslovi još nisu objavljeni; težak je sivi dan, ja sam potučena u kuglanju, osećam se depresivno i iritirano i zaklinjem se da više neću da igram, nego ću čitati moju knjigu. Moja knjiga je Kolridž. Rouz Mekoli, pisma iz Bezboroua – prilično budalast uzlet koji je inspirisao Hari-o. Volela bih da nađem jednu knjigu i da se za nju zalepim. Ali ne

¹⁵⁶ Džon Leman.

mogu. Osećam, ako je ovo moj poslednji krug, zar ne bi trebalo da čitam Šekspira? Ali ne mogu. Osećam, zar ne treba da dovršim *P.H.* Zar ne treba da dovršim nešto u smislu kraja? Kraj daje svoju živost, čak i svoju veselost i lakomislenost nasumičnom svakodnevnom životu. Ovo je, mislila sam juče, možda moja poslednja šetnja. Na brdu iznad Bejdina našao neke cevi od zelenog stakla. Blistao je kukuruz sa makovima. A noću čitam mog Šelija. Kako su delikatni, čisti, muzikalni i nekorumpirani on i Kolridž, posle Grupe levog krila. Kako stupaju lako i čvrsto, i kako pevaju; kako zgušnjavaju; stapaju i produbljuju. Želela bih da mogu da izmislim novi kritičarski metod – nešto brže i lakše i kolokvijalnije, a ipak intenzivnije: nešto primerenije i manje staloženo; fluidnije i da više sledi uzlet nego moji eseji *O.č.* Stari problem: kako sačuvati uzlet duha, a ipak biti egzaktna. Kolika je razlika između skice i gotovog rada. A sad da skuvam večeru. Jedna uloga. Avioni napadaju svake noći na istočnoj i južnoj obali. 6, 3, 22 ubijenih ljudi svake noći.

Duvao je jak vetar. Mejbl, Lui beru ribizle i ogrozd. Onda je poseta Čarlstonu dolila ulje na vatru. A u ovom trenutku, fiksirana samo na *P.H.*, labavo sam usidrena. Dalje, rat – čekanje dok se oštre noževi za operaciju – odneo je spoljni zid sigurnosti. Ne vraća se nikakav odjek. Nemam nikakvo okruženje. Ne osećam da publika postoji, pa sam zaboravila da li *Rodžer* izlazi ili ne. Te poznate okretnice, ti standardi, koji su tolike godine vraćali eho i tako ojačavali moj identitet sad su široki i divlji kao pustinja. Ne postoji »jesen«, ne postoji zima. Klizimo ka ivici provalije... a onda? Ne mogu da zamislim da će postojati dan 27. jun 1941. To nas nečega lišava, čak i za čajem u Čarlstonu. Pustili smo još jedno popodne u vodenično kolo.

Sreda, 24. jul

Da, ima stvari o kojima treba pisati, ali želim u ovom trenutku, uoči objavljivanja, da otkrijem svoje emocije. Nestalne su, pa nisu jake – ni nalik na snagu emocija pred objavljivanje *Godina* – o, bože, ni približno. Ipak se trzam. Volela bih da je već sledeća nedelja. Očekujem Morgana i Dezmonda. Bojim se da će Morgan reći – sasvim dovojno da pokaže da mu se ne dopada, ali ljubazno. D. će me sigurno deprimirati. *Tajms Lit. Supl.* će (posle neraspoloženja prema Kritikama) otkriti pukotine. *T. end T.* će biti oduševljen. I – to je sve. Ponavljam, razviće se, kao i obično, dva pravca: fascinantno, dosadno; životno, mrtvo. Zašto se onda trzam? Kad to skoro znam napamet. Ali ne sasvim. Gđa Lemman je oduševljena. Džon ćuti. Meni će se naravno podsmevati oni koji frkću na Blumsberi. To sam zaboravila. Ali pošto L. češlja Seli, ne mogu da se koncentrišem. Nemam svoju sobu. Već 11 dana stežem se pod pogledom raznih lica. Juče završno sa V.I. Moja priča – razgovaralo se o Drednotu. Jednostavna, sasvim prirodna prijateljska prilika. Šolje čaja. Keks i na čelu gospođa Čevas, u utegnutoj haljini, iz poštovanja prema meni, to je bila književna čajanka. Gospođa Gardner je prikačila *Tri gvineje* na haljinu. Gđa Tompset *Tri nedelje*. A neka druga srebrnu kašiku. Ne, mogu da govorim o Rejinoj¹⁵⁷ smrti, o tome ništa ne znam, osim da je ta vrlo krupna žena sa bokorom sede kose i modrom usnom, to č udovište, koga se sećam kao tipične mlade ženskosti, iznenada umrla. Ona je imala izvesnu reprezentativnu sposobnost, u svom belom kaputu i pantalonama; podigla je zid; razočarana, hrabra, bez – čega? – mašte?

Ledi Oksford kaže da vrlina nije u štednji, veća u trošenju. Okačila mi se o vrat u grčevitom plaču. Gđa Kembel ima rak. Ali dok si trepnuo oporavila se, počela da troši. Reče, hladno pile je uvek kraj mene pod poklopcem kao posluženje. Ljudi na

¹⁵⁷ Rej Strejči.

selu jedu puter. Bila je prekrasno obučena u veštačku svilu, sa tamno plavom mašnom; tamno plava meka ruska kapa sa crvenim ušankama. To joj je dala njena modistkinja. Plod trošenja.

Svi zidovi, zaštitni i odslikavajući zidovi, tako su strašno tanki u ovom ratu. Nema normi po kojima se piše, nema publike da pusti odjek; čak je i »tradicija« postala providna. Otuda izvesna energija i lakomislenost – delom dobra, delom loša, rekla bih. Ali to je jedini način koju mogu da shvatim. A možda će me ti zidovi, ako se u njih žestoko lupa, konačno obuhvatiti. Večeras se još uvek osećam pod pokrovom. Pokrov će se podići sutra kad mi izađe knjiga. To je ono što može biti bolno, može biti srdačno. I možda ponovo oko sebe osetim taj zid koji mi nedostaje – ili prazninu? Ili jezu? Pišem ove beleške, ali sam umorna od beležaka, umorna od Žida, umorna od De Vinjijevih svezaka. Želim sad nešto povezano i robusno. Prvih dana rata mogla sam da čitam samo beleške.

Četvrtak 25. jul

Nisam mnogo nervozna u ovom trenutku. Zapravo, to je samo površinska nervoza: jer, ipak, najviše ljudi hvali knjigu. Međutim, laknulo bi mi kad bi je Morgan pohvalio. To ću verovatno saznati sutra. Prvi prikaz (Lind) kaže: »duboko, maštovito saosećanje... čini ga privlačnom figurom (uprkos neobuzdanim rečenicama): Ima malo drame... istovremeno, onima koji su zainteresovani za modernu umetnost zaokupiće pažnju...«

Kako je čudan moj odnos sa Rodžerom u ovom trenutku – ja sam mu dala neki oblik posle smrti. Da li je on bio takav? Osećam jako njegovo prisustvo u ovom trenutku; kao da sam intimno povezana s njim. Kao da smo zajedno rodili tu viziju njegove ličnosti. Kao da smo rodili dete. Međutim, on nema moć da je menja. A ona će ga ipak za koju godinu predstavljati.

Petak, 26. juli

Čini mi se da mi je trebalo, recimo, dobra sekunda da prosudim prikaz *Lit.Sapl.* Nema Morgana. *Tajms* kaže da knjiga zauzima zaista visoko mesto među biografijama. *Tajms* kaže da imam dara za relevantno. *Tajms* (likovni kritičar, pretpostavljam) dalje analizira Rodžerove tonove itd. *Tajms* inteligentan ali nema više mesta. Sad je to lepo smireno osećanje. Sa mojim Kolridžom poda mnom, i ovim nada mnom (kako mrzim taj sudar), kad je to zaista blisko, svesna sam nečeg stalnog i stvarnog u svom postojanju. Uzgred, prilično sam ponosna što sam uradila solidan posao. Nekako sam zadovoljna. Ali kad čitam poštu to je kao da stavljam ruku u teglu sa pijavicama i moraću gomilu dosadnih mukotrpnih pisama da napišem. Ali ovo je neverovatno ljupko – da, ljupko je reč – kratkotrajno, prolazno, toplo, ćudljivo letnje več. Pobedila sam u dve igre. Našli su velikog ježa koji se udavio u ribnjaku. L. je pokušao da ga povрати u život. Zabavan prizor. Vlada nudi 2/6 za žive ježeve. Čitam Rut Benedikt, pritisnuta sugestijama – o kulturnim obrascima – koje previše sugerišu. Šest tomova Aug. Hare* takođe sugerišu – kratke članke. Ali ja sam veoma mirna, trenutno, večeras. Subota je pretpostavljam dan bez kritika. Imuna je opet prava reč. Ne, Džon nije pročitao. Kad je sinoć dvanaest aviona preletelo ka moru, da se bore, čini mi se da sam imala individualno, a ne zajedničko, od Bi-Bi-Sija diktirano osećanje. Skoro instinktivno sam im poževela sreću. Volela bih da hvatam naučne beleške o reakcijama. Invazija može biti noćas, ili možda nikada – to je Žuberov zaključak. I imala sam još nešto da kažem, ali šta ? I da spremim večeru.

Petak, 2. avgust

Potpuna tišina okružuje tu knjigu. Mogla je da otpliva na pučinu i izgubi se. »Jedna od naših knjiga nije se vratila«, kako bi to rekao Bi-Bi-Si. Nema Morganovog prikaza, nikakvog prikaza. Nema pisma. Mada pomišljam da je Morgan odbio da

piše jer je smatra bljutavom, još uvek sam – da, iskreno govoreći – smirenog duha i spremna da se suočim sa potpunom, trajnom tišinom.

Nedelja, 4. avgust

Pravo vreme, dok Džudit i Lezli¹⁵⁸ završe igru, da zabeležim veliko olakšanje – Dezmondova kritika stvarno kaže sve ono što sam želela da bude rečeno. Knjiga oduševljava prijatelje i mlađa generacija kaže da, da, mi ga znamo. A to nije samo divno, već je važno. To je dovoljno. I daje mi vrlo smireno osećanje da sam nagrađena – ne stari trijumf, kao kad je roman u pitanju, već osećanje da sam uradila što se od mene tražilo, da sam dala prijateljima ono što su želeli. Kao što sam odlučila da ću im dati materijal za knjigu koju nisam napisala. Sad mogu da budem zadovoljna: ne treba da brinem šta ljudi misle. Jer Dezmond je dobar zvonar i podstaknuće ostale – mislim da će razgovor među intimnima manje-više slediti njegovu liniju. Herbert Rid i Mekol zagrizli su najjače što mogu; rekli su svoje. Sad je ostao samo Morgan i možda jedna lična strelica od V. Luisa.

Utorak, 6. avgust

Da, opet sam bila vrlo srećna kad sam videla plavi Klajvov koverat dok sam doručkovala (sa Džonom) jutros. Klajv je skoro – šta? pobožan: ne, tih, ozbiljan, odobrava bez trunke podsmeha. Na neki način je dobra kao moje najbolje knjige – biće to najbolja biografija zadugo – prvi deo je podjednako dobar kao i poslednji. Potvrdilo se ono što sam osećala, čak i u šetnji u martu sa onim kljucanjem, sa temperaturom od 38,3, sa Lenardom – potvrdilo se to što sam osećala – da je prvi deo zaista uopšteno interesantniji, iako manje kompleksan i intenzivan nego kraj.

¹⁵⁸ Džudit Stiven (Judith Stephen) i Lezli Hamfri (Leslie Humphrey).

Sigurna sam da je to bilo neophodno. Da se napravi čvrsta osnova na kojoj celina može da stoji.

Subota, 10. avgust

A onda me je Morgan malo spustio. Ali već me je Lezlijevo hm! i m! spustilo prethodnih dana i večeri. Pa su me Morgan i Vita malo spustili, a Bob i Etel malo uzneli, kao i neki prijatelj u *Spektejtoru* koji je napao Rida. Ali bog mi je svedok da je svemu tome došao kraj. Nema više kritika i ako bude samoće – da niko ne dovozi građu, da ne ukopavaju artiljeriju i da nema komšiluka – bez sumnje mogu da se nadujem i da uzletim u *P.H.*, u Kolridža. Ali prvo moram – prokleti Džon – da ponovo napišem *Krivi toranj*. Neprekidno društvo je isto toliko loše koliko i usamljenički pritvor.

Petak, 16. avgust

Naručeno je treće izdanje. L. reče u 37, u sredu »Eksplodiralo je«. Eksplozija je prigušena našom udaljenošću. A zašto me mlaka reč deprimira više nego što me egzaltira reč pohvale? Ne znam. Mislim na Vejlija. Ne mislim na Pamelu – veliko umetničko delo itd. Elem, knjiga ide svojim putem. Ustaljuje se. Gotova je. I ja pišem *P.H.* koji mi ostavlja i slobodno vreme. Ima mnog vazdušnih napada. Jedan me je zatekao u šetnji. Pri ruci mi je bio stog sena, ali ja sam nastavila šetnju i stigla kući. Opasnost je prošla. Onda opet sirene. Pa Džudit i Lezli. Kuglanje. Onda gđa Ebs itd. da pozajmi sto. Opasnost je prošla. Moram da se ušančim u zadnji čas, inače će sve ishlapiti, kao u dnevniku. Ali *P.H.* je koncentracija – šrafciğer. Zato idem u kuću da čitam Hera i da pišem Eteli. Vrlo je toplo, čak i ovde napolju.

Stigli su vrlo blizu. Legli smo pod drvo. Zvuk kao da neko testerise u vazduhu tačno iznad nas. Prućuli smo se potrbuške, s glavom među rukama. Ne stiskaj zube, reče L. Izgleda da su pilili nešto stacionirano. Bombe su zatresle prozore moje

kućice. Hoće li je baciti, pitala sam? Ako se to desi, bićemo smrvljeni zajedno. Čini mi se da sam razmišljala o ništavilu – o jednoličnosti, pošto je moje raspoloženje jednolično. Pretpostavljam da je neka vrsta straha. Treba li Mejbl da dovedemo u garažu. Isuviše je riskantno prelaziti baštu, rekao je L. Onda je drugi naletao iz Njuhevna. Brujalo je, pililo i zujalo svuda oko nas. Jedan konj je rzao u močvari. Velika je sparina. Je li ovo grom? rekla sam. Ne, topovi, reče L., iz Ringmera, iz pravca Čarlstona. Onda se polagano zvuk smanjivao. Mejbl je rekla da su se prozori u kuhinji tresli. Vazdušni napad još uvek traje. U daljini avioni. Lezli se kugla. Ja sam dobro putučena. Samo mi moje knjige zadaju bol, rekla je Šarlota Bronte. Danas se slažem. Vrlo teško, tupo i vlažno. Ovo mora smesta da se izleči. Opasnost je prošla. 5 do 7. Noćas je oboren 144. avion.

Ponedjeljak, 19. avgust

Juče, u nedelju, 18-og, nešto je grmelo. Bili su tačno iznad nas. Gledala sam avion kao klen u iskeženu ajkulu. Bljesnuli su preko nas – mislim da ih je bilo tri. Maslinasto zeleni. Onda pop pop pop – nemački? Opet pop pop pop, iznad Kingstona. Rekli su da ima pet protivavionskih zaštita koje treba da preskoče do Londona. Najbliži je veoma daleko brisao. 144. oboren – ne, to je bilo prošli put. Nema vazdušnih napada danas (do sad). Uigravanje. Ne mogu da čitam *Kajanje*. Zato da to ne kažem?

Petak, 23. avgust

Knjiga pada. Prodaja je sišla na 15 dnevno otkad su počeli vazdušni napadi na London. Je li to razlog? Hoće li se pridići?

Sreda, 28. avgust

Kako bih volela da pišem poeziju po ceo bogovetni dan – to mi je dar od sirote X, koja nikad ne čita poeziju jer ju je mrzela u školi. Bila je ovde od utorka do nedelje uveče, da budem tačna. I skoro me oborila. Zašto? Zato što (delimično) ima umetnički temperament iako nije umetnica. Ona je temperamentna ali nema oduška. Za mene je šarmanтна, individualna, iskrena i nekako patetična. Ona primećuje svoju čudnu tvrdoglavost, svoju duhovnu učmalost. I koleba se. Treba li se šminkati? Y. kaže da – ja kažem ne. Činjenica je da ona nema instinkt za boju, ni za muziku ni za slike. Velika količina snage i duha, ali kad god se vine, nešto je osujeti. Mogu da je zamislim kako zaspi u suzama. Pošto nije ponela nikakvo sledovanje, niti knjige, batrgala se ovuda. Pozvala sam je da joj bude lakše. Moj dobri pas. Moj avganistanski hrt – sa svojim dugačkim predebelim nogama i svojim dugačkim telom i čupom divlje neočešljane dlake odozgo. Drago joj je što tako dobro izgledam, reče. I ona dobro izgleda. Ali dobro, to me je naučilo šta znači živeti kao u školi – nedelju dana stalno te neko prekida, kuglanje, čajanke, ljudi svraćaju – nema privatnosti. Moj stari um je dobro protrljan grubim peškirom, nema sumnje. A Džudit i Lezli se spremaju na kuglanje. Zato sam, kad je došlo moje prvo usamljeničko pre podne, posle Londona i produženog vazdušnog napada, od 9.30 do 4 ujutru, bila tako laka, tako slobodna, tako srećna da sam pisala to što zovem poeziju *P.H.* Je li dobro? Je li dobro? Mislim da nije, nije mnogo. Trebalo bi da kažem, da zadovoljim V.V. kad bude želela da sazna šta se događalo avgusta 1940, da su vazdušni napadi sada uvod. Invazija, ako do nje dođe, mora početi u roku od tri nedelje. Uznemirenost javnosti je u punom jeku. Struže po nebu, zolje zuje, sirena – sad je u novinama zovu piskavi Pišta – tačna je kao večernja služba u crkvi... Mi još nismo imali svoj napad, kažemo. Dva u Londonu. Jedan me je uhvatio u Londonskoj biblioteci. Tamo sam, čitajući *Skrutini*, videla da je gđa V. ipak bolja od mladih. Bila sam zadovoljna zbog toga.

Džon Baken – »V.V. je naša najbolja kritičarka od vremena M. Arnolda, mudrija i pravednija ...« zbog čega sam takođe bila zadovoljna. Moram da pišem Pamelu. Prodaja ide malo bolje.

P.S. na poslednju stranicu. Izašli smo na plato i počeli da igramo. Veliki dvotrupni avion je stizao težak i spor. L. reče nešto Velzli. Trenažni avion reče Lezli. Iznenada bi pop pop iza crkve. Vežba rekosmo. Avion je lagano kružio izlazeći preko močvare i nazad, veoma blizu zemlje i nas. Onda najedamput naiđe čitava salva pop (kao da prskaju kese). Avion skrenu, polagano i teško praveći krug prema Luisu. Mi smo gledali. Lezli je video nemački crni krst. Svi radnici su gledali. Nemački avion, shvatili smo. To je neprijatelj. Potonuo je među jele iznad Luisa i nije se digao. Onda smo začuli brujanje. Digli glave i videli dva aviona veoma visoko. Usmerili su se na nas. Pošli smo da se sklonimo u kućicu. Ali oni zaokrenuše i Lezli vide englesku oznaku. Gledali smo – leteli su bočno, klizili, obrušavali se, režali pet minuta oko palog aviona kao da ga identifikuju i da utvrđuju. Onda odoše ka Londonu. Naša verzija je da je to bio pogođen avion koji je tražio mesto za sletanje. »Bio je to Švaba sasvim sigurno«, govorili su muškarci. Muškarci koji postavljaju top sakriven pored kapije. Bila bi to zapravo mirna, prozaična smrt da pogineš kuglajući se na platou ove vrlo lepe sveže sunčane avgustovske večeri.

Subota, 31. avgust

Sad smo u ratu. Engleska je napadnuta. Prvi put sam juče imala to potpuno osećanje; osećanje pritiska, opasnosti, užasa. Osećanje da se bitka nastavlja – žestoka bitka. Može da traje četiri nedelje. Da li se plašim? Na mahove. Najgore od svega je što duh neće da poskoči sledećeg jutra. Naravno da ovo može da bude početak invazije. Osećanje pritiska. Beskrajne lokalne priče. Ne – ne vredi pokušavati da uhvatiš kakvo je to osećanje kad je Engleska u borbi. Usušujem se

da kažem da, kad bih pisala roman i Kolridža, a ne taj pakleni članak o bombardovanju za SAD, plivala bih po mirnoj vodi.

Ponedjeljak, 2. septembar

Možda nema rata, zadnja dva dana. Samo jedno upozorenje za vazdušni napad. Savršeno mirne noći. Zatišje posle napada na London.

Četvrtak, 5. septembar

Vruće, vruće, vrućina. Rekordni topli talas, rekordno leto ako beležimo rekorde ovog leta. U 2,30 projurio je avion. 10 minuta kasnije zvuci vazdušnog napada; 20 kasnije, opasnost je prošla. Vrućina, ponavljam; i sumnjam da sam pesnikinja. H.P. je težak posao. Mozak je u – ne, ne mogu da smislim reč – da, uvenuto. Ideja. Svi pisci su nesrećni. Slika sveta u knjigama je zato isuviše mračna. Srećni su oni bez reči. Žene u baštenskim kućicama. Gđa Čavas. To nije prava slika sveta, to je samo spisateljska slika. Da li su muzičari, slikari, srećni? Je li njihov svet srećniji?

Utorak, 10. septembar

Povratak sa poludnevnog boravka u Londonu – možda najčudnija naša poseta. Kad smo stigli do ulice Gauer, barikada zbog diverzije. Nema znakova štete. Ali kad smo došli do ulice Dauti, gomila. I gđica Perkins na prozoru. Mek. S.¹⁵⁹ ograđen je konopcem. Stražari. Nije dozvoljen ulaz. Kuću na oko 30 jardi od naše jutros u jedan pogodila je bomba. Potpuno je razorena. Druga bomba na tom skveru još nije eksplodirala. Pošli smo peške sa zadnje strane. Stali pored kuće Džejn Harison. Kuća se još pušila. Velika gomila cigala. Ispod nje su svi ljudi koji su sišli u svoje sklonište. Komadi tkanine još vise na sve strane po golim zidovima. Čini mi se da

¹⁵⁹ Meklinburg Skver.

se jedno ogledalo ljuljalo. Kao da je izvađen zub – čist rez. Naša kuća je neoštećena. Nijedan prozor još nije bio razbijen – verovatno ih je bomba sad razbila. Videli smo Bernal kako sa zamotanom rukom skače na vrh cigala. Ko je tamo živio? Pretpostavljam neformalni mladi muškarci i žene koje sam viđala s prozora; stanari u stanovima koji su nekada gajili cveće u saksijama i sedeli na balkonu. Svi su sad razneti na komade. Garažista iz dvorišta, suznih očiju i sav zgrčen, reče nam da ga je eksplozija izbacila iz kreveta. Uspeo je da se skloni u crkvu. »Tvrdo, hladno sedište«, reče, »i neki mali dečak ležao mi je u narčju. Obradovala sam se kada je dat znak za prestank opasnosti. Sve me boli.« Reče da su Švabe nadletale tri noći pokušavajući da bombarduju Kingz Kros. Razorili su pola ulice Argajl i radnje u Grejz In Roudu. Onda je polako došetao g. Pričard. Primio je vest mrtav hladan. »Oni su stvarno imaju drskosti da kažu kako će nas ovo naterati da prihvatimo mir...!« Reče da posmatra napade sa svog ravnog krova i spava kao krmak. Pošto smo porazgovarali sa gđicom Perkins, gđom Džekson – ali obe su vedre, gđica P. je spavala na poljskom krevetu u svom skloništu – nastavili u Grejz In. Izašli smo iz auta i razgledali Holborn. Ogromna rupa na vrhu Čenseri Lejna. Još se puši. Neke velike prodavnice potpuno razorene. Hotel preko puta kao školjka. Na vinari nije ostao ni jedan izlog. Ljudi stoje za stolovima – mislim da se piće služi. Hrpe plavozelenog stakla na ulici u Čenseri Lejnu. Muškarci odvaljuju parčad koja su ostala u ramovima. Staklo pada. Onda u Linkolnz In. Do kancelarije *N.S.* : stakla polupana, ali je kuća netaknuta. Obišli smo je. Napuštena. Mokri hodnici. Staklo po stepeništu. Vrata zaključana. Pa nazad u auto. Veliko zakrčenje u saobraćaju. Bioskop iza Madam Tiso rzrušen, vidi se scena; ljuljaju se neki ukrasi. Sve kuće oko R. parka su razbijenih prozora, ali neoštećene. A onda miljama uredne obične ulice – ceo Bejzvoter i Saseks Skver kao i obično – prazne ulice – poređala su se lica suznih očiju. U Čenseri Lejnu videh čoveka sa kolicima punim muzičkih knjiga. Moj daktilo biro razoren. Onda u

Vimblدونu sirene, ljudi počinju da trče. Odvezli smo se, skoro praznim ulicama, što brže. Ispregnuti konji. Kola izvučena. Onda sve č isto. Ljudi o kojima sad mislim su upravo ti čađavi podstanari, recimo u ulici Hitkot. Treba da se suoče sa još jednom noći. Stare jadne žene stoje na svojim vratnicama; prljave, nesrećne. Pa, kao što reče Nesa preko telefona, rat se veoma približio. Mislila sam da sam kukavica što sam predlagala da ne spavamo dve noći u 37. Strašno mi je laknulo kad je telefonirala gđica P. savetujući nas da ne ostajemo, a L. se složio.

Sreda, 11. septembar

Upravo je govorio Čerčil. Jasan, odmeren, robustan govor. Kaže da se priprema invazija. Ako je uopšte bude, biće u toku sledeće dve nedelje. Brodovi i tegljači nagomilavaju se u francuskim lukama. Bombardovanje Londona je naravno priprema za invaziju. Naš kraljevski grad – itd., što me je dirnulo, jer ja doživljavam London kao kraljevski. Naša hrabrost itd. Još jedan napad noćas na London. Tempirana bomba je pogodila dvor. Zvao je Džon. On je u noći napada bio na Meklinburg Skveru. Hoće da se Pres smesta preseli. L. treba da dođe u petak. Prozori su nam razbijeni, kaže Džon. On stanuje na nekom drugom mestu. Meklinburg Skver je evakuisan. Avion je oboren na naše oči baš pred čaj. Iznad trkališta; mučio se; zaokrenuo; onda se obrušio i pokuljao je gust crn dim. Persi kaže da je pilot iskočio padobranom. Od sad računamo na vazdušne napade oko 8,30. Bio napad ili ne, u svakom slučaju čujemo zloslutan zvuk kao da nešto struže u to doba, on se pojačava i zamire; onda pauza; onda dolazi drugi. »Opet idu na njega« kažemo dok sedimo, ja radeći svoj posao, L. pravi cigarete. Povremeno se čuje tup udar. Tresu se prozori. Tako znamo da je London opet napadnut.

Četvrtak, 12. septembar

Digla se oluja. Nebo se provalilo. Nebeska armada. Danas se ne čuju avioni, samo vetar. Strašan vazdušni saobraćaj noćas. Ali je napad odbila nova londonska baražna vatra. To razveseljava. Ako izdržimo ovu nedelju – iduću nedelju – sledeću nedelju – ako se vreme promeni – ako eskadrile za napad na London budu razbijene – idemo sutra da se vidimo sa Džonom zbog preseljenja Presa; da zakrpimo prozore, da spasemo vrednosti i pokupimo pisma – to jest, ako nas puste na Skver. Oh, berući kupine, smislila sam ili preoblikovala ideju za knjigu Obična istorija, da čitam s jednog kraja književnosti, uključujući biografiju i da knjige redam po svojoj volji, jednu za drugom.

Petak, 13. septembar

Snažan osećaj invazije u vazduhu. Puteve su zakrčili vojni kamioni i vojnici. Upravo smo se vratili posle napornog dana u Londonu. Napad koji mi nismo čuli počeo je iznad Vimblдона. Iznenadan zastoj. Ljudi su nestali. Ipak su neka kola produžila. Mi smo odlučili da odemo u toalet na brdu, zatvoren. Pa je L.-u poslužilo drvo. Lije. Topovi u daljini. Videla sam sklonište od ružičaste cigle. To je bila jedina zanimljivost na našem putovanju – da razgovaramo sa muškarcem, ženom i detetom koji tu žive. Bili su izbombardovani u Klepemu. Njihova kuća nije bezbedna; tako su prepešačili do Vimblдона. Više vole ovu nezavršenu topovsku šupu nego pretrpane kuće za izbeglice. Imaju karbid lampu, šerpu, i mogu da skuvaju čaj. Noćni čuvar neće od njih da uzme čaj, ima svoj; neko ih pušta u kupatilo. U jednoj vimblдонskoj kući samo je kućepaziteljka. Naravno da ne možemo kod njih da spavamo. Ali je bila vrlo ljubazna – dala im je na šta da sednu. Svi smo pričali. Fina gospođa iz srednje klase koja ide u Epsom žali što ne može da primi dete. Ali mi se ne bismo od nje rastali, kažu oni – muškarac rečit emotivni

Kelt¹⁶⁰, žena blaga Saksonka. Sve dok je njoj dobro, ne marimo. Spavaju na nekoj piljevini. Bačene su bombe na Donji dom. On je moler. Vrlo srdačan i gostoprимljiv. Vole da im ljudi dođu na razgovor. Šta će da rade? Muškarac misli da će Hitler brzo biti gotov. Gospođa sa naherenim šeširom kaže Nikad. Dvaput smo polazili, pojačala se topovska paljba, pa smo se vratili. Stigli smo do hotela Rasel. Nema Džona. Glasna topovska paljba. Sklonili smo se. Krenuli smo ka Meklinburg Skveru i sreli Džona koji reče da je Skver još zatvoren; tako smo ručali u hotelu; zaključili smo za 20 minuta da je Pres u kritičnom položaju i da ćemo koristiti Garden Siti Pres. Napad je još bio u toku. Peške do Meklinburg Skvera.

Subota, 14. septembar

Naslućuje se invazija – tj. kamioni sa vojnicima i mašine – kao kranovi – valjaju se ka Njuhevnu. Vazdušni napad je u toku. Zveket koji ja mislim da je od mitraljeza, upravo je prestao. Avioni grme li grme. Persi i L. kažu da su neki engleski. Mejbl izlazi i gleda. Pita želimo li prženu ili kuvanu ribu.

Velika prednost ove stranice je to što mi ona daje prostor za nemir. Nemiri izazvani gubljenjem u kulganju i invazijom. Nemir izazvan još jednim samrtnim hukom, što nemam nijednu knjigu koju moram da čitam, i tako dalje. Čitam Sevinje, okrepila me je ova poslednja nedelja; bila sam se malo ubajatila sa Bernijem koji je sav u manirima i sterilan. Čak i kroz vekove njegova zajedljiva dendijevska naduvenost šta? – ne mogu da nađem pravu reč¹⁶¹ – taj njegov manir, taj karakter izbija na površinu; i štaviše podseća me na nekog kog ne volim. Je li to Logan? Po svom formalnom ponašanju podseća me na Toma. Ima tu okorelu veštačku okrutnost – o,

¹⁶⁰ Prostro je na stepenice neku krpicu da sednem. Oficir je zavirio unutra. “Spremamo se za invaziju”, rekao je čovek, kao da invazija počinje za desetak minuta. - beleška V.V. sa margine rukopisa.

¹⁶¹ Predlažem nadut. - beleška V.V. sa margine rukopisa.

reč! reč! Jesam li preosetljiva na lik u pisanju? Mislim da nama modernima nedostaje ljubav. Mi se previjamo od bola. Ali ne mogu u to da ulazim – fraza koja uvodi Staru Ružu, kojoj nameravam da pišem. Čovek uvek misli da će naići na kopno gde može da se iskrca. Ali nema ga. Pozorišna scena, grana, kraj. Ne volim da pišem zahvalnice za *Rodžera*. To sam toliko puta rekla. Mislim da ću početi novu knjigu čitajući Ajfora Evansa, 6d., Pingvin.

Ponedeljak, 16. septembar

Dakle, sami smo na našem brodu. Jako vlažan, olujan dan. Mejbl¹⁶² je otšepala, sa otečenim nožnim palcem, noseći svoje torbe, u 10. Hvala ti na svoj ljubaznosti; i ona nama to isto reče. Još, da li bih joj dala preporuke? »Nadam se da ćemo se ponovo sresti«, rekoh. »O, bez sumnje«, mislila je da se to odnosi na smrt. Dakle završen je taj petogodišnji nemo nelagodan, ali veoma pasivan i miran odnos. Teška neosunčana kruška pala je sa grane. I mi smo slobodniji, sami. Nema odgovornosti, prema njoj. Rešenje za ovu kuću je da u njoj niko ne živi. Ali ja sam glupa; traćila sam vreme slušajući ispovesti g. Vilijamsona, zapanjena njegovom egocentričnošću. Jesu li svi pisci toliko uvećani u sopstvenim očima? On ne može ni za dlaku da mrdne od sjaja sopstvene ličnosti, od svoje slave. A ja nisam pročitala nijedno od tih besmrtnih dela. Idemo popodne u Čarlston, posle nabavke za naše opsadno stanje u Luisu. Noćas smo videli šljokice tu i tamo na nebu iznad stana. L. je mislio da su to granate londonske baražne vatre. Gust vazdušni saobraćaj tokom cele noći. Neke glasne eksplozije. Osluškivala sam crkvena zvona, naveliko misleći, priznajem, o tome kako bi bilo da smo se ovde našli zarobljeni sa Mejbl. Ona je to isto mislila. Reče, ako neko treba da bude pogine, poginuće. Više voli da dočeka smrt kartajući se u nekom skloništu u Holoveju nego ovde, prirodno.

¹⁶² Kuvarica, koja je odlučila da ode da bi živela sa svojom sestrom.

Utorak, 17. septembar

Nema invazije. Jak vetar. Juče u gradskoj biblioteci skidoh knjigu kritika X. To me je odvratilo od pisanja moje knjige. Atmosfera Londonske biblioteke preterano emocionalna. Odvratila me je od sve književne kritike, tih tako pametnih, tako zagušljivih, tako beskrvnih dovijanja i pokušaja da se dokaže – da je na primer T.S. Eliot lošiji kritičar od X. Je li sva književna kritika takav isisani vazduha? – knjižna prašina, Londonska biblioteka, vazduh. Ili je tek X. drugorazredni, univerzitetski specijalista sleđenih prstiju, dekan koji pokušava da bude kreativan, dekan potpuno nabijen knjigama, pisac? Da li će neko isto to reći za *Običnog čitaoca*? Uronila sam na pet minuta i vratila knjigu deprimirana. Čovek me je pitao »Šta želite, gđo Vulf?« ja rekoh istoriju engleske književnosti. Ali toliko mi se sve smučilo da nisam mogla da gledam. Bilo ih toliko. Nisam mogla ni da se setim kako se zove Stopford Bruk.

Nastavljam, pošto sam pobedila u dve partije kuglanja. Naše ostrvo je pusto ostrvo. Ne stižu pisma sa Meka. Nema kafe. Novine između 3 i 4. Ne možemo da dobijemo Mek. telefonom. Nekim pismima treba 5 dana da stignu. Vozovi su nesigurni. Mora da se siđe u Krojdonu. Anđelika ide u Hilton preko Oksforda. Tako da smo mi, L. i ja, skoro odsečeni. Noćas smo u bašti našli mladog vojnika, na povratku. »Mogu li da govorim sa g. Vulfom?« mislila sam da to sigurno znači da ga useljavaju kod nas... Ne. Da li bismo mogli da pozajmimo pisaću mašinu? Oficir na brdu je otišao i odneo svoju. Tako smo mu dali moju malu mašinu. Onda on reče: »Izvinite, gospodine, igrate li šah?« On je strasni šahista. Pozvali smo ga u subotu na čaj i na partiju šaha. On je sa protivavionskim reflektorima na brdu. Kaže da je dosadno. Ne može da se okupa. Neposredan, dobroćudan mladić. Profesionalni vojnik? Rekla bih da je recimo sin nekog trgovca nekretninama ili vlasnika male trgovine. Nije iz privatne škole. Nije iz niže klase. Ali ispitaću.

»Izvinite što sam narušio vaš privatni život«, reče. I da u subotu ide u bioskop u Luis.

Sreda, 18. septembar

»Trebaće nam sva hrabrost koju možemo da skupimo«, te su reči isplivale na površinu jutros kad smo čuli da su nam razbijeni svi prozori, da su pale tavanice i da je smrskano skoro sve od porcelana na Meklinburg Skveru. Eksplodirala je bomba. Zašto smo uopšte napustili Tevistok? Šta ta vredi o tome razmišljati? Spremali smo se da krenemo u London, kad dobismo gđicu Perkins koja nam to reče. *Pres*, samo je ona preostala, treba je preseliti u Lečvort. Tmurno jutro. Kako čovek da se skraši sa Mišleom i Kolridžom? Kao što rekoh, potrebna nam je hrabrost. Noćas je London veoma ozbiljno napadnut – čekamo telegram. Ali ja sam se ipak probila dalje sa *P.H.*

Četvrtak, 19. septembar

Danas ne treba toliko hrabrosti. Verovatno je oslabio utisak koji je svojim glasom ostavila na nas gđica P. kad je opisivala štetu.

Sreda, 25. septembar

Ceo dan, u ponedeljak, u Londonu; u stanu; tama; tepisi zakovani na prozore; tavanice otpale u komadima; gomila sive prašine i porcelana ispod kuhinjskog stola; sobe iz dvorišta netaknute. Lep septembarski dan, nežan, tri nežna dana. Došao je Džon. Preselili smo se u Lečvort. Garden Siti nas je preseljavao pre neki dan. *Rodžer* se iznenađujuće prodaje. Eksplodirala je bomba na Branzvik Skveru. Ja sam bila u pekari. Tešila sam uznemirene, iscrpljene žene.

Nedelja, 29. septembar

Bomba je pala toliko blizu da ja sam proklinjala L. što je zalupio prozor. Pisala sam Hjuu, i pero mi je poskočilo u ruci. Napad još uvek traje. Kao kad ovčarski pas goni lisicu iz tora. Vidiš ih kako štekću i grizu, a onda kradljivac baci kost, bombu u pravcu Njuhejvna i pobegne. Sve je čisto. Kuglanje. Seljaci stoje na vratima. Hladno. Na sve sam se već navikla. Razmišljala sam (između ostalog) kako je ovo život u dokolici. Doručak u krevetu. Čitanje u krevetu. Kupatilo. Narudžbina za ručak. Izađem do kućice. Sa novim rasporedom u mojoj sobi (sto je okrenut tako da ima sunca, crkva s desna, prozor levo; nov veoma lep vidik) štimujem se, sa cigaretom. Pišem do 12. Stanem. Posetim L. Pregledam novine; vratim se; kucam do 1. Slušam radio. Ručak. Boli me vilica, ne mogu da žvaćem. Čitam novine. Šetam do Sautiza. Vraćam se u 3 sata. Skupljam jabuke i ređam ih. Čaj. Pišem pismo. Kuglanje. Opet kucam. Čitam Mišlea ili pišem dnevnik. Kuvam večeru. Muzika. Vezem. 9,30 čitam (ili spavam) do 11,30. U krevet. U poređenju sa starim londonskim danima. Tri popodneva imamo nekog u poseti. Jednom nedeljno na večeru. Subotom šetnja. Četvrtkom idem u kupovinu. Utorkom idem na čaj sa Nesom. Obiđem grad. Telefon zvoní. L. ide na sastanke. K. M. ili Robson gnjave. To je bila prosečna nedelja, od petka do ponedeljka na selu. Čini mi se da smo sad izolovani, treba malo više da se kljukam čitanjem. A zašto? Srećan, veoma slobodan i neobavezan život se kreće od jedne jednostavne melodije do druge. Da, zašto da u tome ne uživamo posle svih tako različitih godina? Uprkos tome, upoređujem se sa danom gđice Perkins.

Sreda, 2. oktobar

Zar ne treba da gledam zalazak sunca umesto da ovo pišem? Bljesak crvenog u plavom; plast sena u močvari hvata odsjaj; iza mene, crvene jabuke na drveću. L. ih skuplja. Perjanica dima kreće od voza ispod Kaberna. Cela atmosfera ima svečani

mir. Do 8,30 kad na nebu počinje mrtvačko unjkanje, avioni idu na London. Elem, do toga ima još sat vremena. Krave pasu. Brest sipi svojim sitnim lišćem naspram neba. Naša kruška se šepuri plodovima; nad njom je vetrokaz sa trouglog crkvenog tornja. Zašto opet pokušavam da napravim poznati inventar kome nešto izmiče. Treba li da mislim na smrt? Noćas se velika teška bomba sunovratila pod prozor. Tako blizu da smo se oboje trgli. Prošao je avion i ispustio to voće. Išli smo na plato. Sipile su i svetlucale zvezdane đinđuve. Sve je mirno. Bombe su bačene na Itford Hil. Dve su pored reke, obeležene belim drvenim krstovima, još nisu eksplodirale. Rekla sam L.: Ne želim još da umrem. Okolnosti mi ne idu u prilog, ali oni ciljaju prugu i energetska postrojenja. Svaki put su sve bliže. Kabern je krunisan nečim što izgleda kao leptirica koja se spustila raširenih krila – to je »meseršmit« oboren u nedelju. Uхватила sam lep kas danas sa Kolridžom – Sarom. Zaradiću 20 funti za dva članka. Knjige su još uvek u zastoju. Bez Spajrasa. Margot¹⁶³ piše da mi kaže da sam »uspela« i dodaje »napisala si dugačko pismo o sebi i svojim uverenjima.« Koja su? Ne mogu u ovom trenutku da se setim. O, pokušavam da zamislim kako nekoga ubija bomba. Uхватила sam prilično živo taj osećaj. Ali posle toga ne vidim ništa osim zagušenog nepostojanja. Misliću – poželeva sam još deset godina – ne ovo – i neću, bar jednom, biti u stanju da opišem. Nju – mislim smrt; ne, škripanje, struganje, mlevenje moje kosti baca senku na moje vrlo aktivno oko i mozak: na proces gašenja svetla – bolan? Da. Zastrašujući. Pretpostavljam. A onda nesvestica; slabljenje, dva tri gutljaja u pokušaju da povратиш svest – a onda tri tačke.

¹⁶³ Ledi Oksford (Oxford).

Nedelja, 6. oktobar

Posežem za ovom stranicom da neizostavno o Anrepsu i Rut Beresford kažem – šta? Hoće li ikad izgledati čudno da L. i ja kad idemo u močvaru prvo pogledamo u krater bombe, onda osluškujemo kako Nemci gore bruje i ja prilazim dva koraka bliže L., mudro odlučivši da je bolje da dve ptice budu ubijene jednim kamenom? Juče su, najzad, pogodili Luis.

Subota, 12. oktobar

Volela bih da napakujem sebi puniji dan. Čitanje je uglavnom prežvakavanje. Kad to ne bi zvučalo izdajnički, rekla bih da je ovakav dan skoro isuviše – neću reći srećan: već podatan. Ton varira, s jedne lepe melodije na drugu. Sve se odigrava (danas) u takvom pozorištu. Brda i polja; ne mogu da prestanem da gledam; oktobar cveta; smeđa oranica; močvara blede i iz nje izbija svežina. Sad se diže magla. I jedna za drugom nailaze »prijatne« stvari: doručak, pisanje, šetnja, čaj, kuglanje, čitanje, slatkiši, krevet. Pismo od Rouz o njenom danu. Skoro sam dopustila da razbije moj dan. Moj se oporavlja. Zemlja se opet vrti. Iza nje – o da. Ali razmišljala sam da moram da se pokrenem. Delimično zbog Rouz. Delimično sam užasnuta od pasivnog prepuštanja. Ja živim u intenzitetu. Sad, u Londonu, ili pre dve godine, išla bih kao sova po ulicama. Ima više ljudi i uzbudljivije je nego ovde. I ja to moram da postignem – kako? Čini mi se smišljajući knjigu. A tu uvek ima šanse za grub talas. Ne, neću opet da okrenem svoje uveličavajuće staklo na tu stranu. Delići sećanja mi tako umirujuće dolaze na pamet. Završila sam tri članka (jedan je danas poslat) napisala jednu stranicu o Tobiju. Zaboravila sam ribu. Moram da smislim šta ćemo za večeru. Ali mi smo tako divno slobodni i laki – L. i ja sami. A i krpa mi je pri ruci. Još jedno zadovoljstvo. Gnjavaža oko čaršava, sa Sibil, društvena gnjavaža – sve je izbrisano. Želim da se jednog dana osvrnem na

ove ratne godine kao na godine nečeg pozitivnog. L. skuplja jabuke. Seli laje. Ja zamišljam invaziju na selo. Čudno je svesti život na radijus sela. Kupili smo drva za još mnogo zima. Svi naši prijatelji su izolovani kraj zimske vatre. Šanse da neko bane sad su male. Nema kola. Nema benzina. Vozovi nesigurni. I mi na našem ljupkom slobodnom jesenjem ostrvu. Ali ja ću čitati Dantea, i knjige za moje putovanje kroz englesku književnost. Bilo mi je drago kad sam videla *Običnog čitaoca* zamazanog od upotrebe u javnoj čitaonici gde mi se čini da ja pripadam.

Četvrtak, 17. oktobar

Naša privatna sreća se obrnula. Džon kaže da više nema Tevistok Skvera.¹⁶⁴ Ako je tako, ne moram više da se noću budim razmišljajući kako je sreća Vulfovih krenula nizbrdo. Prvi put su oni bili nesmotreni i luckasti. Drugo, *Harpers Bazar* hitno traži članak ili priču. Tako da drvo donosi ploda, daleko od tog da je jalovo kao što sam ja mislila. Potrošila sam ko zna koliko moždanih ćelija da zaradim 30 gvineja za tri mala članka. Ali ja kažem, napor se isplati, a ja sam je zaslužila, zahvaljujući toj savesnosti i marljivosti kao u insekta, da mi plate 120 funti u SAD Savršen dan – crveni admiral na jabučnoj gozbi. Crvena crvljiva jabuka leži na travi; na njoj leptir, okolo meko plavo toplo obojeni brežuljak i polje. Sve što pada kroz meki vazduh otpočine na zemlji. Sad svetlost bleđi. Uskoro će sirena; zatim zvuk okidanja žice... Ali skoro možeš da zaboraviš na noćne operacije nad izmučenim Londonom. Mejbl želi da ode iz njega. L. testerije drva. Veseli krstić na crkvi vidi se naspram brežuljaka. Sutra idemo gore. Magla se diže; dugačko belo pramenje nad močvarom. Moram da zamračim. Imala sam tako mnogo da kažem. Polako punim duh elizabetancima. Hoću da kažem, dopuštam svom duhu da se hrani kao crveni admiral – sirena, baš kad sam navukla zavesu. Sad počinje neprijatni deo.

¹⁶⁴ Kuću koju smo još uvek iznajmljivali na Tevistok Skveru potpuno je uništila bomba.

Ko će noćas biti ubijen? Ne mi, pretpostavljam. Čovek o tome ne razmišlja – osim kad treba sebe da obodri. Zaista često mislim kako je naše miholjsko leto bilo zasluženno, posle svih tih londonskih godina. Čini mi se da je ovo bodrenje. Kad pogledaš svaki dan u pozadini nosi vrlo blede senke telesnog rizika. A danas sam se vratila *P.H.*; i spremam se, čini mi se, da sa uobičajenog pisanje beležaka, koje vodim s mene pa na uštap, pređem na nasumično čitanje. Ideja je da sakupim beleške. O, i napravila sam gvozdenu zavesu za moj mozak. Spuštam je kad sam sapeta. Nema čitanja, nema pisanja. Nema zahteva, nema »to moraš«. Prošetala sam juče po kiši preko Pidíngoa u novom pravcu.

Nedelja, 20. oktobar

Naj – šta? – impresivniji, ne, nije to – prizor u Londonu u petak je bio red, uglavnom dece sa koferima, ispred stanice metroa u ulici Voren. To je bilo oko 11,30. Mislili smo da su to evakuisani koji čekaju autobus. Ali u 3 su još uvek bili tu, sa ženama, muškarcima, još više torbi, ćebadi. Pravio se red za sklonište u noćnom napadu – koji je naravno usledio. Tako, ako bi napustili metro u 6 (gadan napad u četvrtak) opet su nazad u 11. Pa smo išli na Tevistok Skver.¹⁶⁵ Sa uzdahom olakšanja videh gomilu ruševina. Tri kuće, rekla bih, odoše. Od prizemlja je ostao šut. Samo delovi stare pletene stolice (kupljene u danima Ficroj Skvera) i Penmenova tabla »Izdaje se«. Ostalo su cigle i iver. Jedna staklena vrata vise u susednoj kući. Mogla sam tačno da vidim kako stoji parče zida moje radne sobe. Inače šut, tamo gde sam ja napisala tolike knjige. Golo nebo na mestu gde smo sedeli mnogih večeri, priredili toliko prijema. Hotel je nedirnut. Pa u Mek.¹⁶⁶ Sve isto. Đubre, staklo, meka crna prašina, gipsani prah. Gđica T. i gđica E. u pantalonama, radničkim odelima i sa turbanima, čiste. Primetila sam kako su

¹⁶⁵ Našu kuću u br. 52 uništila je bomba.

¹⁶⁶ Našu kuću, na Meklinburg Skveru 37, oštetila je bomba.

uzrujane ruke gđice T. Isto kao kod gđice Perkins. Naravno krajnje su prijateljski raspoložene i gostoljubive. Živahan, isprekidan razgovor. Ponavljanja. Tako joj je žao što nismo primili njenu kartu... da nas poštedi šoka. To je užasno... Na spratu nam je poduprla nakrivljenu policu sa knjigama. Knjige su svuda po podu trpezarije. U mojoj dnevnoj sobi vitrina g-đe Hanter sva u srči – i tako dalje. Samo u salonu prozori su skoro celi. Ipak duva vetar. Počinjem da tražim naše dnevnike. Šta bismo mogli da spasemo i ponesemo u ovom malom autu. Darvina i srebrninu, i nešto stakla i porcelana.

U salonu smo pričali i pojeli nešto pred polazak. Došao je Džon. Zaboravila sam *Putovanje jednog bigla*. Nema napada ceo dan. I oko 2,30 odvezosmo se kući.

Veselost zbog gubitka stvari – osim u vreme kad želim moje knjige i stolice i tepihe i krevete. Koliko sam radila da ih kupim – jedno po jedno – i slike. Ali sad bi bilo olakšanje da se oslobodimo Meka. Skoro sigurno će biti razoren – i naš čudni zakup tog sunčanog stana iznad... Uprkos preseljenju i trošku, bez sumnje, ako spasemo naše stvari, jeftino smo prošli – mislim, da smo ostali u Tevistoku, mogli smo da izgubimo sve što imamo. Ali to je čudno olakšanje – gubitak poseda. Volela bih da počnem život, u miru, skoro bez ičega – slobodna da idem bilo kuda. Možemo li se ipak osloboditi Meka?

Petak, 1. novembar

Duhovno sumorno veče. Sama kraj vatre – i umesto razgovora pisaću u ovu predebelu svesku. Moja knjiga za *Tajms* ove nedelje je E.F.Bensonova poslednja autobiografija – u kojoj je pokušao da sa sebe oplevi korov. Tu sam spoznala pogibeljnost rečitosti. I ja mogu da pucketam frazama. On reče, »Čovek mora u sebi da otkrije nove dubine.« Dobro, ne gnjavim se s tim ovde. Zabeležiću, ipak,

pogibeljnosti rečitosti. I da dodam, s obzirom na to kako u prstima osećam težinu svake reči, čak i u jednom prikazu, da li treba da se osećam krivom?

Nedelja, 3. novembar

Juče je reka provalila iz korita. Močvara je sada more sa galebovima. L. i ja smo išli do pošumljenog obronka. Voda je ustalasana, bela, reži, lije kroz vododerinu na betonskom šancu. Bomba je eksplodirala prošlog meseca; stari Tompset mi je rekao da treba mesec dana da se to popravi. Iz nekog razloga (Everest kaže da je betonski šanac oslabio obalu) voda se opet izlila. Danas je kiša strašna, i oluja. Kao da se dobra stara priroda rita. Opet do obronka. Bujica dublja i punija. Most je odsečen. Put uz farmu je neprohodan zbog vode. Tako su sve moje šetnje po močvari otpale – do kad? Još jedna provala u obali. Prelazi u kaskadu. More je neizmerno. Da, sad je dopuzala oko Botenovog stoga – stog sena u poplavi – došla je do ivice našeg polja. Lepo bi bilo kad bi sunce izašlo. Srednjovekovne zidine noćas u magli. Srećna sam, prilično, što ne moram da pišem da bih zarađivala. Vraćam se na *P.H.*, pišem na mahove; pokrivajući, drago mi je da kažem, malo platno. Oh, ta sloboda...

Utorak, 5. novembar

Stog sena u poplavi je tako neverovatne lepote... Kad dignem pogled vidim svu vodu u močvari. Na suncu je tamno plava. Galebovi su kao semenke kima. Snežne oluje. Atlantsko dno. Žuta ostrva. Ogolelo drveće. Crvene krovove kućica. Oh, kad bi poplava zauvek mogla da potraje. Devičanski poljubac. Nema bungalova; sve izgleda kao na početku. Sad je olovno sivo sa crvenim lišćem u prvom planu. Naše ostrvsko more. Kabern je postao stena. Razmišljala sam: Univerzitet puni školjke kao H.A.L.F i Trevelijan. To su njihovi proizvodi. Pored toga, nikad nisam bila tako plodna. A onda me je spopala stara glad prema knjigama, dečija strast. Tako

da sam veoma »srećna« kako se kaže. I uzbuđena zbog *P.H.* Ove crtice u dnevniku su dobro došle. Novi stil – mešati.

Nedelja, 17. novembar

Primećujem, kao neobičnu sitnicu u mentalnoj istoriji – htela bih da hvatam naturalističke beleške – humane naturalističke beleške – da sam ritam knjige jurne u glavu, smota te u loptu i zasiti te. Ritam *P.H.* (poslednje poglavlje) je postao tako opsesivan da sam ga čula, a možda i primenjivala, u svakoj rečenici koju sam izgovarala. Čitajući beleške za memoare razbila sam ga. Ritam tih beleški je mnogo slobodniji i labaviji. Dva dana pisanja u tom ritmu potpuno su me osvežili. Sutra se vraćam *P.H.*. Čini mi se da je prilično dubok.

Subota, 23. novembar

Pošto sam ovog trenutka završila *Svečanost* – ili *Poinc Hol?* – (početa je možda aprila 1938.) pomišljam da pišem prvo poglavlje sledeće knjige (bezimene) *Anon* će se zvati.

Egzaktna priča o današnjem prepodnevnu odnosiće se na to kako je upala Lui sa staklenim bokalom i u vodenastom mleku komadić putera. Onda sam pošla s njom u kuću da obere mleko, pa uzeh taj komadić i pokazah ga Leonardu. To je bio trenutak velikog domaćinskog trijumfa.

Pomalo trijumfujem zbog knjige. Mislim da je to zanimljiv pokušaj sa novim metodom. Čini mi se da je suštinskija nego druge. Više je mleka obrano. Masniji komadić, svakako svežiji od one bede *Godina*. Uživala sam dok sam pisala skoro svaku stranicu. Ova knjiga je pisana (moram to da zabeležim) samo u intervalima kad je pritisak bio najjači, dok sam rintala *Rodžera*. Mislim da ću tako napraviti svoju šemu: ako nova knjiga bude mogla da posluži za svakodnevno rintanje – samo se nadam da ću to smanjiti – ona će počivati na knjizi činjenica – onda ja

mogu da izdržim trenutke najvećeg pritiska. Mislim da osvojim svoj planinski vrh – tu neprestanu viziju – za početak. Onda ću videti šta sledi. Ako nema ništa, nije važno.

Nedelja, 22. decembar

Kako su bili divni, ti nekadašnji ljudi – mislim na oca i majku – kako su bili jednostavni, jasni, nepomućeni. Zaronila sam u stara pisma i očeve memoare. On je nju voleo: o, i bio je tako iskren i razuman i jasan. I imao je tako prefinjeno delikatan um, obrazovan i jasan. Kako se njihov život meni čini vedar, čak veseo, kad to čitam: nema mulja, nema virova. I tako human – sa decom i tihim žamorom i pesmom iz dečje sobe. Ali ako čitam kao savremenica, gubim svoju dečiju viziju i zato moram da stanem. Ništa nije burno; ništa se ne upliće, nema introspekcije.

Nedelja, 29. decembar

Ima trenutaka kad se jedro opusti. Tad, pošto sam velika ljubiteljka umetnosti življenja, odlična da sisam svoju pomorandžu, odlazim, kao zolja sa cveta koji hlapi, kao juče – da jašem preko brežuljaka do grebena. Od kotura bodljikave žice napravljen je obruč na ivici.

Kratko sam očešala mozak na putu za Njuhevn. Oveštale stare služavke kupuju povrće, po kiši, na tom pustom putu duž koga su vile. A Njuhevn duboko zasečen, ali zamori telo i um će zapati. Sva želja da pišem dnevnik ovde je splasnula. Šta je pravi protivotrov? Moram da pronjuškam okolo. Mislim madam de Sevinje. Pisanje treba da bude svakodnevni užitak. Odvratna mi je krutost starog doba – osećam to. To me izjeda. Zajedljiva sam.

Stopalo manje spremno da se sretne s jutarnjom rosom.

Srce manje prvrženo novoj emociji.

I nada, jednom izneverena, manje spremna da se opet budi.

Zapravo, otvorila sam Metjua Arnolda i prepisala ove stihove. Dok sam to radila, pala mi je na pamet ideja da tolike stvari sad ne volim ili volim idiosinkratski zbog mog sve većeg odvajanja od hijerarhije, od patrijahata. Kad Desmond hvali *Ugljonošu sa istoka*, ja sam ljubomorna, šetam po močvari govoreći, ja sam ja i moram da idem tom brazdom, a ne da kopiram neku drugu. Jedino to opravdava moje pisanje, moje življenje. Kako čovek sad uživa u hrani, smišljam imaginarna jela.

1941.

Sreda, 1. januar

U nedelju noću, dok sam čitala o Velikom požaru, u veoma preciznoj i detaljnoj knjizi, London je goreo. Osam mojih gradskih crkava je uništeno, i Gildhol. To pripada prošloj godini. U ovom prvom danu nove godine vetar reže kao cirkularna testera. Ova sveska je spašena iz 37. Donela sam je ovamo iz radnje, sa pregršt elizabetanaca za moju knjigu koja se sada zove *Okretanje stranice*. Psiholog će videti da je ono gore napisano u nečijem prisustvu i sa psom u sobi. Da dodam u poverenju, mislim da ću ovde možda biti manje rečita – ali šta smeta da se ispiše previše stranica. Ne treba da vodim računa ni o kakvom štamparu. Ni o publici.

Utorak, 9. januar

Belina. Sve je smrznuto. Još je smrznuto. Plameno belo. Plameno plavo. Brestovi crveni. Nisam mislila da opisujem, ponovo, brežuljke u snegu; ali je došlo. I ne

mogu da se uzdržim, čak ni sad, da se ne okrenem da pogledam na ešemski breg, crven, ljubičast, golubije plav, sa krstom koji tako melodramatično stoji naspram njega. Koja je fraza koje se uvek setim – ili zaboravim. Ko se poslednji smeje, najslabše se smeje. Juče je gđa X sahranjena naopačke. Nezgoda. Tako teška žena, kako to reče Lui spontano se naslađujući nad grobom. Danas sahranjuje tetku čiji je muž imao viziju kod Siforda. Njihovu kuću je pogodila bomba, čuli smo rano ujutru prošle nedelje. A L. podučava i sređuje sobu. Jesu li to interesantne stvari? Taj opoziv: oni kažu Stop, ti si tako poštena? Pa, ceo život je tako pošten, u mojim godinama. Hoću da kažem, malo je onoga za čim bih pošla. A s druge strane brda neće biti rumeno plavog crvenog snega. Prepisujem *P.H.*

Sreda, 15. januar

Škrto će se možda završiti ova knjiga. Isto tako, stid me obuzima od moje rečitosti kad vidim tih 20 knjiga razbacanih po mojoj sobi. Od koga me je stid? Od sebe što ih čitam. Zatim Džojls je mrtav; Džojls koji je oko dve nedelje mlađi od mene. Sećam se gđe Viver, u vunenin rukavicama, kako donosi tekst *Uliksa* kucan na mašini za naš čajni sto u Hogart Hausu. Mislim da ju je Rodžer poslao. Da li bismo posvetili svoje živote da to šampamo? Neprirodne stranice su izgledale neprimereno. Ona je delovala usedelički, zakopčana. A stranice su vrvele od neprirodnosti. Stavila sam ga u ladicu ormančića u intarziji. Jednog dana došla je Ketrin Mensfild i ja ga izvukoh. Počela je da čita, podsmevajući se, a onda iznenada reče, Ali ima nečega u tome. Mislim da ova scena treba da postoji u istoriji književnosti. Bio je u blizini ali ja ga nikad nisam videla. Onda, sećam se Toma u Otolininoj sobi u Garsingtonu kako govori – tad su mu već bile objavljene knjige – kako iko može opet da piše posle neizmernog snažnog poslednjeg poglavlja? On je prvi put, koliko ga ja znam, u zanosu, oduševljen. Kupila sam tu plavu džepnu knjigu i pročitala je ovde jednog leta mislim sa grčevima čuđenja,

otkrića, a onda opet dugo tonući u intenzivnu dosadu. To seže u svet praistorije. A sada sva gospoda doteruju svoje mišljenje, a knjige, pretpostavljam, zauzimaju svoje mesto u dugoj povorci.

Bili smo u Londonu u ponedeljak. Ja sam išla do Londonskog mosta. Gledala sam reku; u gustoj magli; neki pramenovi dima, možda od kuća koje gore. U subotu je izbio još jedan požar. Tad sam videla greben zida, pojeden, na jednom uglu; veliki ugao ceo smrvljen; Banku; *Monjument* koji štrči; pokušah da uhvatim autobus; ali je bila tolika blokada da sam sišla; a sledeći autobus me je ubedio da idem peške. Potpuni saobraćajni kaos; jer su ulice raznete. Tako sam metroom otišla do Tempa i tu sam lutala po napuštenim ruševinama mojih starih skverova: rasporeni, ogoljeni, stare crvene cigle pretvorene u beli prah, kao na gradilištu. Siva prašina i razbijeni prozori. Ljudi koji obilaze znamenitosti; sva ta celovitost oskrnavljena i razrušena.

Nedelja, 26. januar

Bitka protiv depresije, odbijanja (*Harpers* je odbio moju priču i Elen Teri), danas je to razbijeno (nadam se) time što sam raščistila kuhinju; poslala sam članak (jedan hromi) u *N.S.* i prekinula *P.H.*, čini mi se na dva dana, zbog pisanja memoara. Ovaj talas očajanja neće me, kunem se, progutati. Samoća je velika. Rodmelski život je vrlo tanak. Kuća je vlažna. Kuća je u neredu. Ali nema alternative. I još će se dani produžavati. Meni je potreban stari izvor. »Tvoj pravi život, kao i moj, je u idejama«, rekao mi je jednom Dezmond. Ali moraš imati na umu da ne možeš da crpeš ideje. Počinje da mi se ne sviđa introspekcija. San i tromost; potonuti u misli; čitati; kuvati; voziti bicikl; o, i dobra, čvrsta, prilično tvrda knjiga – t.j. Herbert Fišer. To je moj recept.

Ovo je ratno zatišje. Šest noći bez napada. Ali Garvin kaže da će najveća bitka uskoro da počne – kaže za tri nedelje – i da će svaki muškarac, žena, pas, mačka,

čak i žižak mora da opase svoje oružje, svoju veru – i tako dalje. Ovo je hladno doba dana, pre nego što se upale svetla. Nekoliko visibaba u bašti. Da, razmišljala sam: mi živimo bez budućnosti. To je čudno, sa nosevima priljubljenim uz zatvorena vrata. Sad ću da pišem, novim guščijim perom, Inid Džons.

Petak, 7. februar

Zašto sam deprimirana? Ne mogu da se setim. Gledali smo Čarlija Čaplina. Kao i onoj mlekarici, i nama je bilo dosadno. Pisala sam sa izvesnim žarom. Gđu Trejl treba završiti pre nego što odemo u Kembridž. Predstoji burna nedelja.

Nedelja, 16. februar

U divljoj sivoj vodi nakon meteža prošle nedelje. Najviše mi se svidela večera sa Dadi. Sve veoma osvetljeno i poverljivo. Svidela mi se meka siva noć u Njunamu. Zatekli smo Pernel u njenom visoko ceremonijalnom prostoru, sve ulašteno za publiku. Bila je odevena blago crveno i crno. Seli smo pored bleštave vatre. Čudan lepršav razgovor. Ona odlazi sledeće godine. Onda Lečvort – robovi prikovani za svoje pisaće mašine, i njihova iscedena lica i te mašine – neprestano sve više kompetentnih mašina, koje savijaju, presuju, lepe i izdaju savršene knjige. One mogu da štampaju tkaninu i da imitiraju kožu. Naš Pres je gore u staklenom kovčegu. Ne vidiš prirodu. Veoma duga putovanja vozom. Oskudna hrana. Nema putera, nema džema. Stari parovi nagomilavaju marmeladu i pšenice klice na svojim trpezama. Konverzacija polušapatom oko vatre u trapezariji. Elizabet Bouen stiže dva sata po našem povratku, i ode juče. A sutra Vita; onda Inid i ja ću onda možda ponovo ući u jedan od mojih viših života. Ali ne još.

Sreda, 26. februar

Moj »viši život« je skoro potpuno elizabetanska drama. Završila sam *Poinc Hol*, *Svečanost*; komad – konačno je od jutros *Između činova*.

Nedelja, 8. mart

Upravo smo se vratili sa L. govora u Brajtonu. Kao neki strani grad. Prvi prolećni dan. Na sedištima sede žene. Lep šešir u poslastičarnici – kako moda oživi oko! I skorela stara žena, narumenjena, kao leš, u poslastičarnici. Konobarica u kariranoj kecelji. Ne, ne nameravam da se bavim nikakvom introspekcijom. Potcrtavam rečenicu Henrija Džejmsa: posmatraj neprestano. Posmatraj dolazak starosti. Posmatraj pohlepu. Posmatraj sopstvenu malodušnost. To bi značilo da ovo postaje korisno. Ili se ja tako nadam. Insistiram da se ovo vreme provede što je moguće bolje. Idem dole razmahanih zastava. Vidim da se ovo graniči sa introspekcijom; ali uklapa se u potpunosti. Zamislimo da kupim kartu za muzej; da svakog dana idem bicikom i čitam istoriju. Pretpostavimo da odaberem jednu dominantnu figuru iz svakog doba i pišem o njoj nadugačko i naširoko. Suština je biti nečim zaokupljen. A sad sa izvesnim zadovoljstvom otkrivam da je sedam sati; i da moram da kuvam večeru. Bakalar i kobasice. Čini mi se da čovek ima izvestan uticaj nad kobasicom i bakalarom kad ih imenuje u dnevniku.

KRAJ